

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Filologie – slovanské filologie

František Čajka

**PROBLEMATIKA ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÉ LEGENDISTIKY:
CÍRKEVNĚSLOVANSKÁ LEGENDA O SVATÉ ANASTÁZII**

**PROBLEMS OF CZECH CHURCH SLAVONIC HAGIOGRAPHY:
CHURCH SLAVONIC LEGEND OF ST ANASTASIA**

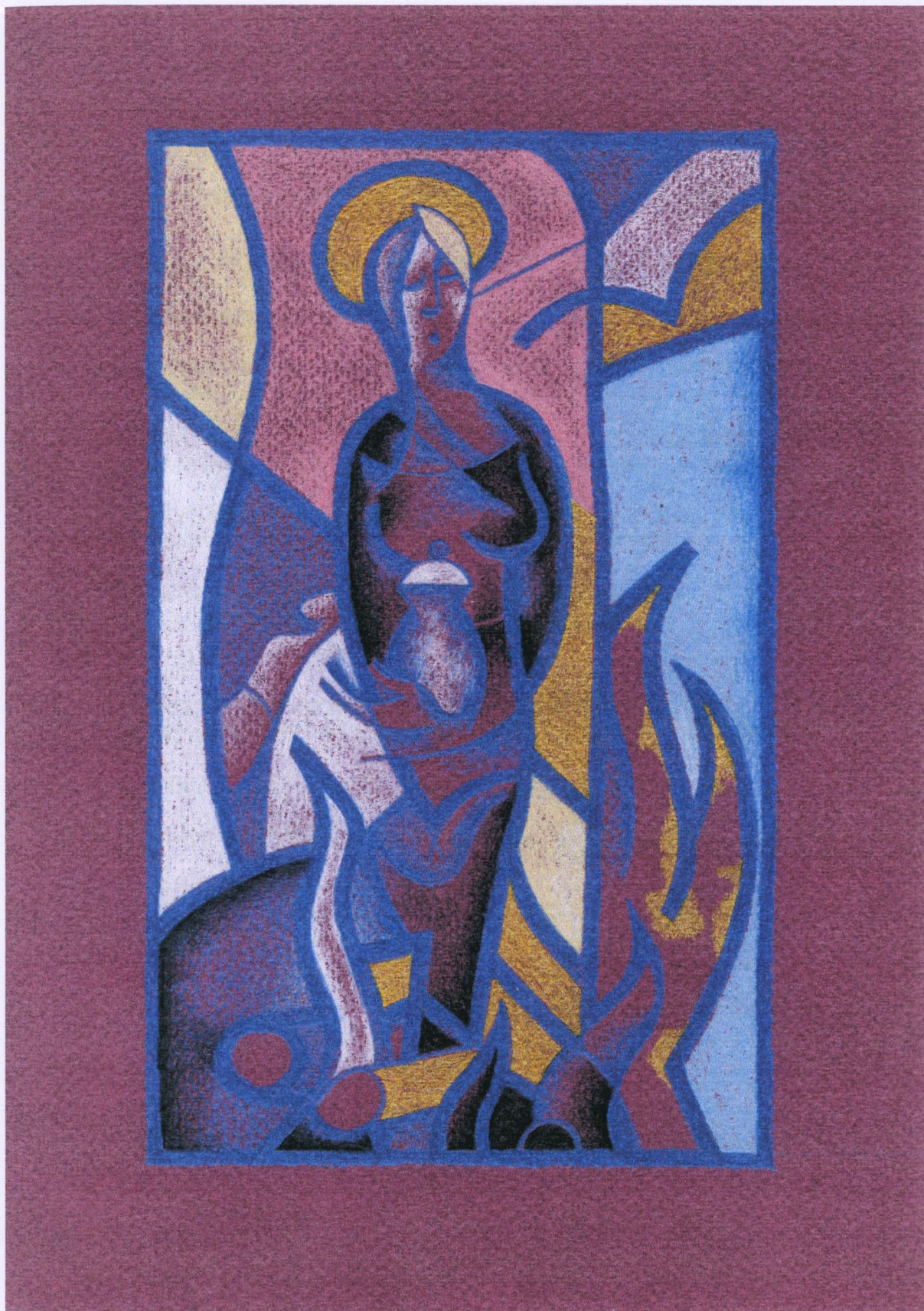
Disertační práce

vedoucí práce - doc. PhDr. Zoe Hauptová, CSc.

2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

František Zajíka

Petra J. Fischerová, Sv. Anastázie
(pastel na barevném papíře, 2009)

Obsah

ÚVOD.....	6
1. ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÉ PÍSEMNICTVÍ A JEHO PAMÁTKY.....	9
1.1 LITERÁRNÍ A JAZYKOVÉ PAMÁTKY ČESKOCÍRKEVNĚSLOVANSKÉ	10
1.1.1 Památky zachované v rukopisném podání českocírkevněslovanském	11
1.1.2 Českocírkevněslovanské památky zachované v opisech z jinოსlovanského prostředí	17
1.2 KONTINUITA SLOVANSKÉHO PÍSEMNICTVÍ A LITURGIE MEZI VELKOU MORAVOU A PŘEMYSLOVSKÝMI ČECHAMI V POJETÍ R. VEČERKY	36
1.3 CÍRKEVNĚPŘÁVNÍ PODMÍNKY EXISTENCE SLOVANSKÉ LITURGIE A PÍSEMNICTVÍ V ČECHÁCH V POJETÍ V. TKADLČÍKA	39
2. LEGENDA O SVATÉ ANASTÁZII	42
2.1 LEGENDÁRNÍ TRADICE A ROZVOJ KULTU	45
2.2 LATINSKÝ HAGIOGRAFICKÝ CYKLUS O SVATÉ ANASTÁZII A CHRYSOGONOVÍ A LATINSKÝ TEXT PUBLIKOVANÝ G. KAPPELEM.....	50
2.3 RUKOPISNÁ ZACHOVÁNÍ LEGENDY	52
2.3.1 Rukopisy dosud známé	52
2.3.2 Rukopisy nově nalezené	56
2.4 EDICE LEGENDY	59
2.4.1 Starší ediční počiny a popis edice	59
2.4.2 Edice	61
2.5 INDEX VERBORUM.....	77
2.5.1 Způsob zpracování a podoba hesláře	77
2.5.2 Index verborum.....	78
2.6 TEXTOLOGIE.....	126
2.6.1 Textové shody rukopisů legendy	127
2.6.2 Různočtení legendy	128

2.6.2.1	<i>Textové shody rukopisu Gr s latinským textem, které neobsahují ruskocsl. rukopisy</i>	130
2.6.2.2	<i>Textové shody ruskocsl. rukopisů s latinským textem, které neobsahuje rukopis Gr</i>	132
2.6.3	Srovnání slovanského znění legendy s latinským textem edice G. Kappela	135
2.7	JAZYKOVÁ CHARAKTERISTIKA	147
2.7.1	Grafika a písmařský úzus, vybrané hláskové jevy	148
2.7.2	Vybrané jevy morfologické a syntaktické	154
2.7.3	Lexikum	161
2.7.3.1	<i>Základní charakteristika lexika podle relativní chronologie</i>	164
2.7.3.2	<i>Některé charakteristické lexikální jevy</i>	165
2.7.3.3	<i>Lexémy, které neobsahuje Slovník jazyka staroslověnského</i>	167
2.7.3.4	<i>Výrazy nedoložené v českocsl. památkách</i>	171
2.7.3.5	<i>Shody s lexikem českocsl. památek</i>	173
2.8	KULTURNĚHISTORICKÉ SOUVISLOSTI VZNIKU LEGENDY	184
	ZÁVĚR	190
	ZKRATKY	197
	STUDIJNÍ LITERATURA A PRAMĚNY	199
	ABSTRAKT	211
	PŘÍLOHY	

Úvod

Vědecké bádání, jehož předmětem je rané období českých dějin a kultury, má již dlouholetou tradici a váže se k samým počátkům kritického vědeckého bádání. Z hlediska mnohých dílčích problémů měla vždy svoji nezastupitelnou roli i otázka kořenů českého křesťanství. V rámci obecné problematiky christianizace a vůbec samotného kulturního ovlivňování našeho území se jako jedna z nejdůležitějších jeví i otázka existence a původu cyrilometodějských kulturních prvků v raně přemyslovských Čechách.

Pojetí otázky continuity cyrilometodějských kulturních prvků mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami je zcela zásadním předstupněm pro hodnocení povahy a rozsahu českocírkevněslovanského písemnictví. Přijetí možnosti nepřerušného trvání slovanské liturgie a písemnictví v Čechách desátého a jedenáctého století otevírá prostor pro lokalizaci a dataci těch památek, jejichž český původ je zatím předmětem dalšího studia.

Jednou ze základních otázek spojených s českocírkevněslovanským písemnictvím je zejména problematika atribuce těch památek, jejichž český původ se obvykle na základě dílčích argumentů předpokládá. Tato problematika je tvořena širokým komplexem otázek povahy jazykové, literárněvědné, historické, archeologické aj.

Církevněslovanská *legenda o svaté Anastázii*, která je zachována v několika rukopisech rusko a srbskocírkevněslovanské provenience pocházejících ze čtrnáctého až osmnáctého století, je památkou s ne zcela jasným určením doby a místa vzniku. Od dob prvního publikování edice legendy se problematikou spojenou s touto památkou nikdo soustavněji nezabýval. Až v poslední době obrátili pozornost v dílčích příspěvcích k *legendě o svaté Anastázii* F. Thomson, D. M. Atanasova a E. Bláhová.

Východiskem naší práce je charakteristika současného stavu bádání ve spojitosti s českocírkevněslovanským písemnictvím a jeho památkami, přičemž hagiografickým památkám je věnována pozornost v rámci základního popisu

památek. Předstoupněm k dalším výkladům je i shrnutí argumentů svědčících pro přímou návaznost slovanského písemnictví v přemyslovských Čechách na východisko velkomoravské, které v ucelené podobě podal zejména R. Večerka. V kratším pojednání také uvedeme některé argumenty V. Tkadlčíka, které jsou součástí širě neznámé studie *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách*, jež mimo jiné přináší zcela nový pohled na problematiku z pohledu církevněprávního. Studie V. Tkadlčíka je součástí příloh naší práce.

Tím vzniklo pole pro rozpracování základního tématu disertační práce, jímž je církevněslovanská *legenda o svaté Anastázii*. Východiskem pro další výklady se stala materiálová báze *legendy o svaté Anastázii*, na jejímž základě bylo možno charakterizovat text legendy z pohledu textologického a jazykového. Stranou nezůstala ani problematika extralingvistické povahy, tj. zejména rozvoj kultu svaté Anastázie a jejího učitele Chrysogona a zhodnocení kulturněhistorického kontextu, jehož povaha by mohla být nápomocna k bližšímu určení doby a místa vzniku *legendy o svaté Anastázii*.

Konkrétním cílem práce je shromáždit, rozřídít a zhodnotit materiál, který je dosud v odborné literatuře jen v malé míře zpracován či je vůbec neznámý, na jehož základě si lze udělat jak představu o povaze *legendy svaté Anastázie* ve smyslu textologickém a jazykovém, tak o možnostech doby a místa vzniku této památky.

V disertační práci chceme představit materiál *legendy o svaté Anastázii* tak, aby mohl být předstoupněm k dalším úvahám spojeným s touto památkou. Nedílnou součástí naší práce a jedním z jejích cílů je nová edice legendy a index verborum, přičemž součástí edice je materiál dosud neznámých rukopisů. V závěru práce se na základě výsledků analýzy vyslovíme k přesnějšímu určení doby a místa vzniku legendy.

Na tomto místě bychom chtěli poděkovat zejména vedoucí práce a školitelce doc. PhDr. Zoe Hauptové, CSc., za její neúnavnou ochotu a mnohé podněty a doporučení. Dále naše poděkování patří kolegům ze Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., z nich zejména prom. fil. V. Konzalovi za konzultace k četným

tématům, které se váží k problematice naší práce, a Mgr. V. Čermákovi, PhD., za obstarání fotokopíí dvou rukopisů legendy. Poděkovat bychom také chtěli ruským kolegům A. A. Turilovovi a L. V. Moškovové za jejich pomoc při hledání dalších rukopisů legendy a laskavé poskytnutí fotokopíí některých rukopisů.

V neposlední řadě patří velké poděkování mé manželce a mým rodičům za neochvějnou podporu a trpělivost, kterou projevovali při vzniku této práce.

1. Českocírkevněslovanské písemnictví a jeho památky

Českocírkevněslovanské období představuje významnou část českých kulturních dějin, která plynule navazuje na kulturní východisko velkomoravské.¹

Mnohé otázky spojené s tímto obdobím našich raných dějin nejsou dosud uspokojivě zodpovězeny, nejasné zůstává zejména přesnější prokázání českého původu některých památek, dále jejich datování, stanovení eventuálních vztahů mezi některými památkami, odhalení kulturněhistorické motivace jejich vzniku apod.

V této kapitole jsou uvedeny církevněslovanské památky, jejichž vznik bývá spojován s českým prostředím desátého či jedenáctého století. Lokace a datace zde uvedených památek není vždy nesporná, nicméně výsledný pohled na českocírkevněslovanské (dále českosl.) písemnictví může být důležitým faktorem v úvahách o možnosti vzniku zatím hůře lokalizovatelných památek. Cílem této části práce je tedy podat obraz současného stavu bádání. Jelikož se české prostředí některým badatelům (např. F. Thomson, D. Třeštík) nejeví vhodné pro vznik části českosl. památek, chceme zároveň upozornit na některé argumenty, které jejich souvislost s českým prostředím potvrzují, dokládají či pro ni spíše svědčí.

V odborné literatuře spíše převažuje mínění, které spojuje vznik *legendy o svaté Anastázii* s českým prostředím desátého či spíše jedenáctého století. Protože otázky spojené s legendou pojmáme jako součást širší problematiky, která se váže k českosl. písemnictví, zařadili jsme do naší práce přehled památek, u nichž se předpokládá český původ. F. V. MAREŠ tuto skupinu vymezuje jako „soubor výsledků literární činnosti překladové i původní, pěstované jazykem, jež tradičně nazýváme českou církevní slovanštinou, a to v době, kdy vlastní čeština ještě nebyla jazykem spisovným“.²

¹ M. VEPŘEK, *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*, Olomouc 2006, s. 12.

² F. V. MAREŠ, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, in: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 256 (celý text s. 256–327).

1.1 Literární a jazykové památky českocírkevněslovanské

Českocsl. písemnictví je českými badateli tradičně věnována značná pozornost, která se odráží jak v analytických studiích věnovaných jednotlivým českocsl. památkám, tak i v pracích syntetických. Ze souhrnných pojednání je nutné uvést práce M. WEINGARTA, F. V. MAREŠE, R. VEČERKY, Z. HAUPTOVÉ, E. BLÁHOVÉ a M. VEPŘKA.³ Všechny památky, u nichž je možno předpokládat jejich českocsl. původ, vydal v kompletním znění či v ukázkách F. V. MAREŠ.⁴

V odborné literatuře se setkáváme s několika možnostmi klasifikačního přístupu – lze užít např. hledisko chronologické, žánrové, rozdělení podle rukopisného zachování aj. Z hlediska chronologického klasifikuje českocsl. památky M. WEINGART⁵. Podle žánrové příslušnosti rozděluje památky F. V. MAREŠ⁶. Výchozí hledisko podle rukopisného dochování volí jako základní R. VEČERKA⁷ a Z. HAUPTOVÁ⁸. Oba badatelé rozlišují skupinu českocsl. památek na ty, které pocházejí ve svém rukopisném podání z Čech, druhou skupinu pak tvoří památky, které sice v Čechách vznikly, ale jsou zachovány v opisech z jiného prostředí (jihoslovanského, ruského). Za výchozí hledisko jsme zvolili základní dělení R. Večerky a Z. Hauptové.

³ M. WEINGART, *Československý typ církevní slovančiny*, Bratislava 1949; F. V. MAREŠ, op. cit., 256–327; R. VEČERKA, *Velkomoravské kořeny csl. písemné tradice v českém knížectví*, in: *Počátky slovanského spisovného jazyka*, Praha 1999, s. 57–76; Z. HAUPTOVÁ, *Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách*, in: *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem 1998, s. 5–48; E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, *Slavia* 62, 1993, s. 427–442; příspěvky E. Bláhové k problematice českocsl. spolu s kompletní bibliografií badatelky viz F. ČAJKA, *Příspěvky E. Bláhové k problematice českocírkevněslovanské*, *Homo bohemicus*, roč. [15], Sofia 2008, č. 1, s. 15–30; M. VEPŘEK, *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*, Olomouc 2006, s. 15–26 aj. Dokladový materiál přejímáme dílem ze zmíněných syntetických prací, dílem ze studií věnovaných jednotlivým památkám.

⁴ F. V. MAREŠ, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, München 1979 – jelikož antologie českocsl. textů F. V. Mareše obsahuje také soupis vydání těchto památek, odkazujeme k nim v naší práci nejčastěji prostým uvedením jména editora a doby publikování.

⁵ M. WEINGART, op. cit., s. 45–106.

⁶ F. V. MAREŠ, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, s. 271–306.

⁷ R. VEČERKA, *Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 39, 1970, s. 223–237.

⁸ Z. HAUPTOVÁ, op. cit., s. 25–41.

1.1.1 Památky zachované v rukopisném podání českokírkevněslovanském

Z hlediska zvoleného klasifikačního rámce tvoří první skupinu ty texty, které jsou psány českou církevní slovanštinou⁹ a které jsou doloženy rukopisně. Do této skupiny patří *Kyjevské listy*, *Pražské zlomky hlaholské*, *Vídeňské (Jagičovy) glosy* a *Svatořehořské (Paterovy) glosy*. Charakteristickým znakem těchto památek je výskyt lokálně příznakových jazykových jevů, které bývají často hodnoceny jako bohemismy, přičemž o jejich rukopisných podáních se všeobecně soudí, že pocházejí z přemyslovského období. Právě z hlediska jejich rukopisné povahy označuje tyto památky R. VEČERKA jako „vlastní texty česko-církevněslovanské“.¹⁰

Kyjevské listy

Zvláštní postavení ve skupině českosl. písemnictví zaujímá právě tato památka, která byla poprvé vydána roku 1890 V. Jagičem. *Kyjevské listy* (Kij) byly všestranně analyzovány z mnoha hledisek – jazykových, liturgických, paleografických aj. Jedním z důvodů byl mj. i ten fakt, že představují nejstarší dosud známý rukopis se souvislým textem psaným slovanským jazykem. Ve starší odborné literatuře se dříve soudilo, že *Kyjevské listy* jsou památkou zachovanou fragmentárně, tj. torzem původně většího rukopisu. Bylo však prokázáno, že tato památka je v dochované podobě textem kompletním.¹¹ Také nebyla přijata domněnka J. HAMMA, který vznik této památky kladl do devatenáctého století, přičemž ji považoval za produkt falzátorské skupiny V. Hanky.¹²

Kyjevské listy jsou psány hlaholicí a jsou libellus missae západního obřadu. Tato památka je tvořena třinácti stranami (na sedmi listech) menšího formátu. První strana prvního listu je palimpsest a je popsána hlaholským písmem, které je ovšem

⁹ R. Večerka užívá ve svých četných pracích pro označení tohoto jazyka terminologické spojení staroslověnština české redakce či staroslověnština českého typu.

¹⁰ R. VEČERKA, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, Praha 1963, s. 85.

¹¹ J. VAŠICA, *Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy*, Slovo a slovesnost 6, 1940, s. 73 (celý text s. 65–77).

¹² J. HAMM, *Das Glagolittische Missale von Kiew*, Wien 1979.

pozdějšího typu. Tato strana obsahuje část Pavlova listu k Římanům a modlitbu na Zvěstování Panny Marie, které byly přeloženy z latinského textu *Liber sacramentorum* papeže Řehoře Velikého. Obsahem navazující části je deset mešních formulářů, které tvoří třicet osm krátkých modliteb.

Jak již bylo uvedeno, *Kyjevské listy* jsou překladem latinského textu, což mimo jiné potvrzují četné latinismy obsažené v textu. Latinská předloha *Kyjevských listů* však nebyla dlouho známa. Průlomem v této otázce se stal rok 1929, kdy švýcarský benediktin C. Mohlberg uveřejnil svůj objev latinského textu z tzv. *Padovského kodexu D 47*, který pochází z přelomu sedmého a osmého století. Tento latinský sakramentář sice patrně nebyl bezprostřední předlohou, ale soudí se, že latinská předloha *Kyjevských listů* byla v přímé souvislosti s textem *Padovského kodexu D 47*.¹³

Starobylost *Kyjevských listů* se také projevuje v jazykovém materiálu – zachovávají se a rozlišují jerové hlásky, nosovky, je zachováno i epentetické, dále je v nich doloženo **-sc-** za **-sk-** a jsou v nich v mnoha případech zachovány nestažené tvary adjektiv. Za charakteristický znak této památky lze považovat některé české jazykové rysy, např. **c** za ***tj/kt**, např. **помощь, насyceni**; **z** za ***dj**, např. **дазь, тuzимь**; **šč** za starší ***stj**, např. **очищення**; Isg. o- a jo- kmenů končící na **-ьмь/ьмь**, např. **образьмь** aj.

Pro lexikum *Kyjevských listů* jsou příznačné výrazy (latinismy a germanismy), které pocházejí z latinsko-německého prostředí. Do skupiny latinismů bývají zařazována slova **мьша, оplatь, папежь, роганьскь, прѣfacija**, kalk **вьsemogyi**, výpůjčku z germánského jazykového prostředí představují pravděpodobně slovo **rovanije** či **вьсодь**. Jako lexikální bohemismy bývají považována slova **skvrьnostь, inokostь** a **отьplatiti**.

¹³ Podle ústního sdělení V. Konzala mohla být východiskem staroslověnského překladu latinská předloha v podobě zachycené *Padovským kodexem D 47*. V. Konzal klade překlad do souvislosti s Konstantinovým názorem na poměr originálu a překladu, který byl typický zejm. pro období cyrilometodějské literární činnosti na Velké Moravě. Tuto typickou velkomoravskou překladovou tendenci charakterizoval F. V. Mareš: „překlad je adekvátním uměleckým obrazem slovesné (literární) skutečnosti dané v originále, nikoli jejím bezduchým, čistě mechanickým otiskem.“, viz F. V. MAREŠ, *Konstantinovo kulturní dílo po 1100 letech*, in: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 19 (celý text s. 7–37).

pozdějšího typu. Tato strana obsahuje část Pavlova listu k Římanům a modlitbu na Zvěstování Panny Marie, které byly přeloženy z latinského textu *Liber sacramentorum* papeže Řehoře Velikého. Obsahem navazující části je deset mešních formulářů, které tvoří třicet osm krátkých modliteb.

Jak již bylo uvedeno, *Kyjevské listy* jsou překladem latinského textu, což mimo jiné potvrzují četné latinismy obsažené v textu. Latinská předloha *Kyjevských listů* však nebyla dlouho známa. Průlomem v této otázce se stal rok 1929, kdy švýcarský benediktn C. Mohlberg uveřejnil svůj objev latinského textu z tzv. *Padovského kodexu D 47*, který pochází z přelomu sedmého a osmého století. Tento latinský sakramentář sice patrně nebyl bezprostřední předlohou, ale soudí se, že latinská předloha *Kyjevských listů* byla v přímé souvislosti s textem *Padovského kodexu D 47*.¹³

Starobylost *Kyjevských listů* se také projevuje v jazykovém materiálu – zachovávají se a rozlišují jerové hlásky, nosovky, je zachováno i epentetické, dále je v nich doloženo **-sc-** za **-sk-** a jsou v nich v mnoha případech zachovány nestažené tvary adjektiv. Za charakteristický znak této památky lze považovat některé české jazykové rysy, např. **c** za ***tj/kt**, např. **помощь, насыцени**; **z** za ***dj**, např. **дазь, тужимь**; **šč** za starší ***stj**, např. **очищення**; Isg. o- a jo- kmenů končící na **-ьмь/ьмь**, např. **образьмь** aj.

Pro lexikum *Kyjevských listů* jsou příznačné výrazy (latinismy a germanismy), které pocházejí z latinsko-německého prostředí. Do skupiny latinismů bývají zařazována slova **мьша, оplatь, папежь, роганьскь, прѣfacija**, kalk **вьsemogyi**, výpůjčku z germánského jazykového prostředí představují pravděpodobně slovo **rovanije** či **вьсодь**. Jako lexikální bohemismy bývají považována slova **skvrьnostь, inokostь** a **отьplatiti**.

¹³ Podle ústního sdělení V. Konzala mohla být východiskem staroslověnského překladu latinská předloha v podobě zachycené *Padovským kodexem D 47*. V. Konzal klade překlad do souvislosti s Konstantinovým názorem na poměr originálu a překladu, který byl typický zejm. pro období cyrilometodějské literární činnosti na Velké Moravě. Tuto typickou velkomoravskou překladovou tendenci charakterizoval F. V. Mareš: „překlad je adekvátním uměleckým obrazem slovesné (literární) skutečnosti dané v originále, nikoli jejím bezduchým, čistě mechanickým otiskem.“, viz F. V. MAREŠ, *Konstantinovo kulturní dílo po 1100 letech*, in: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 19 (celý text s. 7–37).

Ráz písma *Kyjevských listů* odkazuje na rané stadium vývoje hlaholice, která ještě není výrazně zaoblená ani výrazně hranatá. K paleografickým rysům památky se může počítat také nerozlišování písmene pro hlásky **ę** a **ję** a absence ligaturního **št**. Unikátními mezi staroslověnskými památkami obecně jsou *Kyjevské listy* také proto, že je v textu velmi málo užito obvyklého zkracování slov, zejména těch, která vyjadřují pojmosloví z oblasti liturgie. Pod titlou se v nich objevují pouze slova **богъ**, **господь**, **Исусъ** a **Хръсть**, ostatní slova jsou zapsána v nezkráceném tvaru. Grafickou zvláštností *Kyjevských listů* jsou i četné nadřádkové značky, o nichž byly vysloveny různé hypotézy. Starší slavisté (V. Vondrák aj.) v nich viděli označení přízvuku a znaménka kvantity (jednalo by se tedy ve své podstatě o diakritická znaménka), jiní badatelé (M. Weingart, E. Sievers aj.) v nich spatřovali přednesové značky.

V otázce původu zachovaného textu se pohybovalo určení mezi „linií jagičovskou“, jejíž příznivci *Kyjevské listy* uváděli do souvislosti s českým prostředím (V. Jagić, F. Pastrnek, V. Oblak aj.) a „linií miklošičovskou“, jejíž zastánci hledali původ dochovaného textu v jihoslovanském prostředí (F. Miklošič, L. Geitler, S. Kul'bakin aj.). Ojedinelý názor A. I. Sobolevského, který kladl vznik památky do polského prostředí, nebyl slavisty přijat. V novější době v jistém smyslu navazuje J. SCHAEKEN¹⁴ na starší jihoslovanskou teorii, kterou ve své době reprezentovali např. Z. Stieber či F. Kotlandt, a uvažuje o jazykové povaze *Kyjevských listů* jako odrazu nedochovaného přechodného jihoslovansko-západoslovanského či nedoloženého západoslovanského nářečí.

Velmi problematická je otázka datování *Kyjevských listů* a podmínek, za nichž text vznikl. Např. J. VAŠICA¹⁵ se domníval, že je památku možno klást do přímé souvislosti s činností Konstantina-Cyrila, přičemž vznik *Kyjevských listů* spojoval s Konstantinovým pobytem v Římě či v období těsně následujícím, a uvažoval o autorství některého z moravských žáků.

¹⁴ Přehled názorů podává R. Večerka, viz R. VEČERKA, *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 32, 1963, s. 411–414; J. SCHAEKEN, *Die Kiewer Blätter*, Amsterdam 1987.

¹⁵ J. VAŠICA, *Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy*, s. 76–77.

V odborné literatuře převažuje mínění, že rukopis lze časově zařadit asi na počátek desátého století. Většinou se soudí, že opis byl pořízen v Čechách. Někteří badatelé, např. F. V. MAREŠ¹⁶ či V. TKADLČÍK¹⁷, považují *Kyjevské listy* v zachované podobě za velkomoravský originál z devátého století. R. VEČERKA tuto možnost považuje za pravděpodobnou, přičemž uvádí: „jakýmsi svorníkem tradice velkomoravské a vlastní české může být památka zvaná *Kyjevské listy* (...), o níž při shodě jazykového úzu velkomoravského a raně českého nelze ani jednoznačně rozhodnout, patří-li svým rukopisným podáním ještě do období velkomoravského (...), nebo byla-li (jako opis) pořízena až počátkem 10. století v přemyslovských Čechách.“¹⁸ Nejnověji R. VEČERKA uvažuje ve spojitosti se zachovanou podobou *Kyjevských listů* také o velkomoravském původu památky.¹⁹

V případě, že by byly *Kyjevské listy* v dochované podobě velkomoravským originálem, nepatřily by již do skupiny českosl. památek. I v novější době se ovšem vyskytují názory (např. A. DOSTÁL²⁰), které relativizují možnost považovat tuto památku v dochované podobě za velkomoravský originál.

Pražské zlomky hlaholské

Pražské zlomky hlaholské (či *Pražské zlomky*, *Fragmenta Pragensia*; Prag) objevil a roku 1852 poprvé vydal P. J. Šafařík. Jsou tvořeny dvěma značně poškozenými pergamenovými listy (čtyřmi stránkami) psanými hlaholicí, které obsahují fragmenty liturgických textů, o nichž většina badatelů soudí, že jsou východního obřadu. Dochovaný text bývá datačně zařazován do jedenáctého století.

Památka není zachována souvisle – první list obsahuje tzv. světilny všech svatých, tj. krátké hymny, zpívané po kánonu na jitřní bohoslužbě, druhý list je zlomkem velkopátečního officia. První list je palimpsest, o druhém listu se soudí, že je

¹⁶ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 270.

¹⁷ V. TKADLČÍK, *Trojí hlaholské i v Kyjevských listech*, *Slavia* 25, 1956, s. 216 (celý text s. 200–216).

¹⁸ R. VEČERKA, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, s. 80.

¹⁹ Pojetí vzniku památky přednesl R. Večerka např. v rámci programu 2. setkání českých paleoslovenistů, které se uskutečnilo 16. září 2009 v Olomouci, viz L. ZÁBRANSKÝ, *Paleoslovenisté v Olomouci*, *Češtinář* 2, 2009–2010, v tisku.

²⁰ A. DOSTÁL, *Problém slovanské liturgie*, *Studie* 6, 1986, s. 396–402.

patrně o padesát let starší než první.²¹ R. VEČERKA²² se domnívá, že by první část památky (světilny) mohla být překladem z latiny a že by mohla být do textu vložena až při jeho opisování českým písařem. Ostatní texty jsou překlady z řečtiny a jedná se patrně o opisy z předlohy, která zřejmě prošla ruským prostředím (a předtím možná i bulharským).²³

Určení předlohy posledního opisu se stalo předmětem bádání mnoha slavistů. I. I. Sreznevskij se domníval, že *Pražské zlomky hlaholské* byly zčásti nebo i celé přepsány z rukopisu ruského původu, přičemž ve svých názorech vycházel zejména z toho, že na Rusi existovaly některé texty podobného typu. V. Jagić předpokládal pro tuto památku bulharsko-ruskou předlohu. V. Vondrák se domníval, že *Pražské zlomky hlaholské* vycházely z bulharského originálu, přičemž zastával názor, že český opis nebyl pořízen z bulharské předlohy přímo. F. V. MAREŠ²⁴ připouští, že dochovaný text prošel ruským prostředím, přitom pro poslední opis předpokládá ruskou předlohu z jedenáctého století, která byla psána cyrilicí. Přijetí tohoto názoru by ve svých důsledcích znamenalo, že by tato památka byla patrně prvním dochovaným dokladem přepisu textu z cyrilice do hlaholice. Podle F. V. MAREŠE²⁵ by byla možná tato filiační cesta dochovaného rukopisu: Velká Morava (původní překlad) => Bulharsko (opis) => Rusko (opis) => Čechy (opis, dochovaný text).

I přes svůj malý rozsah přináší *Pražské zlomky hlaholské* důležité svědectví o českosl. spisovné normě. Podkladem této normy byla norma staroslověnštiny velkomoravského typu známá z *Kyjevských listů*, která během užívání v jazykově českém prostředí přijímala domácí substrátové jazykové prvky. Ve srovnání s *Kyjevskými listy* obsahují *Pražské zlomky hlaholské* mnohem více bohemismů, což se obvykle považuje za jeden z důkazů toho, že jde o rukopis podstatně mladší. Vedle těch jazykových znaků, které jsou přítomny v *Kyjevských listech*, se v této památce

²¹ M. WEINGART, op. cit., s. 68.

²² R. VEČERKA, *Počátky písemnictví v českých zemích*, Brno 1992, s. 18.

²³ Týž, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, s. 87.

²⁴ F. V. MAREŠ, *Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru*, in: Cyrilometodějská tradice a slavistika, Praha 2000, s. 352 (celý text s. 347–354). F. V. Mareš ve studii uvádí i přehled starších interpretačních pokusů.

²⁵ Týž, *Pražské zlomky a jejich původ v světle lexikálního rozboru*, in: Cyrilometodějská tradice a slavistika, Praha 2000, s. 364 (celý text s. 355–367).

vyskytují další bohemismy a „západoslovanismy“, a to nepřítomnost epentetického **P**, např. **země, proěvěaše** (proti kanonickému **zeml'a, projavl'aše se**, pouze v jediném případě je epentetické **l** zachováno: **prěpolovlenie**), zachování souhláskové skupiny **-dl-**, např. **modlitvami** (proti **l** kanonických památek, např. **molitvami**), **-š-** ve tvarech zájmena **vьsь**, např. **vьšěchь** (místo kanonického **vьsěchь**) a denazalizovaná podoba **u** nosovky **o**, např. **budetь, slavu** aj.²⁶

Na vznik památky v českém prostředí odkazují i lexikální bohemismy jako **izvoljenikь** (proti kanonickému **izbьranyi**), **cěsariti** (proti kanonickému **cěsarьstvovati**), **lьžesьvěstovati**, **križьnь** (proti **krьstьnь**) a patrně i **neměryni** (proti **bezměrynь**).

Vídeňské a Svatořehořské glosy

Obojí glosy představují památky neliterární, tj. pouze jazykové. *Vídeňské (Jagičovy) glosy*, které vydal v roce 1903 V. Jagić, zahrnují pod svým názvem interlineární a marginální glosy vepsané primitivním pravopisem latinkou do tzv. *Radonovy bible (Radobibel)*. Latinský rukopis bible, do něhož byly vpisky pořízeny, je uložen ve Vídni a pochází z přelomu osmého a devátého století. V textu bible je celkem 122 glos. Jazyková povaha glos, např. neexistence jerů či další české jazykové znaky, vede k domněnce, že glosy byly vepsány koncem jedenáctého století písařem znalým české církevní slovanštiny.

Svatořehořské (Paterovy, Pražské) glosy tvoří celkem asi 190 glos vepsaných do latinského rukopisu *Libri dialogorum de vita et miraculis patrum Italicorum et de aeternitate animarum* Řehoře Velikého. Latinský kodex dříve patřil benediktinskému klášteru v Ostrově u Davle. *Svatořehořské glosy* vydal roku 1878 A. Patera.

Vznik glos se spojuje s koncem jedenáctého století či s počátkem dvanáctého století. Ojedinělý názor E. Paulinyho, který kladl vznik *Svatořehořských glos* (a s nimi i *glos Vídeňských*) do desátého století, nebyl slavisty přijat. R. VEČERKA z hlediska

²⁶ R. VEČERKA, op. cit., s. 87.

komplexní jazykové struktury *Svatořehořských glos* tvrdí, že jde o památku „jazykově už v podstatě českou, jen s některými paleoslovenismy“.²⁷

1.1.2 Českocírkevněslovanské památky zachované v opisech z jinoslovanského prostředí

Zřetelný český původ mají českosl. legendy se svatováclavskou tematikou. M. WEINGART²⁸ rozlišuje v okruhu svatováclavských legend tři skupiny: originální, přeložené a úpravy vzniklé v ruském prostředí. Do první skupiny patří *První staroslověnská legenda o svatém Václavu*, do druhé skupiny *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu* a skupina třetí je tvořena svatováclavskými legendami proloženými a translačními.

Svatováclavským památkám bylo věnováno mnoho badatelského úsilí, což se projevilo i v kvantitě odborné produkce. O těchto památkách existuje tak bohatá literatura, že ji lze v rámci této kapitoly obsáhnout jen stěží.²⁹

První staroslověnská legenda o svatém Václavu

*První staroslověnská legenda o svatém Václavu (Život knížete Václava; Venc)*³⁰ je památkou prvořadého významu pro celé spektrum medievalistického bádání, představuje historický pramen prvního řádu, je důležitou součástí studia dějin české literatury, obsahuje také důležitý materiál jazykové povahy aj. Z tohoto důvodu byla památka od svého objevení a publikování předmětem živého zájmu badatelů z různých vědních oborů.

²⁷ Tamtéž, s. 89.

²⁸ M. WEINGART, op. cit., s. 48–49; v rozdělení M. Weingarta je obsažena i časová následnost doby vzniku vymezených skupin.

²⁹ Rozsáhlý souhrn literatury daného hagiografického okruhu přináší publikace *Staroslověnské legendy českého původu*, jejíž součástí jsou české překlady staroslověnských památek zejm. václavsko-ludmilského okruhu z pera E. Bláhové a V. Konzala spolu s hodnotnými předmluvami k jednotlivým památkám, rozsáhlou bibliografií a cenným doplňkovým aparátem. Součástí publikace je i rozsáhlá předmluva ruského historika A. I. Rogova. Viz E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, *Staroslověnské legendy českého původu*, Praha 1976.

³⁰ Edice textů se svatováclavskou problematikou viz *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, ed. J. Vajs, Praha 1929.

První staroslověnská legenda o svatém Václavu je rukopisně zachována ve třech redakcích textu – tzv. jihoruské, severoruské a charvátskohlaholské. Tzv. jihoruská neboli Vostokovova redakce (VencVost), objevená A. Ch. Vostokovem roku 1827, je doložena rukopisně z Toržestvenniku z šestnáctého století. Na další dva rukopisy téže redakce upozornil v roce 1985 A. A. TURILOV.³¹ Druhou redakcí je tzv. severoruská neboli minejní redakce (VenMin), která je dosvědčena osmi rukopisy z šestnáctého a sedmnáctého století. Třetí redakcí je redakce charvátskohlaholská (VencGlag), která je zachována v několika charvátských breviářích, z nichž nejstarší pochází ze čtrnáctého století (*breviář Římský*).

Názory badatelů se různí v otázce, která ze tří redakcí je bližší archetypu *První staroslověnské legendy o svatém Václavu*. Většinou se soudilo, že nejtěsnější vztah má k nedochovanému archetypu legendy text redakce charvátskohlaholské. Poměrně těsný vztah k archetypu legendy se předpokládá i u Vostokovovy redakce, zatímco za nejvíce odlišnou je považována v souvislosti s archetypem redakce minejní.

Pro značnou starobylost charvátskohlaholské redakce svědčí zejm. řada faktů jazykových – je v ní dochováno např. slovo **bratrъ** proti mladšímu **bratъ**, **ute** proti mladšímu **udari** a řada dalších jazykových archaismů. Nověji V. KONZAL³² považuje za textologicky a syntakticky nejbližší archetypu legendy redakci Vostokovovu.

O. KRÁLÍK³³ se domníval, že Vostokovova redakce vznikla interpolací textu, který v zachované podobě reprezentuje redakce charvátskohlaholská, a to ještě na české půdě, a teprve v této rozšířené podobě se dostala na Rus, kde byla dále rozvíjena. Vyskytují se však i názory jiné, např. J. PODHORNÝ³⁴ se vrátil ke staršímu pojetí J. Pekaře, který považoval za nejbližší archetypu *První staroslověnské legendy o svatém Václavu* redakci minejní.

Velmi nesnadné je určení doby vzniku *První staroslověnské legendy o svatém Václavu*. Otázka absolutní chronologie památky je spojena přímo s problematikou kontinuity slovanského písemnictví a liturgie mezi Velkou Moravou a raně

³¹ A. A. TURILOV, *Новый список Востоковской легенды*, in: *Litterae slavicae medii aevi Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae*, München 1985, s. 371–377.

³² V. KONZAL, *Nejstarší slovanská legenda václavská a její „Sitz im Leben“*, *Studia mediaevalia pragensia* 1, 1988, s. 113–127.

³³ O. KRÁLÍK, *K historii textu I. staroslověnské legendy václavské*, *Slavia* 29, 1960, s. 434–452.

³⁴ J. PODHORNÝ, *Sporné otázky dvou staroslověnských legend václavských*, *Slovo* 45, 1976, s. 159–174.

středověkými Čechami. V datování se badatelé rozcházejí – raný vznik památky uznávají většinou slavisté, kteří se nejčastěji drží datace J. Vajse a M. Weingarta, již legendu kladli do doby těsně po Václavově smrti, naproti tomu někteří badatelé, zvláště historikové, uvažují o jejím vzniku až v jedenáctém století.³⁵ Těžko prokazatelnou hypotézu publikoval H. KØLLN,³⁶ který spojuje vznik *První staroslověnské legendy o svatém Václavu* s autorstvím některého příslušníka cyrilometodějské misie v Čechách. H. Kølln se snaží i na základě analýzy dalších českocsl. památek, podle našeho názoru nepřesvědčivě, dokázat diskontinuitu slovanského písemnictví mezi obdobím velkomoravským a obdobím přemyslovských Čech.

Nejnověji V. KONZAL zejm. na základě zevrubné analýzy obsahové a věcné přesvědčivě dokládá hypotézu vzniku legendy v období konce první poloviny desátého století.³⁷

Skupina bohemismů, která je obsažena v *První staroslověnské legendě o svatém Václavu*, je ve srovnání s jinými texty skupiny památek českocsl. relativně méně početná. Obvykle se za stopy českého jazykového prostředí považuje např. obrat v **c(e)rkvi s(ve)tyę m(a)rię**, nebo sloveso **milovati** ve významu „amare“.³⁸ R. VEČERKA³⁹ nověji připojuje ke skupině bohemismů, které jsou obsaženy zejména v textu Vostokovovy redakce, některé další – např. dva doklady na výskyt **-e** místo **-a** v koncovkách ijo-kmenových substantiv, které klade do souvislosti se známým **dara čelenije** z *Pražských zlomků hlaholských*, a spojku **neže** v odporovacím významu „ale, avšak“.

³⁵ Přehled literatury viz E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 56–57.

³⁶ H. KØLLN, *Westkirchliches in altkirchenslavischer Literatur aus Grossmähren und Böhmen*, Copenhagen 2003, s. 52–63.

³⁷ V. KONZAL, op. cit.

³⁸ J. Podhorný, který rozpracovává starší koncepci O. Králíka, zastává v hodnocení zmiňovaných bohemismů jiný názor než většina badatelů, přičemž se domnívá, že tyto bohemismy nedokazují český původ *První staroslověnské legendy o svatém Václavu*, ale dokládají pouze její pozdější existenci a vývoj textu na českém území. Viz J. PODHORNÝ, op. cit., s. 159–162.

³⁹ R. VEČERKA, *Bohemismy v první staroslověnské legendě václavské*, *Slavia* 30, 1961, s. 417–422.

Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu

Z hlediska zvolených kritérií patří do druhé skupiny svatováclavských památek *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu* (*Knihá o rodu a utrpení svatého Václava*; VencNik), podle svého objevitele nazývaná též *legendou Nikol'ského*. N. K. Nikol'skij objevil památku v roce 1904 a v roce 1909 ji vydal.

Tato legenda je v podstatě překladem legendy mantovského biskupa Gumpolda, která vznikla patrně v poslední třetině desátého století.⁴⁰ Vztah staroslověnského překladu a textu *Gumpoldovy legendy* vede k domněnce, že český překladatel doplňoval a upravoval znění i z dalších latinských legend.

Český původ se předpokládá již na základě faktu, že *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu* je překladem z latiny. Vznik památky v českém prostředí dokládá také mnoho bohemismů, které se shodují zejména s překladem *Čtyřiceti homilií na evangelium Řehoře Velikého* (*Besědy na jevangelijske*). Oproti *První staroslověnské legendě o svatém Václavu* vykazuje *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu* mnohem více bohemismů, a to zejména v lexikální oblasti – **цьстьнь** za lat. *splendidus*, **krivostь** „nepravost, špatnost“, **отъпрѣти** „popřít, odvrátit“, **podavlenije** „tíže, přítěž“, **ponižati** „tupit“ aj.⁴¹

O době vzniku památky se ve vědecké obci neustálil jednotný názor. Část badatelů spojuje vznik památky s prostředím Sázavského kláštera, tj. klade vznik legendy do jedenáctého století; druhou skupinu tvoří ti, kteří předpokládají její sepsání spíše v desátém století (např. J. Pekař, R. Večerka, F. V. Mareš).⁴² *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu* je doložena ve dvou pozdních ruskocsl. opisech z patnáctého a šestnáctého století. Překladatelské umění autora *Druhé staroslověnské legendy o svatém Václavu* bývá v odborné literatuře často podrobováno velmi kritickým soudům⁴³, F. V. MAREŠ se však domnívá, že tyto příkré

⁴⁰ Viz např. J. NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000, s. 43.

⁴¹ Viz E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 142.

⁴² Viz R. VEČERKA, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, s. 47; F. V. MAREŠ, op. cit., s. 294;

E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 143.

⁴³ Viz např. Z. HAUTOVÁ, op. cit., s. 31.

soudy jsou neopodstatněné s tím, že uvádí: „podivuji se překladateli, že výborně zvládl tak náročný text, náročný syntakticky, lexikálně i stylisticky.“⁴⁴

Proložní a translační legendy václavské

Třetí skupinu legend se svatováclavskou tematikou podle vymezení M. Weingarta tvoří památky, o nichž se soudí, že jsou již pozdějším ruským zpracováním předloh českého původu. V rámci této skupiny se jedná o proložní legendy o umučení svatého Václava (VencProl) a proložní legendy o přenesení ostatků svatého Václava (VencTr).

Je však otázkou, zda lze proložní legendy zařazovat do skupiny českosl. památek, neboť to jsou již ruská zkrácená zpracování svatováclavských legend. Také otázka vztahu svatováclavského a svatoludmilského kultu je problematická a pojí se s určením relativního stáří svatováclavských a svatoludmilských legend. V odborné literatuře se pohybuje časové zařazení vzniku těchto legend od jedenáctého století do třináctého století.⁴⁵

Proložní legendy o svatém Václavu jsou v ruském *Prologu* (*Synaxáři*) zařazovány k datu smrti světce (28. září) a k datu přenesení jeho ostatků (4. března).

Jako pramen, z něhož vycházeli ruští autoři proložních a translačních svatováclavských legend, sloužila patrně Vostokovova redakce *První staroslověnské legendy o svatém Václavu* nebo její archetyp.⁴⁶

Proložní legenda ludmilská a „obširnější“ legenda o svaté Ludmile

Jelikož proložní legendy o svatém Václavu prokazatelně vznikly z obširnější svatováclavské legendy, předpokládá se podobný vztah i v souvislosti s proložní

⁴⁴ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 296.

⁴⁵ E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 263 a 287.

⁴⁶ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 303.

legendou o svaté Ludmile (Ludm), která je v ruském Prologu (Synaxáři) zařazována k datu úmrtí světice, tj. k 16. září.

Nedoložená obšírnější českosl. *legenda o svaté Ludmile* by tak byla pramenem, z něhož byl pořízen na Rusi výtah, který představuje proložní *legenda o svaté Ludmile*.

Jak uvádí Z. HAUPTOVÁ⁴⁷, z latinských pramenů o svaté Ludmile je svatoludmilské proložní legendě nejbližší *legenda Fuit in provincia Bohemorum*, mnoho shod má s *Kristiánovou legendou* a s ludmilskou homilií *Factum est*, částečně také s legendou *Diffundente sole*. Zejména věcné rozdíly mezi slovanskou proložní legendou o svaté Ludmile a latinskými legendami umožňují uvažovat spíše o obšírnější staroslověnské předloze proložní svatoludmilské legendy.⁴⁸

Legenda o svatém Vítu

Legenda o svatém Vítu (Umučení blahoslavených mučedníků Víta, Modesta a Krescencie; Vit) je překladem z latiny a je zachována v několika ruských opisech, z nichž nejstarší je obsažen v *Uspenském sborníku* z přelomu dvanáctého a třináctého století. V tomtéž kodexu je zapsán také nejstarší doložený text *Života Metodějova a Pochvala Cyrilu a Metodějovi*. Těsné sousedství obou památek (*legendy o svatém Vítu* a *Života Metodějova*) bývá uváděno jako svědectví toho, že předloha uspenského rukopisu se dostala na Rus z českého prostředí. Svatovítskou legendu obsaženou v *Uspenském sborníku* vydal poprvé roku 1903 A. I. Sobolevskij. Latinskou paralelu z *Pasionálu záhřebského* (10.–11. století) vydal roku 1973 L. MATĚJKA⁴⁹. G. KAPPEL⁵⁰ publikoval ještě bližší latinské znění ve srovnání se slovanským v roce 1974.

⁴⁷ Z. HAUPTOVÁ, op. cit., s. 33.

⁴⁸ E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 261–264.

⁴⁹ L. MATĚJKA, *Dvije crkvenoslavenske legende o svetom Vidu*, Slovo 23, 1973, s. 73–96.

⁵⁰ G. KAPPEL, *Die slavische Vituslegende und ihr lateinisches Original*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 20, 1974, s. 73–85.

Na vznik památky v českém prostředí odkazují také lexikální bohemismy, např. **moliti** za lat. *adorare*, **přesiliti** za lat. *superare* a patrně také **čistb** za lat. *securus*.⁵¹

Ve starší odborné literatuře panovala značná nejistota v otázce existence a původu svatovítské úcty v našich zemích. Uvažovalo se zejména o zavedení svatovítské úcty v souvislosti s bavorskou misijní činností. V. RYNEŠ si však pokládá otázku, zda „je nutno úctu sv. Víta – mučedníka z diokleciánského období (...) spojovat až s vlivem bavorsko–franské misie, která ovládla církevní život na Moravě po r. 885, nebo zda tato úcta nebyla již dříve recipována okruhem církevněslovanského duchovenstva“.⁵² Podle hypotézy V. Ryneše zavedl na Velké Moravě úctu k svatému Vítu a dalším světcům Metoděj v období po svém návratu z bavorské internace.

Vznik svatovítské legendy bývá obvykle spojován s desátým či jedenáctým stoletím.⁵³ S přihlédnutím ke zjištění V. Ryneše někteří badatelé (F. V. MAREŠ, M. PELC) uvažují i o tom, že by kořeny *legendy o svatém Vítu* mohly být již velkomoravské.⁵⁴

V roce 1901 publikoval J. Vajs zlomek charvátskohlaholského breviáře ze čtrnáctého století s částí svatovítského officia (VitGlag), který našel v pražském augustiniánském klášteře u svatého Tomáše. Jelikož se breviární svatovítská legenda nevyskytuje v charvátských breviářích, dospěl J. Vajs k názoru, že vznik svatovítského officia je možno spojovat s činností Emauzského klášteře. Text svatovítské legendy zachovaný v některém starém rukopise byl patrně využit jako základ breviárního výtahu.⁵⁵

⁵¹ E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 429.

⁵² V. RYNEŠ, *K počátkům úcty sv. Víta v českých zemích*, *Slavia* 38, 1969, s. 592 (celý text s. 592–593).

⁵³ E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 320.

⁵⁴ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 301; M. PELC, *Doba a místo vzniku svatovítské legendy*, *Slavia* 53, 1984, s. 333–339.

⁵⁵ Z. HAUPTOVÁ, op. cit., s. 34.

Život Benediktův

Zařazení této legendy, kterou vydal roku 1903 A. I. SOBOLEVSKIJ, do okruhu českocsl. památek je problematické. Text památky je dochován pouze v jediném srbskocsl. rukopise ze čtrnáctého století. Legenda je patrně překladem zkrácené verze latinského textu druhé knihy *Dialogů* Řehoře Velikého, nazývaných též *Paterik římský*. Přímá latinská předloha však nebyla nalezena. Jak uvádí E. BLÁHOVÁ⁵⁶, text *Života Benediktova* (Ben) je proti latinskému originálu značně zkrácen, ze třiceti šesti kapitol originálu na dvacet sedm. E. Bláhová, která nověji analyzovala text *Života Benediktova*, považuje za jisté, že slovanský překladatel vycházel z latinské, nikoli řecké předlohy. Na český původ památky ukazuje několik lexikálních bohemismů, např. **uslědovati** ve významu „pronásledovati“, **poroňčiti** „poručit“ aj. E. Bláhová poukazuje na to, že některé jednotlivosti, zvláště lexikální, se zdají svědčit pro český původ překladu, avšak definitivnímu závěru se v této fázi analýzy brání.

Nezachovaná českocsl. legenda o svatém Prokopu

Do kontextu českocsl. památek bývá zařazována i nezachovaná českocsl. *legenda o svatém Prokopu*. Badatelé, kteří považují za reálné sepsání této legendy v jedenáctém století v Čechách, vycházejí z toho, že není pravděpodobné, aby tak významné a literárně činné středisko slovanské vzdělanosti v Čechách, jakým byl Sázavský klášter, neoslavilo legendou zakladatele kláštera. Další argument, svědčící pro vznik staroslověnské *legendy o svatém Prokopu*, je založen na údajích prologu jedné z latinských legend o svatém Prokopu (*Vita maior*), kde se hovoří o tom, že text je překladem staroslověnské legendy. Také v souvislosti s nejstarší latinskou svatoprokopskou legendou *Vita minor* se někdy uvažuje o její staroslověnské předloze. V odborné literatuře existuje poměrně rozsáhlé spektrum názorů, které se týkají staroslověnské *legendy o svatém Prokopu* – někteří badatelé považují její existenci za reálnou (O. KRÁLÍK), větší část badatelů se vyjadřuje k této možnosti

⁵⁶ E. BLÁHOVÁ, *Staroslověnský Život Benediktův*, *Slavia* 62, 1992, s. 395–408.

opatrněji, přičemž považují sepsání staroslověnské svatoprokopské legendy za hypotetické (M. WEINGART, R. VEČERKA aj.), jiní badatelé tuto možnost přímo vylučují (K. JELÍNEK).⁵⁷

U dalších hagiografických památek je jejich příslušnost k českosl. písemnictví problematická. Některé spojitosti extralingvistické povahy a u části památek také předpoklad latinské předlohy vedl i k úvahám o českém původu *legendy o svaté Anastázii* (*Život svaté Anastázie*)⁵⁸, *legendy o svatém Apolináři* (*Život svatého Apolináře*)⁵⁹, *legendy o svatém Jiří* (*Život svatého Jiří*) a *legendy o papeži Štěpánovi* (*Život svatého Štěpána papeže*).⁶⁰ F. THOMSON⁶¹ se domnívá, že vznik zmíněných památek nesouvisí s českým prostředím desátého či jedenáctého století, přičemž uvažuje o jejich bulharské provenienci. Předlohy *legend o svatém Apolináři* a *o svatém Jiří* spojuje s jihoitalským prostředím, které umožnilo transfer předloh (ať latinských či řeckých) k jižním Slovanům.⁶²

E. BLÁHOVÁ⁶³ upozornila na některé typické znaky těchto památek. V souvislosti s *legendami o svaté Anastázii* a *svatém Apolináři* uvádí, že nevykazují žádné výrazné shody. V případě *legendy o svatém Štěpánu* E. Bláhová poukázala na výpůjčky z latiny a řečtiny a prolínání latinismů a grecismů v syntaxi.

⁵⁷ O. KRÁLÍK, *O existenci slovanské legendy prokopské*, Slavia 33, 1964, s. 259–263; M. WEINGART, op. cit., s. 65–67; R. VEČERKA, op. cit., s. 48; K. JELÍNEK, *K datování prokopské legendy*, Slavia 39, 1967, s. 429–430.

⁵⁸ *Legendě o svaté Anastázii* se budeme věnovat v dalším výkladu.

⁵⁹ Otázkou eventuální latinské a řecké předlohy a jazykovou povahou památky se zabývala L. Taseva a M. Jovčeva, které zpochybňují její český původ, viz L. Taseva – M. Jovčeva, *Мъчението на св. Аполинарий Равенски в контекста на ранната славянска преводна литература*, in: *Abhandlungen zu den grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische Untersuchungen*. II. Edd. E. Maier – E. Weiher, Freiburg in Br. 2006, s. 153–198.

⁶⁰ A. I. Sobolevskij vydal roku 1903 *legendu o svaté Anastázii* a *legendu o svatém Apolináři*, v roce 1905 *legendu o svatém Štěpánu*, roku 1880 vydal *legendu o svatém Jiří* A. N. Veselovskij.

⁶¹ F. THOMSON, *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin into Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*, Atti del 8° Congresso internazionale di studi sull' alto medioevo, Spoleto 1983, s. 331–346; v případě *legend o svatém Jiří a svatém Apolináři* se F. Thomson domnívá, že byly bezpochyby přeloženy z řeckých předloh.

⁶² Týž, *Early Slavonic translations – an Italo-Greek connections?*, Slavica Gandensia 12, 1985, s. 221–223; týž, *The Slavonic Vita of St Apollinaris of Ravenna*, Palaeoslavica 11, 2003, s. 194–198.

⁶³ E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 438.

Nikodémovo evangelium

Český původ se předpokládá v souvislosti s apokryfním *Nikodémovým evangeliem* (Nicod), které líčí Kristovo umučení a jeho sestoupení do pekel. Památka je překladem z latiny, přičemž její znění je dochováno v ruskocsl. rukopisech ze čtrnáctého a šestnáctého století a v srbskocsl. rukopisech ze čtrnáctého až patnáctého století. Především dva nejstarší rukopisy – tzv. *Novgorodský* ze čtrnáctého století, který vydal E. Vaillant roku 1968, a srbský rukopis ze století čtrnáctého či patnáctého, vydaný L. Stojanovićem roku 1885, obsahují jazykové rysy, které bývají obvykle považovány za známky vzniku této památky v českém prostředí – např. **вѣсемогыи**, **законникъ**, **изволити**, dále germanismy **unii** (ze sthněm. **jungiro** „uředník“), **врѣдѣнь** (ze sthněm. **wärd** „hoden“), **рѣкъль**, **вlastьнь**, „vlastní“, **прѣсила** aj.⁶⁴ Někteří badatelé (např. E. Vaillant, B. Grabar) uvažují o vzniku této památky v jihoslovanském prostředí.⁶⁵ Zejména čeští slavisté však naproti tomu uvažují téměř v obecné shodě o české provenienci *Nikodémova evangelia*.⁶⁶

Čtyřicet homilií na evangelia papeže Řehoře Velikého

Nejrozsáhlejší raně středověkou památkou vzniklou v Čechách představuje *Čtyřicet homilií na evangelium papeže Řehoře Velikého* (*Besědy na jevangelije*; *Bes*). Do české církevní slovanštiny byla památka přeložena z latinské předlohy v jedenáctém století. Zpravidla se vznik překladu klade do souvislosti se sázavským prostředím. Text památky je zachován v několika ruskocsl. opisech, z nichž nejstarší pochází ze třináctého století (tzv. Pogodinský rukopis), nejmladší ze století sedmnáctého. Rozborem textu se zabýval např. F. V. MAREŠ⁶⁷ či J. REINHART⁶⁸, kteří dokládají český původ překladu.

⁶⁴ E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 19–20.

⁶⁵ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 273.

⁶⁶ M. WEINGART, op. cit., s. 63; R. VEČERKA, op. cit., s. 48; F. V. MAREŠ, op. cit., s. 273.

⁶⁷ F. V. MAREŠ, *Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova)*, in: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, 368–402.

⁶⁸ J. REINHART, *Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Grossen*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 26, 1980, s. 6–102.

Prvoedici nejrozsáhlejší českocsl. památky vydal ve dvou svazcích v roce 2005 a 2006 V. KONZAL.⁶⁹

Český původ překladu potvrzují četné indicie, a to jak jazykové, tak i mimojazykové povahy. Odhlédneme-li od faktu, že překlad byl pořízen z latinské předlohy, může být dalším argumentem, který by svědčil pro českou provenienci památky, osoba autora latinského originálu (Řehoře Velikého). Z tohoto pohledu se jeví památka jako „benediktinská“, což nepřímou umožňuje spojovat překlad se Sázavským klášteřem. Daleko průkaznější svědectví, které odkazuje na český původ památky, nabízí její bohatý jazykový materiál. Bohemismy v *Besědách na jevangelije* jsou slova obecná, výrazy z okruhu křesťanské terminologie, zemědělské terminologie, práva, hospodářství, astrologie aj. Z četných lexikálních bohemismů lze uvést: **svěť**, **snaga**, **kazati**, **gorěkati**, **rogota**, **kamenovati**, **obražati**, **lakota**, **milost**, **nasledovati**, **pokladati**, **uročiště** aj.⁷⁰ Jazykový materiál, který tato památka obsahuje, umožnil F. V. MAREŠOVI⁷¹ na jeho základě v podstatě rekonstruovat podobu české církevní slovanštiny.

Modlitba ke svaté Trojici

Modlitba ke svaté Trojici (Trin) je zachována v několika ruských rukopisech ze čtrnáctého až šestnáctého století. Poprvé vydal památku A. I. Sobolevskij roku 1910.

Pro tuto památku je charakteristické, že po stránce jazykové neposkytuje dostatek faktů pro lokalizaci památky. Jako jeden z hlavních důvodů, který umožňuje uvažovat o české provenienci, se uvádí to, že jsou zde vzýváni světcí jednak obecně „západní“, jednak specificky čeští. Na zmíněný obsahový rys upozornil již A. I. Sobolevskij.

⁶⁹ *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněslovanském překladu*, Díl první, Homilie I–XXIV, ed. V. Konzal, Praha 2005 a *Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v českocírkevněslovanském překladu*, Díl druhý, Homilie XXV–XL, edd. V. Konzal za pomoci F. Čajky, Praha 2006.

⁷⁰ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 436; viz též E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 432–433.

⁷¹ F. V. MAREŠ, op. cit.

V *Modlitbě ke svaté Trojici* je vzývána celá řada světců – v památce jsou jmenováni světcí cyrilometodějského okruhu, Dimitrij Soluňský a papež Kliment (patron cyrilometodějské misie). Mezi českými světcí (či světcí v Čechách uctívanými) se v textu památky vyskytuje Vojtěch, jehož kult není na Rusi jinak doložen, Vít, Václav, Cyril a Metoděj, a Boris a Gleb, jejichž kult je doložen v Sázavském klášteře. Dále se v *Modlitbě ke svaté Trojici* vyskytují jména svatých, jež mohou být v jistém vztahu k českému prostředí: Menas, Benedikt a Prokopios. Ze „západních“ světců jsou uctíváni např. papežové Silvestr, Lev, Štěpán, biskup Martin z Tours, britský mučedník Alban a anglosaský světec Botulf. K dataci památky odkazují dva severští svatí, Knut Dánský a Olaf Norský (zemřeli v jedenáctém století). J. H. Lund spojuje vznik památky s ruským prostředím poloviny dvanáctého století, přičemž za autora považuje Kirilla Turovského, zatímco V. KONZAL⁷² dokládá český původ památky, přičemž uvažuje o jejím vzniku spíše v jedenáctém století.

Modlitba proti d'áblovi

Modlitbě proti d'áblovi (Dijav), vydané poprvé roku 1910 A. I. Sobolevským, věnoval nověji pozornost V. KONZAL⁷³, který dokládá velkomoravský původ památky a uvažuje v souvislosti se vznikem modlitby o Metodějově autorství.

Mezi „západními“ světcí, kteří jsou v modlitbě jmenováni (Jeroným, Bonifác, Martin, Florián, Vavřinec, Silvestr, Valburga aj.), jsou uvedeni i Chrysogon, Zoil a Anastázie, tedy světcí, kteří se objevují i v textu *legendy o svaté Anastázii*.

Proti *Modlitbě ke svaté Trojici* je tato památka literárním textem, i když její jediný dochovaný rukopis vykazuje množství textových poruch. Přesto však lze na základě argumentů V. Konzala uvažovat o tom, že byla složena autorem, který znal

⁷² V. KONZAL, *Otazníky kolem církevněslovanské Modlitby k sv. Trojici a českých vlivů na literaturu Kyjevské Rusi*, Palaeoslovenica 3, 1991, s. 8–23.

⁷³ Týž, *Staroslověnská modlitba proti d'áblovi*, Europa orientalis 2, 1992, s. 131–196; studie byla vydána také v ruském překladu spolu s edicí textu památky, viz týž, *Старославянская молитва против дьявола*, Moskva 2002.

velmi dobře bibli a byl vzdělán v patristice, lze také nalézt souvislosti s *Životem Metodějovým*, zejména s jeho úvodní kapitolou.

Osm modliteb z Modlitebníku Jaroslavského

Osm modliteb obsažených v tzv. *Molitvenniku Jaroslavském* vydal roku 1906 A. I. Sobolevskij. Nověji se modlitbami zabýval M. VEPŘEK,⁷⁴ který uvádí nová fakta k hodnocení jejich proveniencí. M. Vepřek dokládá zejm. na základě textologického srovnání značnou pravděpodobnost českého původu *Modlitby sv. Řehoře* (МЛТВА СТГО ГРОГОРІА ДВОЕСЛОВА) a *Modlitby vyznání hříchu* (МО ІСПОВѢДАННЮ ГРѢХѠЪ), které podle autora byly velmi pravděpodobně přeloženy z latiny v českém prostředí jedenáctého století. Oporou k tomuto tvrzení jsou M. Vepřkovi nově objevené latinské paralely a velmi důležité lexikální a textologické shody s památkami českého původu. Autor již dříve upozornil na několik středověkých rukopisných zachování latinské modlitby (*Oratio sancti Gregorii*), která podle M. Vepřka posloužila jako předloha slovanského překladu.⁷⁵ Autor poukázal na sedm latinských rukopisů modlitby, z nichž textu *Modlitby sv. Řehoře* nejlépe odpovídají rukopis z jedenáctého století chovaný v Darmstadtu pod signaturou Hs 544 a rukopis z tzv. *Orationale Arnošta* z Pardubic (signatura XIII C 12) z poloviny čtrnáctého století. Upozorňuje také na existenci verze staročeské, která je součástí *Miličovského sborníku modliteb* snad z osmdesátých let čtrnáctého století, která sice vznikla nezávisle na textu církevněslovanském, ale přesto dobře ilustruje vztah svatořehořské modlitby k českému prostředí.

Druhou modlitbou, u níž M. Vepřek avizuje eventuální latinskou předlohu, je *Modlitba vyznání hříchu*. Upozorňuje na darmstadtský rukopis Hs 544, kde je zapsán latinský text modlitby (*Confessio S. Patricii ep.*), který podle autora dobře odpovídá

⁷⁴ M. VEPŘEK, *Církevněslovanské modlitby českého původu*, *Slavia* 77, 2008, s. 221–230.

⁷⁵ TÝŽ, *Církevněslovanská Modlitba sv. Řehoře a její původ v komparaci s latinskou předlohou*, *Slavia* 76, 2007, s. 1–11.

csl. textu modlitby. Ve stejném kodexu se také nalézají již zmiňovaná latinská verze *Modlitby sv. Řehoře*.

V případě dalších modliteb autor uvádí, že jejich český původ prozatím potvrdit nelze.

Kánon ke cti svatého Václava

Do okruhu českosl. památek patří pravděpodobně i písňový *kánon ke cti svatého Václava* (*Služba o svatém Václavu*; CanVenc). Památka je dochována v *Novgorodské služební mineji* (1095-96), existují i dva další rukopisy z dvanáctého století.

Z hlediska obsahové struktury a literárního stylu tato památka vykazuje byzantský charakter. Právě z tohoto důvodu se některým badatelům jeví její český původ jako nejistý, uvažuje se zejména o bulharské nebo ruské provenienci.⁷⁶

Pro český původ kánonu svědčí především důvody jazykové. V textu památky se vyskytuje např. česká záměna koncovek **-ije/-ija** u *ijo*-kmenů (**ubъjenije**, **iscelenije**), dále starobylé **rovanije** či lexikální bohemismy jako **кнѣѣѣѣ** „knížectví“ či **staryi zьloděi** „starý zlosyn“, výraz pro označení ďábla. Tyto skutečnosti vedou např. R. VEČERKU⁷⁷ k názoru, že jde o památku české provenience.

Jelikož autor *kánonu ke cti svatého Václava* pravděpodobně znal soudobé slovanské i latinské svatováclavské prameny, přičemž jistě znal *Druhou svatováclavskou legendu*, je možné vznik památky spojovat s koncem desátého století a obdobím následujícím.⁷⁸

⁷⁶ Viz E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 219.

⁷⁷ R. VEČERKA, *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, s. 414.

⁷⁸ E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, op. cit., s. 222.

Penitenciál Někotoraja zapověď

Další památkou s pravděpodobným českým původem je penitenciál *Někotoraja zapověď* (Zap) publikovaný roku 1912 S. I. Smirnovem. Do kontextu českosl. památek ji zařadil J. VAŠICA.⁷⁹ Text památky je rukopisně zachován ve sbírce z přelomu čtrnáctého a patnáctého století. Existenci penitenciálu v ruském prostředí lze přepokládat již pro první polovinu dvanáctého století, neboť z něho cituje novgorodský hierodiakon Kirik ve svých *Otázkách*, adresovaných biskupu Nifontovi.

Jak uvádí J. Vašica, penitenciální příručky byly určeny pouze kněžím-zpovědníkům a neměly se dostat do rukou laiků. Důvodný předpoklad vzniku památky v Čechách vede J. Vašicu k vyslovení názoru, že byl-li „v XI. století sestaven (...) nový církevněslovanský penitenciál, přizpůsobený požadavkům doby, je to důkazem, že tu tehdy musela být značně početná vrstva světských a klášterních kněží, nejméně několik desítek, kteří neznali dostatečně dobře latinsky“.⁸⁰

Na český původ památky odkazují četné bohemismy, které jsou v textu obsaženy, např. slovo **въ nedospěchъ**, **nogti snětovi**, **spovědati**, **trěbovati** „přinášeti pohanské oběti“, **prisěsti** „náležet“, nadávka **rogatъče** apod. Z hláskoslovných bohemismů je zde pouze jeden, akuzativ osobního zájmena **ma (me)**.⁸¹

Oficia ke cti Cyrila a Metoděje

Do okruhu českosl. památek bývala zařazována také breviářová *oficia ke cti Cyrila a Metoděje*, která jsou západního ritu. Zachovala se v charvátskohlaholských opisech v breviářích Lublaňském a Vídeňském (CMLab, CMVindob, oba rukopisy pocházejí ze čtrnáctého století), v breviáři Vatikánském (CMVat, Illirico 6, z roku 1387), Novljanském (CMNov, z let 1493–1495) a Brozičově (1561–1562). *Oficia ke cti Cyrila a Metoděje* poprvé vydal roku 1870 I. Berčić.

⁷⁹ J. VAŠICA, *Církevněslovanský penitenciál českého původu*, Slavia 29, 1960, s. 37–48.

⁸⁰ J. VAŠICA, op. cit., s. 47.

⁸¹ Tamtéž, s. 38–40.

Na český původ památky odkazují jak rysy obsahové (např. zdůvodnění a apologie slovanské bohoslužby), tak i jazykové. Oficia vykazují několik lexikálních archaismů, např. **кнѣгѣ** (proti mladšímu **букѣви**), **godiny** (proti mladšímu **časъ**), **рѣsnotivъ** (proti mladšímu **istinъnъ**), **вѣsemogyi**, **zakonъnikъ**, **račiti**, **chodataistvovati** aj. Dalšími jazykovými znaky starobylosti oficií jsou tvary aoristu asigmatického třetí osoby množného čísla (**pridu**, **doidu** aj.). Na českou provenienci památky ukazuje také mnoho bohemismů, např. stažený Isg. f. na **-u** (místo **-ejо**), Isg. n. ijo-kmenů **-imъ** (místo **-ijemъ**) aj.

V otázce proveniencce a zejména datace oficií existovalo v odborné obci široké spektrum názorů. Někteří badatelé vznik *oficií ke cti Cyrila a Metoděje* časově zařazovali už do období velkomoravského (I. Berčič, F. Grivec), jiní dobu vzniku památky posouvali až do čtrnáctého století (např. A. Voronov). Největší část badatelů se domnívala, že officia vznikla v desátém či jedenáctém století v Čechách (R. VEČERKA, F. V. MAREŠ aj.).⁸²

V novější době však byl zpochybněn vznik této památky v desátém či jedenáctém století. F. GRAUS⁸³, který vychází zejména z rozboru textu oficií jako historického pramene, zařadil vznik památky časově do čtrnáctého století. Argumenty, které F. Graus uvádí, jsou však poměrně neprůkazné, z tohoto důvodu nebyly většinou badatelů přijaty. Jinak tomu bylo v případě V. TKADLČÍKA⁸⁴, který zejména na základě argumentů filologické a liturgické povahy dokázal, že officia vznikla ve čtrnáctém století v Emauzském klášteře. V. Tkadlčík uvádí, že cyrilometodějská officia představují ve své zachované podobě františkánské breviářové úpravy z třináctého století, které spojuje s charvátským prostředím. Výrazný počet archaismů

⁸² R. VEČERKA, op. cit., s. 403, v této práci jsou uvedeny i zmíněné názory badatelů na provenienci a dataci památky, s. 399–400; F. V. MAREŠ, op. cit., s. 277.

⁸³ F. GRAUS, *Slovanská liturgie a písemnictví v přemyslovských Čechách*, ČsČH 14, 1966, s. 477–488; F. Graus své názory na původ a časové zařazení oficií vyhrotil přímo polemicky: „ve skutečnosti ukazuje nejelementárnější historický rozbor pramene, že je nemožné uvažovat o tak časně dataci a nebo dokonce o jeho lokalizaci do přemyslovských Čech. V Čechách 10. nebo 11. stol. je nepředstavitelné, že by si autor pletl Čechy a Moravu a napsal, že Cyril přišel do Čech; přímý pokračovatelé soluňských bratří by sotva vydávali Cyrila za biskupa a nezaměnili by Split se Soluní – všechny tyto bezpečné důvody nemohou být eliminovány pro údajný rozbor jazykový.“, s. 480.

⁸⁴ V. TKADLČÍK, *K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději*, Slovo 27, 1977, s. 85–126.

obsažených v textu oficií jej vede k názoru, že officia byla upravena z emauzských originálů.⁸⁵

Hospodine, pomiluj ny

Do skupiny českocsl. památek patří i duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny*, tradičně připisovaná jako autoru druhému pražskému biskupu Vojtěchovi. Je zachována v pozdějších zápisech latinkou ve dvanácti rukopisných záznamech ze čtrnáctého až šestnáctého století. Nejstarší zápis bez notové osnovy je doložen v *Milíčovském sborníku* modliteb a pochází z osmdesátých let čtrnáctého století, nejstarší zápis s notovou osnovou je zaznamenán v traktátu Jana z Holešova z roku 1397.⁸⁶ Názory na proces vzniku písně se mezi badateli různí. Někteří badatelé soudí, že píseň *Hospodine, pomiluj ny* vznikala postupně, resp. po etapách (např. M. Weingart), jiní se naproti tomu domnívají, že vznikla jako celistvý básnický výtvar (např. F. V. Mareš).⁸⁷

Veršová forma je doložena i u jiných českocsl. památek, např. v *Pražských zlomcích hlaholských*, v *kánonu ke cti svatého Václava* a v modlitbě k obřadu postřížin v *První staroslověnské legendě o svatém Václavu*.

Doba vzniku písně patří k problémům, které poutaly pozornost mnoha badatelů. Někteří autoři předpokládali její vznik už v desátém století (V. Vondrák, R. Jakobson, R. Večerka aj.), jiní spíše uvažovali o jejím vzniku až v souvislosti se dvanáctým stoletím (např. Z. Nejedlý). Zásadní příspěvek ke studiu památky přinesl F. V. MAREŠ⁸⁸, který dokládá vznik památky v druhé polovině desátého století.

F. V. MAREŠ⁸⁹ klade do skupiny českocsl. památek i některé další, u nichž je však zařazení problematické. Glosy v *Rajhradském martyrologiu Adonis* jsou psány

⁸⁵ Tamtéž, s. 93–94.

⁸⁶ J. HRABÁK a kol., *Výbor z české literatury od počátků pod dobu Husovu*, Praha 1957, s. 738–743.

⁸⁷ M. WEINGART, op. cit., s. 88; F. V. MAREŠ, op. cit., s. 304; týž, *Hospodine, pomiluj ny*, in: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 459 (celý text s. 403–476).

⁸⁸ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 403–476.

⁸⁹ Týž, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, s. 305.

cyrilicí a pocházejí pravděpodobně z jedenáctého století. Některými badateli bývají považovány za falzum V. Hanky. Pravděpodobná doba vzniku druhé památky, *Levínského nápisu*, neumožňuje její zařazení do okruhu českocsl. písemnictví. Obvykle se soudí, že nápis pochází ze třináctého století. *Levínský nápis* zní „Ježíš Kristus Vítěz“ a je vytesán cyrilicí na klenebním svorníku kostela Povýšení svatého Kříže v Levíně u Úštěku.⁹⁰

R. VEČERKA⁹¹ považuje buď za zcela jistý, či alespoň velmi pravděpodobný český původ u těchto památek: *Pražské zlomky hlaholské*, *První staroslověnská legenda o svatém Václavu*, *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu*, *legenda o svatém Vítu*, *Život svatého Benedikta*, *Modlitba na ochranu proti d'áblovi*, *Modlitba ke svaté Trojici*, *pseudoevangelium Nikodémovo* a *Besědy na jevangelijské*. F. V. MAREŠ⁹² připojuje k této skupině i obsírnější *legendu o svaté Ludmile*.

I když existuje nejistota v otázce provenience některých dochovaných textů, přesto lze z hlediska celé skupiny památek českocsl. písemnictví dovozovat, že představují výsledek literární tvorby bohaté jak z hlediska objemu, tak i z hlediska různorodosti žánrové a stylistické.

Proti skeptickému pohledu některých badatelů, kteří se domnívají, že v Čechách desátého a jedenáctého století nebyl prostor pro vznik takového množství památek, jsou platná slova E. BLÁHOVÉ: „jestliže předpokládáme, že se část slovanského duchovenstva (...) mohla uchýlit do Čech a že kontinuita slovanské bohoslužby trvala až do r. 1097, nejeví se počet památek, vzniklých eventuálně v Čechách v tomto časovém rozpětí, nijak přehnaný.“⁹³

Žánrová a stylistická různorodost zachovaných českocsl. památek je také dokladem, že všechny českocsl. památky nelze spojovat pouze se Sázavským klášteřem. V rámci vymezené skupiny památek jsou z žánrového a druhového

⁹⁰ Problematiku k oběma památkám shrnuje i s literaturou předmětu např. Z. Hauptová, viz Z. HAUPTOVÁ, op. cit., s. 23–25 a též, VITEZ (*Jak dlouho se udržela v Čechách církevněslovanská tradice?*), in: *Drugi hrvatski slavistički kongres*, I, Zagreb 2001, s. 217–223.

⁹¹ R. VEČERKA, op. cit., s. 231 a 234.

⁹² F. V. MAREŠ, op. cit., s. 290.

⁹³ E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 439.

hlediska zastoupeny texty biblické (spolu s jedním apokryfem), texty liturgické, právní, homiletické, hagiografické a básnické.

Právě z hlediska rozrůzněnosti stylové a překladatelské je možno oprávněně předpokládat větší počet literárně, resp. překladatelsky činných tvůrců. Je také možno dovozovat, že v Čechách vznikly i další památky, které byly zničeny nebo se nedochovaly.

1.2 Kontinuita slovanského písemnictví a liturgie mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami v pojetí R. Večerky

Pro eventuální úvahy o provenienci dané památky je velmi podstatná charakteristika církevněslovanského písemnictví v přemyslovských Čechách ve smyslu genetickém a také z pohledu doby jeho trvání. Časový horizont umožňuje úvahy ve smyslu extenzivním, stylová a žánrová různorodost zase nabízí možnosti interpretací i z hlediska intenzity českosl. písemnictví. Zmíněné otázky jsou přímo spojeny s otázkou kontinuity slovanské knižní vzdělanosti a bohoslužby velkomoravské a české.

Vývoj vědeckého bádání o této otázce, její pojetí a charakter řešení byl ovlivňován mnoha faktory. Jedním z nejdůležitějších se jeví rozšiřování pramenné základny, které umožňovalo při nedostatku a v mnoha ohledech i spornosti historických zpráv větší možnost pro relevantní posouzení této problematiky. Pramenná základna byla rozšiřována v několika směrech – nálezy textů, které byly zařazovány do okruhu českosl. památek, dále revidováním starších názorů na prameny již dobře známé (např. na *Kristiánovu legendu*) a v neposlední řadě i novými archeologickými objevy, a to zejména v období po druhé světové válce.

Dalším faktorem, který ovlivňoval a nadále ovlivňuje vědecké bádání v této oblasti, se stal rozvoj věd, vědních disciplín (tj. jejich struktura, propracovávání vědeckého aparátu apod.) a jejich metod (textově–kritických, paleografických, archeologických aj.). V souvislosti s „oborovou“ příslušností badatelů hrálo při řešení vymezené problematiky důležitou roli užití specifické badatelské metody, jejímž základním projevem byla míra kritičnosti vůči pramenům a hodnocení jejich výpovědní hodnoty.

V neposlední řadě měly vliv na řešení a charakter sporu i faktory mimovědecké povahy, zvláště využívání této otázky k nacionálním účelům, a to zejména v devatenáctém století a v padesátých letech dvacátého století.

Ačkoli byla otázka kontinuity slovanské knižní vzdělanosti a bohoslužby

na Velké Moravě a v přemyslovských Čechách předmětem zájmu již od dob počátků kritického bádání filologického, historiografického aj., lze konstatovat, že teprve od počátku šedesátých let dvacátého století byla nastolena v plné šíři. Dosažený stav vědeckého poznání totiž vytvářel badatelům, zejména filologům, prostor pro prohloubení některých starších názorů a pro rozvedení nových hypotéz. Zároveň můžeme od této doby mluvit o existenci široce vedeného vědeckého sporu, kterého se zúčastnili příslušníci mnoha oborů a vědních disciplín.

Řešení problematiky se pohybovalo od kladného postoje, jež symbolizoval G. Dobner, z tohoto důvodu se někdy užívá pro koncepci obhajující moravsko-českou kontinuitu slovanské bohoslužby a písemnictví označení „pojetí dobnerovské“, a hodnocením záporným, který vycházel z názoru J. Dobrovského a tradičně interpretovaného názoru V. Jagiće, pro nějž se někdy užívá označení „pojetí jagičovské“.

Vyhranila se tak tři základní pojetí jednoho z nejspornějších úseků české medievalistiky. První koncepce vychází z předpokladu přímé kulturní návaznosti Velké Moravy a přemyslovských Čech, jejímž odrazem je značné rozšíření a význam slovanské vzdělanosti a písemnictví v přemyslovských Čechách. Pojetí přímého a nepřerušovaného vývoje staroslověnské vzdělanosti v Čechách zastávají zejména filologové (např. R. VEČERKA, F. V. MAREŠ),⁹⁴ archeologové (např. M. ŠOLLE)⁹⁵ a v menší míře i někteří historikové (např. R. TUREK).⁹⁶ Druhé pojetí vychází z předpokladu existence cyrilometodějských vlivů v Čechách, avšak příšlých do Čech jinou cestou než přímo z Velké Moravy (z Charvátska, Bulharska, Ruska aj.), aniž by někteří zastánci diskontinuity přímo vylučovali jisté působení velkomoravských cyrilometodějských vlivů v Čechách na přelomu devátého a desátého století. Zastánci této druhé koncepce většinou nepovažují za reálnou možnost přímé návaznosti slovanské bohoslužby a písemnictví v Čechách na východisko velkomoravské (F. M.

⁹⁴ R. VEČERKA, *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, s. 398–416; též, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, Praha 1963; též, *Problematika staroslověnského písemnictví v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 39, 1970, s. 223–237; též, *Počátky písemnictví v českých zemích do poloviny 13. století*, Brno 1992 aj.; F. V. MAREŠ, *Slovanská liturgie v Čechách v době založení pražského biskupství*, in: *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000, s. 477–489 aj.

⁹⁵ M. ŠOLLE, *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu*, Praha 1966.

⁹⁶ R. TUREK, *Počátky české vzdělanosti*, Praha 1988; též, *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 2000.

BARTOŠ),⁹⁷ nebo uvažují o jejím přerušení (F. GRAUS, Z. FIALA, D. TŘEŠTÍK).⁹⁸ Zvláštní stanovisko zastával O. KRÁLÍK⁹⁹, jenž tezi o diskontinuitě uvedl do vědeckého prostředí asi nejrazantněji; předpokládal „reimplantaci“ cyrilometodějské kultury v Čechách na konci desátého století z jiných kulturních center, přičemž tento proces spojoval s činností druhého pražského biskupa Vojtěcha a hovořil v této souvislosti o tzv. vojtěšské renesanci.

Nejsoustavněji podal argumentaci pro předpoklad nepřerušenoého vývoje R. VEČERKA.¹⁰⁰ Mimo jiné na základě srovnání jazykové povahy *Kyjevských listů* a *Pražských zlomků hlaholských* dokládá plynulý jazykový vývoj od velkomoravské staroslověnštiny k české církevní slovanštině, a to bez zřetelného superstrátu jiných redakcí. Také značná část církevní a náboženské terminologie české jeví zřetelný původ staroslověnský – je otázkou, zda by byl tento stav možný bez silného působení tohoto jazyka. Argumentaci R. Večerky posiluje i podobný charakter části křesťanské terminologie polské a lužické. Také fakta filologické povahy dokládají značný dosah moravsko-české kontinuity slovanské vzdělanosti a písemnictví. Autor potvrzuje např. existenci velkomoravských textů v Čechách. Také povaha českocsl. písemnictví svědčí o značném žánrovém rozsahu a stylovém rozpětí, přičemž zcela jistě nelze vznik všech českocsl. památek spojovat pouze se sázavským prostředím. Specifické podmínky českého prostředí desátého a jedenáctého století se také odrazily na tematickém okruhu památek (hagiografie spojená s českým prostředím, zejm. s přemyslovským panovnickým domem). Podporou argumentace R. Večerky je i existence českocsl. překladové literatury z latiny, přičemž je patrně oprávněný

⁹⁷ F. M. BARTOŠ, *O Dobrovského pojetí osudů slovanské bohoslužby v Čechách*, Historický sborník 1, Praha 1953, s. 7–26.

⁹⁸ F. GRAUS, *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století*, ČsČH 14, 1966, s. 473–495; Z. FIALA, *Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. stol. podle dnešních znalostí*, ČsČH 14, 1966, s. 54–66; D. TŘEŠTÍK, *Miscellanea k I. stsl. legendě o sv. Václavovi: Kdo povstává proti svému pánovi, podoben je Jidášovi*, ČsČH 15, 1967, s. 337–343; též, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997; A. MERHAUTOVÁ – D. TŘEŠTÍK, *Románské umění*, Praha 1982.

⁹⁹ O. KRÁLÍK, *K historii textu I. staroslověnské legendy václavské*, Slavia 29, 1960, s. 434–452; též, *Labyrint dávných dějin českých*, Praha 1970; též, *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, Praha 1968; též, *Nejstarší rodokmen české literatury*, Praha 1971; též, *Nová fáze sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách*, Slavia 37, 1968, s. 474–494.

¹⁰⁰ R. VEČERKA, *Jazykovědný příspěvek k problematice staroslověnskému písemnictví v přemyslovských Čechách*, Slavia 36, 1967, s. 421–428; studie byla publikována v rámci polemiky s F. Grausem.

předpoklad, že počet památek tohoto typu byl původně větší, což spolu s dalšími argumenty neumožňuje spojovat jejich vznik pouze se Sázavským klášterem.

Doklady shromážděné R. Večerkou byly doplňovány dalšími badateli, např. z oblasti církevní historie (J. KADLEC)¹⁰¹, z pohledu liturgické povahy památek (F. V. MAREŠ)¹⁰² aj.

Jelikož se o českém původu hovoří někdy i v případě hůře lokalizovatelných památek, což se týká i hlavního tématu naší práce *legendy o svaté Anastázii*, bylo nezbytné zhodnotit základní existenční podmínky pro církevněslovanskou literární tvorbu v přemyslovských Čechách vůbec. Zároveň má být tato kapitola pandánem pro argumentaci V. Tkadlčíka, která je součástí následujícího výkladu.

1.3 Církevněprávní podmínky existence slovanské liturgie a písemnictví v Čechách v pojetí V. Tkadlčíka

Různými aspekty problematiky původu slovanské vzdělanosti a bohoslužby v přemyslovských Čechách se zabýval také V. TKADLČÍK, který své pojetí shrnul v dosud širě neznámé studii *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách*.¹⁰³ V této práci se autor zabývá vymezenou problematikou z hlediska souvislostí povahy filologické (v nich se shoduje s pojetím R. Večerky), historické, archeologické a v neposlední řadě zejména církevněprávní.

Právě poslední hledisko je argumentačně zcela nové a v pojetí V. Tkadlčíka velmi podstatné pro objasnění možnosti existence slovanské bohoslužby a její právní legality i po údajném papežském zákazu z roku 885.

V. Tkadlčík vychází při svém rozboru možnosti existence slovanské bohoslužby v Čechách z faktu legitimity dvou papežských bul *Gloria in excelsis*

¹⁰¹ J. KADLEC, *Svatý Prokop – český strážce odkazu cyrilometodějského*, Praha 2000², s. 26–36.

¹⁰² F. V. MAREŠ, *Slovanská liturgie v Čechách v době založení pražského biskupství*, s. 477–489.

¹⁰³ Studie *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách* je uložena jako součást pozůstalosti V. Tkadlčíka v Centru Aletti, Velehrad Roma (CA VR), Křížkovského 2, Olomouc (www.aletti.cz). Jelikož tato studie není širšímu badatelskému okruhu známa (byla vydána pouze jako součást diplomové práce F. Čajky *Otázka původu staroslověnské vzdělanosti v Čechách*, Olomouc 2001), připojujeme ji pro její důležitost v části příloh k naší disertační práci.

Deo a Industriae tuae. Těmito bulami byla slovanská bohoslužba povolena a uznána za právoplatnou. Papežský list *Quia te zelo* Štěpána V. či spíše Štěpána VI. z roku 885 změnil dosavadní stav, přičemž konečným důsledkem bylo vyhnání cyrilometodějských žáků z Velké Moravy. V. Tkadlčík se domnívá, že tento list je s největší pravděpodobností falzem, patrně Wichingovým, nebo je listinou sice pravou, ale bez právní platnosti. Cyrilometodějští žáci tak tuto bulu pravděpodobně považovali za neplatnou.

V. Tkadlčík rozbořem textu papežského listu *Quia te zelo* vymezuje tři nedůvěryhodná tvrzení, která jsou zde obsažena – Metoděj se údajně zavázal přísahou neužívat staroslověnský jazyk v bohoslužbě a dále, že tuto přísahu porušil; nakonec se nepřímou tvrdí, že vlastně slovanská bohoslužba nebyla nikdy povolena. Cyrilometodějští žáci tak měli na výběr mezi dvěma variantami – buď je list pravý, nebo je tento list falzem. V případě přijetí první varianty by to znamenalo, že papežské rozhodnutí je nekorektní a lživé, v druhém případě, který podle V. Tkadlčíka považovali cyrilometodějští žáci za jediný možný, to znamenalo, že musel existovat falzátor této listiny (Wiching).

Z hlediska subjektivního chápání neprávoplatnosti listu *Quia te zelo* cyrilometodějskými žáky pak vyplývalo jejich odepření poslušnosti, které mělo za následek vyhnání. V subjektivním pojetí cyrilometodějských žáků pak byla slovanská bohoslužba legální i po Metodějově smrti a jejich nuceném odchodu do exilu.

V. Tkadlčík analyzuje papežský list *Quia te zelo* také po stránce jeho právní podstaty. Iniciací vzniku tohoto zákazu mohlo být podle V. Tkadlčíka Wichingovo zamlčení dřívějších povolení slovanské bohoslužby. Tím se podle církevního práva Wiching dopustil dvojího provinění, které se nazývá *subreptio*, *reticentia veri* a *obreptio*, *expositio falsi*. Důležité je zjištění V. Tkadlčíka, že papežský list nenabyl z hlediska kanonického práva platnosti, neboť nebyly zrušeny dřívější papežské výnosy, které slovanskou bohoslužbu povolovaly.

Totéž platí také v případě, jestliže byl list vystaven papežskou kanceláří a signován papežem Štěpánem VI. Jestliže papež věděl o předchozích povoleních

slovanské bohoslužby, ale v novém listě tato dovolení výslovně nezrušil, platí podle V. Tkadlčíka stará zásada, která spočívá na principu právoplatnosti staršího výnosu, jehož zrušení lze učinit pouze výnosem, kde se tento starší výnos výslovně zruší. Z tohoto důvodu byla slovanská bohoslužba legální i po vydání listu *Quia te zelo*. V. Tkadlčík však vylučuje, že by papež Štěpán VI. předchozí papežské výnosy znal, takže pokud je list autentický, pak pravděpodobně vznikl na základě neúplných informací, které podal papeži Wiching. Tuto možnost považuje V. Tkadlčík za nejpravděpodobnější. Ať je tomu v otázce „pravosti“ papežského listu *Quia te zelo* jakkoli, jisté je podle zjištění V. Tkadlčíka to, že slovanští kněží nepovažovali slovanskou bohoslužbu za zrušenou. Existence slovanské bohoslužby na Velké Moravě a v přemyslovských Čechách však byla vždy vázána na přízeň panovnického dvora.

Právě s vědomím kontinuity slovanské bohoslužby a písemnictví mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami, s vědomím rozsahu českosl. písemnictví, povahy českého literárního prostředí, které dokládá literární tvorbu původní i překladovou v značné šíři žánrové a stylové, přistoupíme k analýze *legendy o svaté Anastázii*.

2. Legenda o svaté Anastázii

Neutuchající zájem A. I. Sobolevského o texty západoslovanského (moravského, resp. českého) původu se projevil jak v jeho pracích syntetických, tak i v počinech edičních. Výrazem této snahy je i Sobolevského kritická edice legendy, kterou roku 1903 vydal pod názvem *Мучение свв. Анастасии Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI в.*¹⁰⁴

Církevněslovanská *legenda o svaté Anastázii* (Anast), přesněji slovanský překlad zkrácené latinské verze legendy o svaté Anastázii a Chrysogonovi, bývá kladena do okruhu hagiografických textů, jejichž vznik je nejčastěji spojován s českým prostředím (*Život Benediktův, legenda o svatém Jiří, legenda o svatém Štěpánu papeži, legenda o svatém Apolináři Ravenském, legenda o svatém Vítu*).

Český původ Anast předpokládá F. V. MAREŠ¹⁰⁵ a F. DVORNÍK¹⁰⁶, kteří vznik památky spojují se sázavským literárním centrem. V syntetických pracích o českosl. památkách, v nichž je Anast uvedena, je legenda ve vztahu k možnému českému původu charakterizována způsobem, který bychom mohli nejspíše vystihnout jako „obezřetný“.¹⁰⁷

A. I. SOBOLEVSKIJ¹⁰⁸ vyslovil domněnku, že *legenda o svatém Vítu, o svatém Jiří, svatém Apolináři, svatém Štěpánu* a patrně také Anast jsou výsledkem činnosti téhož překladatele. Uvedený předpoklad A. I. Sobolevského vyvrátila E. BLÁHOVÁ¹⁰⁹, která poukázala zejména na individuální znaky vlastní jednotlivým památkám. Každá z těchto památek má podle zjištění E. Bláhové natolik specifické jazykové rysy,

¹⁰⁴ A. I. SOBOLEVSKIJ, *Мучение свв. Анастасии Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI в.* Изв. ОРЯСл 8, 1903, кн. 4, s. 320–327.

¹⁰⁵ F. V. MAREŠ, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, s. 15; týž, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, s. 289. F. V. Mareš uvádí jako hypotetickou možnost i eventuální vztah k některému středisku svatojiřskému.

¹⁰⁶ F. DVORNÍK, *Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska*, in: *Se znamením kříže*, Řím 1967, s. 75–82, zejm. s. 76; týž, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970, s. 230.

¹⁰⁷ R. VEČERKA, *Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách*, s. 235; Z. HAUPTOVÁ, *Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách*, s. 35; E. BLÁHOVÁ, *Staroslověnské písemnictví v Čechách 10. století*, in: *Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha 1988, s. 62 (celý text s. 55–69).

¹⁰⁸ A. I. SOBOLEVSKIJ, *Мучение папы Стефана по русскому списку XV века*, Изв. ОРЯСл 10, 1905, č. 1, 1905, s. 113–115 (celý text s. 105–135).

¹⁰⁹ E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 438.

že neumožňují hovořit o totožném překladateli, ba ani o společném literárním či překladatelském centru.

Český původ zmiňovaného okruhu legend nepředpokládá F. THOMSON¹¹⁰, o některých památkách se dokonce domnívá, že byly přeloženy z řeckých předloh (*legenda o svatém Jiří, o svatém Štěpánu*, s menší jistotou se vyjadřuje v tomto smyslu i o *Životě Benediktově*). F. Thomson pochybuje v souvislosti s Anast o vzniku překladu v českém prostředí, přičemž jako i v případě ostatních památek uvažuje o Bulharsku.¹¹¹ V souhlasu s F. Thomsonem se vyslovil i C. DIDI¹¹², který však vzal v úvahu pouze výskyt úcty svaté Anastázie u jižních Slovanů a předpoklad jejího rozšíření v balkánském prostoru v době předcyrilometodějské.

Podobným způsobem jako F. Thomson se vyjádřil již dříve D. ČYŽEVSKIJ¹¹³. Ačkoli se D. Čyževskij k původu Anast přímo nevyslovuje, hodnotí celou skupinu památek publikovaných Sobolevským. Uvádí bez přesného odkazu, že některé zmiňované památky, především legendy, byly přeloženy z řeckých předloh. Možné nevýchodoslovanské atributy původu těchto památek autor nepovažuje v žádném případě za důkaz jejich překladu z latinských originálů.¹¹⁴

Své pojetí zakládá jednak na výskytu lexikálních prvků tradičně hodnocených jako moravismy, bohemismy či paleoslovenismy západoslovanského původu v památkách staroruských a bulharských (*Hypatiova kronika* z roku 1266, *Epištoly metropolity Nikifora*, *Nestorův letopis*, texty Jana Exarchy aj.), jednak ve spojitosti

¹¹⁰ F. THOMSON, *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin in Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*, s. 331–348.

¹¹¹ Zásadní argumentaci vylučující český (či velkomoravský) původ Anast však F. Thomson podle našeho názoru nepodal. Autor opírá své negativně vymezující tvrzení pouze o neexistenci obsahových znaků odkazujících k západoslovanskému prostředí.

¹¹² C. DIDI, *Sul problema delle traduzioni dal latino in paleoslavo (annotazioni in margine)*, *Europa Orientalis* 26, 2007, s. 198–200 (celý text s. 181–202).

¹¹³ D. ČYŽEVSKIJ, *Kirchenslavische Literatur bei den Čechen*, in: *Kleinere Schriften II: Bohemica*, München, 1972, s. 11–32.

¹¹⁴ D. Čyževskij výslovně uvádí: „die Legenden der westlichen Heiligen wurden vielfach ins Griechische übersetzt“, op. cit., s. 22. Za raritní lze v tomto smyslu považovat autorův poukaz na „latinismy“ v *legendě o svatém Kryštofu*, která je součástí Uspenského sborníku z 12. století. V textu legendy, která ve sborníku předchází *Životu Metodějovu*, je svatý Kryštof uváděn jako obyvatel „psí země“ („Hundestaates“), viz fol. 95b 25–27: „БѢ ЖЕ МОУЖЬ СЪ РОДѢМЪ ШТЪ ПСИ ГЛАВЪЗЪ И ШТЪ ЗЕМЛА ЧЛѢКОУДАБЦЪ“. Tento obraz, související s představou světce s psí hlavou, lze podle autora vysvětlit pouze záměnou v latině podobných slov Kanaan a canis. Čyževskij si následně klade otázku, proč by tedy i tato legenda nemohla být přeložena z latiny (sic!).

s možným českým původem památek uvádí problematické argumenty extralingvistické povahy.¹¹⁵

Nověji obrátila pozornost k Anast bulharská badatelka D. M. ATANASOVA¹¹⁶, která poukázala na srbskocsl. rukopis, námi označovaný Gr, v kontextu bádání o Anast dosud neznámý. Badatelka dále zhodnotila Anast zejména ve vztahu k řeckým a latinským legendám o svaté Anastázii, přičemž dospěla k názoru, že Anast je překladem z latiny. Na základě kratšího textologického srovnání dvou ruskocsl. rukopisů se srbskocsl. rukopisem vyslovila domněnku o společném archetypu dvou zmíněných zachování. D. M. Atanasova považuje možnost zařazení Anast do okruhu českocsl. památek jako méně pravděpodobnou¹¹⁷, přičemž uvažuje spíše o jihoslovanském původu.

¹¹⁵ Např. v souvislosti s *legendou o sv. Vítu D.* Čyževskij zmiňuje, že úcta sv. Vítu není doložena pouze v Čechách, ale také v prostoru chorvatském. Na základě tohoto faktu dochází k poměrně razantnímu tvrzení, že svatovítská legenda byla přeložena někde na chorvatském území (sic!). Autor však v obou případech argumentaci hlouběji nerozvádí.

¹¹⁶ M. ATANASOVA, *За едно рядко срецано житие на св. Анастасия Римска*, *Старобългаристика / Palaeobulgaria* 30, 2006, č. 2, s. 27–36; též, *Загребският препис на Житието на св. Анастасия Римска-Вдовица*, *Старобългарска литература* 35–36, 2006, s. 125–133.

¹¹⁷ V zásadě uvádí jako jediný ryze jazykový argument slovo *ετερз*, jehož výskyt spojuje s jihoslovanským, resp. balkánským prostředím. D. M. ATANASOVA, op. cit., s. 130.

2.1 Legendární tradice a rozvoj kultu

Povaha legendární tradice je v případě svaté Anastázie nadmíru složitá. Spletitost podání, zaměňování osob dvou římských mučednic téhož jména, faktografické prolínání, záměny a posuny v datech jejich úmrtí a slavení, vedou až k nepřehlednosti.¹¹⁸

V křesťanské tradici jsou známy dvě Anastázie, které jsou spojovány s Římem.

První je Anastázie Starší, (Římská, Panna), která zemřela podle různých podání v období vlády císaře Decia (249–251) či Diokleciána (284–305), některé prameny (např. *Martyrologium Romanum*) uvádějí i období vlády císaře Valeriána (253–260).¹¹⁹ Její svátek se slaví na Východě 12. či 29. října, na Západě 28. října. N. NILLES¹²⁰ světicí charakterizuje jako „virgo et martyr Romana, senior dicta“ a její úmrtí klade do doby Valeriánovy, její svátek uvádí k 29. říjnu.¹²¹

Druhá světicí tohoto jména je Anastázie Vdova (Mladší)¹²², která byla umučena za vlády císaře Diokleciána. Na Východě je slavena 22. prosince, ve středověké západní církvi byla slavena 25. prosince.¹²³ N. NILLES¹²⁴ ji uvádí jako „Sancta magna martyr Anastasia veneficiorum solutrix; potvoroizbavnica“, v byzantsko-slovanském prostředí byla ovšem známa též jako „vinculorum solutrix; uzorěšitelnica“. Zejména tato mučednice je v některých podáních spojována s dalšími světicí – s učitelem ve víře svatým Chrysogonem, se svatou Theodotou či se světicemi Agapé, Irenou a Chionii. Anastázie Vdova je v byzantsko-slovanské tradici

¹¹⁸ Archimandrita Sergij uvádí: „Вопрос же о двух Анастасиях есть один из труднейших по смешению актов их“, viz SERGIJ, *Полный Месяцеслов Востока*, II, Владимир 1901, s. 446.

¹¹⁹ Tamtéž

¹²⁰ N. NILLES, *Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis*, Oeniponte 1879, s. 310 a 359. N. Nilles uvádí i třetí světicí jménem Anastázie, která byla umučena za Nerona (54–68), přičemž její svátek klade k 15. dubnu.

¹²¹ J. Martinov eviduje svátek Anastázie Římské k 29. říjnu, Anastázie Soluňské k 30. říjnu, 24. listopadu a 13. prosinci, viz J. MARTINOV, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis MDCCCLXIII, s. 362.

¹²² Hagiografické podání o Anastázii Vdově, zachované v církevněslovanské *legendě o svaté Anastázii* (Anast), uvádí, že svatá Anastázie byla dcerou pohana praetextata či Praetextata, vznešeného Římana, a křesťanské matky Fausty. Po matčině smrti byl Anastázii učitelem ve víře svatý Chrysogon. Později byla světicí provdána za „zhýralého“ pohana Publia, který ji za její víru všemožně sužoval. Po brzké smrti manžela užívala svého jmění k podpoře vězněných křesťanů a doprovázela svatého Chrysogona při cestě do Akvileje, kam byl na rozkaz císaře Diokleciána předveden a kde byl posléze sťat. Brzy nato byla i Anastázie zajata, rozličnými způsoby mučena a upálena.

¹²³ N. NILLES, op. cit., s. 310.

¹²⁴ Tamtéž, s. 359.

označována jako *фармаколύτρια* (фармаколитрия, потворонизбавьница). Není úplně jasná motivace vzniku tohoto označení – podle různých podání tak byla nazvána proto, že byla patronkou proti působení jedu, dále byla patronkou proti působení zla (záštitou proti všem škodlivým démonům), jinde je uváděna jako léčitelka nemocí, další možností vzniku pojmenování je souvislost s výstavbou jí zasvěceného kostela pod patronátem patricia Farmaka.¹²⁵

Sepsání řeckého života svaté Anastázie Vdovy připisuje Allatius Symeónu Logothetovi, zvanému Metafrastés.¹²⁶ Podle tohoto života zemřela 22. prosince. Stará římská martyrologia uvádějí tuto světici k 25. prosinci (na Východě slavena 22. prosince), přičemž neuvádějí (neznají?) Anastázii slavenou později k 29. říjnu (tj. Anastázii Starší). Znalost obou Anastázií je na Východě doložena až v devátém století. V tomto období Josef Hymnograf oběma sveticím napsal kánony. Symeón Metafrastés později sepsal oběma sveticím životy, podle Sergije bezpochyby na základě starších předloh, z nichž vycházel Josef Hymnograf. Záměnu svetic lze sledovat již v nejstarších slovanských prolozích první a druhé redakce Basileiova (Vasiliova) prologu, kde se uvádí k 29. říjnu (!) vyprávění o Anastázii farmakolytrii, což je „původní“ Anastázie Vdova, slavená 22. prosince.¹²⁷ Ve druhé redakci se hovoří o Anastázii Soluňské 30. října.¹²⁸

Popis a charakteristika obou svetic se v odborné literatuře liší dosti značně. Například v poměrně striktním pojetí J. P. KIRSCHÉ¹²⁹ byla Anastázie Vdova umučena v Srěmu v Panonii za doby vlády císaře Diokleciána, patrně v roce 304. Na Západě byla slavena 25. prosince v kostele založeném nevlastní sestrou Konstantina Velikého Anastázií. Teprve v šestém století vznikla latinská legenda, která Anastázii

¹²⁵ SERGIJ, op. cit., s. 446; N. NILLES, op. cit., s. 359.

¹²⁶ Symeón Metafrastés se podílel na encyklopedickém úsilí císaře Konstantina Porfyrogennéta (913–969) sestavením sbírky životů svatých (ménologia), uspořádané podle měsíců a dnů církevního roku. Symeón věnoval svůj zájem především životům svatých a mučedníků raně křesťanského období, přičemž zpracoval celkem sto čtyřicet osm legend, z nichž většinu podrobil úpravám ve smyslu přizpůsobení literárnímu vkusu své doby a úpravám podle pravidel antické rétoriky. Viz R. DOSTÁLOVÁ, *Byzantská vzdělanost*, Praha 2003, s. 170–172.

¹²⁷ Záměny, resp. spojování obou svetic dokládá např. K. Ivanova, viz K. IVANOVA, *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*, Sofie 2008, s. 275; podobně SERGIJ, op. cit., s. 446.

¹²⁸ Sergij se domnívá, že tato soluňská světice byla zaměněna s Anastázií Starší. Pro zmíněný předpoklad by svědčila blízkost dat jejich úmrtí (30. a 29. října). SERGIJ, op. cit., s. 515.

¹²⁹ J. P. KIRSCH, *Anastasia. Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg im Breisgau 1930, s. 389.

kladla do souvislosti s Římem a také do souvislosti s Chrysogonem, mučedníkem z Akvileje. Datum jejího svátku spadalo na Vánoce, proto byla zařazena do mešního obřadu jen v jí zasvěceném kostele. Jméno této Anastázie bylo zaneseno do mešního kánonu a do litanie ke všem svatým. V řeckých legendách, podle J. P. Kirsche bez historické ceny, je zachycena jiná Anastázie (panna a mučednice, tj. Anastázie Starší). Tato svatá byla slavena na Východě 12. nebo 29. října.

Co se týče způsobu smrti (stětí, upálení) a místa umučení (na ostrově Palmarii, v Sirmiu, v Římě), není v pramenech jednoty. Svatá Anastázie je spojována s mnoha patronáty – je patronkou proti chorobám hlavy, proti bolestem v prsou, patronkou vdov, mučedníků, tkalců.¹³⁰

Z povšimnutí stojí fakt, že ačkoli jsou obě římské světice svým původem „západní“, největší počet hagiografických zpracování je byzantského původu. Také spojování s dalšími svatými je patrně závislé na té které místní tradici, nicméně výjimku tvoří Anastázie s Chrysogonem, což dokládají jejich dopisy.¹³¹ Epistolografie obou světců, jak ji uvádí *Suda*, umožňuje předpokládat, že spojení obou světců v jednom hagiografickém podání určitě není náhodné.¹³²

Ve staroslověnských památkách (SJS I, 34–35) je svatá Anastázie uvedena v kalendářiích *apoštolářů Slepčenského, Ochridského, Makedonského, Šišatovackého*, v *kodexu Assemanově*, v charvátskohlaholském kánonu misálu a v *Modlitbě proti ďáblu*.¹³³ V *Ostromirově evangeliáři* je chybně uvedena záměnou za mučednici Anýsii. *Supraslský kodex* uvádí jméno jako označení konstantinopolského chrámu.

Kult svatého Chrysogona je velmi těsně spjat s místem jeho smrti – s Akvilejí, kde byl světec také pohřben a uctíván. Jeho jméno se vyskytuje k dvěma datům (31. květen a 24. listopad) již v nejstarších martyrologiích, s topografickou poznámkou

¹³⁰ V rámci uvedených patronátů je raritní patronát Anastázie nad tiskovou cenzurou. Tato souvislost vznikla patrně proto, že bývá ve středověké tradici zobrazována s nůžkami. Viz J. P. KIRSCH, op. cit., s. 389. Atribut nůžek může mít podle našeho názoru i oporu textovou, neboť např. v Anast se uvádí, že Anastázie stříhala vězněným křesťanům vlasy.

¹³¹ F. HALKIN, op. cit., s. 26.

¹³² Jedná se o byzantský lexikon z 10. století, zachovaný pod názvem *Suda*. Viz R. DOSTÁLOVÁ, op. cit., s. 176–177.

¹³³ Viz též M. SCHNITTER – H. MIKLAS, *Kyrillomethodianische Miscellen. Westliche Einträge in den ältesten kirchenslavischen Kalendarien*, Die Welt der Slaven 5, München 1999, s. 259–288, zejm. s. 263 a 275.

odkazující k Akvileji. Dokladem velmi raného rozšíření úcty k tomuto světcí z friaulské oblasti je zasvěcení jednoho z nejstarších kostelů v Římě právě Chrysogonovi (San Crisogono, rione Trastevere). Dotyčný kostel je poprvé zmiňován v dokumentech římské synody z roku 499, ale pravděpodobně pochází již ze čtvrtého století.¹³⁴

Podle legendárního podání byl svatý Chrysogon učitelem ve víře svaté Anastázie. Pro svou křesťanskou činnost byl světec v době Diokleciánova pronásledování uvězněn. Svými dopisy pak utěšoval Anastázii a posiloval ji ve víře. Chrysogon byl posléze předveden před císaře Diokleciána do Akvileje, odsouzen k smrti a popraven. Jeho tělo, které bylo vhozeno do moře a později vyplaveno na břeh, bylo spolu s uschovanou hlavou světce pohřbeno svatým Zoilem. V latinské legendě je datum smrti uvedeno k 23. listopadu. Katolická církev slaví světcův svátek 24. listopadu ve výroční den zasvěcení římského kostela téhož jména (Titulus Chrysogoni). Řeckokatolická církev slaví světcův svátek 16. dubna. Svatý Chrysogon patří mezi nejstarší svaté uvedené v římském kánonu.

Ve staroslověnských památkách nacházíme jeho jméno v charvátskohlaholském kánonu misálu: ПАМЕТЪ ЧТОУЩЕ (...) КРЪСОГОНА , ИВАНА И П(А)ВЛА a v porušené podobě v *Modlitbě proti d'áblu*: ФЛОУРΙΑНЕ • ХРИС[Т]ОГОНЕ • ЗОНЛЕ (SJS II, 76).

V úzkém vztahu k Chrysogonovi je svatý Zoil a tři světice Agapia, Irena a Chionia, které zahynuly roku 304 mučednickou smrtí v Illyrii. Svatý Zoil pohřbil podle legendárního podání Chrysogonovo tělo. Ve staroslověnských památkách je jeho jméno uvedeno jako součást invokace v *Modlitbě proti d'áblu* v podobě ЗОНЛЕ (SJS I, 681). Světcova památka se slaví na Východě 22. prosince, na Západě 27. ledna. Agapia, Irena a Chionia se jmenovitě vyskytují pouze v obšírných latinských a řeckých legendách. V závěru Anast jsou patrně uvedeny jako ТРИ ВЕЩИ ХРІТІАΝІНА, latinská paralela má na příslušném místě *tres christianae*.

¹³⁴ L. DUCHESNE, *Notes sur la topographie de Rome au moyen âge*, in: *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 7, Paris 1887, s. 227 (celý text s. 217–243).

Po mučednické smrti se úcta k svaté Anastázii velmi rozšířila¹³⁵. Ve čtvrtém století byla v Římě za vlády Konstantina Velikého (306–337) zbudována bazilika z popudu římské matrony, císařovy nevlastní sestry Anastázie, známá jako „Titulus sanctae Anastasiae“. Po přenesení ostatků svaté Anastázie byl kostel zasvěcen právě této světici.¹³⁶ Za vlády císaře Leona I. (457–474) byly přičiněním patriarchy Genadia (458–471) přeneseny její ostatky ze Sirmia do Konstantinopole, kde byly uloženy v chrámu zvaném „Anastasis“ (Vzkříšení), který byl poté zván chrámem sv. Anastázie.¹³⁷ Podle jiného názoru (Sergij) to byl chrám Bohorodičky a svaté Anastázie.¹³⁸

V pátém století se po přenesení ostatků z Konstantinopole rozvinul kult této světice v Římě a její jméno bylo zařazeno do římského mešního kánonu (spolu se svatým Chrysogonem) a do litanie ke všem svatým.

Na přelomu pátého a šestého století vznikla v Římě latinská legenda, která spojila římskou „vyznaváčku“ Anastázii s Anastázií „sirmijskou“ ve společném hagiografickém příběhu se svatým Chrysogonem.¹³⁹ Část jejích ostatků byla později uložena ve Veroně a počátkem devátého století přenesl zadarský biskup Donat na přání byzantského císaře Nikéfora I. (802–811) část ostatků svaté Anastázie do Zadru a o něco později se dostala do téhož města i část ostatků svatého Chrysogona z Akvileje.¹⁴⁰ Translace ostatků silně podnítila úctu k oběma světcům u jižních Slovanů, zvláště v Chorvatsku. Ve vztahu ke vzniku Anast se jeví jako významné, že oba svatí byli uctíváni i v bavorském prostředí.¹⁴¹

¹³⁵ J. P. KIRSCH, op. cit.

¹³⁶ S. RITIG, *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*, Bogoslovska smotra 2, Zagreb 1911, s. 257 (celý text s. 113–126 a 248–266).

¹³⁷ Tamtéž, s. 257.

¹³⁸ SERGIJ, op. cit., s. 516.

¹³⁹ J. P. KIRSCH, op. cit.

¹⁴⁰ T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997, s. 259.

¹⁴¹ F. V. Mareš poukázal na zvláštní úctu, již se svatá Anastázie těšila v bavorském prostředí (Benediktbeuren), přičemž uvádí: „sv. Anastázie se těšila zvláštní úctě v benediktinském centru beuronském, jehož kulturní vliv se tehdy šířil střední Evropou a zasahoval asi především benediktinské kláštery.“, viz F. V. MAREŠ, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, s. 289; též, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, s. 162; srov. též J. P. KIRSCH, op. cit., s. 389.

Lze říci, že svatá Anastázie a svatý Chrysogon vskutku symbolizují duchovní spojitost mezi křesťanským Západem a křesťanským Východem, zejm. rozvojem kultu v geografickém smyslu.

2.2 Latinský hagiografický cyklus o svaté Anastázii a Chrysogonovi a latinský text publikovaný G. Kappellem

Jak již bylo uvedeno, hodnocení legendární tradice je v případě svaté Anastázie velmi obtížné. Problematičnost hodnocení je také důsledkem existence dvou okruhů podání, které je tvořeno legendami byzantskými a latinskými. Rozsáhlý soupis řeckých pramenů podává F. HALKIN.¹⁴²

Jak uvádí D. M. ATANASOVA¹⁴³, latinský hagiografický cyklus o svaté Anastázii a svatém Chrysogonovi tvoří prolog (BHL 400) se čtyřmi následujícími částmi, z nichž každá je věnována jinému světcí – *Passio sancti Chrysogoni* (BHL 1795)¹⁴⁴ popisuje umučení svatého Chrysogona, druhá část, *Passio sanctarum Agapae, Chioniae et Irenae* (BHL 118), popisuje umučení Agapé a jejich dvou dcer, část třetí, *Passio sanctae Theodotae* (BHL 8093), ztvárňuje zejména mučednickou smrt svaté Theodoty a závěrečná část, *Passio sanctae Anastasiae*, je věnována mučednické smrti svaté Anastázie (BHL 401).¹⁴⁵

Ve vydání Anast z roku 1903 A. I. SOBOLEVSKIJ¹⁴⁶ předpokládal, že zachované slovanské zpracování je překladem latinské předlohy. Odpovídající latinský text však nebyl dlouho znám. Teprve roku 1971 byl publikován G. KAPPELEM¹⁴⁷ text latinské legendy *Passio sancti Grissogoni martyrís, s incipitem Tempore quo Diocliciani*

¹⁴² F. HALKIN, *Bibliotheca hagiographica graeca*, 1, Bruxelles 1957, s. 24–26.

¹⁴³ D. M. ATANASOVA, *Загребският претис на Житието на св. Анастасия Римска-Вдовица*, s. 126.

¹⁴⁴ *Bibliotheca Hagiographica Latina*, edd. Socii Bolandiani, Bruxelles 1898–1899, s. 270; *Bibliotheca Hagiographica Latina*, Novum Supplementum, ed. Henricus Frost, Bruxelles 1986, s. 208.

¹⁴⁵ *Bibliotheca Hagiographica Latina*, s. 66; *Bibliotheca Hagiographica Latina*, Novum Supplementum, s. 51–52.

¹⁴⁶ A. I. SOBOLEVSKIJ, *Мучение свв. Анастасии Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI. в.*, s. 320–327.

¹⁴⁷ G. KAPPEL, *Die kirchenslavische Anastasienlegende*, *Slavia* 40, 1971, s. 9–18.

impiisimi cesaris persecutio cristianorum maxime crasabatur, který vykazuje značné shody se slovanským zpracováním (Anast). Latinskou paralelu vydal G. Kappel na základě latinského pergamenového rukopisu z dvanáctého století; její text se nachází na foliích 266a-267a rukopisu uloženého v Miláně (Bibliotheca Ambrosiana) pod označením E 84c.

Podle F. THOMSONA¹⁴⁸ odpovídá G. Kappellem vydaný latinský text latinskému znění v BHL 1796. Latinské passio představuje podle F. Thomsona zkrácenou verzi obširnější latinské legendy (BHL 1795)¹⁴⁹, přičemž z této obširnější latinské legendy byl roku 824 pořízen řecký překlad, který se značně odlišuje od slovanského textu Anast.¹⁵⁰ F. Thomson uvádí, že zkrácená řecká verze, která by eventuálně byla řeckou překladovou paralelou ke Kappelovu latinskému textu, není známa a uzavírá, že slovanský překlad (tj. Anast) může být jen stěží spojován s řeckou předlohou.¹⁵¹

¹⁴⁸ F. THOMSON, op. cit., s. 345; *Bibliotheca Hagiographica Latina*, s. 270. Zde je k datu 24. 11. uveden odpovídající latinský text s incipitem *Tempore quo Diocletiani impiisimi caesaris presecutio cristianorum maxime crassabatur*.

¹⁴⁹ Obširnější legenda (BHL 1795) je taktéž uvedena k datu 24. 11., a to s incipitem *Praetextati illustris viri filiam Anastasiam legimus*.

¹⁵⁰ Viz F. HALKIN, op. cit., s. 25.

¹⁵¹ F. THOMSON, op. cit., s. 346.

2.3 Rukopisná zachování legendy

Ve znalostech textových zachování Anast došlo v poslední době k výrazným posunům. Z tohoto důvodu rozdělujeme rukopisy na již známé a na nově objevené. Rukopisy jsou seřazeny jednak podle dosavadní ediční praxe, jednak podle doby vzniku opisu příslušného textu. V závorkách za označením rukopisu nebo přímo v textu se uvádí označení knihovnických signatur.

Tabulka – Soupis označení rukopisů

Označení	Původ	Datace
Q. I. 320	rus.	konec 15. nebo počátek 16. století
Gr	srb.	třetí nebo čtvrtá čtvrtina 14. století
M	rus.	polovina 16. století
U	rus.	konec 16. století
V*	rus.	konec 15. nebo počátek 16. století
R*	rus.	konec 15. nebo počátek 16. století
L*	rus.	polovina 16. století
Ch*	rus.	18. století

Pozn. * nově evidované rukopisy

2.3.1 Rukopisy dosud známé

Tuto skupinu tvoří tři ruskocírkevněslovanské rukopisy spolu s jedním rukopisem srbskocírkevněslovanským. Rukopisy ruské provenience pocházejí z 15. až 16. století. Jedná se o rukopis s označením Q. I. 320 a rukopisy označované Sobolevským U a M. Na nejstarší známý rukopis pocházející ze srbského prostředí z třetí či poslední čtvrtiny 14. století upozornila v roce 2006 D. M. ATANASOVA.¹⁵²

¹⁵² D. M. ATANASOVA, *За едно рядко срецано житие на св. Анастасия Римска*, s. 27–36.

V dalším výkladu bude věnována pozornost základní charakteristice těchto rukopisných zachování Anast.

Rukopis Q. I. 320 (= Tolst. II, 364)

Ruskocsl. rukopis Q. I. 320 je součástí fondu Ruské národní knihovny (Российская национальная библиотека) v Petrohradě. Dříve byl součástí sbírky rukopisů F. A. Tolstova pod signaturou Tolst. II, 364, v současné době je katalogizován pod signaturou Q. I. 320. Pochází podle F. V. Mareše z konce 15. či z počátku 16. století, podle D. M. Atanasovové z počátku 16. století; tento minejní sborník obsahuje na 462 listech texty různého žánrového obsahu, zejm. legendy. Celý rukopis je psán poluustavem a skoropisem, zřejmě různými písaři. Na foliích 159r–163v rukopisu je poluustavem zapsán k datu 21. prosince (МА̇ · ДЕКАВѢРА ВЪ · КА̇ · МЧНІЕ СТЫЯ АНАСТАСІА · ГИ̇ · БЛВІ) text legendy s incipitem ВЪ ВРЕМЕНА ДНОК'ЛИТІАНА НЕЧТІВАГО ЦРА̇ · ГОНІЕ БІ̇ ХРТІАНЬСКО.¹⁵³

Rukopis Gr (= IIIc24; Mihanović 23)

V roce 2006 upozornila D. M. ATANASOVA¹⁵⁴ na existenci srbskocsl. rukopisu Anast, který pochází z třetí nebo čtvrté čtvrtiny 14. století. Minejní kodex o 420 listech na měsíce září až listopad rašské provenience, který byl původně součástí Mihanovićovy sbírky, je v současné době uložen v Archivu HAZU (dříve JAZU)

¹⁵³ Popis rukopisu Q. I. 320 (= Tolst. II, 364) viz К. Ф. КАЛАЙДОВИЧЬ – П. СТРОЕВ, *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорского величества действительного каммергера и кавалера графа Феодора Андреевича Толстова*, Москва 1825, s. 498–503. Popis textu legendy s nivelizovaným incipitem se nachází na s. 500. K charakteru písma rukopisů Tolstého sbírky viz *Палеографические таблицы почерков с XI по XVIII^и век, (числом 12), принадлежащие к Обстоятельному описанию славяно-российских рукописей, хранящихся в библиотеке графа Феодора Андреевича Толстова*, Москва 1825; viz též A. I. SOBOLEVSKII, op. cit., s. 321, G. KAPPEL, op. cit., s. 9; F. THOMSON, op. cit., s. 346. – k přesnější dataci rukopisu (ovšem bez dalšího zdůvodnění) viz F. V. MAREŠ, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, s. 162; D. M. ATANASOVA, op. cit., s. 30. – Při této příležitosti děkuji V. Čermákovi za laskavé obstarání fotokopii rukopisů Q. I. 320 a Gr.

¹⁵⁴ D. M. ATANASOVA, op. cit., s. 33.

v Záhřebě pod signaturou IIIc24. Ve zmiňovaném rukopisu je na foliích 338r–339r k datu 24. listopadu (мѣ̄ца ѿ̄ .кд. днѣ̄. мнѣ̄ стго хрисогона. и стые̄ мнице̄ аНастасіе̄, вѣ̄ко вѣ̄ви ··) zapsán text legendy s incipitem
вѣ̄ времена дноклѣтиана нечѣстиваго цѣ̄ра. прогонѣніе̄ хрѣ̄тианскоѣ̄ растѣ̄ваше̄
наипачѣ̄.¹⁵⁵

Rukopis U (= Undol № 230)

Ruskocsl. rukopis označovaný Sobolevským U pochází ze 16. století (podle G. Kappela, F. V. Mareše a D. M. Atanasovové z konce 16. století) a je uchován v Ruské státní knihovně (Российская государственная библиотека) v Moskvě, ve fondu rukopisů V. M. Undol'ského (fond 310) pod signaturou Undol № 230. Jedná se o soubor četjích minejí o 404 listech na měsíc prosinec, který je psán poluustavem v jednom sloupci. Součástí kodexu je na foliích 309r–313v text Anast uvedený k datu 22. prosince мѣ̄ца декабра ,вѣ̄ кѣ̄, днѣ̄ мѣ̄ченіе̄ стыа̄ аНастасіӣ · бѣ̄гослови ѿ̄чѣ̄) s incipitem вѣ̄ времена дѣ̄оклѣтиана нечѣстиваго цѣ̄ра , гоненіе̄ бысть хрѣ̄стїаньскѣ̄.¹⁵⁶

Rukopis M (různočtení užitá v dosavadních edicích pod označením M)

Ruskocsl. různočtení k základnímu textu Q. I. 320 označovaná Sobolevským M jsou problematická. Pocházejí zcela jistě z Makarijevských minejí, nicméně není zcela

¹⁵⁵ Popis rukopisu Gr (= IIIc24) viz V. MOŠIN, *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I. dio, Opis rukopisa, Zagreb 1955, s. 165–170, zejm. s. 168; Д. БОГДАНОВИЧЪ, *Инвентар ѣирилскихъ рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982, s. 84. Bogdanović a Mošin (V. MOŠIN, op. cit., s. 23) kladou vznik rukopisu do čtvrté čtvrtiny 14. století – k popisu rukopisu též např. D. M. ATANASOVA, op. cit., s. 33; B. GRABAR, *Миѣненіе св. Јакова Персїјанца и хрватскоглагољским одломцима XIV ст.*, Слово 23, 1973, s. 141–160. Popis rukopisu na se nachází na s. 143 a K. IVANOVA, op. cit., s. 320–321.

¹⁵⁶ Popis rukopisu U (= Undol № 230) viz *Опись фонда № 310. Собрание В. М. Ундольского. Том I. („Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского, описанные самим составителем и бывшим владельцем собрания, с № I-го по 579-й. С приложением очерка собрания рукописей В. М. Ундольского в полном составе“)*, Москва 1870, s. 193–197. Popis textu legendy na s. 195. Viz též *Дополнение к печатному описанию собрания В. М. Ундольского, составленное Л. П. Грязиной*. Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина. Отдел рукописей, Москва 1975. – K přesnější dataci rukopisu (ovšem bez dalšího zdůvodnění) viz G. KAPPEL, op. cit., s. 9; F. V. MAREŠ, op. cit., s. 162; D. M. ATANASOVA, op. cit., s. 30. Ve všech případech je uveden konec 16. století.

jisté, z kterého rukopisu. V edici Anast A. I. Sobolevského se přesně na daný rukopis neodkazuje. Materiál různočtení M přejali i další editoři (G. KAPPEL, F. V. MAREŠ).¹⁵⁷

Příslušný minejní rukopis nebyl dostupný, přesto se jako nejpravděpodobnější jeví, že Sobolevskij užil Uspenského rukopisu Makarijevských minejí. Spolehlivost minejních různočtení musíme prověřit alespoň nepřimo.

A. I. Sobolevskij se v úvodu své edice Anast v souvislosti s různočteními M zmiňuje o textu jiné legendy (o svaté Anastázii a Theodotě), doloženém v rukopise Chludova (собр. Хлудова, № 195). Tento kodex o 363 listech byl součástí knihovny A. I. Chludova, nyní je uložen ve Státním historickém muzeu v Moskvě pod číslem 195. Je psán ve dvou sloupcích, poluustavem 14. století. Na foliích 113r–118r je k datu 22. prosince zapsán text legendy se záhlavím $\overline{\text{М}}\overline{\text{Ц}}\overline{\text{А}}\ \overline{\text{Т}}\overline{\text{О}}\ \overline{\text{В}}\overline{\text{Ь}}\ \overline{\text{К}}\overline{\text{В}}\ \overline{\text{Д}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{Ь}}\ \overline{\text{М}}\overline{\text{О}}\overline{\text{У}}\overline{\text{Ч}}\overline{\text{Е}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{И}}\overline{\text{Е}}\ \overline{\text{С}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{Ы}}\overline{\text{К}}\overline{\text{Е}}\ \overline{\text{М}}\overline{\text{Ч}}\overline{\text{И}}\overline{\text{Ц}}\overline{\text{Е}}\ \overline{\text{А}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{А}}\overline{\text{С}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{А}}\overline{\text{С}}\overline{\text{І}}\overline{\text{Е}}\ \overline{\text{И}}\ \overline{\text{Д}}\overline{\text{Е}}\overline{\text{В}}\overline{\text{О}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{И}}\overline{\text{.}}\ \overline{\text{Ѡ}}\overline{\text{Ч}}\overline{\text{Е}}\overline{\text{.}}$ a s incipitem $\overline{\text{В}}\overline{\text{Ь}}\ \overline{\text{Ш}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{И}}\ \overline{\text{Д}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{И}}\ \overline{\text{Ц}}\overline{\text{Р}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{Е}}\overline{\text{В}}\overline{\text{О}}\overline{\text{У}}\overline{\text{Ю}}\overline{\text{Щ}}\overline{\text{О}}\overline{\text{У}}\ \overline{\text{Д}}\overline{\text{И}}\overline{\text{В}}\overline{\text{К}}\overline{\text{Л}}\overline{\text{И}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{И}}\overline{\text{М}}\overline{\text{А}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{О}}\overline{\text{У}}\ \overline{\text{Н}}\overline{\text{Е}}\overline{\text{Ч}}\overline{\text{Ь}}\overline{\text{С}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{Ы}}\overline{\text{В}}\overline{\text{О}}\overline{\text{М}}\overline{\text{О}}\overline{\text{У}}\ \overline{\text{Б}}\overline{\text{Ы}}\ \overline{\text{Г}}\overline{\text{О}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{І}}\overline{\text{Е}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{И}}\overline{\text{Е}}\ \overline{\text{Х}}\overline{\text{Р}}\overline{\text{Т}}\overline{\text{И}}\overline{\text{А}}\overline{\text{Н}}\overline{\text{О}}\overline{\text{М}}\overline{\text{Ь}}\overline{\text{.}}$ ¹⁵⁸

F. Thomson poukázal na neshodu v incipitu variantních čtení M v edicích a incipitu v rukopisu Chlud № 195. Uzavřel tuto otázku s tím, že je nutné podrobit rukopisné zachování přímému textovému srovnání, přičemž považuje za možné, že jde o jiný typ legendy o svaté Anastázii.¹⁵⁹ D. M. Atanasova hovoří ve smyslu (domnělého, jak uvidíme dále) zařazení materiálu M, který spojuje s rukopisem Chlud № 195, do Kappelovy (ale i Sobolevského a Marešovy) edice přímo o očividném prohřešku.¹⁶⁰ Rukopis Chlud № 195 jsme kolacionovali jednak v obecném smyslu se všemi zachovanými texty Anast, jednak přímo s různočteními rukopisu M, které byly publikovány v samostatné edici, s tímto výsledkem. Rukopis Chlud № 195 představuje text rozsáhlejší legendy o svaté Anastázii a Theodotě, která je odlišná od Anast. O eventuální blízké textové spojitosti nelze uvažovat. Potvrdila se tedy domněnka F. Thomsona a tvrzení D. M. Atanasovové, z nichž by vyplývala zcela nulová výpovědní funkce různočtení M. Avšak situace tak jednoduchá není, k čemuž vede zejména samotný charakter různočtení M, která zcela respektují text Anast.

¹⁵⁷ F. V. Mareš uvádí lakonicky Makarijevské mineje (16. století), G. Kappel chybně odkazuje na rukopis Chludova č. 195, který obsahuje odlišnou legendu. F. V. MAREŠ, op. cit., s. 162; G. KAPPEL, op. cit., s. 9.

¹⁵⁸ Popis rukopisu viz A. РОПОВ, *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*, Москва 1872, s. 384; podle podoby incipitu je tato obširná legenda překladem z řečtiny, viz F. HALKIN, op. cit., s. 26; o rukopisech této legendy v jihoslovanském prostředí viz K. IVANOVA, op. cit., s. 372–373.

¹⁵⁹ F. THOMSON, op. cit., s. 345.

¹⁶⁰ D. M. ATANASOVA, op. cit., s. 31.

Při úvahách o přesnějším popisu různocnění M se logicky nabízí možnost komparace s materiálem, který přinášejí Velké makarijevské četjí mineje.¹⁶¹ Ty ovšem nebyly dostupné, přesto pro srovnání materiálu vcelku postačí edice z roku 1907 (dále Makar), v níž je Anast obsažena. Z celkového počtu 37 různocnění M uvedených v edicích Anast se M shoduje s Makar v 30 případech. V ostatních případech nejde o relevantní varianty, nýbrž o změny grafické, hláskoslovné nebo chyby. Lze tedy říci, že jde o dva texty víceméně identické. Sobolevskij ve svém vydání Anast nezpřesňuje, z kterého rukopisu Makarijevských minejí uvádí varianty, ale jelikož to zřejmě není rukopis Sofijský ani Carský a jelikož ortografické a hláskoslovné varianty jsou jiné, než jaké uvádí Sobolevskij, zdá se, že Sobolevskij pro své varianty (tj. M) použil rukopis Uspenský.¹⁶²

A. I. Sobolevskij použil různocnění označovaná v jeho edici M nejpravděpodobněji z Uspenského rukopisu (z let 1552/1553) Velkých makarijevských četjích minejí. Srovnání různocnění M přímo s makarijevskými rukopisy Anast snad přinese definitivní řešení této otázky.

2.3.2 Rukopisy nově nalezené

Při studiu církevněslovanských rukopisů v Moskvě roku 2007 jsme s laskavou pomocí ruských kolegů našli tři další rukopisná doložení Anast, které označujeme V, R a Ch. Rukopisy V a R jsou vedle Q. I. 320 nejstarší známá zachování Anast ruskosl. provenience. V roce 2008 jsme získali fotokopie rukopisu námi označovaného L.

¹⁶¹ *Великие минеи четии собранные всероссийским митрополитом Макарием, декабрь, дни ѿ-кѣ.* Издание Императорской археографической комиссии, Москва 1907, s. 1653–1660; popis rukopisu viz A. ЮСИФ, *Подробное оглавление Великих четиих минеи всероссийского митрополита Макария*, Москва 1892, s. 253–254. -

¹⁶² Popis rukopisů Makarijevských minejí viz zvláště *Die grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij*, ed. E. WEINER, I. (1.–11. März), Freiburg i. Br. 1997, s. 24–25, viz též *Великие минеи четии собранные всероссийским митрополитом Макарием*, op. cit.

Rukopis V

Ruskosl. rukopis zde označovaný V, původně majetek Josifovokolamského kláštera, inventarizovaný pod č. 593, je uložen ve fondu č. 113 Ruské státní knihovny (Российская государственная библиотека) v Moskvě. Rukopis četjích minejí na měsíc prosinec a leden o 471 listech pochází z konce 15. století nebo z počátku 16. století.¹⁶³ Text legendy je zapsán na fol. 242v–244v poluustavem v jednom sloupci k datu 22. prosince (МЦА ТОГО ВЪ · КВ · МЧНІЕ СТЫА АНАСТАСІА · БЛВИ ШЧЕ ·) s incipitem ВЪ ВРЕМЕНА ДІОКЛИТІАНА НЕЧТІВА ЦРѦ ГОНЕНІЕ БЫ ХРТІАНСКО.

Rukopis R

V Moskvě (РГАДА – Российский государственный архив древних актов) je rovněž uložen ruskosl. rukopis zde označovaný R, a to ve fondu č. 201, pod číslem 54.¹⁶⁴ Jedná se o minejní rukopis na měsíc prosinec o rozsahu 407 listů. Je psán jednosloupcově poluustavem konce 15. nebo počátku 16. století.¹⁶⁵ Na foliích 347r–350r je k datu 22. prosince (МЦА ДЕКМБЕРІА ВЪ · КВ · МНІЕ СТЫА АНАСТАСІА · БЛВИ ШЧЕ ·) zapsán text legendy s incipitem ВЪ ВРЕМЕНА ДІОКЛИТІАНА НЕЧТІВАДО ЦРѦ ГОНЕНІЕ БЫ ХРТІАНСКО ·.

¹⁶³ Podle ústního sdělení A. A. Turilova se jedná o kodex pocházející z osmdesátých let 15. století. Při této příležitosti velmi děkuji A. A. Turilovovi za laskavé upozornění na zmiňovaný rukopis. – Popis rukopisu viz *Опись рукописей перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской Духовной Академии Иеромонаха Иосифа*, Издание Императорского Общества Истории и Древностей российских при Московском Университете, Москва 1882, s. 246–250. Text legendy je popsán na s. 246 a 248; viz též Л. В. ТИГАНОВА – Н. Б. ТИХОМИРОВ – Ю. А. НЕВОЛИНЫЙ, *Собрание Иосифо-Волоколамского монастыря (фонд № 113). Дополнительная опись к печатному описанию иером. Иосифа „Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской духовной академии“*. М. 1882, Москва 1972, s. 133.

¹⁶⁴ Velmi děkuji A. A. Turilovovi a L. V. Moškovové za laskavé upozornění na zmiňovaný rukopis a L. V. Moškovové za zhotovení fotokopii rukopisu a poskytnutí vlastního rozsáhlého (7 stran A4) pracovního, zatím nepublikovaného, popisu rukopisu R (dále Popis R).

¹⁶⁵ Viz Popis R, s. 1. a 5. Jak je uvedeno na s. 6–7: „Датировка кодекса представляет определенную трудность, так как в зависимости от выбранного принципа рукопись можно датировать кон. XV в., кон. XV – нач. XVI в. и нач. XVI в. Основной, наиболее часто встречающийся знак – три лилии в гербовом щите с подвеской – датируется в альбоме Брикe достаточно широко (1482–1509 гг.), а в альбоме Н. П. Лихачева приведен по одной рукописи 1514 г. из Троице-Сергиевой лавры. (...) Поэтому при датировке рукописи было решено принять „среднюю“, наиболее аккуратную датировку.“

Rukopis L

Ruskosl. rukopis zde označovaný L, psaný poloustavem, je součástí minejního kodexu z poloviny 16. století, který je uložen v Moskvě (МГАМИД – Московский государственный архив иностранных дел) ve fondu 181, pod číslem 1002. K datu 22. prosince je na fol. 250v–253v zapsán text legendy s incipitem

мѣца декабра .кв. мѣнїе стѣя анастасїи . бл҃ви ѡче .¹⁶⁶

Rukopis Ch

Ruskosl. rukopis Ch představuje nejmladší opis Anast. Pochází z 18. století a je součástí čtyřech minejí o 328 listech, obsahujících mineu na měsíc prosinec. Rukopis je uložen ve Státním historickém muzeu v Moskvě jako součást původní Chludovovy sbírky pod číslem 196 (сп. Хлудова, № 196). Rukopisné znění k datu 22. prosince s mnoha textovými dodatky, psané skoropisem v jednom sloupci, nalézáme na foliích 235r–237v pod záhlavím

мѣца тогоже въ кв . днь . сѣданїе стѣя моученицы анастасїи фармаколитрїи , сирѣчь оузорѣшительницы.¹⁶⁷

Lze tedy konstatovat, že se počet známých rukopisů Anast od dob publikování legendy A. I. Sobolevským do současnosti podstatně rozšířil (ze tří na osm). Jako velmi důležitá se jeví evidence srbského rukopisu Gr. Relativně vysoké množství ruských zachování legendy, resp. asymetrický poměr v počtu rukopisů srbského a ruského původu, má svoji výpovědní platnost, zejm. z hlediska rozšíření rukopisů v jednotlivých prostředích. Není příliš smělý předpoklad, že se zejm. v ruských knihovnách a archivech ukrývají další rukopisy Anast.

¹⁶⁶ Při této příležitosti děkuji L. V. Moškovové za zhotovení fotokopií rukopisu a poskytnutí pracovního, zatím nepublikovaného popisu rukopisu L.

¹⁶⁷ Popis rukopisu Ch (Chlud № 196) viz A. ПОПОВ, op. cit., s. 420–426. Anotace textu Anast se nachází na s. 423.

2.4 Edice legendy

2.4.1 Starší ediční počiny a popis edice

Dosud byla Anast vydána pětkrát, přičemž čtyři ediční počiny vycházejí z ruskocsl. textových zachování. Edice A. I. SOBOLEVSKÉHO¹⁶⁸ z roku 1903 zhodnocuje materiál všech do doby vydání známých rukopisů. V roce 1907 byl vydán text Anast podle jednoho z rukopisů Velkých makarijevských četjích minejí.¹⁶⁹ Dalším edičním počinem byl přetisk původní Sobolevského edice, k níž připojil G. KAPPEL¹⁷⁰ latinskou paralelu. Další edici připravil F. V. MAREŠ¹⁷¹, který Anast zařadil do antologie církevněslovanských textů západoslovanského (českého) původu. Nejnovější edicí, kterou připravil F. ČAJKA¹⁷², je vydání textu srbskocsl. rukopisu Gr.

Jelikož Anast nebyla dosud soustavněji jazykově zkoumána, a také z důvodu značného rozšíření rukopisné báze (v nové době celkem o pět rukopisů), odchylujeme se v části věnované variantním čtením obvyklejším editorským zásadám s tím, že jsou uváděny i reprezentativní doklady z oblasti hláskosloví a tvarosloví. Domníváme se, že zvolený způsob zpracování, určený pouze pro potřeby této práce, bude např. vhodným doplňkem indexu verborum a širším materiálem s přesným výčtem lokací v jednotlivých rukopisech.

Edice, která je publikována v naší práci, vychází z rukopisných zachování.¹⁷³ Jako základní byl zvolen ruskocsl. text Q. I. 320, ač je rukopis Gr starší. Důvodem byla jak textologická povaha dvou blízkých znění¹⁷⁴ Anast, tak snaha o pokud možno co největší přehlednost aparátu. Charakter rukopisných znění by v opačném případě vedl např. v části textových variant k plnému výčtu různočtení ruskocsl. zachování.

¹⁶⁸ A. I. SOBOLEVSKIJ, op. cit., s. 320–327.

¹⁶⁹ *Великие минеи четии собранные всероссийским митрополитом Макарием, декабрь, дни ѿ-кг*, op. cit., s. 1653–1660.

¹⁷⁰ G. KAPPEL, op. cit., s. 9–19

¹⁷¹ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 162–168.

¹⁷² F. ČAJKA, *Rukopisná zachování církevněslovanské legendy o svaté Anastázii*, *Slavia* 77, 2008 (= Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů. Ochrid 10.–16. 9. 2008), s. 17–28. Text legendy je publikován na s. 26–27.

¹⁷³ O problematice rukopisu M jsme pojednali v oddíle 2. 3. 1 Rukopisy dosud známé.

¹⁷⁴ Této otázce se věnujeme v rámci textologického rozboru, viz dále.

Nikoli nepodstatným faktorem pro zvolený způsob byl také respekt k předcházející ediční praxi. Latinská paralela je vydána podle edice G. KAPPELA¹⁷⁵.

V edici jsou uváděna označení kvartenionu v kodexu, v němž je zapsán text Q. I. 320 (kvartern $\cdot\overline{\Gamma\Lambda\Lambda}$, číslo kvarternu $\cdot\overline{\Xi}$ 159b, $\overline{\Xi}$ 160b, 161a, 161b, 162b).

V textu Anast jsou hranatými závorkami [] označena athetovaná místa, kulatými závorkami () jsou označena emendovaná místa. V latinském textu podle Kappelovy edice jsou jednoduchou lomenou čarou vyznačeny počátky řádků /, dvojitou lomenou čarou pak začátek folia latinského rukopisu //.

¹⁷⁵ G. KAPPEL, op. cit.

2.4.2 Edice

Q. I. 320

159b

МА̇ · ДЕКАВЪРА ВЪ · КА̇ · МЧНІЕ · ГЛА̇ ·
 СТЪНА АНАСТАСІА · ГИ̇ · БЛВІ ·
 ВЪ ВРЕМЕНА ДИОКЛИТИАНА НЕ-
 ЧТИВАГО ЦРА · ГОНІЕ БЫ̇ ХРТІА-
 5 НЬСКО · БѢ̇ ЕТЕРЪ МѢ̇ БЖІИ · И-
 МЕНЕ̇ ХРЪСОГОНЪ · ТОГА̇ ВЪ · ВЕ̇
 ЛЪТО · ВО ѿЗА̇ ЗА ИМА БЖІЕ ПО-
 САЖЕНЪ · И Ѡ̇ ПРОГОННИКЪ МНОГЫ-
 МИ ПАКОСТЪМИ · МЪЧЕНЪ Й Ѡ̇ БЛАГНЪИ
 10 АНАСТАСІА ДЩЕРЕ ПРОТЕКТА
 ѿѠЕРА (!) ЖЕ ЧТНА МЪЖА · ПИЩЕЮ ОЖИ-
 ВЛААШЕ̇ · ВО ИСТИННЪ ПО ѸЧНІЮ
 СТГО АПЛА ПАВЛА · ТВОРААШЕ ВСЕ
 ДО ЯКОЖЕ ѠНЪ ЕА ПОЖИНААШЕ
 15 ТЕЛЕСНАА · ТАКО И ОНА Ѡ̇ НЕГО ДХО-
 ВНАА СЪМЕНА ЖИВОТА ВЪЧНАГО
 ПРІНМААШЕ · ЮЖЕ ТАКО ВЪ ВЪРЕ
 ВЪСПЪТА И РАВНЪ ВЪРЪНЪИ СЪТВОРИ ·
 ВО ИСТИННЪ ЖЕ ХЪЖШИИ̇ ОДЪНІЕ̇
 20 ОДЪАШЕ̇ · АЩЕ И ВЕЛИКА РОДА СЪЩІ ·

266aβ -

Passio sancti Grissogoni martyris. / Tempore quo Diocliciani impiissi/mi
 cesaris persecutio cristianorum / maxime crassabatur, erat quidam / vir nomine
 Grissogonus per bien/nium in vinculis constitutus atque / a persecutoribus multas
 iniurias / passus. qui tamen a beata Anasta/sia filia pretextati cuiusdam illu/stris viri
 alimonio fovebatur. / tamen secundum apostoli Pauli gessit doctri/nam. sicut ille eius
 metebat carna/lia, ita et illa ab eo spiritualia semina / vite percepit eterne. quamque
 ita / in fide nutrit, non tam parem / inter matronas habere potuisset. / statim et
 villissimo se habitu indu/ebat, quamvis nobilis generis / fuisset,

·к̄а· ॥ ·к̄в· U, V, R, L, Ch, к̄а (!) Gr – въ времена ॥ во время Ch – гон̄іе ॥
 прогон̄іеніе Gr – б̄ы хр̄тіаньско ॥ бысть (велеі вѣ Ch) на хр̄стіаны M, Ch, (sine
 б̄ы) хр̄тіанскою Gr + Gr add. растѣаше наипаче maxime crassabatur –
 етерз ॥ нѣки Ch – б̄ж̄їи ॥ om. Ch, Gr – тог̄а ॥ om. Ch – въ ·б̄·е лѣто ॥
 въ ·б̄· лѣте U, M, въ ·б̄· лѣтѣ V, R, L, во второе лѣто Ch + Ch add.
 цр̄тѣа діоклитіанова, ,б̄, лѣ (sine въ) Gr – во ѡз̄а̄ ॥ в оузы Ch, в оуза̄ L, в свежа̄
 Gr in vinculis – посаженз ॥ посажденз U, вса̄денз б̄ы Ch, посажен̄ь Gr –
 ѿ прогон̄никз ॥ ѿ идолослужителеи Ch – м̄ногими ॥ многами U, M, V, R, L –
 анастасіа ॥ анастаси Ch – д̄щере ॥ дщери Ch – протек̄та ॥ протокта Gr pretextati
 – ѡѣра ॥ оуѣра U, V, L, ѡѣра Ch, оуѣтера Gr cuiusdam –
 ожив̄лааш̄е ॥ живляше се Gr – во истин̄нѡ ॥ во истинѡ U, V, R, L –
 по ѡчн̄їю ॥ по поучен̄їю Ch, по поученію Gr secundum (...) doctrinam –
 ст̄го ап̄ла пав̄ла ॥ ст̄аго ап̄ла па̄в̄ла R apostoli Pauli – все ॥ om. Ch –
 до ॥ да U, M, V, R, L, Gr, om. Ch – еа ॥ om. Gr – телес̄наа ॥ тѣлесныа Ch + Ch
 add. страсти – тако и она ѿ него д̄хов̄наа с̄мена ॥ такоже и она д̄х̄внаа с̄мена
 ѿ него Gr – д̄хов̄наа ॥ д̄ховныа Ch – пр̄ймааше ॥ пр̄ймаше Ch, L, пр̄имоваше Gr
 – юже ॥ еяже Ch – в̄ вѣре ॥ вѣре (sine в̄) M, въ вѣрѣ R, в такоуѣ вѣрѣ Ch,
 въ вѣрѣ Gr – възсп̄ѣта ॥ воспита U, M, възспита V, R, възспита L, воспит̄а (!) Ch,
 възспитѣ Gr – во истин̄нѡ² ॥ во истинѡ U, V, R, L – х̄ж̄шїи^M ॥ х̄ж̄д̄шимз U, L, Ch,
 х̄ж̄шїимз V, Gr, х̄ж̄шїи^M R – одѣн̄їе^M ॥ одѣан̄їемз U, одѣван̄їемз M, одѣан̄їе^M V,
 одѣан̄їе^M L, одѣан̄їе^M Ch, одѣан̄їемз Gr habitu – одѣаш̄е ॥ одѣав̄ са U, L,
 одѣваше са M, Ch, Gr, одѣвааш̄е^M V, R induebat – велика ॥ бл̄женнаа и велика Ch,
 ч̄тнааго Gr nobilis – с̄щи ॥ с̄ща R, со̄щїи Gr

- ꙗко єдинакѡ хѣѡ с'лоуѡгѡ въ ѡзѡ дєр'жѣ
 посѣщати не можааше . но то-
 к'мо таи людѣи нищѡ на зем'ли
 л'шѡшы т'ворааше . да бы богѡ-
 5 с'тво обрѣла неѡе . со єдинооужє
 отроковицею тем'ницѡ обзхо-
 жааше . и по тем'ницѡмъ лю'с'кимъ .
 с'тража тем'нич'ныа . м'з'ою наи-
 мовааше . да [да] бы свобод'но тем'нич'никѡ
 10 посѣщати мог'ла . в'ходящи в те-
 м'ницѡ в'сѣ с'корѣбнымъ . елико
 можааше . ѡмывааше ноги . по-
 мазааше главы . чєсааше власы .
 ѡ надол'зѣ . зак'лепи тем'нич'ни
 15 дрѡжаахѡ . такѡ в'инѡ твораашє
 и ѡ подрѡжѣа не мѡгѡши (!) ѡтан-
 ти . ѡвидѣв' же мѡ ѡ пѡп'ли .
 с'тража во храмѣ своѣмъ . такѡбы
 с'тражи ижѣ (ѡ) окон'ца єи . зєѡѡы
 20 єдиноа в'хода не попѡс'тиша вѣ-

quia non aliter Christi milites / in vinculis positos visitare poterat, / nisi plebeio
 cultu pauperem se men/tiretur esse in terris, ut divicias / mereretur in celis. sola enim
 unius //- **266ba** - tantum puelle solacio ca(r)ceres cir/cuibat et per custodias publicas
 et / custodes carcerum, prout potuit, pe/cuniis adolabatur (!) ita, ut libere / carceratos
 visitare poterat. ingressa / vero carceres omnibus tribulantibus, / prout potuit,
 ministravit; lavit / pedes, unxit capita, pectinavit / crines. quos longa claustra carce/ris
 nutriebant. quod dum assidue / ageret et a mariti consorcio simu/lata infirmitate
 cessaret, pervenit / ad noticiam viri eius totum, quod gessit. / tunc indignatus vir eius
 Publius / custodes domus sue tales instituit, / qui nec per fenestrelle unius ad/ditum
 eam permetterent

яко одинакз $\widehat{хбз}$ с'лоугз \mathbb{I} яко една ко $\widehat{хбымз}$ слугамз Ch quia non aliter Cristi milites – одинакз (!) \mathbb{I} одиначе (!) U, L, одинако (!) V, R, една ко (!) Ch, инако (!) Gr non aliter – с'лоугз \mathbb{I} слоуга Gr – въз $\widehat{взл}$ дер'жим' посѣщати не можааше \mathbb{I} ко $\widehat{взл}$ держимымз посѣщеніе твораше (!) Ch in vinculis positos visitare poterat – въз $\widehat{взл}$ \mathbb{I} въз соуззахз (!) U, въз соузл' V, въз соуззахз R, въз свезахз Gr in vinculis – дер'жим' \mathbb{I} др'жимз V, держимымз (!) Ch, др'жимь Gr positos – посѣщати \mathbb{I} посѣщати Gr + Gr add. се – но ток'мо таи людїи нищл' на зем'ли л'щвшы т'ворааше \mathbb{I} но (sine токмо) отан люд'и нищл' потребнаи подаваше на земли лежаци и твораци млтвѣ Ch nisi plebeio cultu pauperem se mentiretur esse in terris – таи \mathbb{I} отан Ch, Gr – людїи \mathbb{I} л'щ Gr – л'щвшы (!) \mathbb{I} лжвши U, M, лзжвши V, л'жюши R, лжюши L, лежаци (!) Ch, лжвши Gr se mentiretur esse – т'ворааше \mathbb{I} творащї (!) U, твораще L, творащи Ch, твораще Gr – да бы бог'л'ство обрѣла нѣное \mathbb{I} да бы цр'тво (!) нѣное обрѣсти (!) Ch ut divicias mereretur in celis – бы \mathbb{I} ви Gr – со \mathbb{I} сз L, съ Gr – отроковицею \mathbb{I} отровницею (!) Ch puelle solacio – тем'ницз \mathbb{I} от. U, V, L, темници M, нощїю темницы всѣ Ch, тьмницю Gr carceres – обзхожааше \mathbb{I} обх'одаше U, Ch, обхожл'ше L, Gr circuibat – с'тража \mathbb{I} страже Gr – тем'нич'ныа \mathbb{I} тьмнич'ныє Gr custodes carcerum + Gr add. яко можааше prout potuit – наимовааше \mathbb{I} одолѣваше Ch, наимаше Gr adolabatur – тем'нич'никз \mathbb{I} в темницахз (!) Ch, тьмничники Gr carceratos – посѣщати могла \mathbb{I} посѣщати (sine могла) Ch + Ch add. с'тыхз сѣдущїх за имя $\widehat{хбо}$, могла посѣщати Gr visitare poterat – в'ходащи \mathbb{I} възходащи V, от. Ch, възходещи Gr + Gr add. же – в тем'ницз \mathbb{I} в' темницз U, въз темницу V, R, от. Ch, въз темницз Gr + U, Gr add. и – с'кор'бнымз \mathbb{I} скор'бнымз U, скор'бнымз V, скор'бным L, скор'бнї Ch + Ch add. и печалнї, скр'бнымъ Gr – елико можааше \mathbb{I} елико можааше L, Ch, Gr prout potuit + Ch, Gr add. служаше ministravit – ѡмывааше ноги помазааше главы чесааше власы \mathbb{I} скверны ѡмываючи гнои ихз отираючи и ѡмываше носз $\widehat{н}$ Ch lavit pedes, unxit capita, pectinavit crines – ѡ \mathbb{I} юже Gr – надол'зѣ \mathbb{I} надл'сѣ L, надл'зѣ Gr + Gr add. и – зак'лепи \mathbb{I} заклепѣ U, V, L, Ch, заклѣпѣ R, заклепы Gr claustra – тем'нич'нїи \mathbb{I} темницы (!) Ch, тьмничны Gr carceris – др'жаахз \mathbb{I} др'жахоу U, др'жаахз V, др'жаахоу R, др'жахоу L, др'жаху Ch – в'инз \mathbb{I} виноу L, виноу Ch, виноу Gr – творааше \mathbb{I} творащї U, творащи M, L, творащїи V, творащи и R, творащї (!) Ch, творащи Gr – м'гвщи (!) \mathbb{I} могвщи U, V, R, могвщи M, Ch, могоущи L + Ch add. ѡ своего м'жа – не м'гвщи ѡтантї \mathbb{I} ѡ немоши м'дещи оста Gr simulata infirmitate cessaret – ѡндѣв' (!) \mathbb{I} оувѣдѣв' U, ѡвѣдав M, оувѣдѣвз V, оувѣдѣв R, ѡвѣдѣ Ch, оувѣв Gr – же \mathbb{I} = U, V, R, L, Ch, Gr add. се – п'п'ли \mathbb{I} п'п'ли U, Gr, поуп'ли L, помп'ли Ch Publius – с'тража во храмѣ своѣ \mathbb{I} custodes domus sue + Ch add. постави – с'тража \mathbb{I} стражъ U, страже Gr – во \mathbb{I} от. Gr – так'овы \mathbb{I} (sine же) так'овы U, M, L, Gr – так'овы с'тражи иже \mathbb{I} и так'овы стража якоже Ch, так'овы пристави иже Gr custodes domus sue tales instituit – (ѡ) окон'ца \mathbb{I} и конца (!) U, V, L, ни окон'цз Ch, (ѡ) окн'ца Gr per fenestrelle – з'вѣзды \mathbb{I} звѣзды R, звѣзды L – единоа \mathbb{I} единоа U, V, R, единыа Ch, единое Gr unius – в'хода \mathbb{I} входы M additum – не поп'встиша \mathbb{I} не п'встиша U, V, Ch, не пост'упиша (!) M, не постиша (!) R, не поуст'иша L, не п'встише Gr nec (...) permetterent

дити (!) · хрѣсогонѣ же мѣ бжїи · бѣ
 то҃га оу етера сотнїка егѡ гь спсз
 хс · со всѣ домо своѣ · хрѣсогонѡ
 приплодїни · к · (!) себѣ · во истиннѣ
 5 не обрѣте никогѡ · егѡ бы по-
 слалз кз анастасїи · аносз (!) же
 етера хрѣтіана жена · обрѣтѣ
 съши стѣи анастасїи сосѣда ·
 ѡ печалшѣ хрѣтіяны во истинѣ ·
 10 ѡко мѣи мѣладенѣцѣ · творащїи
 помощь всѣ · знаяма бѣашѣ · та
 вѣ до анастасїинз вшѣши · и начѣ
 взїти посолз ѡ неѣ · и ш(тз) всѣ и-
 сповѣдникз гнѣ еюже стѣи хри-
 15 согонз пресвѣтлїе всѣ пребѣ ·
 ѡ стѣи же анастасїа · посла-
 нѣ прїати · сицѣ рѣчь имѣши ·
 стѣи исповѣдничѣ хрѣсогоне ·
 аще и оцѣ мои слзга идолескз бѣ
 20 то мѣи моѣ фауста · ѡже ма

вї

aspicere. Gris/sogonus autem vir dei erat tunc apud / Rufum quendam
 vicarium, quem dominus Iesus / Cristus cum omni domo sua per Grissogonum /
 lucratus est. igitur cum nullus esset, / qui potuisset ad Anastasiam dirigi, /
 anus quaedam cristiana inveniebatur / manens in vicinio sancte Anastasie, que /
 curam cristianorum etiam ut mater te/neri infantis agere videbatur. / ipsa
 quoque domum Anastasie ingressa / cepit esse legata inter ipsam et omnes /
 domini confessores; per quam sanctus Grissogo/nus preclariorem cunctis
 epistulam / a beata Anastasia directam accepit / ista continentem: sancto
 confessori Gris/sogono Anastasia. licet pater meus / cultor idolorum fuisset,
 mater tamen / Fausta cristianissima erat et casta. / que

вѣдѣти (!) ꙗ видѣти U, M, V, R, L, Ch, Gr *aspicere* – хрѣсогонꙗ ꙗ хрѣсогон Gr
Grissogonus – мѣ бжїи ꙗ om. Ch *vir dei* – оу етера сотника ꙗ ꙗ нѣкогго
 сотника Ch, ꙗ воуѣфа (!) етера весника Gr *apud Rufum quendam vicarium* –
 со всѣмъ домомъ своимъ ꙗ сз всїмъ домомъ своимъ R, сз всѣмъ домомъ своимъ L, со всѣмъ домомъ
 его Ch, сз всею челадию своею Gr *cum omni domo sua* – приплодни ꙗ
 сѣбѣ ꙗ приплодникъ (!) сѣбѣ V, R, приплоди к сѣбѣ Ch – ꙗ (!) ꙗ к U, L, Ch, Gr,
 кз M – во истиннѣ ꙗ во (вз V) истинѣ же U, V, R, вз истинѣ L,
 въ истинѣ же Gr – егѣ бы послалъ ꙗ да бы послалъ Ch, егоже ви послалъ Gr *qui
 potuisset* – кз анастасїи ꙗ *ad Anastasiam* – аносъ ꙗ аносъ U, L, аносїа (!) Ch,
 аносъ Gr *anus* (!) – етера хрѣтиана жена ꙗ нѣкаа хрѣтиана жена Ch,
 етера хрѣтиана (*sine* жена) Gr *quedam cristiana* – обрѣтѣ сѣши сѣби анастасїи ꙗ
 обрѣтїа (!) сѣ сѣши ко сѣби анастасїи Ch *inveniebatur manens in vicinio sancte
 Anastasie* – сѣши ꙗ соуѣа Gr – сѣби ꙗ om. U, L *sancte* – сѣби анастасїи сосѣда ꙗ
 сѣби анастасїи сосѣда V, R, соуѣа сѣби анастасїи Gr – ꙗ ꙗ же Ch –
 ꙗ печашѣ хрѣтианы во истинѣ ꙗко мѣти мѣладеице ꙗ по истинѣ печашѣ сѣ
 о хрѣтианѣ ꙗко о мѣнцѣхъ U *que curam cristianorum etiam ut mater teneri infantis* –
 хрѣтианы ꙗ хрѣтианы U, крѣтианы (!) V, крѣтианы (!) R, L, крѣпениѣ (!) Gr
cristianorum – тѣворащїи помощь ꙗ тѣворащи (*sine* же) помощь Ch + *add.*
 ꙗко можашѣ – бѣшѣ ꙗ бѣшѣ Ch, бѣшѣ Gr – та вѣ до анастасїинъ вѣшѣи ꙗ
 та ꙗко аносїа в домъ анастасїинъ вшѣди Ch *ipsa quoque domum Anastasie
 ingressa* – и ꙗ om. Ch, Gr – начѣ ꙗ начѣть Gr – посолъ ꙗ посолникѣ Ch, соль Gr
legata – ѡ (!) неа ꙗ ѡ неа U, R, ѡ неа L, Ch, ѡ неа Gr – еюже ꙗ ееже Gr –
 сѣти ꙗ сѣти V, R, Gr *sanctus* – хрѣсогонъ ꙗ хрѣсогонъ U, хрѣсогонъ L, хрѣсогонъ Gr
Grissogonus – прѣсвѣтлїе ꙗ прѣсвѣтлѣ U, V, R, L, Ch, прѣсвѣтлѣи (!) Gr
preclariorem – прѣбы ꙗ почиташѣ Ch, прѣбѣ Gr *asserit* – сѣтиа ꙗ сѣтиа U, R, сѣтиа
 Gr *beata* – анастасїа ꙗ анастасїи Ch, анастасїе Gr *Anastasia* –
 посланъ ꙗ посланнъ Gr *epistulam* – прїати ꙗ прїати U, om. Ch, приѣтъ Gr –
 сицѣ ꙗ сицевоу U, Ch, Gr *ista* – рѣчь ꙗ рѣчь Ch – имѣши ꙗ имѣшоу U, имѣшоу M,
 имѣшоу V, имѣшоу R, имѣшоу L, имѣши Ch, имѣши Gr – хрѣсогоне ꙗ хрѣсогоне U,
 L, хрѣсогоне Ch, хрѣсогоне Gr *Grissogono* – оцѣ ꙗ оцѣ Ch – мои ꙗ ми Gr *meus* –
 слѣга идолѣскъ ꙗ слѣга идолѣкїи Ch *cultor idolorum* – то ꙗ no Ch –
 фауста ꙗ фауста U, V, R, L, Gr, фауста Ch *Fausta* + Ch *add.*
 во истинѣ раба хѣа бѣшѣ, Gr *add. cristiana b̄ et casta cristianissima erat et casta*

и зъм'ла да хрѣт'ианъ с'твори • еа-
 же по ошес'твѣи • се емь нѣдима
 приведе на • мѣжъ требещ'никъ •
 егоже бгѣ шед'рашъ • ложа л'жъ-
 5 ши помощию (!) вкланѣ са • и хвѣахъ
 с'топѣ присно прис'таѣ егоже по-
 дрѣжїе мое недос'тоинъ сы • пре-
 лес'ти слѣжа • живы тѣшитїа •
 и ма яко възльх'вѣ в' тем'ници го-
 10 р'ши зат'вори • такѡ м'ню яко ѿ
 и животъ ми телес'ны[а] внос'ти •
 ничесѡ ваще ѣ • но точїю ѡпѣше-
 нъ дхъ • смр'ти повѣн'на есмь •
 в неже исповѣди ги моего спса хѣ •
 15 ч'тна словъ • и сего рѣ та възпрашѣ
 ч'лче бжїи • да бес'прес'тани за мене
 га млиши • азъ бо ѡмрети гото-
 ва есмь неже ли бжїа ѡв'рещи са •
 мози ч'лче бжїи пом'ни ма • посла-
 20 нъ же нъ ѡпѣшь хрѣс'онъ • млтвѣ

inter ipsa cunabula fecit me / fieri cristianam, post cuius discessum / isti sum
 invita iuncta marito sa/crilego. cuius tamen deo miserante / - 266bβ - thorum simulata
 infirmitate de/clinavi et Cristi vestigiis semper / inhesi. qui maritus meus
 patri/monium meum indigne cum idola/trie vivendo devastat et me / quasi magam
 custodie gravissime / mancipavit ita, ut vitam me tem/poralem amittere suspicior.
 nichil / enim superest, nisi ut amisso spiritu / morti succumbam. in qua de confe/sione
 domini mei Iesu Cristi honorifice / glorior. et idcirco deprecor, homo / dei, ut instanter
 pro me dominum de/preceris. ego enim ante mori pa/rata sum quam dei filium
 denegare. / vale, vir dei, et memento mei. lecta / epistula beatus Grissogonus
 oracionem /

ошес'твѣи ꙗ̄ шествѣи U, L, шествѣи V, ошествѣи R, ошьствы Gr –
 еажѣ по ошес'твѣи се емь ꙗ̄ ѡже по смерти (!) еѡ Ch, и понѣ (!) ошьствы есмь
 емѡ Gr – нѡдима ꙗ̄ ннѣ нѡдима и Ch, нѡдма Gr invita –
 трѣбещ'никѡ ꙗ̄ трѣбищ'никѡ U, V, трѣбищ'никѡ M, Ch, трѣбищ'никоу Gr sacrilego –
 ложа ꙗ̄ лжа (!) U thorum – л'жѡщи ꙗ̄ лжѡще Ch, лжещи Gr simulata – помощ'ю (!)
 ꙗ̄ немощ'ю U, M, R, L, Ch, немощ'ю V, Gr infirmitate – ѡкланѡ са ꙗ̄ ѡклониѡ се Ch,
 Gr – хѣахѡ ꙗ̄ хѣѣхѡ U, L, хр'товѣи Ch, хѣѣхѡ Gr Cristi – с'топѡ ꙗ̄ стопамѡ Ch vestigiis
 + add. и его заповѣдѣм – прис'таѡ ꙗ̄ послѣдовахѡ Ch, пристахѡ Gr –
 недос'тоинѡ ꙗ̄ прѣно недос'той Ch, недос'тонть Gr indigne – сы ꙗ̄ сын U, Ch –
 прелес'ти слѡжа живы ꙗ̄ прелести слѡжа живыи U, L, Ch, прѣльсти слѡже живѣи Gr +
 Gr add. и – тѣщепит'ѡ ꙗ̄ тѣщепит'ѡ U, тѣщепит'ѡ V, тѣщет'ѡ (!) R, тѣщтно (!) Ch,
 тѣщит'ю (!) Gr idolatrie – влѡхѡ ꙗ̄ вол'хѡ U, влѡхѡ V, R, L, волѡхѡ Ch magam
 – и ма ꙗ̄ а мене Ch et me – в' тем'ници ꙗ̄ вѡ тем'ницѡ Ch custodie –
 горш'и ꙗ̄ горше U, L, горшѡ Ch, горшии Gr gravissime – зат'вори ꙗ̄ затворити Gr –
 такѡ ꙗ̄ Gr add. и – ѡко ѡ ꙗ̄ ѡкоже и U, V, L, Ch, Gr – телес'ныѡ ꙗ̄ тѣлес'ныи U, L,
 телес'ныи V, R, тѣлес'ныѡ Ch, тѣлес'ныи Gr – ѡнос'ти ꙗ̄ оставити (!) Gr amittere –
 ничесѡ вѡщѣ е ꙗ̄ ничесѡже видѡщи (!) е Ch nichil enim superest – но ꙗ̄ и не Ch nisi –
 точ'ю ꙗ̄ тѣчию Gr – ѡпѡщенѡ ꙗ̄ ѡпоущениѡ Gr amisso – ахѡ ꙗ̄ om. Ch spiritu –
 повѣн'на ꙗ̄ повинна U, R, Ch, Gr, повин'на V – в ꙗ̄ во M, вѡ Gr – неи ꙗ̄ неи Gr –
 же ꙗ̄ иже M – исповѣди ꙗ̄ исповѣда U, исповѣдахѡ Ch, исповѣды Gr confesione –
 ги ꙗ̄ гѡа U, L, Ch, в'и V, гѡа Gr – спса ꙗ̄ с'та іса Ch – хѡ ꙗ̄ om. R –
 ч'тна слѡвѡ ꙗ̄ слѡвоу (sine ч'тна) R, om. Ch, ч'тноуѡ слава (!) Gr honorifice glorior
 – вѡпрашѡ ꙗ̄ прошоу Gr deprecor – бес'прес'тани ꙗ̄ без'прес'тани U, бес'прес'тани V, R,
 L, безз'прес'тани Ch, бес'прѣстани Gr instanter – гѡ ꙗ̄ om. U, вѡа Ch dominum –
 за мене гѡ мѡиши ꙗ̄ гѡ молиши за мене Gr pro me dominum depreceris –
 во ꙗ̄ оубо U, L, же Gr – с'на бж'ѡа ꙗ̄ бж'ѡа с'на U, R, L, Ch, бж'ѡа с'на Gr –
 ѡв'рещи са ꙗ̄ ѡрещи са U, V, L – мози ꙗ̄ моси R, L, мѡи (!) Gr vale –
 мози ч'лчѣ бж'ѡи пом'ни ма ꙗ̄ om. Ch vale, vir dei, et memento mei –
 пом'ни ꙗ̄ помани U – посланѡ женѡ ѡпѡщѡ ꙗ̄ посланноу Gr + Gr om. женѡ ѡпѡщѡ

ЗА НЮ СО В'СЬМИ ИСПОВѢДНИКИ СО-
 ТВОРИ • И УТѢШ'НА СЛОВЕСА НАПИ-
 СА • ТѢ ЖЕ НА ВѢРѢ ОУТВЕРДИ • БЫ
 ЖЕ ТОГѢ ПЪП'ЛІЮ МЪЖѢ ЕА • НА СОВѢ-
 5 ТИ СЕДАЩѢ С' НАС'ТОЛ'НИКИ (!) • НЪДИМ'І
 ИТИ НА ПЕРЬС'КЪЮ ЗЕМ'ЛЮ • ПЕЧАЛЕ-
 НЪ ДОМОВѢ ВЪЗ'ВРАЩ'Е • С'ТІИ АНА-
 С'ТАСІИ • ТАКО ЗАПОВѢДА СТРАЖѢ •
 ДА СВѢТА Ю О(ТЪ)РЕЧЕ И ЖИВОТА • РЕКЪ
 10 С'ТРАЖ'Е • АЩЕ ВЪЗ'ВРАЩ' СЯ ЖИВѢ
 Ю ОБРАЩ' • ВСА БЫ ПОГОУБ'ЛЮ •
 ТОГО ТОГО РѢ Т'ВОРАШЕ • ДА БЫ
 БОГѢСТВО (!) ЕА ГЪ БЫЛЪ • С'ТЮ ЖЕ
 АНАС'ТАСІЮ • С'ТРАЖ'Е ТАКО МЪЧА-
 15 ХЪ ДА ВОДЫ ЕИ НЕ ДАНАХЪ • ТОГѢ ОНА В' ТЪЗ'Ѣ • М'НАШИ
 КОН'ЧАТИ • НАПИСА КО С'ТМЪ ХРѢСО-
 ГОНЪ СИ СЛОВЕСА • ИСПОВѢДНИЧЕ
 С'ТЫИ ХРѢСОГОНЕ • КОН'ЧИНА ТЕЛЕСЕ
 МОЕГО ПР'ИДЕ • ПОМАНИ МА И МЛИ
 20 ДА ИЗИДѢЩѢ ДШЮ МОЮ ТОИ ПР'ИМ'Е •

/ pro ea in omnibus confessoribus fecit et consolatoria ei verba rescripsit /
 eamque in fide Christi fideliter roboravit. / interea contigit, ut Publius vir /
 eius in senatu sedens legatum accepit / invitus ad Persidam provinciam pro/
 fecturus tristisque domum reversus / sancte Anastasie talem imposuit custo/
 diam, ut lucem ipsam illi negaret et / victum dicensque custodibus: si rever/
 tens eam vivam invenero, omnes vos / puniam. quod ideo egit, ut omnium /
 facultatum eius dominus permaneret. / sanctam vero Anastasiam custodes taliter /
 affligebant, ut aquam ei vix umquam / p(e)r omnia illi darent. tunc illa se /
 estimans in tribulatione deficere / scripsit ad sanctum Grissogonum verba /
 hec: confessori sancto Grissogono Ana/stasia. finis corporis mei venit. /
 memento mei et ora, ut egredientem / animam meam ipse suscipiat,

исповѣдники || исповѣдники V, исповѣдники R, Gr confessoribus –
 утѣш'на || утѣшителна Ch consolaria – написа || написа Ch, напихъ Gr rescripsit –
 тѣ же || ю Ch, тебе же Gr eamque – на вѣрѣ || in fide + U, R add. хѣоу, V add. хѣѣ,
 Ch add. хѣу, Gr add. хѣоу Cristi – бѣ же || бывшѣ же Ch contigit –
 пупл'ю || помп'ю Ch, пупл'и Gr Publius – на совѣти || на совѣте U,
 на свѣтѣ V, R, L, на совѣтѣ Ch, на свѣтѣ Gr in senatu – сѣдашѣ || сѣдашѣ R,
 сѣдашѣ Ch sedens – с' настол'ники (!) || с настолники (!) U, V, R, настол'нику (!)
 (sine с') M, насильство (!) Gr legatum – нѣдимі ити || понѣдѣе бѣ ити Ch –
 перськѣю || персьскѣю V, R, прьською L, перскѣю Ch, перск Gr Persidam –
 печаленѣ || печалнь же Gr – печаленѣ домовѣ възвращѣ с'т'и анас'таси
 тако || печален же бѣ домѣ ради Ch – домовѣ || домови U, V, R, L, къ домоу Gr –
 възвращѣ || възвращѣ сѣ U, L, възвращѣ сѣ Gr – с'т'и || с'т'и U, V, R, L, Gr,
 свѣт'и M sancte – тако заповѣда || заповѣда (sine тако) Ch, таковоу задѣ Gr –
 стражѣ || страждѣ U, L, стражѣ Gr – да свѣта ю орече
 и живота || да и свѣта нада (!) еи видѣти и живота лишити с'т'ю Ch ut lucem
 ipsam illi negaret – орече || ѡрече U, V, R, L, отрече M, ѡречеть Gr –
 възвращѣ сѣ || обращѣ сѣ U, L, обращѣ сѣ Ch + Ch add. и, възвращѣ сѣ Gr + Gr
 add. и – обращѣ || обращѣ Ch, обращѣ Gr – бы || om. U – тогѣ || то же U, V, L, Gr,
 om. Ch – т'вораашѣ || твораашѣ U, L, твораашѣ Ch + Ch add. еи, твораашѣ Gr –
 бы || би Gr – богѣство || богатствѣ U, V, L, богатствѣ M, богатствѣ Ch,
 бѣгѣствоу R, богатствѣ Gr – еа || юе Gr + add. всемоу – гѣ || господинѣ Ch
 dominus – да (U, V, R add. и) воды еи не даахѣ || яко ни хлѣба ни ино что
 ѡснѣднихѣ ни воды еи нааахѣ пити Ch, яко ни води юи дааши Gr ut aquam ei vix
 unquam per omnia illi darent – она || еи Ch – м'наши || мнѣхѣ Ch –
 кончатѣ || скончати сѣ U, L, скончати сѣ Ch – написа || написа Ch scripsit + Ch
 add. же с'таѣ – ко с'т'мѣ хрѣсогонѣ || ко (sine с'т'мѣ) хрѣсогону Ch, къ с'т'мѣ хрѣсогону
 Gr ad sanctum Grissogonum – си с'ловеса исповѣдничѣ с'т'и (M add.
 хрѣстовѣ) хрѣсогоне (хрѣсогоне U) || om. (!) Gr verba hec: confessori sancto
 Grissogono – си || сии Ch hec – хрѣсогоне || om. Ch Grissogono –
 тѣлесѣ || тѣлеси Ch corporis – приде || приде R – и м'ли || om. (!) Gr et ora, Ch
 add. бѣга за мѣ – изидѣшѣ || изшѣшѣ Ch, изидѣшѣ Gr egredientem –
 тои || тѣ V, R, L, вѣка гѣ Ch, тѣ Gr ipse

ЗАНѢ ЛЮБ'ВЕ РѢ СИ ТЕР'ПЛЮ . ꙗ ꙗ ѿ ѸНОСТИ
 МИ СИ ВѢСИ К' СЕМЪ СТЫИ ХРѸСОГОНЪ .
 МНОГА И ѸТѢШ'НА С'ЛОВЕСА . И С'ВЕР'ШЕ-
 НЪ ВЪРѸ ЕИ НАПИСА (И) П(О)ѸСТІ Ю . ДА БЫ ДАВ'ЛЬНО
 5 ВСА СИ ЗА ХВО ИМА С'ТЕР'ПѢЛА . ПРИ-
 К'ЛЮЧИ ЖЕ СА АБІЕ МЪЖЪ ЕА НА ПЪТИ
 СМРТЬ . И ПРИВЕЗЕНЪ БЫ В' ЛОДІИ .
 И В'СИ ꙗ Ю С'РѢТААХЪ РАЗ'БѢГАХЪ СА .
 ИШЕШИ ЖЕ С'ТАА АНАСТАСІИ ИЗ'БА-
 10 В'ЛЕНА . ПРИДЕ КО С'ТМЪ ХРѸСОГОНЪ .
 И ВСА ЕМЪ ѸЖЕ С'ТВОРЕНА БѢША
 С'КАЗА . РОС'ПРОДАНЪ ГЬС'ТВЪ ЕА БЫ-
 В'ШЪ . ВО ПРОС'ТЫА ЖЕ РИЗЫ ОБОЛЬ-
 К'ШИ . ТЕМ'НИЧ'НИКЪ ПОСѢЩААШЕ .
 15 И ꙗКѸ ОЧИ СВОА . ТАКО И РАБЫ БЖІА .
 ЕЛИКО МОЖААШЕ ХРАНААШЕ . ТО-
 ГѢ ДІОК'ЛИДІАНЪ НА АК'ВѢЛЬС'ТІИ
 С'ТРАНѢ СЫИ . М'НОГЫ ХР'ТІАНЫ ИЗБІ
 И НАПИСА КНЗЮ РИСКА ГРАДА . ВСА
 20 ХР'ТІАНЫ ИЗ'БИТИ . ЕДИНОГО ЖЕ

pro cuius / - 267aα - amore hec sustineo. que a vetula ista / cognoscis. ad hec
 sanctus Grissogonus / multa consolatoria verba fide ple/nissima scripsit, ut et
 patienter / hec omnia pro Christi nomine sustineret, / ammonuit et in cetera hec verba
 com/posuit: tu autem, o Christi inreprehen/sibilis famula, crucis Christi tropheum / tota
 mente constringe et te ipsam / in opere dei conforta, in quo, dum / tuis desideriis
 parueris, cum marti/rui palma ad Christum attinges. interea / contigit, quod mortuus vir
 eius re/ductus est in nave et omnes, qui eam / custodiebant, fugerunt. egressa / igitur
 sancta Anastasia libera perrexit / ad sanctum Grissogonum et omnia, que gesta / erant,
 narravit. venditis itaque / omnibus facultatibus suis villissimo / habitu carceres iterum
 circuibat et / quasi oculos suos ita famulos domini, / prout potuit, procurabat. tunc /
 Dioclicianus in Agquilegie partibus / positus multos cristianos interfecit / et scripsit ad
 prefectum urbis Rome / omnes cristianos interficere, solum / autem

си Ⅰ om. Gr – терꝑлю Ⅰ трыꝑлю V, Gr, трыꝑлю R – занѣ любѣве ꙗꝑ си терꝑлю Ⅰ занѣ
 его ради любви сѣа вса терꝑлю Ch pro cuius amore hec sustineo – вѣси Ⅰ сзвѣси U, L –
 ꙗ ꙗ ѿ ѿности ми си вѣси Ⅰ (sine ꙗ) ѿ ѿности моеа тзи сꙗ вѣси Ch, ꙗко изъ отрещи (!)
 ми вѣси Gr que a vetula ista cognoscis – с̄тын хрѣсогонъ Ⅰ с̄тын хрѣсогонъ U, L,
 с̄тын хрѣсогонъ Ch, хрѣсогонъ с̄тын Gr sanctus Grissogonus + Gr add. възмагае –
 многа Ⅰ много Ch, om. Gr multa – ѿтѣшна Ⅰ ѿтѣшнаа Ch consolatoria –
 с̄вершенъ Ⅰ совѣршену Ch plenissima – еи Ⅰ си M – написа Ⅰ написавъ Ch, напиѣ Gr
 scripsit – п(о)встї Ⅰ поустї (!) M, поучї (!) Ch ammonuit – вы Ⅰ ви Gr –
 давльно Ⅰ дввлено U, дввлено M, L, двбльно V, двбельно R, доврѣ Ch, довлестынѣ Gr –
 си Ⅰ сѣа Ch, син Gr – за х̄во има Ⅰ за име х̄во Gr pro Cristi nomine –
 с̄терꝑѣла Ⅰ пострадала (!) U, L, претерꝑѣла Ch, прѣтрыꝑѣла Gr sustineret –
 прик'лючи же са Ⅰ прилѹчи (!) же са Ch interea contigit – авїе Ⅰ om. Gr –
 на пѣти с̄мрть Ⅰ смертъ на пѣти U, L – привезенъ Ⅰ привезанъ Gr reductus –
 в' лодїи Ⅰ въ ладии Gr in nave – ꙗ ю с̄рѣтаахъ (!) раз'вѣгахъ са Ⅰ
 же еа стражїе раз'вѣгоша сѣа Ch, иже стрѣжахоу с̄тоꝑю анастию (!) раз'вѣгоше се Gr qui
 eam custodiebant fugerunt – ишѣши Ⅰ пришѣши U, V, L, пришедши M, изшедши Ch, изышїи Gr
 – с̄таа анастасїи Ⅰ с̄таа анастасїа U, L, с̄таа анастасїа Ch, с̄таа (sine анастасїа) Gr
 sancta Anastasia – из'бав'лена Ⅰ Ch add. ѿ ѿзъ, из'бав'лена Gr libera – приде Ⅰ прїиде Ch,
 L, и прїиде Gr perrexit – хрѣсогонъ Ⅰ хрѣсогонъ U, Ch, Gr Grissogonus –
 ꙗже с̄творена вѣша с̄каза Ⅰ ꙗже сотворена (sine вѣша) сказа U, L, приключиваа
 сѣа исповѣда Ch, (sine ꙗже) с̄творена еи сказа Gr – рос'проданъ Ⅰ распроданъ же U, R, L,
 распроданъ Ch, распродану же V, Gr – г̄с̄твѣх Ⅰ имѣнїю Ch, всемоу богатствоу Gr
 omnibus facultatibus – во простыа жѣ ризы оболькши Ⅰ во простыа
 ризы обolkши сѣа Ch, обolkши же се въ простїе ризы Gr – обolkши Ⅰ обolkши V, R,
 обolkши L, обolkши Ch, обolkши Gr – тем'ничникъ Ⅰ темничник Ch, тьмничники Gr –
 посѣщаше Ⅰ Ch add. и слѹжаше с̄тымъ х̄рта ради стрѣдѹщїи и – своа Ⅰ свои Ch,
 Gr – хранаше Ⅰ хранаше (!) U, L, хранащи (!) Ch, хранаше Gr + Ch add.
 и скончѣвающїи сѣа спрятываше и подаваше на погребенїе – дїок'лїдїанъ (!) Ⅰ
 дїоклїтїанъ U, дїоклїтїанъ V, дїоклїтїанъ R, дїоклїтїанъ L, Ch, дїоклїтианъ Gr
 Dioclicianus – на ак'вѣльс̄тїи Ⅰ на аквильс̄тѣи U, M, V, R, L, на окївѣистїи (!) Ch,
 на аквильс̄цѣи Gr in Agquilegie – сын Ⅰ сы R, L, бѣ Gr – м'ногзи Ⅰ многи Ch –
 х̄ртїаны извї Ⅰ х̄ртїаны ѹби Ch, страны (!) из'бави (!) Gr cristianos interficere –
 написа Ⅰ написавъ Ch scripsit – кнзю рїмска града Ⅰ кнзю римска градъ U, per errorem
 кнзю римскъ . да (!) R, ко кнзю рїскому да Ch, къ кнезѣ рѹмьскааго г̄ра
 Gr ad prefectum urbis Rome – из'бити Ⅰ ѹмертвї (!) Ch, из'бити (!) Gr interficere –
 единого Ⅰ единого Ch solum

хрѣсогона повели привесѣти кѣ себѣ .
 томѣ послѣдѣюще . а насѣтасіа
 чѣннаа . и ѡгодѣна бѣхъ слава . во
 акѣвилѣ мѣногѣи стѣи бѣи стѣо-
 5 ри слѣжѣхъ . діоклітіанѣ еѣа стѣо
 хрѣсогона . идоломъ пожрѣти не мѣ
 принѣдѣти . повелѣ бѣ мѣстѣ .
 еже ѡ водѣ исхѣдѣнѣи речетъ са ѡсѣ-
 кѣнѣти и тѣло еѣо на брегѣ изѣве-
 10 рѣжено бѣи . тоѣа три вещи хрѣтіа-
 нѣна . сѣ попомъ зоиломъ пришеѣши вѣзла-
 ша тѣло стѣо хрѣсогона . и чѣнѣ
 сохраниша . емѣ же во сѣнѣ сѣказа-
 но бѣи мѣсто . идеже море главѣ
 15 еѣо изѣверѣже . тѣже пришеѣ обрѣ-
 те ю . ѡко и бѣ тѣхъ годѣнѣ ѡсѣбно-
 венѣ бѣиши . и принесѣ кѣ теле-
 сѣ еѣо приложи . и сѣ стѣи зоил-
 азъ по тридесатѣ днѣхъ блѣнѣно
 20 прѣиде кѣ бѣи . а насѣтасіи же мѣнози-

Grissogonum sibi presentari. / hunc persecuta Anastasia nobilis / et devota dei
 famula et apud Aqui/legiam multa maiora sanctis dei fecerat / obsequia. Dioclicianus
 autem cum sanctum / Grissogonum diis sacrificare non potuit / compellere, iussit eum
 decolare in / loco, qui ad aquas gradatas dicitur. / corpus autem sancti Grissogoni ad
 litus / iactatum est iuxta, ubi tres cristiane / cum presbytero Zoilo morabantur. qui /
 collige(n)s corpus eius sanctum honorifi/ceque sepellivit. passus est autem beatus // -
267aβ - Grissogonus martyr Cristi die octavo / Kalendarum decembrium sub
 Dioclici/ano imperatore, regnante domino nostro / Iesu Cristo, cui est honor et gloria
 in secula / seculorum. AMEN. pridie Kalendas decembres.

хрѣсогона ꙗ хрѣсогωνα U, хрисогона Ch, хрѣсогона Gr Grissogonum –
 повели ꙗ повелѣ U, M, V, R, L, Ch, Gr – повели привесѣти кѣ себѣ ꙗ кѣ себѣ повелѣ
 привести Gr sibi presentari – анастасїа ꙗ сѣаа анастасїа Gr Anastasia –
 чѣнаа ꙗ om. Gr nobilis – ѡгодѣна ꙗ ѡгоднаа Ch, ѡгоднаа Gr devota –
 слѡга ꙗ и слѡга^М его Ch famula – во акѣвилѣ ꙗ въ акѣвилѣ U, въ акивилѣ M,
 въ акьвилѣ V, въ акьвилѣ R, по сѣ^М же прїиде в до^М свои и всѡа ѡже в дому еѡ нишѣ^М
 раздѣа (!) Ch, въ аквилѣ Gr apud Aquilegiam – мѣногѣ ꙗ мѣногимѡ U, и мѣногимѡ
 V, L, и мѣногѣ Ch multa maiora – сѣымѣ бжїѣ ꙗ сѣымѡ (sine бжїѣ^М) Ch sanctis dei –
 слѡжѣвѡ ꙗ слѡжѣбы Gr – дїоклїтїанѡ ꙗ дїоклїтїанѣ U, дїоклїтїанѡ V,
 дїоклїтїан R, дїоклїтїан L, Ch, дїоклїтїан Gr Dioclicianus – еѣа ꙗ Gr add.
 видѣ – сѣго хрѣсогона ꙗ сѣаго хрѣсогωνα U, L, сѣаго хрисогона Ch, хрѣсогона (sine
 сѣго) Gr sanctum Grissogonum – не мѡ ꙗ не возможе Ch non potuit –
 вѣ мѣсѣтѣ ꙗ въ мѣсѣте U, въ мѣсѣтѣ Gr in loco – еже ꙗ ꙗ L – речет сѡ ꙗ реченное Ch,
 om. Gr dicitur – и тѣло его (...) изѣверѣжено бѣ ꙗ тѣлѡ^ж его (...) повержено бѣ Ch
 corpus autem sancti Grissogoni (...) iactatum est iuxta –
 тоѣа три вѣщи хрѣтїанѣна ꙗ om. U, L, тоѣа три вѣщи хрїстїанѣна M,
 тоѣа же три вѣщи хрѣтїанѣна V, тоѣа же три вѣщи хрїстїанѣна R,
 тоѣа три хрѣтїански жены (!) Ch, тоѣа же три вѣщи хрѣтїанѣне Gr ubi tres
 cristiane – сѣ попо^М зоило ꙗ со сѣенникѡ зоило Ch, сѣ сѣсомѣ (!) зоилемѣ Gr cum
 presbytero Zoilo – прїшеши ꙗ прїшеше Ch, прїшеше Gr morabantur –
 вѣзаша тѣло сѣго хрѣсогона ꙗ вѣзеше тѣло мѣнка сѣго Gr colligens corpus eius
 sanctum – чѣнѣ сохраниша ꙗ сохраниша чѣнѣ Ch, чѣноѣ съхранише Gr honorificeque
 sepellivit – емѡ же ꙗ Ch add. зоилѣ – сѣказано ꙗ ѡкровено Ch –
 мѣсѣто ꙗ мѣсѣто то Gr – тѡ же прїше ꙗ и прїшедѡ Ch – вѣ тѡ годїнѡ ꙗ тоѣа Ch,
 въ тѣ чѣ Gr – ѡсѣкновенѣ ꙗ ѡсѣкновенѣ V, R, ѡсѣченѣ Ch, ѡсѣкновенноѣ Gr –
 и прїнесѡ кѣ телесѣ его прїложи ꙗ и прїложи ю кѡ тѣлесї нишѣ же
 вѣрѣденнѣ и прїкосновеннѣ Ch – кѣ телесѣ ꙗ кѡ телѣсї U, L, Ch, (sine кѡ)
 тѣлесѣ Gr – прїложи ꙗ прїложе U – по тридесѣтѣ дѣнѣх ꙗ по тридесѣтихѡ дѣнѣх U,
 L, по трѣ десѣтѣхѡ дѣнѣх V, R, по л дѣнѣх Ch, по л дѣнѣ Gr – блжѣно ꙗ блжѣно U,
 L, блжѣно R, om. Ch, блжѣны (!) Gr – прїиде ꙗ прїиде U, V, R, L, Ch –
 кѣ бѣ ꙗ кѣ сѣсѣ хѡѣ Gr – анастасїї ꙗ анастасїа U, L, анастасїа V, Gr, анастасїа
 Ch – мѣнозїми ꙗ мѣногїми U, Ch, мѣнозѣми V, R, мѣногїми L, Gr

ми и разлѣчными мѣками мѣна ·
 многы прѣ собою хрѣтіаны казнь-
 ми своими · и мѣченіе мѣны прѣ-
 стави ко хрѣ · послѣдне^ж естъ · и ·
 5 о · мужеска полъ и женеска приве-
 де · она^ж за рѣцѣ и нозѣ сѣвазана съ-
 ши · и по лалокѣ вѣсотѣчена и посрѣ^{ми}
 огна · гѣ давѣцѣ преда^д дхѣ · юже
 аполіана чѣна вещь чѣнѣ погребѣ ·
 10 и на нею црковѣ сѣтвори · вѣ неже
 прославляет са взинѣ бѣ · вѣсе-
 могын · ѿ црѣвѣ^т вѣ вса вѣки
 вѣкѣ^м · аминь · ``

различными мѣками ꙗ моуками различными Gr — казньми сѣвоими и
 мѣченіем ꙗ наказаніем своимъ (sine и) мѣченіем Ch, казаніемъ своимъ (sine и
 мѣченіем) Gr — мѣчнми ꙗ мѣчены U, V, R, L, мѣчены M, Ch, мни Gr — ко хрѣ ꙗ
 Ch add. и многихъ на мѣченіе подѣтверди, (sine кз) хрѣ Gr — послѣднее естъ
 и ѿ ꙗ ꙗ послѣднее же ѿꙗ U, L, послѣднми же сто и семьдесятъ M, послѣднее
 же сто и семьдесятъ V, послѣднее сто и семьдесятъ R, послѣди же ѿꙗ Ch, послѣд же
 ѿꙗ Gr — мужеска полъ и женеска приведе она за рѣцѣ и нозѣ сѣвазана сѣши и
 по лалокъ вѣсотчена и посрѣ огна ꙗ стыхъ мѣчнкъ свой ѣченіемъ прѣпосла
 гѣи сама же коліемъ растражена и сѣвазана бывши и во огнь взвержена бѣ
 и тако мѣченіа вѣнецъ воспріа Ch — мужеска полъ и женеска приведе
 она за рѣцѣ и нозѣ сѣвазана ꙗ от. U, V, R, L — мужеска полъ и женеска ꙗ
 моужскъ полъ и женескъ Gr — за рѣцѣ и нозѣ ꙗ по роцѣ и по нозѣ Gr —
 по лалокъ ꙗ по лалкы Gr — вѣсотчена ꙗ восотченаго M — посрѣ ꙗ посредѣ
 U, V, R, L, посрѣ Gr — гѣ даецъ предѣ дѣхъ ꙗ гѣ влѣгхъ даецъ предѣ дѣхъ
 свои Ch — юже аполіана чѣна вещь ꙗ жена же нѣкая чѣна именѣ аполіана Ch,
 юже апелиана крѣтиана (!) чѣна вещь Gr — чѣнѣ погребѣ ꙗ вземши моши стѣна
 анастасіи честнѣ погребѣ Ch, чѣно погребѣ Gr + Gr add. ю — црковъ ꙗ Ch add.
 прекраснѣ — взинъ ꙗ беззпрестани Ch, от. Gr — вѣсеомыи ꙗ вседержителъ
 и всемоги Ch — въ вса ꙗ въ (sine вса) U, в безконечныи Ch

2.5 Index verborum

2.5.1 Způsob zpracování a podoba hesláře

V indexu verborum Anast jsou uvedena slova a jejich tvary, které jsou doloženy v textu rukopisu Q. I. 320 a ve variantním rukopisu Gr. Všechny tvary jsou gramaticky určeny. Za heslovým slovem, které je obvykle normalizováno podle úzu SJS, následují jednotlivé doklady v té podobě, jakou mají v rukopisech Q. I. 320 a Gr. Následuje lokace dokladů v textu, tj. udání folia a přesný odkaz na řádek rukopisu. Hvězdičkou (*) jsou označena slova, jejichž výskyt není doložen ve staroslověnském materiálu evidovaném SJS. Pro snazší orientaci uživatele jsou podoby latinských paralel v záhlaví hesel uváděny v pravopise klasickém: např. respektují se dvojhlásky *ae* a *oe* (*eternus* > *aeternus*, *fenestrelle* > *fenestellae*, *preclarus* > *praeclarus*, *inhesi* > *inhaesi*, *in celis* > *in coelis*), hlásková skupina *-ti-* před vokálem (*divicia* > *divitia*, *oracio* > *oratio*, *Dioclicianus* > *Diocletianus*), *-ch-* ve slovech řeckého původu (*Cristus* > *Christus*, *cristianus* > *christianus*, *Grissogonus* > *Chrysogonus*) a jsou odstraněny konsonantické reduplikace (*additus* > *aditus*, *defficere* > *deficere*, *villissimus* > *vilissimus*, *Grissogonus* > *Chrysogonus*).

2.5.2 Index verborum

АБИЕ ¶ adv. *interea*

АБІЄ (162a/6)

АЗЪ ¶ pron. pers. *ego*

Nsg.: азъ (161a/17) *ego*

Dsg.: in var. Gr ми ad 160b/19 (оцъ мон) *meus*,

ми (161a/11) *vitam me temporalem amittere suscipior*,

Ѡ ѡности ми (162a/2)

a vetula ista (!)

Asg.: ма (160b/20) *me*, (161a/9) *me*, (161a/19) *mei*, (161b/19) *mei*

за мене (161a/16) *pro me*

***АКЪБИЛА, -ЪІ** ¶ f., nom. propr. loci *Aquilegia, Aquilea*

Lsg.: во акъвилѣ (162b/4) *apud Aquilegiam*

***АКЪБИЛЬСКЪ, -ЪІИ** ¶ adj. *Aquilegiae* (G)

Lsg.: акъвьльскѣти (162a/17), in var. Gr аквьльскѣти

АМИНЬ ¶ interj. *amen*

АМИНЬ (163a/13)

АНАСТАСІА vel **-СНИ, -НИА** ¶ f., nom. propr. *Anastasia*

Nsg.: анастасіа (162b/2), анастасіи (162b/20) lat. *deest*

Gsg.: анастасіа (159b/2), Ѡ анастасіа (159b/10), (160b/16)

Dsg.: кз анастасіи (160b/6), анастасіи (160b/8), (161b/7)

Asg.: анастасію (161b/14)

*АНАСТАСИИЪ, -НА, -НО ꙗ adj. *Anastasiae* (G)

Asg.: АНАСТАСИИЪ (160b/12)

*АНОСЪ ꙗ f., quasi nom. propr. *anus*

Nsg.: АНОСЪ (160b/6)

*АПОЛИАНА, -Ъ ꙗ f., nom. propr.

Nsg.: АПОЛІАНА (163a/9) lat. *deest*

АПОСТОЛЪ, -А ꙗ m. *apostolus*

Gsg.: АПЛА (159b/13)

АЩЕ ꙗ conj. *hypothetico-concessiva si*

АЩЕ (161b/10)

АЩЕ И ꙗ conj. *quamvis, licet*

АЩЕ И (159b/20) *quamvis*, (160b/19) *licet*

БЕСПРЕСТАНИ ꙗ adv. temp. *instanter*

БЕСПРЕСТАНИ (161a/16)

БЛАГОСЛОВИТИ, -ВЛЖ, -ВИШИ ꙗ vb.

2. sg. imp.: ВЛВІ (159b/2)

БЛАЖЕНЪ, -ЪИ ꙗ adj. *beatus*

Nsg. m.: ВЛЖИНЫ in var. Gr ad ВЛЖИНО (162b/19)

Gsg. f.: ВЛЖИНЫ (159b/9)

*БЛАЖЕНО ꙗ adv. modi *honorifice*

ВЛЖИНО (162b/19)

БО ꙗ conj. *enim*

БО (161a/17)

БОГАТСТВО, -А II n. *facultates* (pl.)

Nsg.: БОГЛ^ТСТВО (160a/4)

Dsg.: БОГЛ^ТСТВО pro -СТВОУ (161b/13)

in var. Gr всемоу БОГАТСТВОУ ad ГЬС^ТТВѸ (162a/12)

БОГЪ, -А II m. *deus*

Nsg.: БЪ (163a/11) lat. *deest*

Dsg.: БГѸ (161a/4) *deo*, (162b/3) *dei*, кз БГѸ (162b/20) lat. *deest*, vide сзпласз

БОЖИИ, БОЖИИА, БОЖИЕ II adj. *dei* (G), *domini* (G)

Nsg.: мѸ БЖ^Ии (159b/5) lat. *vir tantum*, БЖ^Ии (160b/1) *dei*, (161a/16) *dei*,
(161a/18) *dei*

Gsg.: БЖ^Иа (161a/18) *dei*

Asg.: за има БЖ^Ие (159b/7) lat. *deest*

Dpl.: БЖ^Ии (162b/4) *dei*

Apl.: БЖ^Иа (162a/15) *domini*

БРѢГЪ, -А II m. *litus*

Asg.: на брегъ (162b/9) *ad litus*

БЪТИ, БСМЪ, БСИ II vb. *esse*

inf.: БЪТИ (160b/13) *esse*

1. sg. praes.: емъ нѸдима приведена (161a/3) *sum invita iuncta*

но точію повѣнѸна емъ (161a/13) *nisi succumbam*

готова емъ (161a/18) *parata sum*

3. sg. praes.: ничесѸ ващѸ е̂ (161a/12) *nihil enim superest*

3. sg. aor.: гоненіе бы̂ (159b/4) *persecutio crassabatur*, бы̂ (161b/3) *contigit*,

привезенъ бы̂ (162a/7) *reductus est*, извержено бы̂ (162b/10)

iactatum est, сѣказано бы̆ (162b/14) lat. deest

бѣ (159b/5) *erat*, (160b/1) *erat*, (160b/19) *fuisset*,

да бы (...) обрѣла (160a/4) *ut (...) mereretur*, да бы (...)

посѣщати мо҃гла (160a/9) *ut (...) visitare poterat*,

егѡ бы послалъ (160b/5) *qui potuisset dirigi*,

да бы былъ (161b/12) *ut permaneret*, да бы (...)

сѣтерѣла (162a/4) *ut (...) sustineret*

3. pl. aor.: сѣтворена бѣша (162a/11) *gesta erant*

3. sg. impf.: знаема бѣаше (160b/11) *videbatur*

ptc. praes. act.: сѣши (159b/20) *fuisset*, сѣши сосѣда (160b/8) *manens in vicinio*,

сѣвазана сѣши (163a/6) lat. deest

недосѣтоинъ сы (161a/7) *indigne*

на акѣвѣльсѣтѣи сѣтранѣ сын (162a/18) *in Aquilegiae partibus*

positus, in var. Gr на аквильсѣѣи сѣтранѣ бы̆

ptc. praet. act.: роспроданъ (...) бывѣшъ (162a/12) *venditis*

ѡсѣкновенѣ бывѣши (162b/16sq) lat. deest

·в̄· (= 2) II

in var. 159b/1

·в̄·е (159b/6) vide sub взторъ

in ·в̄· in margine 159b/2 et 160b/1 et 161a/1 et 161b/1 et 162b/1

вѣликъ, -ѣин II adj. *nobilis*

Gsg. m.: велика рода (159b/20) *nobilis generis*, var. Gr чѣнааго рода

вѣшь, -и II f.

Nsg.: вѣшь (163a/9) lat. deest

№pl.: вѣщи хрѣтіанѣна (162b/10) *christianae* (pl.)

·вѣ· (= 12) v. sub ·в·

вѣдѣти, вѣждѣж, вѣдиши ꙗ vb. *aspicere*

inf.: вѣдити (!) (160a/20)

in var. Gr εἶτα вѣдѣ lat. om. (*cum tantum*) ad εἶτα (162b/5)

власъ, -а ꙗ m. *crinis*

Аpl.: власы (160a/13)

*вльхѣва, -ѣ ꙗ f. *мага*

Asg.: вльхѣвѣ (161a/9) *magam*

вода, -ѣ ꙗ f. *aqua*

Gsg.: воды (161b/15) *aquam*

Gpl.: ѡ водаѣ (162b/8) *ad aquas*

врѣма, -мене ꙗ n. *tempus*

Аpl.: въ врѣмена (159b/3) *tempore*

*воуѡфъ, -а v. sub роуѡфъ

въ ꙗ praep.

въ ·кѣ· (159b/1) lat. deest, въ врѣмена (159b/3) *tempore*, въ ·вѣ· лѣто (159b/6)

per biennium, въ ѡзѣ (160a/1) *in vinculis*, въ вѣки (163a/12) lat. deest

во ѡзѣ (159b/7) *in vinculis*, во истиннѣ (159b/12) *tamen*, во истиннѣ

(159b/19) *statim*, во истиннѣ (160b/4) *igitur*, во истинѣ (160b/9)

etiam, во храмѣ (160a/18) *domus suae*, во рызи (162a/13) *vilissimo*

habitu, во акѣвилѣ (162b/3) *apud Aquilegiam*, во снѣ (162b/13) lat.

deest

вѣ вѣрѣ (159b/17) *in fide*, вѣ дом (160b/12) *domum ingressa*, вѣ темници

(161a/9) *custodiae*, в' тꙋзѣ (161b/15) *in tribulatione*, в' лодии

(162a/7) *in nave*, в' мѣстѣ (162b/7) *in loco*, в' тꙋ годиниꙋ (162b/16)

lat. deest, в' неиже (163a/10) lat. deest

в тем'ницѣ (160a/10) *ingressa carceres*, в неиже (161a/14) *in qua*

ВЪЗВРАТИТИ СЯ, -ВРАЩА СЯ, -ВРАТИШИ СЯ] vb. *reverti*

ptc. praet. act.: въз'вращѣ (161b/7) *reversus*

въз'вращ' са (161b/10) *revertens*, in var. Gr възвращоу се

ВЪЗМАГАТИ, -АЖ, -АЮШИ] vb.

ptc. praes. act.: in var. Gr възмагаю ad 162a/3sq (хрїсогонь стѣи възмагаю

ѡтѣш'на с'ловеса напївъ)

ВЪЗАТИ, ВЪЗЪМЖ, ВЪЗЪМЕШИ] vb. *colligere*

3. pl. aor.: в'заша (162b/11) *colligens*

ВЪНИТИ, ВЪНИДЖ, ВЪНИДЕШИ] vb. *ingredi*

ptc. praet. act.: в'шѣши (160b/12) *ingressa*

ВЪПРАШАТИ, -АЖ, -АЮШИ] vb. *deprecari*

1. sg. praes.: възпраш'ю (161a/15) *deprecor*, var. Gr прошоу

ВЪСПИТАТИ, -ТАЖ, -ТАЮШИ] vb. *nutrire*

3. sg. aor.: възс'пѣта (159b/18) *nutrivit*

ВЪСТЪКНЖТИ, -НЖ, -НЕШИ] vb.

ptc. perf. pass.: в'сот'чена (!) (163a/7) lat. deest

ВЪТОРЪ, -ЗИ] num. ord.

Asg. n.: ·в·е (159b/6) въ ·в·е лѣто *per biennium*

ВЪХОДИТИ, -ХОЖАЖ, -ХОДИШИ] vb. *ingredi*

ptc. praes. act.: в'ходаши (160a/10) *ingressa*

ВЪХОДЪ, -А || m. *aditus*

Gsg.: ВЪХОДА, (160a/20) *aditum*

ВЪ || pron. pers. 2. pl. *vos*

Apl.: ВЪ (161b/11) *vos*

ВЪИНЖ, **ВЪИНЖ**, **ВЪИНЖ** || adv. *assidue*

ВЪИНЪ (160a/15) *assidue*

ВЪИНЪ (163a/11) lat. *deest*

ВЪСМОГЪ, -ЪИ || adj. (ptc. praes. act.)

Nsg.: ВЪСМОГЪИ (163a/11sq) lat. *deest*

ВЪСЬ, **ВЪСЯ** seu **ВЪСА**, **ВЪСЕ** || pron. *omnis, cunctus*

Isg. m.: со всѣмъ домѣ (160b/3) *cum omni domo*, in var. Gr со всею челадию

Npl. m.: вси ѿ (162a/8) *omnes qui*

Gpl. m.: ѿ всѣхъ (160b/13) *inter ipsam et omnes*

Dpl. m.: всѣмъ (160a/11) *omnibus*

Apl. m.: вса хрѣтианы (162a/19) *omnes christianos*, въ вса вѣки (163a/12) lat. *deest*

Ipl. m.: со всѣми (161b/1) *in omnibus*

Dsg. n.: in var. Gr да би богатствоу ѿе всемоу гъ былъ ad 161b/12-13 (да взи
богѣство (!) еа гъ былъ)

Asg. n.: все (159b/13) *doctrinam*

Apl. n.: вса си (162a/5) *haec omnia*, вса емъ сѣказа (162a/11) *omnia narravit*

Gpl.: всѣхъ прѣбы (160b/15) *cunctis*

Dpl.: всѣмъ знаема (160b/11) lat. *deest*

Apl.: вса вы погоувѣлю (161b/11) *omnes vos puniam*

ВѢДѢТИ, ВѢМЬ, ВѢСИ, ВѢСТЪ || vb. *cognoscere*

2. sg. praes.: вѣси (162a/2) *cognoscis*

ВѢКЪ, -А || m.

Dpl.: вѣкѡ^М (163a/13) lat. *deest*

Apl.: вѣ вса вѣки (163a/12) lat. *deest*

ВѢРА, -Ъ || f. *fides*

Asg.: на вѣрѡ (161b/3) *in fide*

Lsg.: вѣ вѣре (159b/17) *in fide*

ВѢРЬНЪ, -ЪИ || adj.

Dpl.: вѣрѣнѡ^М (159b/18) lat. *deest*

***ВѢЩЬНИКЪ, -А (?)** || m. *vicarius*

Gsg.: in var. Gr оу весника ad (160b/2) оу сотѣника *apud vicarium*

ВѢЧЬНЪ, -ЪИ || adj. *aeternus*

Gsg. m.: живота вѣчнаго (159b/16) *vitae aeternae*

ВѢЩИИ, ВѢЩЬШИ, ВѢЩЕ || adj. comp.

Nsg. n.: ничесѡ^ж вѣще ѣ̂ (161a/12) *nihil superest*

ГЛАВА, -Ъ || f. *caput*

Nsg. гла̂^Ѣ (159b/1 in margine)

Asg.: главѡ (162b/14) lat. *deest*

Apl.: главы (160a/13) *capita*

ГОДИНА, -Ъ || f.

Asg.: вѣ годинѡ, (162b/16) lat. *deest*, vide Gr часъ

ГОНИЕНІЕ, -ІА || n. *persecutio*

Nsg.: гонѣіе (159b/4), var. Gr прогонѣіе

горни, -ръши, -рюе ꙗ adj. *gravissimus*

Dsg. f.: горѣши (161a/9sq) *gravissimae*

господь, -и et господъ, -а ꙗ m. *dominus*

Nsg.: гѣ (160b/2), (161b/13) *dominus*

Gsg.: гѣ (161a/14) *domini*

Dsg.: гѣ (163a/8) lat. deest

Asg.: гѣ (161a/17) *dominum*

Vsg.: гѣ (159b/2) lat. deest

господьнъ, -ни ꙗ adj. *domini* (G)

ѿ всѣхъ исповѣдникъ гѣ (160b/14) *inter omnes domini confessores*

господьство, -а ꙗ n. *facultates* (pl.)

Dsg.: гѣствѣ (162a/12), var. Гѣ всемоу богатствоу *omnibus facultatibus*

готовъ, -зи ꙗ adj. *paratus*

Nsg. f.: готова есмь (161a/17) *parata sum*

градъ, -а ꙗ m. *urbs*

Gsg.: града (162a/19) *urbis*

аа ꙗ conj. et part., vide etiam до *ut*

(160a/4) *ut*, аа [аа] (160a/9) *ut*, (161a/16) *ut*, (161b/9) *ut*, (161b/12) *ut*,

(161b/15) *ut*, (161b/20) *ut*, (162a/4) *ut*

давѣць, -а ꙗ m.

Dsg.: давѣцѣ (163a/8) lat. deest

дати, дажъ, даюши ꙗ vb. *dare*

3. pl. impf.: дахѣхъ (161b/15) *ut* (...) *darent*

ДЕКАБРЬ, -РА Ⅱ m.

Gsg.: ДЕКAB'PA (159b/1) lat. *deest*

ДИОКЛИТИАНЪ, -А Ⅱ m., nom. propr. *Dioclicianus*

Nsg.: ДІОК'ЛИДІАНЪ (!) (162a/17) *Dioclicianus*, ДІОК'ЛИТІАНЪ (162b/5)

Dioclicianus

Gsg.: ДИОК'ЛИТІАНА (159b/3) *Diocliciani*

ДО Ⅱ praep.

до (159b/14) *aut* pro да, *aut* in sensu „usque ad“: до якоже онъ (...) тако и она

ДОБЛЬНО Ⅱ adv. modi *patienter*

ДАВ'ЛЬНО (!) (162a/4), var. Gr ДОБЛЕСТЪНЪЕ

*ДОБЛІЕСТЪНЪ Ⅱ adv. modi *patienter*

in var. Gr ДОБЛЕСТЪНЪЕ ad ДОБЛЬНО vide superius

ДОМОУ Ⅱ adv. *domum* (A)

ДОМОВЪ (161b/7)

ДОМЪ, -ОУ Ⅱ m. *domus*

Asg.: Д^М (160b/12) *domum*

Isg.: ДОМ^М (160b/3) *domo*, var. Gr ЧЕЛАДИЮ

ДРЪЖАТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ Ⅱ vb.

3. pl. impf.: ДРЪЖААХЪ (160a/15) *nutriebant* (!)

ptc. praes. pass.: ДЕР'ЖИ^М (160a/1) *positos*

ДОУХОВЪНЪ, -ЪИ Ⅱ adj. *spiritualis*

Apl. n.: Д^ХОВ'НАА (159b/15sq) *spiritualia*

ДОУХЪ, -А Ⅱ m. *spiritus*

Dsg.: Д^Х (161a/13) *spiritu*

Asg.: $\overline{\Delta\chi\zeta}$ (163a/8) lat. deest

ДЗШИ, ДЗЩЕРЕ ¶ f. *filia*

Gsg.: $\Delta\psi\epsilon\rho\epsilon$ (159b/10) a (...) *filia*

ДЬНЬ, ДЬНЕ ¶ m.

Lpl.: по тридесатѣ $\overline{\Delta\eta\epsilon\chi\zeta}$ (162b/19) lat. deest, in var. Gr (Gpl.) по $\cdot\overline{\lambda}\cdot\overline{\Delta\eta\iota\eta}$

ЕТЕРЪ, -А, -О ¶ pron. *quidam*

Nsg. m.: етеръ (159b/5) *quidam*

Gsg. m.: оу етера (160b/2) *apud quendam*

Nsg. f.: етера (160b/7) *quaedam*

ѡѳера (!) quasi Gsg. nom. propr. *Uther/Utherius? (159b/11), error pro

етера (cf. Gr оу ютера) *cuiusdam*

ЖЕ ¶ conj. et part. *autem, enim, et, igitur, tunc, vero, -que*

же (159b/11) *cuiusdam*, (159b/19) *et*, (160a/5) *enim*, in var. Gr въходящи же въ

тѣмницѣ *ingressa vero carceres* ad 160a/10 (входящи в тѣмницѣ),

(160a/17) *tunc*, (160b/1) *autem*, (160b/6) lat. deest, (160b/16) lat. deest,

тѣ же (161b/3) *eamque*, бѣ же то҃га (161b/4) *interea contigit*, сѣю же

(161b/13) *vero*, приклучи же са авіе (162a/6) *interea contigit*, ишеши же

(162a/9) *egressa igitur*, єдиного же (162a/20) *solum autem*, анасѣтасїи же

(162b/20) lat. deest

nejčastěji zkráceno nadepsáním pouhého ж: (159b/5) lat. deest, во истиннѣ

(160b/4) *igitur*, творащїи (160b/10) lat. deest, такѣ (161a/10) *ita*, печаленѣ

(161b/7) *tristisque*, распроданѣ (162a/12) *venditis itaque*, во простыа же

ризы оболькши (162a/13) *vilissimo habitu*, діоклитїанѣ (162b/5) *autem*,

послѣданѣ (163a/4) lat. deest, онѣ (163a/6) lat. deest

ЖЕНА, -ЪИ I f.

Nsg.: христіана жена (160b/7) *christiana*

Asg.: посланѣ женѣ ѿпшѣ (161a/20) *lecta epistula*

ЖЕНЬСКЪ, -ЪИИ I adj.

Gsg. m.: женьска (163a/5) lat. deest (мужска полѣ и женьска, var. Gr

моужскъ полѣ и женьскъ)

ЖИВОТЪ, -А I m. 1. *vita* 2. *victus*

1. Gsg.: живота (159b/16) *vitae*

Asg.: животѣ (161a/11) *vitam*

2. Gsg.: живота (161b/9) *victum*

ЖИВИТИ, -ВЛЖ, -ВИШИ I vb. (*alimonio*) *fovere*

живляше се in var. Gr ad пицею оживляше (159b/11sq) *alimonio fovebatur*

ЖИВЪ, -ЪИИ I adj. *vivus*

Asg. f.: живѣ (161b/10) *vivam*

ЖИТИ, ЖИВЖ, ЖИВЕШИ I vb. *vivere*

ptc. praes. act. живы (161a/8) *vivendo*

ЗВѢЗДА, -ЪИ I f. (per lectionem erroneam)

Gsg.: звѣзды (160a/19) *fenestellae* (!)

ЗА I praep. *pro*

за има бжїе (159/7) lat. deest, за мене (161a/16) *pro me*, за ню (161b/1) *pro*

ea, за хво има (162a/5) *pro Christi nomine*, за рѣцѣ (163a/6) lat. deest

ЗАДѢТИ, -ЖДЖ, -ЖДЕШИ vel -ДЪЖЖ, -ДЪЖЕШИ || vb. *imponere*

ТАКОВОУ ЗАДѢ СТРАЖБОУ in var. Gr, cf. ЗАПОВѢДАТИ (161b/8) *talem imposuit custodiam*

ЗАКЛЕПЪ, -А || m. *claustrum*

Npl.: ЗАК'ЛЕПИ (160a/14) *claustra*

ЗАНѢЖЕ || conj. caus.

ЗАНѢ (162a/1) *pro cuius (!)*

ЗАПОВѢДАТИ, -ДАЖЖ, -ДАЖЕШИ || vb. *imponere*

3. sg. aor.: ЗАПОВѢДА (161b/8) *imposuit*, vide ЗАДѢТИ

ЗАТВОРИТИ, -ТВОРИЖЖ, -ТВОРИШИ || vb. *mancipare*

3. sg. aor.: ЗАТ'ВОРИ (161a/10) *mancipavit*, in var. Gr (inf.) ЗАТВОРИТИ

ЗЕМЛЯ, -ЛЯ || f. *terra, provincia*

Asg.: НА (...) ЗЕМ'ЛЮ (161b/6) *ad provinciam*

Lsg.: НА ЗЕМ'ЛИ (160a/3) *in terris*

ЗНАТИ, ЗНАЖЖ, ЗНАЖЕШИ || vb.

ptc. praes. pass.: ЗНАЕМА БЪАШЕ (160b/11) *videbatur*

ЗОИЛЪ, -А || m., nom. propr. *Zoilus*

Nsg.: ЗОИЛЪ (162b/18) lat. deest

Isg.: ЗОИЛѢ (162b/11) *cum Zoilo*

И || conj. *et, -que, autem*

И (160a/7) *et*, (159b/8) *atque*, (159b/15) *et*, (159b/18) lat. deest, (160a/7) *et*,
(160a/16) *et*, ИЖѢ (160a/19) *qui nec*, (160b/12) lat. deest, (160b/13) *et*,
(161a/5) *et*, (161a/9) *et*, (161a/11) lat. deest, (161a/15) *et*, (161b/2) *et*,
(161b/9) *et*, 2 x (162a/3) 2x lat. deest, (162a/7) lat. deest, (162a/8) *et*,
(162a/11) *et*, (162a/15) *et*, (162a/15) lat. deest, (162a/19) *et*, (162b/3) *et*,

(162b/9) *autem*, и чѣтнѣ (162b/12) *honorificeque*, (162b/16) lat. deest,
(162b/17) lat. deest, (162b/18) lat. deest, (163a/1) lat. deest, (163a/3)
lat. deest, (163a/4) lat. deest, (163a/5) lat. deest, (163a/6), (163a/7) lat.
deest, (163a/10) lat. deest

и, ѿ, ю ꙗ pron. *is, ea, id, ille, ipse*

Gsg. m.: ѿ него (159b/15) *ab eo*

его (162b/9) *eius*, (162b/15) lat. deest, (162b/18) lat. deest

Dsg. m.: емѧ (162a/11) lat. deest

Gsg. f.: ѿ неѧ (160b/13) *inter ipsam*

еѧ (159b/14) *eius*, (160a/17) *eius*, (161b/4) *eius*, (161b/13) *eius*,
(162a/6) *eius*

еѧ (162a/12) *suis (venditis facultatibus suis)*

Dsg. f.: ен (160a/19) *eam*, (161b/15) *ei*, (162a/4) lat. deest

Asg. f.: за ню (161b/1) *pro ea*

ю (161b/9) *illi*, (161b/11) *eam*, (162a/4) lat. deest, (162a/8) *eam*,
(162b/16) lat. deest

Isg. f.: нѧ нею (163a/10) lat. deest

идѣже ꙗ adv. rel.

идѣже (162b/14) lat. deest

идолѧ, -ѧ ꙗ m. *deus*

Dpl.: идолѧ^М (162b/6) *diis*

идолѣскѧ, -ѧ ꙗ adj. *idolorum* (G pl.)

Nsg. m.: слѧга идолѣскѧ (160b/19) *cultor idolorum*

иже, ѿже, юже ꙗ pron. *qui*

Nsg. m.: и (159b/9) *qui*, (161a/10) lat. deest, (163a/12) lat. deest

Gsg. m.: еґоже (161a/4) *cuius*, (161a/6) *qui*

ꙗ нѣ(го)¹⁷⁶ (162a/1) (*pro cuius amore*) cf. ꙗнѣже

Dsg. m.: емѣже (162b/13) lat. *deest*

Asg. m.: еґѣ (160b/2) *quem*, (160b/5) *qui*

Npl. m.: ѣ (162a/8) *qui*

Apl. m.: ꙗ (160a/14) *quos*

Nsg. f.: ꙗ (160b/9) *quae*

ѣже (160b/20) *quae*

Gsg. f.: еѣже (161a/1sq) *cuius*

Asg. f.: юже (159b/17) *quam*, (163a/8) lat. *deest*

Lsg. f.: в' неѣже, (161a/14) *in qua*, (163a/10) lat. *deest*

Isg. f.: еюже (160b/14) *per quam*

Nsg. n.: еже (162b/8) *qui (in loco qui ...)*

Npl. n.: иже (160a/19) aut pro иже ни, aut pro иже

Apl. n.: ꙗ (162a/1) *quae*

ѣже (162a/11) lat. *deest*

ИЗБАВИТИ, -БАВЛѢ, -БАВИШИ ▯ vb.

ptc. perf. pass.: из'бав'лена (162a/9) *libera*

ИЗБИТИ, -БИЖ, -БИЮШИ ▯ vb. *interficere*

inf.: из'бити (162a/20) *interficere*

3. sg. aor.: избї (162a/18) *interfecit*

¹⁷⁶ F. V. Mareš emenduje ve své edici místo na нѣ(го) podle znění lat. paralely *pro cuius*, slovanský písař však zapsal spojku ꙗнѣже „protože, nebot“. Viz různověstí edice na fol. 162a/1.

ИЗВРЪЩИ, -ВРЪГЪ, -ВРЪЖЕШИ Ⅱ vb. *iactare*

3. sg. aor.: из'вер'же (162b/15) lat. *deest*

ptc. perf. pass.: из'вер'жено (162b/9) *iactatum (est)*

ИЗИТИ, -ИДЪ, -ИДЕШИ Ⅱ vb. *egredi*

ptc. praes. act.: изидѡщѣ (161b/20) *egredientem*

ИЗМЛАДА Ⅱ adv. temp. *inter ipsa cunabula*

иззм'лада (161a/1) *inter ipsa cunabula*

ИМЪТИ, ИМАМЪ, ИМАШИ Ⅱ vb. *continere*

ptc. praes. act.: имѡщи (160b/17) *ista continentem*

ИМА, ИМЕНЕ Ⅱ n. *nomen*

Asg.: за има (159b/7) lat. *deest*, (162a/5) *pro nomine*

Isg.: именѣ^М (159b/5sq) *nomine*

ИНАКО Ⅱ adv. modi *aliter*

in var. Gr *инако*, cf. *єдинакъ* (про *єдинако*) *посѣщати не можааше*

(160a/1) *non aliter (...) visitare poterat*

ИСТИНА, -ЪИ Ⅱ f.

Asg.: во истин'нѡ (159b/12) *tamen*, (159b/19) *statim*

во истиннѡ (160b/4) *igitur*

во истинѡ (160b/9) *etiam*

ИСПОВѢДЪ, -И Ⅱ f. *confessio*

Dsg.: исповѣди (161a/14) *de confessione*

ИСПОВѢДНИКЪ, -А Ⅱ m. *confessor*

Vsg.: исповѣд'ниче (160b/18) *sancto confessori Grissogono*

исповѣд'ниче (161b/17) *confessori sancto Grissogono*

Grp.: исповѣдникъ (160b/13sq) *inter ipsam et omnes domini confessores*

Ipl.: исповѣдники (161b/1) *in omnibus confessoribus*

исходьнъ, -зи || adj. *gradatus*

Grp. f.: исходънѣ (162b/8) *ad aquas gradatas*

ити, идѣ, идѣши || vb. *proficisci, egredere*

inf.: ити (161b/6) *profecturus*

ptc. praet. act.: ишѣши (162a/9) *egressa*, var. Gr изъшѣши

казнь, -и || f.

Ipl.: казнѣми (163a/2) lat. deest, var. Gr казаніємъ (error)

кончати са, -аѣ са, -аѣши са || vb. *deficere*

inf.: кончатѣ (161b/16) *se deficere*

кончина, -ы || f. *finis*

Nsg.: кончина (161b/18) *finis*

кръстиана v. sub хръстиана

къ || praep. *ad*

къ (160b/6) *ad*, приплодѣни ꙗко себѣ (160b/4) *lucratus est* – Q. I. 320 (erronee
ut num., recte къ)

ко (161b/16) *ad*, (162a/10) *ad*, (163a/4) lat. deest

къ (162a/2) *ad*, къ себѣ (162b/1) *sibi*, (162b/17) lat. deest, (162b/20) lat. deest

in var. Gr къ кнезѣ роумьскааго гра ad 162a/19 (написа кнзю рѣска града)

кзнась, -а || m. *praefectus*

Dsg.: кнзю (162a/19) *ad praefectum*

ꙗко || num.

in var. Gr по ꙗко днѣи ad по тридесатѣ днѣхъ (162b/19)

ЛАДНИ, -НИА Ⅱ f. *navis*

Lsg.: вѣ лодѣи (162a/7) *in nave*

ЛАЛОКА, -ЪІ Ⅱ m.

Dsg.: по лалокѣ (163a/7) *lat. deest, in var. Gr по лалкы*

ЛОЖЕ, -А Ⅱ n. *torus*

Gsg.: ложка (161a/4) *torum*

ЛЪГАТИ, ЛЪЖЖ, ЛЪЖЕШИ Ⅱ vb. *simulare*

ptc. praes. act.: лѣжѣшы (!) *pro лѣжѣши (160a/4), recte Gr лѣжѣши*

лѣжѣши (161a/4sq) *simulata infirmitate*

ЛѢТО, -А Ⅱ n.

Asg.: въ ѡбѣ лѣто (159b/7) *per biennium*

ЛЮБИ, ЛЮБЛВЕ Ⅱ f. *amor*

Gsg. люблве ради (162a/1) *pro amore*

ЛЮДИЕ, -НИ Ⅱ m. pl. tant.

Grpl.: таи людѣи (160a/3) *plebeio cultu (!)*

ЛЮДСКЪ, -ЪІИ Ⅱ adj. *publicus*

Dpl. f.: по темницѣмъ люскимъ (160a/7) *per custodias publicas*

МАТИ, МАТЕРЕ Ⅱ f. *mater*

Nsg.: мѣти (160b/10) *mater*, (160b/20) *mater*

МЛАДЬНЬЦЬ, -А Ⅱ m.

Isg.: мѣладенѣцѣ *infantis*

МОИ Ⅱ pron. poss. *meus*

Nsg. m.: оѣць мои (160b/19) *pater meus*, in var. Gr оѣць ми (Dsg. pron. pers. in
functione poss.)

Gsg. m.: г̄и моего (161a/14) *domini mei*

Nsg. f.: моа (160b/20) lat. *deest*

Asg. f.: д̄шю мою (161b/20) *animam meam*

Nsg. n.: подрѣжїе мое (161a/7) *maritus meus*

Gsg. n.: телесе моего (161b/19) *corporis mei*

МОЛИТВА, -Ѣ] f. *oratio*

Asg.: м̄л̄твѣ (161a/20) *orationem*

МОЛИТИ, МОЛѢ, МОЛИШИ] vb. *deprecare, orare*

2. sg. praes.: м̄лиши (161a/17) *depreceris*

2. sg. imp.: м̄ли (161b/19) *ora*

МОРЕ, -рѣ] n.

Nsg.: морѣ (162b/14) lat. *deest*

МОЩИ, МОГѢ, МОЖЕШИ] vb. *posse, valere*

3. sg. aor.: не м̄о (162b/6) *non potuit*

3. sg. impf.: неможааше (160a/2) *non (...) poterat*, in var. Gr. ꙗко можааше
prout potuit ad 160a/8 (ubi *deest*), елико можааше (160a/12) et
(162a/16) *prout potuit*,

2. sg. imp.: можи (161a/19), var. Gr. м̄ли (error!) *vale*

ptc. praes. act.: не м̄гѣши pro могѣши (160a/16) lat. *aliter*

cond.: да бы (...) м̄гла (160a/10) *ut (...) poterat*

МНОГѢ, -зи] adj. *multus*

Dpl. m.: м̄ногѣ (162b/4) *multa maiora sanctis dei fecerat obsequia*

Apl. m.: м̄ногы (162a/18) lat. *deest*, (163a/2) lat. *deest*

Ipl. f.: м'ногыми (159b/8) *multas iniurias passus*

м'нозими (162b/20sq) lat. deest

Apl. n.: многа (162a/3) *multa (...) verba*

мъзда, -зи || f. *pecuniae* (pl.)

Isg.: м'зюю (160a/8) *pecuniis*

мънѣти, мънѣж, мъниши || vb. *aestimare, suspicere*

1. sg. praes.: м'ню (161a/10) *ita ut (...) suspicior*

ptc. praes. act.: м'наши (161b/15) *aestimans*

мѣсто, -а || n. *locus*

Asg.: мѣсто (162b/14) lat. deest

Lsg.: мѣстѣ (162b/7) *in loco*

мѣсць, -а || m.

Gsg.: мѣ (159b/1) lat. deest

мѣдѣти, моудѣти, -ждж, -диши || vb.

ptc. praes. act.: in var. Gr 8 немоши мѣдѣши оста *simulata infirmitate*

cessaret ad не мѣдѣши ѡтантѣ (160a/16)

мѣжъ, -а || m. 1. *vir* „muž“ 2. *maritus et vir* „manžel“

1. Nsg.: мѣ (159b/5) *vir*, (160b/1) *vir*

Gsg.: мѣжа (159/11) *viri*

2. Nsg.: мѣ (160a/17) *vir*

Dsg.: мѣжѡ (161a/3) *marito*, (161b/4) *vir*, (162a/6) *vir*

мѣжъскъ, -зи || adj.

Gsg. m.: мѣжѣска (163a/5) lat. deest (мѣжѣска полѡ и жѣнѣска, in var. Gr

моужскъ полѡ и жѣнѣскъ)

МЖКА, -Ѧ Ⅱ f.

Ipl.: мѡками (163a/1) lat. deest

МЖЧЕНИКЪ, -Ѧ Ⅱ m.

Gsg. m.: мѡка in var. Gr възеше тѣло мѡка стго ad 162b/12 (в'заша тѣло стго)

МЖЧЕНИЕ, -Ѧ Ⅱ n.

Nsg.: мѡнїе (159b/1) *passio*

Isg.: мѡчєнїѣ^М (163a/3) lat. deest

МЖЧИТИ, -ѡЖ, -ѡШИ Ⅱ vb. *affligere*

3. sg. impf.: мѡчѡхѡ (161b/14sq) *affligebant*

ptc. perf. pass.: мѡчєнѡ (159b/9) *passus*

мѡѡ (163a/1) lat. deest

мѡчѡнѡ^М (163a/3) lat. deest

НА Ⅱ praep. *ad, in*

на зем'ли (160a/3) *in terris*, на вѣрѡ (161b/3) *in fide*, на совѣтѣ (161b/4) *in*

senatu, на перьскѡю зем'лю (161b/6) *ad Persidam provinciam*, на пѡти

(162a/6) lat. deest, на ак'вѣльстїи странѣ (162a/17) *in Aquilegiae*

partibus, на брегѡ (162b/9) *ad litus*

НАДЪ Ⅱ praep.

нѡ (163a/10) lat. deest (нѡ нею црковѡ створи)

НАДОЛЪЗЪ Ⅱ adv. modi (*longus*)

надол'зѣ (160a/14) (власы ѡ надол'зѣ зак'лепи тем'нич'нїи дрѡжаѡхѡ *crines quos longa claustra carceris nutriebant*)

*НАИМАТИ, -ЮМЛЖ, -ЮМЛЮШИ ǀ vb. *adulari*

3. sg. impf.: наи́маше var. Gr ad *наимовати v. *inferius*

*НАИМОВАТИ, -МОУЖ, -МОУЮШИ ǀ vb.

3sg. impf.: м^ѣзою на́имоваше (160a/8) *pecuniis adulabatur*

НАИПАЧЕ ǀ adv. *maxime*

растѣ́аше наипаче in var. Gr *maxime crassabatur* (Q. I. 320 159b/5 om.)

НАПИСАТИ, -ПИШЖ, -ПИШЕШИ ǀ vb. *scribere, rescribere*

3. sg. aor.: написа (161b/2sq) *rescripsit*, (161b/16) *scripsit*, (162a/4) *scripsit*,
(162a/19) *scripsit*

*НАСИЛЬСТВО, -А ǀ n.

var. Gr насили́ство ad с^ѣ на́стол^ѣники (161b/5), error pro на сзлы́ство

(с^ѣ на́стол^ѣники нѣдимї ити на перьскѣю зѣм^ѣлю *legatum accepit invitus
ad Persidam provinciam profecturus*), vide на́стольникъ

НАСТОЛЬНИКЪ, -А ǀ m.

IpI.: с^ѣ на́стол^ѣники (161b/5), error pro

на сзлы́ство (с^ѣ на́стол^ѣники нѣдимї ити

на перьскѣю зѣм^ѣлю *legatum accepit invitus ad Persidam provinciam
profecturus*), vide на́сили́ство

НАЧАТИ, НАЧЪНЖ, НАЧЪНЕШИ ǀ vb. *coepisse*

3. sg. aor.: нача^ѣ быти посолъ (160b/12) *coepit esse legata*

НЕ ǀ part. *non, nec*

не можа́ше (160a/2) *non (...) poterat*, не мѣгъши (!) вѣтантї (160a/16)
(*cessaret*), не мѣ^ѣ (162b/6) *non potuit*, не попу́сѣтиша (160a/20) *nec (...)*
permitterent, не обрѣ́те (160b/5) *nullus esset qui potuisset (...) dirigi*,

НЕ ДАНАХЪ (161b/15) *vix unquam (...) darent*

НЕБЕСЬНЪ, -ЪИ ǀ adj. *in coelis*

Asg. n.: БОГА^ТСТВО (...) НЕ^НОЕ (160a/5) *divitias in coelis*

НЕДОСТОИНЪ, -ЪИ ǀ adj.

Nsg.: НЕДОС^ТОИНЪ СЫ (161a/7) *indigne*

НЕЖЕЛИ ǀ conj. (*ante*) *quam*

НЕЖЕЛИ (161a/18) (ѡм^Ррети готова есмь нежели с^На б^Жїа ѡв^Ррещи са *ante mori parata sum quam dei filium denegare*)

НЕМОЩЬ, -И ǀ f. *infirmitas*

Gsg.: ѡ немоци мѡдеши оста *simulata infirmitate cessaret* var. Gr ad

НЕ МѡГѡЩИ ѡТАИТ^И (160a/16)

Isg.: л^ЖѡЩИ ПОМОЩІЮ (var. recte немощїю) про л^ЖѡЩИ немоци (?) (161a/5)

simulata infirmitate

НЕЧЬСТИВЪ, -ЪИ ǀ adj. *impiissimus*

Gsg. m.: неч^Тиваго ц^Ра (159b/3) *impiissimi caesaris*

НИКЪТОЖЕ ǀ pron. *nullus*

G: никог^ѡ (160b/5) (не обрѣте никог^ѡ ег^ѡ бы послалъ *nullus esset qui*

potuisset (...) dirigi)

НИЩЬ, -ИИ ǀ adj. *pauper*

Asg. m.: нища (160a/3) (нищ^А (...) л^Цѡщы (!) т^Вораше *pauperem se*

mentiretur esse)

НИЧЬТОЖЕ ǀ pron. *nihil*

Gsg.: ничес^ѡ (161a/12) (ничес^ѡ ваще ^Е *nihil enim superest*)

НОГА, -ЪИ ǀ f. *pes*

ApI.: ѡмываше ноги (160a/12) *lavit pedes*

Adu.: нозѣ (163a/6) lat. deest

(нѣ), но ꙗ conj.

но (160a/2sq) vide etiam тѣкъмо (но ток'мо *nisi*)

но (161a/12) vide etiam тѣчиж (но точію *nisi*)

нѣдѣти, нѣдѣти, -жѣж, -дѣши ꙗ vb.

ptc. praes. pass.: нѣдѣма (161a/2) (се емь нѣдѣма приведена мѣжъ *isti sum*

invita iuncta marito), in var. Gr нѣдѣма

нѣдѣма, нѣдѣма ꙗ adv.

in var. Gr нѣдѣма ad нѣдѣма (161a/2) *invita*

нѣдѣмѣ (161b/5) (с' настол'ники нѣдѣмѣ), var. Gr насильство (pro

на сзльство?) нѣдѣмѣ *legatum accepit invitus*

облѣщи (сѧ), облѣкж (сѧ), облѣчѣши (сѧ) ꙗ vb.

ptc. praet. act.: обольк'ши жѣ (162a/13), var. Gr облькши се *vilissimo habitu*

обрѣсти (сѧ), обращж (сѧ), обращѣши (сѧ) ꙗ vb. *invenire, mereri*

1. sg. praes.: обращж (161b/11) *si (...) invenero*

3. sg. aor.: обрѣтѣ (160b/5), (162b/15sq) lat. deest

обрѣтѣ (160b/7) *inveniebatur*

cond.: да бы (...) обрѣла (160a/5) *ut (...) mereretur*

объходѣти, объходѣти, -хождж, -ходѣши ꙗ vb. *circumire*

3. sg. impf.: объхожаашѣ (160a/6) *circuibat*

огнь, -нѧ ꙗ m.

Gsg.: ог'на (163a/8) lat. deest

одѣвати, одѣваж, одѣваѣши ꙗ vb. *induere*

3. sg. impf.: in var. Gr одѣвашѣ сѧ ad одѣвашѣ (159b/20) *se induebat*

ОДѢННІЄ, -НІА Ⅱ n. *habitus*

Isg.: одѢНІЄ^М (159b/19) *habitu*, vide одѢЯННІЄ

ОДѢЯННІЄ, -НІА Ⅱ n. *habitus*

Isg.: одѢЯННІЄМЪ *habitu* in var. Gr ad одѢНІЄ^М (159b/19)

ОДѢЯТИ, ОДѢЖ, ОДѢЮШИ Ⅱ vb. *induere*

3. sg. impf.: одѢЮШЕ^Є (159b/20) *se induebat*, var. Gr одѢЯШЕ СЯ

ОЖИВЛЯТИ, -ВЛЯЖ, -ВЛЯЮШИ Ⅱ vb. *fovere*

3. sg. impf.: пищю оживляшЕ^Є (159b/11) *alimonio fovebatur*

ОКЗНЬЦЄ, -А Ⅱ n. *fenestella*

Gsg.: ѿ оконца (160a/19) *per fenestellae unius aditum*

ОНЪ, ОНА, ОНО, ОНОГО, ОНОЮ Ⅱ pron. *ille, illa*

Nsg. m.: ѿкоже онъ (159b/14) *sicut ille*

Nsg. f.: тако и она (159b/15) *ita et illa*, она (161b/15) *illa*, она (163a/6) *lat. deest*

ОСТАВИТИ, -ВЛЯЖ, -ВЯШИ Ⅱ vb. *ammitere*

inf.: оставити in var. Gr *ammitere* ad erroneum вности (161a/11)

ОСТАТИ, -НЖ, -НЄШИ Ⅱ vb. *cessare*

3. sg. aor.: в немоци мѹдеши оста in var. Gr *simulata infirmitate cessaret ad не мѹгъши втантї* (160a/16)

ОТАИ Ⅱ adv. modi et praep.

отай лю^ѹ var. Gr ad таи людїи *plebeio cultu* (160a/3)

ОТРОКОВИЦА, -А Ⅱ f. *puella*

Isg.: со отроковицею (160a/6) *unius tantum puellae solacio*

отъ ꙗ праер. *a, ab*

ѿ прогонѣникъ (159b/8) *a persecutoribus*, ѿ (...) анастасїа (159b/9) *a beata Anastasia*, ѿ него (159b/15) *ab eo*, ѿ подрѣжїа (160a/16) *a mariti consortio*, ѿ неа и ѡ(тъ) всѣхъ (160b/13) *inter ipsam et omnes*, ѿ (...) анасѣтасїа (160b/16) *a (...) Anastasia*, ѿ вности (162a/1) (*a vetula*), ѡ pro ѿ (160a/19) *per fenestellae unius aditum*

отъврѣщи са, -врѣж са, -врѣжеши са ꙗ vb. *denegare*

inf.: ѿврѣщи са (161a/18) (сѣна бжїа ѿврѣщи са *dei filium denegare*)

отъпоустити, -поустѣж, -поустѣши ꙗ vb. *amittere*

ptc. perf. pass.: ѿпѣщенъ дхъ (161a/12) *amisso spiritu*

ptc. praes. act.: ѿпѣщъ (161a/20) lat. *aliter*

отърѣши, -рѣкж, -рѣчеши ꙗ vb. *negare*

3. sg. aor.: ѡ(тъ)рече (161b/9) *ut (...) negaret*, var. Gr ѿречеть

отъсѣкнѣти, -сѣкнѣж, -сѣкнѣши ꙗ vb.

ptc. perf. pass.: ѿсѣкновенъ (162b/16) lat. *deest*, var. Gr ѡсѣкновенноу

отъць, -а ꙗ m. *pater*

Nsg.: ѡць мои (160b/19) *pater meus*

очи ꙗ n. du. *oculi* (pl.)

Adu.: очи своа (162a/15) *oculos suos*

ошьствие, -нїа ꙗ n. *discessus*

Lsg.: по ошьствїи (161a/2) *post discessum*

павѣлъ, -а ꙗ m., nom. propr. *Paulus*

Gsg.: павѣла (159b/13) *Pauli*

ПАКОСТЬ, -И Ⅱ f. *iniuria*

Ⅲpl.: пакосѣтъми мѹченѹ (159b/9) *iniuras passus*

ПЕРЬСЬСКЪ vel ПЕРЬСКЪ, -ЗИИ Ⅱ adj. (*Persis, -idis*)

Asg. f.: на перьсѣкѹю земѣлю (161b/6) *ad Persidam provinciam*, in var. Gr

на перскѹ землю

ПЕЩИ СѦ, ПЕКЖ СѦ, ПЕЧЕШИ СѦ Ⅱ vb. *curam agere*

3. sg. aor.: печашѣ хрѣтїанны (160b/9) *curam christianorum agere videbatur*

ПЕЧАЛЬНЪ, -ЗИИ Ⅱ adj. *tristis*

Nsg.: печаленѹ (161b/6) *tristis(que)*

ПИЩѦ, -Ѧ Ⅱ f. *alimonium*

Isg.: пищѹю (159b/11) *alimonio*

ПО Ⅱ praep. *per, post, secundum*

по вѣнїю (159b/12) *secundum doctrinam*, по темѣницѦм (160a/7) *per custodias*,

по ошесѣтвїи (161a/2) *post discessum*, по тридесатѣ днѣхъ (162b/19) lat. *deest*,

по лалокѹ (163a/7) lat. *deest*

ПОВЕЛѢТИ, -ЛЖ, -ЛИШИ Ⅱ vb. *iubere*

3. sg. aor.: повели (162b/1) (хрѣсогона повели привеѣсти кѣ себѣ *scripsit (...)*

Grissogonum sibi presentari)

повелѣ (162b/7) (повелѣ вѣкѣнѣти *iussit eum decolare*)

ПОВИНЬНЪ, -ЗИИ Ⅱ adj. (повиньнѹ бѣти *succumbere*)

Nsg. f.: смрѣти повѣнѣна єсмь (161a/13) *morti succumbam*

ПОГОУБИТИ, -ВЛЖ, -БИШИ Ⅱ vb. *punire*

1. sg. praes.: погоувѣлю (161b/11) (вса вы погоувѣлю *omnes vos puniam*)

погрѣти, -грѣбж, -грѣвѣши Ⅱ vb.

3. sg. aor.: погрѣбѣ (163a/9) lat. *deest*

подрѣжѣ, -нѣ Ⅱ n. *maritus*

Nsg.: подрѣжѣ мое (161a/6sq) *maritus meus*

Gsg.: ѿ подрѣжѣа (160a/16) *a mariti consortio*

пожрѣти, -жрѣж, -жрѣши Ⅱ vb. *sacrificare*

inf.: пожрѣти (162b/6) *sacrificare*

*пожинати, -аж, -ажѣши Ⅱ vb. *metere*

3. sg. impf.: пожинаашѣ (159b/14) (якоже ѿнз ѣа пожинаашѣ телесѣнаа *sicut ille eius metebat carnalia*)

полз, -оу Ⅱ m.

Gsg.: полз (163a/5) lat. *deest* (мужесѣка полз и женесѣка)

помазати, -жж, -жѣши Ⅱ vb. *ungere*

3. sg. impf.: помазаашѣ главы (160a/12) *unxit capita*

помощь, -и Ⅱ f.

Asg.: помощь (160b/11) lat. *aliter*

Isg.: помощю (161a/5) error pro немощю *infirmirate* (recte var. Gr)

помѣнѣти, -мѣнж, -мѣнѣши Ⅱ vb. *meminisse*

2. sg. imp.: помѣни ма (161a/19) *memento mei*

попоустити, -поуцж, -поустѣши Ⅱ vb. *permittere*

3. pl. aor.: не попусѣтиша (160a/20) *nec (...)mitterent*, in var. Gr не пѣстише

попз, -а Ⅱ m. *presbyter*

Isg.: сѣ попѣ^М (162b/11), erronea var. Gr сѣсомь *cum presbytero*

ПОСАДИТИ, -САЖАЖ, -САДИШИ Ⅱ vb. *constituere*

ptc. perf. pass.: посаженъ (159b/7sq) *constitutus*

ПОСЛѢДОВАТИ, -ДОУЖ, -ДОУЮШИ Ⅱ vb. *persequi*

ptc. praes. act.: послѣдуюши (162b/2) *persecuta*

ПОСЛѢДЪ, ПОСЛѢДИ Ⅱ adv. temp.

послѣд in var. Gr ad послѣднѣю (163a/4)

ПОСЛѢДНІЮЮ Ⅱ adv. temp.

послѣдне (163a/4), error pro послѣднѣю? (послѣднѣ^ж естъ и Ѡ̄. lat. *deest*)

ПОСРѢДИ Ⅱ adv. loci

посрѣ^ни (163a/7) lat. *deest*, in var. Gr посрѣ^т

ПОСЪЛАТИ, -ЛЖ, -АЮШИ Ⅱ vb. *dirigere*

ptc. perf. pass.: посланъ (160b/16), (161a/19) lat. *aliter*

cond.: егѡ^ж бы послалъ, (160b/5sq) *qui potuisset dirigi*

ПОСЪЛЪ, -А Ⅱ m. *legata*

Nsg.: посолъ (160b/13) (начѣ^т быти посолъ *coepit esse legata*), var. Gr сълъ

ПОСѢЩАТИ, -АЖ, -ЮШИ Ⅱ vb. *visitare*

inf.: посѣщати (160a/2) (посѣщати не можааше *visitare poterat*), (160a/10)

(да бы посѣщати мог^ла *ut visitare poterat*)

3. sg. impf.: посѣщаше (162a/14) *iterum circuibat*

ПОУСТИТИ, -ОУЩЖ, -ОУСТИШИ Ⅱ vb. *admonere*

3. sg. aor.: пѣстї pro поустити (162a/4) *ammonuit*

ПОУЧЕНИЕ, -НІА Ⅱ n. *doctrina*

Dsg.: in var. Gr по ѡчнїю ad (159b/12) *secundum (...) doctrinam*, vide

оучение

привести¹, -вѣдѣж, -вѣдѣши ꙗ vb. *praesentare, iungere*

inf.: привесѣти кѣ себѣ (162b/1) *sibi praesentari*

3. sg. aor.: привѣдѣ (163a/5) lat. *deest*

ptc. perf. pass.: нѣдима привѣдѣна (161a/3) *invita iuncta*

привести², -везѣж, -везѣши ꙗ vb. *reducere*

ptc. perf. pass.: привезѣнъ бѣ (162a/7) *reductus est*

примати, -ѣмлѣж, -ѣмлѣши ꙗ vb. *percipere*

3. sg. impf.: прѣимашѣ (159b/17) *percepit*, var. Gr прѣимовашѣ

*примовати, -моуѣж, -моуѣши ꙗ vb. in var. Gr *vide superius*

приключити сѧ, -чѣж сѧ, -чиши сѧ ꙗ vb. *contingere*

3. sg. aor.: прикѣлючи сѧ (162a/5) *contigit*

приложити, -жѣж, -жиши ꙗ vb.

3. sg. aor.: приложи (162b/18) lat. *deest*

принести, -несѣж, -несѣши ꙗ vb.

ptc. praes. act.: принесѣ (162b/17) lat. *deest*

принудити, -ноуѣдѣж, -ноуѣдиши ꙗ vb. *compellere*

inf.: не моѣ принѣдити (162b/7) *non potuit compellere*

*приплодѣнити, -нѣж, -ниши ꙗ vb. *lucrari*

3. sg. aor.: приплодѣни¹⁷⁷ кѣ себѣ (160b/4) *lucratus est*

присно ꙗ adv. temp. *semper*

присно (161a/6) *semper*

¹⁷⁷ Může se jednat i o chybu místo приплоди. Nejpravděpodobněji se však jedná o tvar slovesa приплодѣнити. Oporou pro toto tvrzení je podoba latinské paralely (*lucratus est*).

приставити, -вляж, -виши Ⅱ vb. *instituere*

3. sg. aor.: пристави in var. Gr ad с'тражи (!) (160a/19) *instituit*

пристати, -станж, -станєши Ⅱ vb. *inhaerere*

1. sg. aor.: in var Gr пристахъ ad прис'талъ^х (161a/6)

пристати, -стаж, -стаєши Ⅱ vb. *inhaerere*

1. sg. impf.: прис'талъ^х (161a/6) *inhaesi*

прити, придж, придєши Ⅱ vb. *venire, pergere*

3. sg. aor.: прїидє (161b/19) *venit*, (162b/20) lat. *deest*

придє (162a/10) *perrexit*

ptc. praet. act.: пришеѡши (162b/11) lat. *deest*

пришеѡ (162b/15) lat. *deest*

прїяти, прїимж, прїимєши Ⅱ vb. *accipere, suscipere*

inf.: прїати (160b/17) *accepit*, in var. Gr recte прїєть 3. sg. aor.)

3. sg. praes.: прїимѡ^т (161b/20) *ut (...) suscipiat*

прогоньникъ, -а Ⅱ m. *persecutor*

Grpl.: ѿ прогон'никъ (159b/8) *a persecutoribus*

прогонєнїє, -їя Ⅱ n. *persecutio*

Nsg.: прогонєнїє in var. Gr ad гонєнїє (159b/4)

просити, -шж, -сиши Ⅱ vb. *deprecari*

1. sg. praes.: in var Gr прошоу ad възпраш'а^ю (161a/15) *deprecor*

прославляти сѧ, -вляж сѧ, -вляєши сѧ Ⅱ vb.

3. sg. praes.: прос'лав'ляет сѧ (163a/11) lat. *deest*

простъ, -зи Ⅱ adj. *vilissimuse*

Apl. f.: прос'тыя (162a/13) (во прос'тыя жѣ ризы обольк'ши *vilissimo habitu*)

*протектъ, -а Ⅱ m., *praetextatus* vel *Praetextatus* (nom. propr.)

Gsg.: протек'та (159b/10) (ѿ д'щере протек'та *a filia praetextati cuiusdam*), in

var. Gr протокта

прѣзѣти, -бѣдѣ, -бѣдѣши Ⅱ vb.

3. sg. aor.: прѣзы (160b/15) (прѣсвѣт'лїе всѣх прѣзы *praeclariorem cunctis epistulam*), in var. Gr прѣзѣ

прѣдати, -дамь, -даси Ⅱ vb.

3. sg. aor.: прѣдѣ дѣз (163a/8) lat. deest

прѣдѣ Ⅱ praep.

прѣе собою (163a/2) lat. deest

прѣдѣставити, -ставлѣ, -ставиши Ⅱ vb.

3. sg. aor.: прѣс'тави (163a/3) lat. deest

прѣльсть, -и Ⅱ f. *idolatria* (?)

Dsg.: прелес'ти слѣжа (161a/7) *idolatriae* (?) vide *тѣщепитїе

прѣсвѣт'лѣи Ⅱ adj. comp. vide inferius

*прѣсвѣт'лѣю Ⅱ comp. adv. modi *praeclarius*

прѣсвѣт'лїе (160b/15) (прѣсвѣт'лїе всѣх прѣзы *praeclariorem cunctis*), in var.

Gr adj. comp. прѣсвѣт'лѣи

прѣтрѣпѣти, -трѣплѣ, -трѣпиши Ⅱ vb. *sustinere*

cond.: in var. Gr да би (...) прѣтрѣпѣла ad сѣтрѣпѣти (162a/5)

поупли, -ни Ⅱ m., nom. propr. *Publius*

Nsg.: пѣпли (160a/17) *Publius*

Dsg.: пѣплїю (161b/4) *Publius*

поустити, -поуциж, -поустиши Ⅱ vb. *permittere*

3. pl. aor.: не пѹстише in var. Gr ad не попуѣтиша (160a/20) *nec permitterent*

пѹть, -и Ⅱ m.

Lsg.: на пѹти (162a/6) lat. *deest*

рабѹ, -а Ⅱ m. *famulus*

Apl.: рабы бѣѡа (162a/15) *famulos domini*

равьнѹ, -зи Ⅱ adj. *par*

Asg. f.: равѣнѹ (159b/18) (равѣнѹ вѣрѹнѹи сѣтвори *non tam parem inter matronas*)

ради Ⅱ praep.

се҃го рѡа (161a/15) *idcirco*, того ради (161b/12) *ideo*, люѣве ради (162a/1) *pro amore*

*разѣбѣгати сѹ, -аѣж сѹ, -аѣши сѹ Ⅱ vb. *fugere*

3. pl. aor.: in var. Gr разѣбѣгоше сѣ ad разѣбѣгахѹ сѹ (162a/8) *fugerunt*

разѣбѣгнѹти сѹ, -бѣгнѹж сѹ, -бѣгнѹши сѹ Ⅱ vb. *fugere*

3. pl. impf.: разѣбѣгахѹ сѹ (162a/8) *fugerunt*, in var. Gr разѣбѣгоше сѣ 3. pl. aor.

различьнѹ, -зи Ⅱ adj.

Ipl.: различьнѹными мѹками (163a/1) lat. *deest*

распродати, -дамь, -даси Ⅱ vb. *vendere*

ptc. perf. pass.: распроданѹ (162a/12) (распроданѹ гѣсѣтѣѹ (...)) бѹвѣшѹ
venditis facultatibus)

расти, растѹж, растѹши Ⅱ vb. *crassari*

3. sg. impf.: растѣашѣ in var. Gr (Q. I. 320 159b/4 om.) *crassabatur*

рѣци, рѣкѹж, рѣчѹши Ⅱ vb. *dicere*

3. sg. praes.: рѣчѣт сѹ (162b/8) *dicitur*

ptc. praet. act.: рѣкъ (161b/9) *dicens(que)*

риѣа, -ѣ I f. *habitus*

Gsg.: во рѣѣ (162a/13) (во прѣстѣѣ жѣ рѣѣ обѣлькѣши *vilissimo habitu*)

римьскѣ, -ѣи I adj. *Romae* (G)

Dsg.: рѣска града (162a/19) *urbis Romae*, var. Gr роумьскааго гра

рода, -а I m. *genus*

Gsg.: рода (159b/20) *generis*

роумьскѣ v. sub римьскѣ

роуфѣ, -а I m., nom. propr. *Rufus*

Gsg.: in var. Gr оу воуфа pro оу роуфа *apud Rufum* (оу воуфа етера

весника *apud Rufum quiedam vicarium*), Q. I. 320 (160b/2) om.

(оу етера сотника)

рѣчь, -и I f.

Asg.: рѣчь (160b/17) (сицѣ рѣчь имѣши *ista continentem*)

рѣка, -ѣ I f.

Adu.: за рѣцѣ (163a/6) lat. *deest*

самѣ, -а, -о I pron.

Nsg. m.: сѣ (162b/18) lat. *deest*

свѣбодѣно I adv. modi *libere*

свѣбодѣно (160a/9) *libere*

свои I pron.-adj. *suius*

Lsg. m.: своѣ (160a/18) (во храмѣ своѣ *domus sue*)

Isg. m.: своѣ (160b/3) (со всѣ домо своѣ *cum omni domo sua*, in var. Gr

со всею челадию своѣю)

Isg. f.: со (...) своєю in var. Gr ad (160b/3)

Ipl. f.: с'воими (163a/3) lat. deest

Adu.: своа (162/15) (очи своа *oculos suos*), var. Gr свои

СВѢТЪ, -А ♂ m. *lux*

Gsg.: свѣта (161b/9) *lucem*

СВЯТЪ, -ЪИ ♂ adj.

Nsg. m.: свѣтъ (160b/14) *sanctus*, (162a/2) *sanctus*, (162b/18) lat. deest

Gsg. m.: свѣго (159b/13) lat. om., (162b/5) *sanctum*, (162b/12) *sancti*

Dsg. m.: свѣмъ (161b/16) *sancto*, (162a/10) *ad sanctum*

Vsg. m.: свѣтъ (160b/18) *sancto*, (161b/18) *sancto*

Dpl. (m.): свѣтъмъ (162b/4) *sanctis*

Nsg. f.: свѣта (162a/9) *sancta*, свѣта Анастасія in var. Gr ad Анастасія чѣстнаа

Anastasia nobilis (162b/2sq)

Gsg. f.: свѣта Анастасія (159b/2) lat. aliter (*sancti Grissogoni*), (160b/16)

(ѿ свѣта Анастасія *a beata Anastasia*)

Dsg. f.: свѣтъ Анастасіи (160b/8) *sanctae Anastasiae*, свѣтъ (161b/7) *sanctae*

Asg. f.: свѣтъю (161b/13) *sanctam*

СИЦЕВЪ, -ЪИ ♂ pron.-adj. v. sub сиць

сиць, -а, -е ♂ pron.-adj. *iste*

Asg. f.: сиць (160b/17) (сиць рѣчь имѣщи *ista continentem*), in var. Gr сицевоу

СКРЪБЬНЪ, -ЪИ ♂ adj. *tribulans*

Dpl.: скръбьнымъ (160a/11) *tribulantibus*

СЛОВО, СЛОВЕСЕ ♂ n. *verbum*

Apl.: словеса (161b/2) *verba*, (161b/17) *verba*, (162a/3) *verba*

СЛОУГА, -Ъ II m. *famula, (miles, cultor)*

Nsg.: слѡга идолесѣкъ (160b/19) *cultor idolorum*, слѡга (162b/3) *famula*

Gpl.: хѣъ сѡлугъ (160a/1) *Christi milites*

СЛОУЖИТИ, -ЖЖ, -ЖИШИ II vb.

3. sg. impf.: in var. Gr слѡжаше *ministravit* post елико можааше (160a/12)

ptc. praes. act.: слѡжа (161a/8) lat. *aliter* (прелесѣти слѡжа *idolatriae*?)

СЛОУЖЬБА, -Ъ II f. *obsequium*

Asg.: слѡжѣъ (162b/5) (сѣтвори слѡжѣъ *fecerat obsequia*), var. Gr слѡжѣы

СЛОУТИ, СЛОВЖ, СЛОВЕШИ II vb. *gloriari*

1. sg. praes.: словъ (161a/15) *glorior*

СТОПА, -Ъ II f. *vestigium*

Lpl.: сѣтопѣ (161a/6) *vestigii*

СТРАЖА, -А II f. *custodia, custodes* (pl.)

Asg.: стражъ (161b/8) *custodiam*, in var. Gr стражѣъ

Apl.: сѣтража темничныа (160a/8) *custodes carcerum*

СТРАЖЬ, -И II m. *custos*

Npl. сѣтражѣе (161b/14) *custodes*

Dpl. сѣтражѣм (161b/10) *custodibus*

СТРАЖЬБА, -Ъ II f. *custodia*

Asg.: in var. Gr стражѣъ ad стражъ v. стража (161b/8)

СТРАНА, -Ъ II f. *pars*

Lsg.: на (...) сѣтранѣ (162a/18) *in (...) partibus*

СТРѢЩИ, СТРѢЖЖ, СТРѢЖЕШИ Ⅱ vb. *custodire*

3. pl. impf.: in var. Gr στρѣжадоху *custodiebant* (Q. I. 320 162a/8 сѣрѣтаахъ)

vide сзрѣтати

СЪ Ⅱ praep. *cum, in*

со (160a/5) lat. *aliter*, (160b/3) *cum*, со вѣсѣми (161b/1) *in omnibus*

сѣ (161b/5) lat. *aliter*, сѣ попѣ зонлѣ (162b/11) *cum presbytero Zoilo*

СЪВѢРШЕНЪ, -ЪИ Ⅱ adj.

Asg. f.: сѣверѣшенъ (162a/3sq) (сѣверѣшенъ вѣрѣ еи написа *verba fide plenissima scripsit*)

СЪВѢТЪ, -А Ⅱ m. *senatus*

Lsg.: на совѣти (161b/4sq) *in senatu*

СЪВАЗАТИ, -ВАЗЖ, -ВАЗЕШИ Ⅱ vb.

ptc. perf. pass.: сѣвазана (163a/6) (сѣвазана сѣши) lat. *deest*

СЪКАЗАТИ, -КАЖЖ, -КАЖЕШИ Ⅱ vb. *narrare*

3. sg. aor.: сѣказа (162a/12) *narravit*

ptc. perf. pass.: сѣказано (162b/13) (сѣказано бѣ) lat. *deest*

СЪЛЪ, -А Ⅱ m. *legata*

Nsg.: in var. Gr соль (!) *legata* ad посълъ (160b/13)

СЪМРЪТЬ, -И Ⅱ f. *mors*

Nsg.: смръть (162a/7) (*mori*, ptc. perf. *mortuus*)

Dsg.: смръти (161a/13) (смръти повѣнѣна есмь *morti succumbam*)

СЪНЪ, -А Ⅱ m.

Lsg.: во снѣ (162b/13) lat. *deest*

СЪПАСЪ, -А II m. *Iesus*

Nsg.: $\overline{\text{спсз}}$ (160b/2) lat. om. ($\overline{\text{гь спсз хс}} \textit{dominus Iesus Christus}$)

Gsg.: $\overline{\text{спса}}$ (161a/14) lat. om. ($\overline{\text{гн моего спса хл}} \textit{domini mei Iesu Christi}$)

Dsg. m.: in var. Gr къ $\overline{\text{спсх хдѹ}}$ ad (162b/20) vide богъ (Q. I. 320 к' $\overline{\text{бх}}$) lat.

deest съ $\overline{\text{спсомь}}$ in var. erronea Gr ad с' $\overline{\text{попѹ}}$ *cum presbytero*

(162b/11)

СЪРЪТАТИ, -АЖ, -АЮШИ II vb.

3. pl. impf.: с'рѣтаахѹ (162a/8) *custodiebant*, in var. Gr стрѣжахоу vide

стрѣщи

СЪТВОРИТИ, -РИЖ, -РИШИ II vb. *facere, gerere*

3. sg. aor.: с'твори (159b/18) lat. aliter, $\overline{\text{хртїанх}}$ с'твори (161a/1) *fecit me fieri*

christianam, $\overline{\text{млѣтвх сот'ворн}}$ (161b/1sq) *orationem fecit*, с'твори

слѹж'бѹ (162b/4sq) *fecerat obsequia*, $\overline{\text{црковѹ}}$ с'твори (163a/10) lat.

deest

ptc. perf. pass.: с'творена (162a/11) (*с'творена бѣша gesta erant*)

СЪТО II num. card.

ес'ть error pro съто (163a/4) lat. deest

СЪТРОПѢТИ, -ПЛЖ, -ПИШИ II vb. *sustinere*

cond.: да бы (...) с'теѣрѣла (162a/5) *ut (...) sustineret*,

var. Gr да би (...) прѣтрьпѣла

СЪХРАНИТИ, -НИЖ, -НИШИ II vb. *sepelire*

3. pl. aor.: сохраниша (162b/13) *sepelivit* (sg.)

СЪИНЪ, -А II m. *filius*

Gsg.: с'на бж'їа (161a/18) *dei filium*

сѣ, сѣ, сѣ Ⅱ pron. dem. *hic, iste*

Dsg. m. сѣ (!) pro сѣмоу (161a/2) *isti*

Dsg. n.: кѣ сѣмѣ (162a/2) *ad haec*

Apl. n.: сѣ словеса (161b/17) *verba haec*, сѣ тѣрплю (162a/1) *haec sustineo*,
сѣ вѣсѣ (162a/2) *cognoscis*, всѣ сѣ (162a/5) *haec omnia*

Gsg.: сѣго (161a/15), vide etiam ради (сѣго ради *idcirco*)

са Ⅱ pron. refl. *se*

D: сѣбѣ (160b/4) (приплодѣни ꙗко (!) сѣбѣ *lucratus est*), кѣ сѣбѣ (162b/1) *sibi*

A: са (159b/12) (пищюю оживѣлашѣ *qui (...) alimonio fovebatur*)

I: прѣ собою (163a/2) *lat. deest*

zkráceno nadepsáním pouhého c: (159b/12) pass. verbi, (160a/3) *se*, (162b/8)
pass. refl., (162a/13) vb. refl.

сѣдѣти, сѣждѣ, сѣдиши Ⅱ vb. *sedere*

ptc. praes. act.: сѣдащѣ (161b/5) *sedens*

сѣма, сѣмене vel **сѣмени** Ⅱ n. *semen*

Apl.: сѣмена (159b/16) *semina*

сѣсѣда, сѣсѣда, -зи Ⅱ f. (*in vicinio*)

Nsg. сосѣда (160b/8) (сѣши сосѣда *manens in vicinio*), in var. Gr соусѣда

таи Ⅱ adv. modi et praep.

таи людѣи (160a/3) (*plebeio cultu*), in var. Gr отаи

тако Ⅱ adv. modi *ita, taliter*

тако (159b/15) *ita et illa*, (159b/17) *ita*, (161b/8) *talem*, (161b/14) *taliter*,
(162a/15) *ita*

ТАКОВЪ, -ЪИ Ⅱ pron. dem. *talis*

Apl. m.: **ТАКОВЫ** (160a/18) *tales*

ТАКОЖЕ Ⅱ adv. modi *ita*

ТАКО ТВОРАЩЕ (160a/15) *quod dum ageret*, **ТАКО** МНЮ ЯКО (161a/10) *ita, ut*
(...) *suscipior*

ТВОРИТИ, -РЖ, -РИШИ Ⅱ vb. *agere, gerere*

3. sg. impf.: ТВОРАШЕ ВСЕ (159b/13) *gessit doctrinam*, НИЩА ЛЦШЫ ТВОРАШЕ
(160a/4) *pauperem se mentiretur esse*, ТВОРАШЕ (161b/12) *egit*

ptc. praes. act.: ТВОРАЩЕ pro ТВОРАШЕ (3. sg. impf.) *dum (...) ageret* (160a/15)

ТВОРАЩИ (160b/10) lat. *deest*

ТО Ⅱ part. *tamen*

то (160b/20) (АЩЕ и ОЦЬ (...) то МТИ МОА *licet pater (...) mater tamen*)

ТОГДА Ⅱ adv. temp. *tunc, interea*

тоГА (159b/6) lat. *deest*, (160b/2) *tunc*, (161b/4) *interea*, (161b/15) *tunc*,
(162a/16) *tunc*, (162b/10) (*ubi*)

ТРИДЕСЯТЬ Ⅱ num. card.

Lpl.: **ТРИДЕСАТѢ** (162b/19) lat. *deest*

ТРИЕ (m.), **ТРИ** (f. et n.) Ⅱ num. card. *tres*

Npl. f. **ТРИ** (162b/10) *tres*

ТРЪПѢТИ, ТРЪПЛЖ, ТРЪПИШИ Ⅱ vb. *sustinere*

1. sg. praes.: ТЕРПЛЮ (162a/1) *sustineo*

***ТРЪБИЩЪНИКЪ, -А** Ⅱ m. *sacrilegus*

Dsg.: МЪЖЪ ТРЪБЕЩЪНИКЪ (161a/3) *marito sacrilego*

ТОУЖАЄ, ТОУЖЕ Ⅰ adv. loci

тѹже (162b/15) lat. deest

ТЪ, ТА, ТО Ⅰ pron. dem. *is, qui, ipse*

Nsg. m.: тои (161b/20) (да (...) тои прѣимѣ *ut (...) ipse suscipiat*), var. Gr ть

Nsg. f.: та (160b/11) *ipsa (...) ingressa*

Asg. f.: тѹ же (161b/3) *eamque*, (162b/16) lat. deest

Nsg. n.: то in var. Gr ad (162b/14)

Gsg.: того (161b/12) vide etiam ради (того* того рѣ тѣвораше *quod ideo egit*)

ТЪЖЕ, ТАЖЕ, ТОЖЕ Ⅰ pron. dem. *hic, qui*

Gsg.: того* (161b/12) *quod ideo egit*, ѿ in var Gr i. e. тогоже (159b/1) lat.

deest

Dsg.: томѣ (162b/2) (томѣ послѣдѹщи *hunc persecuta*)

ТЪКЪМО Ⅰ adv. mensurae et part.

но токѣмо (160a/2) *nisi*

***ТЪЩЕПИТІЄ, -ІА** Ⅰ n. (*idolatria?*)

Gsg. тѣщепитїа (161a/8) (*idolatriae?*) vide прѣльсть

ТЪЧИЖ Ⅰ adv. mensurae et part.

но точїю (161a/12) *nisi*, vide etiam нъ, но

ТЪІ Ⅰ pron. pers.

А: та (161a/15) lat. deest

ТЪМЪНИЦА, -А Ⅰ f. *carcer, custodia*

Asg.: темѣницѹ (160a/6) *carceres* (Apl.), (160a/10sq) *carceres* (Apl.)

Lsg.: вѣ темѣници (161a/9) *custodiae* (Dsg.)

Dpl.: по темѣницѣмъ (160a/7) *per custodias*

ТЪМНИЧЬНИКЪ, -А || m. *carceratus*

Gpl.: ТЕМ'НИЧ'НИКЪ (160a/9) *carceratos*, (162a/14) lat. aliter (*carceres circuibat*), in var Gr ТЪМНИЧНИКЪ (Apl).

ТЪМНИЧЬНЪ, -ЗИИ || adj. *carceris* (Gsg.), *carcerum* (Gpl.)

Npl. m.: ЗАК'ЛЕПИ ТЕМ'НИЧ'НИИ (160a/14) *claustra carceris*

Apl. m.: СТРАЖА ТЕМ'НИЧ'НЫА (160a/8) *custodes carcerum*

ТЪЛЕСЬНЪ, -ЗИИ || adj. *carnalis*, *temporalis*

Gsg. f.: ЖИВОТЪ ТЪЛЕС'НЫ[А] (161a/11) *vitam temporalem*, in var. Gr ТЪЛЕСНЫ

Apl. n.: ПОЖИНААШЕ ТЪЛЕС'НАА (159b/15) *metebat carnalia*

ТЪЛО, ТЪЛЕСЕ vel ТЪЛА || n. *corpus*

Nsg.: ТЪЛО (162b/9) *corpus*

Gsg.: ТЪЛЕСЕ (161b/18) *corporis*

Asg.: ТЪЛО (162b/12) *corpus*

ТЪГА, -ЗИ || f. *tribulatio*

Lsg.: В' ТЪЗЪ (161b/15) *in tribulatione*

ОУ || praep. *apud*

ОУ (160b/2) (ОУ ЕТЕРА СОТ'НИКА *apud* (...) *quendam vicarium*), vide etiam

*ОУТЕРЪ sub етеръ (159b/11)

Ъ (162b/8) (Ъ ВОДЪ ИС'ХОД'НЫИ ^х *ad aquas gradatas*)

ОУВЪДѢТИ, -ВЪМЬ et -ВЪДѢ, -ВЪСИ || vb.

ptc. praes. act.: ВЪИДѢВ' (160a/17) (*indignatus*) (!), in var. Gr ОУВѢВ

ОУГОДЬНЪ, -ЗИИ || adj. *devotus*

Nsg. f.: ВГОД'НА (162b/3) (ВГОД'НА БГЪ СЛЪГА *devota dei famula*)

ОУКЛАНАТИ СѦ, -НАЖ СѦ, -НАЮШИ СѦ 』 vb. *declinare*

1. sg. aor.: ѡКЛАНА^Ѡ СѦ (161a/5) *declinavi*, in var. Gr ѡКЛОНИХ СѦ

ОУКЛОНИТИ СѦ, -КЛОНИЖ СѦ, -КЛОНИШИ СѦ 』 vb. *declinare*

1. sg. aor.: in var. Gr ѡКЛОНИХ СѦ vide sub ОУКЛАНАТИ СѦ

ОУСѢКНѢТИ, -НѢ, -НѢШИ 』 vb. *decolare*

inf.: ѡСѢК^ѠНѢТИ, (162b/8) *decolare*

ОУМРѢТИ, -МРѢЖ, -МРѢШИ 』 vb. *mori*

inf.: ѡМ^ѠРѢТИ (161a/17) (ѡМ^ѠРѢТИ ГОТОВА ЕСМЬ *mori parata sum*)

ОУМЫВАТИ, -АЖ, -АЮШИ 』 vb. *lavare*

3. sg. impf.: ѡМЫВААШЕ НОГИ (160a/12) *lavit pedes*

ОУСѢКНѢТИ, -СѢКНѢ, -СѢКНѢШИ 』 vb.

ptc. perf. pass.: in var. Gr ѡСЕКНОВЕННОУ ad ѠСѢКНОВЕНЪ (162b/16)

ОУТАИТИ СѦ, -ТАИЖ СѦ, -ТАИШИ СѦ 』 vb.

inf.: ѡТАИТИ^Ѡ (160a/16sq) lat. aliter

ОУТВѢРДИТИ, -ТВѢРДЖ, -ТВѢРДИШИ 』 vb. *roborare*

3sg. aor.: оутверди (161b/3) *roboravit*

ОУТѢШЬНЪ, -ЗИН 』 adj. *consolatorius*

ApI. n.: ѡТѢШ^ѠНА (161b/2) *consolaria* (!), (162a/3) *consolatoria*

ОУЧЕННІЕ, -НІА 』 n. *doctrina*

Dsg.: по ѡЧ^ѠНІЮ (159b/12) *secundum (...) doctrinam*, var. Gr по поѡЧЕННІЮ

*ФЛОУСТА, -ЗИ 』 f., nom. propr. *Fausta*

Nsg.: флѡста (160b/20) *Fausta*, var. Gr флѡуста

ХРАМЪ, -А 』 m.

Lsg. во храмѢ (160a/18) *domus suae* (G)

ХРАНИТИ, -НЪ, -НИШИ ▯ vb. *procurare*

3. sg. impf.: **ХРАНААШЕ** (162a/16) *procurabat*

ХРИСТ(ОС)ОВЪ, ХРЪСТ(ОС)ОВЪ ▯ adj. poss. *Christi* (G)

Asg: **ХѢОУ** in var. Gr ad (161b/3) (**НА ВЪРЪ** Gr add. **ХѢОУ** *in fide Christi*),

ХѢЪ (162a/5) *Christi*

Gpl.: **ХѢЪ** (160a/1) *Christi*

Lpl.: **ХѢАХЪ** (161a/5) *Christi*

ХРИСТ(ОС)Ъ, ХРЪСТ(ОС)Ъ, -А ▯ m. *Christus*

Nsg.: **ХС** (160b/3) *Christus*

Gsg.: **ХА** (161a/14) *Christi*

Dsg.: in var. Gr **къ спсѣ хѡу** ad **кѣ вѣ** (162b/20), **ко хрѣу** (163a/4) lat. deest

ХРОУСОГОНЪ et **ХРИСОГОНЪ, -А** ▯ m., nom. propr. *Chrysogonus*

Nsg.: **ХРѢСОГОНЪ** (159b/6), **ХРИСОГОНЪ** (160b/14), **ХРѢСОГОНѣ** (160b/1), **ХРѢСОГОНЪ**

(161a/20), **ХРѢСОГОНЪ** (162a/2) *Grissogonus*

Gsg.: **ХРѢСОГОНА** (162b/6), G-Asg. (162b/1) *Grissogonum*

Dsg. **ко ХРѢСОГОНѣ** (161b/16), (162a/10) *ad Grissogonum*

Vsg.: **ХРѢСОГОНЕ** (160b/18), (161b/18) *sancto Grissogono*

Isg.: **ХРѢСОГОНѢ** (160b/3) *per Grissogonum*

***ХРЪСТИАНА, -Ъ** ▯ f. *christiana (christianissima)*

Nsg.: **ХРѢТІАНА** (160b/7) (**АНОСЪ (...)** **ЕТЕРА ХРѢТІАНА ЖЕНА** *anus quendam christiana*)

ХРІСТИАНА in var. Gr ad (160b/20) (**ХРІСТИАНА ВѢ И ЧИСТА** *christianissima erat et casta*)

КРѢТІАНА (!) in var. Gr ad (163a/9) lat. deest (**АПЕЛИАНА КРѢТІАНА ЧТНА**

вещь)

Asg.: хрѣтіанѡ (161a/1) *christianam*

хрѣстіанѡ, -а] m. *christianus*

Apl.: хрѣтіанѡ (162a/18), (162a/20) *christianos*

(163a/2) lat. deest

Ipl. хрѣтіа[х]нѡ (160b/9) (печаашѣ хрѣтіа[х]нѡ *curam christianorum*), erronea

var. Gr κρῆσῆνῆ (!)

хрѣстіанѡзѡни, -нѡ] f. *christiana*

Apl.: хрѣтіанѡна (162b/10) (тоѡа три вещи хрѣтіанѡна *ubi tres christianaе*), in

var. Gr хрѣтіанѡнѡ

хрѣстіанѡнѡскѡ, -зѡ] adj. *christianorum* (Gpl.)

Asg.: хрѣтіанѡнѡско (159b/4) (гѡнѣѡ бѡ хрѣтіанѡнѡско *persecutio christianorum*), in

var. Gr хрѣтіанѡнѡскоѡ

хоудѡ, -зѡ] adj. *vilis*, comp. хоудѡни *vilissimus*

Isg. n. comp.: хѡжѡшѡ одѣнѡѡм (159b/19) *vilissimo habitu*

щѣдрѡти, щѣдрѡж, щѣдрѡши] vb. *misereri*

ptc. praes. act.: бѡгѡ щѣдрѡращѡ (161a/4) *deo miserante*

цѣсарѡ, цѣсарѡ, -рѡ] m. *caesar*

Gsg.: цѣрѡ (159b/4) *caesaris*

црѡкѡ, црѡкѡвѡ] f.

Asg.: цѣрѡковѡ (163a/10) lat. deest

цѣсарѡствовѡти, цѣсарѡствовѡти, -ствѡуж, -ствѡужѡши] vb.

3. sg. praes.: цѣрѡкѡвѡтѡ (163a/12) lat. deest

ЧАСЪ, -А Ⅱ m.

Asg.: чѧ̄ in var. Gr vide etiam година (162b/16) lat. deest

ЧЕЛАДЬ, -И Ⅱ f. *domus*

in var. Gr съ всею челадию своєю ad (160b/3) со всѣ^М домѣ^М свой^М *cum omni domo sua*

ЧЕСАТИ, ЧЕШЖ, ЧЕШЕШИ Ⅱ vb. *pectinare*

3. sg. impf.: чесааше власы (160a/13) *pectinavit crines*

ЧИСТЪ, -ЗИИ Ⅱ adj. *castus*

Nsg. f.: in var. Gr чиста *casta* ad (160b/20), Q. I. 320 om.

ЧЛОВѢКЪ, -А Ⅱ m. *homo, vir*

Vsg.: члчѣ бжїи (161a/16) *homo dei*, члчѣ бжїи (161a/18) *vir dei*

ЧЪСТЬНО Ⅱ adv., v. sub чЪСТЬНѢ

ЧЪСТЬНЪ, -ЗИИ Ⅱ adj. *illustris, nobilis*

Gsg. m.: чѣна мужа (159b/11) *illustris viri*, in var. Gr чѣнааго

Nsg. f.: чѣнаа (162b/3) *nobilis*, чѣна (163a/9) lat. deest

Asg. n.: in var. Gr чѣноѣ ad (162b/12) (in тѣло мнѣка стго чѣноѣ съхранише *corpus eius sanctum honorificeque sepellivit*)

ЧЪСТЬНѢ, ЧЪСТЬНО Ⅱ adv. *honorifice*

чѣнѣ сохраниша (162b/12) *honorificeque sepelivit*

чѣнѣ погребе (163a/9) lat. deest, in var. Gr чѣно погребе

чѣна словѣ (161a/15) *honorifice glorior*

ЮНОСТЬ, -И Ⅱ f.

Gsg.: юности (161a/11) про ѿпѣсѣти? (животъ ми телесныя юности *vitam me temporalem amittere suscipior*)

ѸНОСТИ (162a/1) (Ѹ Ѹ ѸНОСТИ МИ СИ ВЪСИ lat. *aliter: que a vetula ista cognoscis*)

ѸКО Ⅰ adv. et conj. *quasi, quia, ut, prout*

ѸКО ѸДИНАКЪ (160a/1) *quia non aliter*, ѸКО МТИ (160b/10) *ut mater*,

ѸКО ВЪЛЪХЪВЪ (161a/9) *quasi magam*, ѸКО (161a/10) in var. Gr ѸКО

МОЖААШЕ *prout potuit*, ѸКО (162b/16) lat. *deest* (ѸКО И ВЪ ТЪ ГОДИНЪ

ѸСЪКНОВЕНЪ БЫВЪШИ)

ѸКОЖЕ Ⅰ adv. et conj. *sicut, quasi, ut*

ѸКОЖЕ (159b/14) *sicut*

ѸКО^Ѹ (162a/15) *quasi* (ѸКО^Ѹ ОЧИ СВОА ТАКО И РАВЫ БЖІА *quasi oculos suos ita famulos domini*)

ѸКОЖЕ in var. Gr ad (161a/10) (ТАКО^Ѹ (...) ѸКОЖЕ И *ita, ut*)

ѸДИНАКО Ⅰ adv. modi *aliter*

ѸДИНАКЪ (!) pro -ко (160a/1), in var. Gr *инако (!)*

ѸДИНЪ, -ЪИ Ⅰ num., adj. pron. *unus*

Gsg. m.: ѸДИНОГО ЖЕ ХРЪСОГОНА (162a/20) *solum autem Grissogonum*

Gsg. f.: ЗВЪЗЪЫ ѸДИНОА ВЪХОДА (160a/20) *fenestellae unius aditum*

ѸДИНЪЖЕ Ⅰ adj. pron. *unus tantum*

Isg. f.: СО ѸДИНОЮ ЖЕ ОТРОКОВИЦЕЮ (160a/5) *unius tantum puellae solacio*

ѸЛИКО Ⅰ adv. *prout*

ѸЛИКО МОЖААШЕ (160a/11), (162a/16) *prout potuit*

ѸТЕРЪ vide **ѸТЕРЪ**

ѸЗА, -ЪИ Ⅰ f. *vinculum*

Lpl. ВО ѸЗА^Ѹ (159b/7) *in vinculis*, var. Gr. ВЪ СВЪЗА^Ѹ

loci non satis clari:

1. *отреши

in var. Gr изъ отрещи ad (162a/1) (яко ѿ зности ми си вѣси), in var. Gr pro изъ отрочества? vel ѿ вещи? quae a vetula ista cognoscis)

2. сѣтражи

3. sg. aor.: сѣтражи (160a/19) (сѣтража (...)) такѡвы сѣтражи *custodes tales instituit*), aut a verbo *стражити „nastražil“? aut erronee pro стави vel пристави

3. сѣпасъ, -а м.

Isg. сѣпасомъ in var. Gr ad (162b/11) lectio сѣпасомъ cum *presbytero* error pro попомъ vel презвѣтеромъ, vide etiam попъ

4. насильство нѣдимї ити на перскѣ землю in var. Gr ad (161b/5-6)

(сѣ насѣтолѣники нѣдимї ити на перскѣ землю) verissimiliter pro на сѣльство нѣдимї ити на перскѣ землю *legatum accepit invitus ad Persidam provinciam profecturus*

2.6 Textologie

Pro další studium Anast je nezbytné textologické srovnání všech známých textů navzájem a v první řadě zejména objasnění vztahu rukopisných zachování ruské proveniencie a rukopisu Gr.¹⁷⁸

Podrobíme-li ruská textová zachování srovnání s Gr, dospějeme k bezpečnému závěru, že jde o jeden a tentýž text. Jelikož je shoda tak veliká a tak závažná, nelze myslet na dva překlady na sobě nezávislé. Dále je patrné, že se slovanský text drží poměrně věrně latinské paralely publikované G. Kappellem.

Textologicky to dokazují především tyto fakty: stejný překlad míst, která by dva překladatelé netlumočili stejně, výrazné překladové zvláštnosti, společné chyby, existence závěru, který nemá oporu v latinském textu Kappelovy edice aj.

Dokladem jednoty překladu je hlavně text jako celek. Uvedeme typický příklad, přičemž ruská zachování Anast reprezentuje „pracovně“ rukopis Q. I. 320 (tj. neuvádíme různočtení ruských textů):

Q. I. 320 (160a 5-15)

(...) со единою же
отроковицею темнищъ обхо-
жааше · и по темнищѣмъ люскимъ ·
стража темничныа · мѣзою на-
мовааше · да бы свободно темничникъ
посѣщати могла · входаши в те-
мнищъ всѣмъ скорбнымъ · елико
можааше · ѡмывааше ноги · по-
мазааше главы · чесааше власы ·
и надолѣ · заклепи темничныи
дръжахъ · тако вѣнъ твораше (...)

Gr (338ba 1-12)

(...) съ единою же отроковицею тьм-
нищю обхожааше · и по тьмни-
щамъ люскимъ страже тьмнич-
ныа · яко можааше мѣзою на-
имаше · да бы свободно тьмни-
чники могла посѣщати · вхо-
деши же въ тьмнищъ · и всѣмъ скръ-
бимъ елико можааше слѣжааше ·
ѡмываше ноги · помазааше гла-
вы · чесааше власы · юже надлъ ·
и заклепы тьмничны дръжахъ ·
такоже виноу творещи · (...)

¹⁷⁸ Část textologického rozboru již byla publikována, viz F. ČAJKA, *K rukopisným zachováním církevněslovanské legendy o svaté Anastázii*, in: Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie „cutting-edge“. Sborník příspěvků z 8. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ve dnech 14.–16. května 2007, Olomouc 2008, s. 45–48; v rozšířené podobě viz F. ČAJKA, *Rukopisná zachování církevněslovanské legendy o svaté Anastázii*, *Slavia* 77, 2008 (= Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů. Ochrid 10.–16. 9. 2008), s. 17–28.

Latinský text (266aß; 266bα)

sola enim unius // tantum puelle solacio carceres cir/cuibat et per custodias publicas et / custodes carcerum, prout potuit, pe/cuniis adolabatur ita, ut libere / carceratos visitare poterat. ingressa / vero carceres omnibus tribulantibus, / prout potuit, ministravit; lavit / pedes, unxit capita, pectinavit / crines. quos longa claustra carce/ris nutriebant. quod dum assidue / ageret

2.6.1 Textové shody rukopisů legendy

Jednotu překladu dokládají textové shody, jichž je celá řada. Pořídít výčet všech dokladů svědčících o shodách všech rukopisů Anast by znamenalo citovat téměř celý text. Uvedeme alespoň několik typických případů, které mohou podle našeho názoru ilustrovat fakt, že slovanská zachování nemohla vzniknout nezávisle.

1. V Anast došlo při překladu z latiny k chybě, na kterou upozornil již A. I. SOBOLEVSKIJ.¹⁷⁹ Překladatel latinské legendy neporozuměl latinskému apelativu *anus* „stará žena, stařenka“, které interpretoval jako proprium: **АНОСЪ** же етера хрѣтіана жена Q. I. 320 (160b/6); lat. *anus quedam cristiana*. Responzi zmiňovaného překladu zachycují všechny rukopisy: **АНОСЪ** Q. I. 320, M, V, R, **АНАСЪ** U, L, **АНИСІА** Ch, **АНОСЬ** Gr.

2. Ve většině rukopisů je doloženo na dvou místech stsl. вещь¹⁸⁰ v pravděpodobném významu „osoba“: **ТРИ ВЕЩИ ХРѢТІАННА** Q. I. 320 (162b/10), **ТРИ ВЕЩИ ХРИСТІАНЫНА** M, **ТРИ ВЕЩИ ХРѢТІАНЫНА** V, **ТРИ ВЕЩИ ХРИСТІАНЫНА** R, **ТРИ ВЕЩИ ХРѢТІАНИНЕ** Gr; lat. *tres cristiane*. V nejmladším ruském rukopise Ch opisovač zaměnil toto místo za **ТРИ ХРѢТІАНСКИ ЖЕНЫ**. Rukopisy U a L zmiňovanou textovou část vypouštějí. V závěru Anast, u něhož neznáme latinskou předlohu,

¹⁷⁹ Viz A. I. SOBOLEVSKIJ, op. cit., s. 322; G. KAPPEL, op. cit., s. 19.

¹⁸⁰ Problematikou lexému вещь se zabýváme v části věnované lexiku Anast.

se nachází druhý případ: ЧТНА ВЕЩЬ Q. I. 320 (163a/9), U, M, V, R, L, Gr, pouze v ruském rukopise Ch nacházíme evidentně sekundární жена же некая ЧТНА.

3. Souvislost je patrná také v těch případech, kdy např. srbský rukopis Gr zachovává původní podobu překladu, přičemž v ruských rukopisech je místo sice porušeno, přesto však dobře odkazuje k společnému východisku: дьщере протокта оу ютера же чьстна мюжа Gr, д'щере протек'та ѡ-ѡера (! – error pro оу ютера) же ЧТНА МЖА Q. I. 320 159b/10-11, U, M, V, R, L, Ch; lat. *filia pretextati cuiusdam illustris viri*.

4. Překladatel pravděpodobně tlumočil lat. *idololatria* jako тзщепитиѹ: т'щепитїа Q. I. 320 161a/8, M, L, тзщепитїа U, тзщепитиа V, тзщетїа (!) R, тщетно (!) Ch, тзщитью (!) Gr; lat. *idolatriae*.

5. Výraznou textovou spojitost všech rukopisů Anast dokládá také slovanské znění závěrečné části Anast, v němž je zpracován motiv úmrtí svaté Anastázie. Je otázkou, zda příslušný text Anast počínajíc 162b/13 odpovídá textu nám neznámé latinské předlohy, či se jedná o originální slovanské zpracování.¹⁸¹

2.6.2 Různočtení legendy

Při konfrontaci rukopisných znění Anast zjišťujeme, že obsahují různočtení, která vycházejí z redakční příslušnosti, z předpokladu množství opisů, a ta, která lze připsat individuálním zásahům písařů. Jelikož se jedná nejčastěji o rozdíly

¹⁸¹ Pro hypotézu originálního slovanského zpracování může být podstatný fakt, že se v této závěrečné části hovoří o mučení a smrti sv. Anastázie (nikoli Chrysogona!), což může mít důležité důsledky při úvahách o lokalizaci a dataci původního slovanského překladu.

ortografické, morfologické či slovosledné, které jsou navíc zachyceny v aparátu edice Anast, nepřisuzujeme těmto odchylkám zásadnější význam.

Jinak je tomu v nečetných případech lexikálních rozdílů mezi rukopisy. Uvedeme na tomto místě doklady ilustrativní povahy, které spojují zřetelně texty ruskocsl. na jedné straně, a vymezují text Gr na straně druhé.¹⁸²

(159b/20) **ВЕЛИКА** (Ch add. **БЛЖЕННАЯ И**) рода Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

ЧТНААГО рода Gr

nobilis generis

(160b/3) **СО ВСѢМ ДОМОМ** Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

СЪ ВСЕЮ ЧЕЛАДИЮ Gr

cum omni domo

Uvedené příklady předznamenávají vzájemný poměr rukopisů, který se projevil již při excerpce rukopisného materiálu pro vytvoření edice a indexu verborum. V dalším výkladu tedy vyjdeme z předpokladu dvou blízkých skupin rukopisných znění, reprezentovaných ruskocsl. rukopisy a rukopisem Gr. Tyto dvě skupiny textů budeme paralelně srovnávat s latinským textem Kappelovy edice. Cílem zkoumání je potvrzení či vyvrácení předpokladu dvou redakcí Anast.

Srovnání rukopisných znění s latinským textem ukazuje zejména na řadu absencí jednotlivých slov či kratšího úseku textu v jedné ze skupin rukopisů. Zaznamenané lakuny uvádíme v této souvislosti zejména pro dokreslení vztahu mezi texty obou skupin, současně však také pro ilustraci rozdílů ve vztahu k latinskému textu.

¹⁸² Uvedené doklady citujeme pokud možno podle znění rukopisu Q. I. 320 a rukopisu Gr. Grafické, hláskové a další méně podstatné rozdíly v různocnění pomíjíme.

2.6.2.1 Textové shody rukopisu Gr s latinským textem, které neobsahují ruskocsl. rukopisy

V této části analýzy si budeme všimnout absence slov nebo slovních spojení v ruskocsl. skupině, která čteme v rukopisu Gr. V přehledu různocnění uvádíme i ty případy, kdy Gr velmi pravděpodobně zachovává původní podobu překladu.

(159b/4) ГОНІЄ БЫ ХРЇАНЬСКО Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

ПРОГОНІЕНІЄ ХРЇАНСКОЄ РАСТЪАШЕ НАИПАЧЕ Gr

persecutio cristianorum maxime crassabatur

(160a/11-12) ЄЛИКО МОЖААШЕ Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

ЄЛИКО МОЖААШЕ СЛЪЖАШЕ Gr

prout potuit ministravit

(160b/2) ОУ ЄТЕРА СОТЪНИКА Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

Ъ ВОУРФА (!) ЄТЕРА ВЕСНИКА Gr

apud Rufum quendam vicarium

Ruskocsl. rukopisy jméno Rufus neobsahují. Ač je podoba jména v Gr písarsky zkomolena, přesto zřetelně odkazuje k původnímu znění. Podobné případy porušených zápisů jsou dosti známé, např. ze zachovaných podob jmen václavských legend, kde je např. jméno Bořivoj zkomoleno opisovači různým způsobem jako БРИВОН, ВОРИВОН, ВРИВОН, БОРОВОН či БОРИХЪ.¹⁸³

Nesnadné je hodnocení různocnění rukopisů v případě slovanské paralely k lat. *vicarium*. Z kontextu legendy vyplývá, že Rufus byl nejspíš senátor. Terminologická povaha slova *vicarius* napovídá, že latinskému textu odpovídá lépe znění Gr, je však otázkou, co ve své zachované podobě představuje. Jisté spojitosti se

¹⁸³ Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, ed. J. Vajs, Praha 1933, s. 51.

zněním Gr (вѣсника) shledáváme s Nicod, a to s femininem вѣщница „vládní (soudní) budova, pretorium“ a adjektivem вѣщничьскъ, -зи „soudní“. Možná je snad i souvislost s maskulinem вѣстьникъ „posel, hlasatel, zvěstovatel“, ve staroslověnských památkách doloženém v Zogr, Mar, Supr, Christ, Parim a Gl.

(160b/20) м̄ти моа фауста Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

м̄ти моа фаууста хрїстиана бѣ и чиста Gr

mater tamen Fausta cristianissima erat et casta

(160a/8-9) с̄тража тем̄ничныа м̄з̄ою нанмовааше Q. I. 320, U, M, V, R, L

страже тъмничныѣ яко можааше м̄з̄ою нанмаше Gr

custodes carcerum, prout potuit, pecuniis adolabatur

(160a/11-12) в̄с̄ѣ с̄корѣбнымъ елико можааше змывааше ноги Q. I. 320, U, M, V, R, L

в̄с̄ѣ скрѣбнымъ елико можааше слѣжаше змывааше ноги Gr

omnibus tribulantibus, prout potuit, ministravit, lavit pedes

(160a/16-17) не м̄гъши (!) в̄таити Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

в̄ немоши м̄деши оста Gr

simulata infirmitate cessaret

(160a/18-19) с̄тража во храмѣ свое^м тако^жбы с̄тражи Q. I. 320, U, M, V, R, L

страже въ храмѣ свое^м тако^жвз пристави Gr

custodes domus sue tales instituit

61b/9) ДА БИ БОГАТСТВОУ ЕА ГНЬ БЫЛЪ Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

ДА БИ БОГАТСТВОУ ИЕ ВСЕМОУ ГНЬ БЫЛЪ Gr

ut **omnium** facultatum eius dominus permaneret

2.6.2.2 Textové shody ruskosl. rukopisů s latinským textem, které neobsahuje rukopis Gr

Absenci slov či úseků textu v rukopise Gr proti čtení ruskosl. rukopisů, představuje rovněž průkazná skupina dokladů. Uvádíme také některá místa z textu Gr, která je zřejmě možné hodnotit jako znění porušená či revidovaná.

(160b/9) ꙗ печашѣ хрѣтіаны Q. I. 320, U, M, V, R, Ch

ꙗже печашѣ (...) крѣщеніе Gr

que curam cristianorum

Podoba крѣщеніе v Gr je patrně písařský omyl místo původního хрѣстіанъ.

(161a/19) мѡзи (!) Q. I. 320, U, M, V, R, L

мѡи Gr

vale

(161b/17) напѣса ко сѣмѡ хрѣсогону си сѡлова исповѣдничѣ сѣи хрѣсогоне
Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

напѣса къ сѣмѡ хрѣсогону Gr

*scripsit ad sanctum Grissogonum verba hec: confessori sancto
Grissogono*

(162b/8) вѣ мѣстѣ еже ѿ водъ исходны̄ речетъ са Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

въ мѣстѣ еже ѿ водъ исходны̄ Gr

in loco, qui ad aquas gradatas dicitur

(162a/1-2) ꙗко ѿ вѣности ми си вѣси Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

яко изъ отрещи (!) ми вѣси Gr

que a vetula ista cognoscis

(162a/9) сѣла аналстаси Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

сѣла Gr

sancta Anastasia

(162b/2-3) аналстасиа чѣнна и ѿгодна бгѣ слуга Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

сѣлаа аналстасиа и ѿгодна боу слуга Gr

Anastasia nobilis et devota dei famula

(162b/12) сѣго хрѣсогона Q. I. 320, U, M, V, R, L, Ch

хрѣсогона Gr

sanctum Grissogonum

Z výše uvedených různocení vyplývají následující závěry. Pomineme-li zjevné textové koruptely a interpolace, které pronikly do obou skupin textů během opisování, představuje uvedený materiál oporu pro hodnocení dvou skupin textových zachování Anast jako velmi blízkých znění. Svědčí pro to, podle našeho názoru, zejména případy lakun (159b/4, 160a/8-9, 160a/11-12, 160a/16-17, 160b/2, 160b/20 a 161b/9) v ruskocsl. skupině textů a doklady (161b/17, 162b/8) v rukopise Gr.

V této části práce jsme se zabývali vytčením textově odchylných míst, z nichž v první řadě absencí slov či kratších úseků textu, ve dvou rukopisně doložených skupinách Anast. Předpoklad dvou blízkých znění Anast posiluje textologicky úzký vztah obou skupin textů, o němž jsme pojednali v kapitole 2. 6. 1 Textové shody rukopisů Anast, který umožňuje předpokládat společný archetyp. V tomto bodě se shodujeme s hypotézou D. M. ATANASOVÉ.¹⁸⁴ Dalším podstatným argumentem, který svědčí pro společný archetyp všech rukopisů Anast, se jeví vztah uvedených dokladů vynechaných částí slovanského znění k textu latinskému. Je ovšem nutné v této souvislosti vzít v úvahu, že podoba přímé latinské předlohy nám není známa. Přesto je příznačné, že odpovídající slovanská znění ve srovnání s latinským zachycují buď ruskocsl. rukopisy, nebo rukopis Gr.

Ruskocsl. zachování Anast filiačně nevyhází přímo z textového stavu zachyceného textem srbského rukopisu Gr, ač je tento rukopis nejstarší. Těsný vztah podoby textu ruskocsl. rukopisů a Gr, společný přímý vztah k latinské paralele a textové odchylky (lakuny) dovolují poměrně jistý předpoklad, že obě textové zachování vycházejí ze staršího, nám nedochovaného archetypu či hyparchetypu Anast.

¹⁸⁴ D. M. ATANASOVA, *Загребският препис на Житието на св. Анастасия Римска-Вдовица (22. XII.)*, s. 134. – V době prezentace našeho řešení, spočívajícího v odhalení společného archetypu, které bylo předneseno 15. května 2007 v rámci programu 8. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, nám studie bulharské badatelky nebyla známa.

2.6.3 Srovnání slovanského znění legendy s latinským textem edice G. Kappela

Tato část rozboru je zaměřena na studium slovanského znění Anast ve srovnání s latinským textem publikovaným G. Kappelem. Sledujeme zejména ověření možnosti, zda slovanská znění mohou souviset s konkrétní latinskou předlohou (nám neznámou), odlišnou od té, kterou předkládá G. Kappel. Příslušné textové pasáže, které se odlišují ve slovanském a latinském textu či jsou jiným způsobem zajímavé, např. jako výsledek překladového posunu, jsou vyznačeny podtržením. V důležitějších případech připojujeme ke srovnání komentář.

(159b/1) МА · ДЕКАБРА ВЪ · КА · МЧНІЕ СТЫНА АНАСТАСІА · ГИ · БЛВІ ·

Passio sancti Grissogoni martyris

Odchylné slovanské znění odpovídá liturgickým úvodům kalendářně řazených minejních textů, včetně formule, která je povinnou součástí liturgického čtení. Zatímco latinská legenda uvádí v nadpisu svatého Chrysogona, slovanská legenda mluví o svaté Anastázii.

(159b/5-8) ВЪ ЕТЕРЪ МѢ БЖІИ · ИМЕНЕ^М ХРЪСОГОНЪ · ТОГА ВЪ · Б-Е ЛѢТО · ВО 87^Ѧ

ЗА ИМА БЖІЕ ПОСАЖЕНЪ

*erat quidam vir nomine Grissogonus per biennium in vinculis
constitutus*

Znění ЗА ИМА БЖІЕ obsahují všechny rukopisy Anast, z tohoto důvodu je pravděpodobné, že tato část textu byla již v původním znění slovanského překladu (archetypu). Podle podoby ustáleného legendistického výrazu ЗА ИМА БЖІЕ lze předpokládat paralelní latinské znění v přímé předloze.

(159b/13) по ѡчнѣію сѣтго апѣла павѣла
secundum apostoli Pauli (...) doctrinam

(159b/18) и равѣнѡ вѣрѣнѣи сѣтвори
non tam parem inter matronas habere potuisset

Slovanský překlad je pojatý jiným způsobem. Je zřejmé, že autor slovanského překladu vynechával nebo přepracovával ty části latinského textu, které obsahovaly reálie pozdně antického světa, viz lat. *matrona*.

(160a/5-6) со единою же отроковицею
sola enim unius tantum puelle solacio

(160a/8-9) сѣтража темѣничныа мѣзюю наимовааше
custodes carcerum (...) pecuniis adolabatur

Za latinské sloveso *adulari* „lichotit, pochlebovat“ stojí ve slovanském překladu sloveso *наимовати* (ruskoosl. zachování), resp. *наимати* v rukopisu Gr ve významu „najímat“, tzn. podplácením.

(160a/16-17) ѿ подроужїа не мѡгвѡши (!) ѡтантїѣ
dum (...) a mariti consorcio simulata infirmitate cessaret, pervenit ad
noticiam viri eius totum, quod gessit

Kontext slovanského znění ve srovnání s latinským svědčí o tom, že původní latinská předloha obsahovala na uvedeném místě jiný text. V případě Anast tedy nejde o překladovou chybu či přepracování, rozdíly mezi Anast a latinskou legendou publikovanou G. Kappelem jsou zřejmě důsledkem odchylného znění původní latinské předlohy Anast.

Výraz *подроужїе* značí jak „družku, manželku“, tak „druha, manžela“.

V Anast je slovo užito v druhém významu.

(160a/17) ѿвндѣвѣ же мѣ еа пѣпѣли

tunc indignatus vir eius Publius

Jelikož se slovanský překladatel držel obvykle velmi přesně latinského textu, a to i z hlediska slovosledu, uvedený příklad považujeme za zřetelný doklad odchylného znění původní latinské předlohy od textu Kappelovy edice.

(160a19-20) иже (ѿ) оконѣца еи · зѣзѣзы единова вѣхода не попустиша видѣти

qui nec per fenestrelle unius additum eam permetterent aspicere

O výskytu substantiva зѣзда, které uvádějí všechny slovanské rukopisy, lze různým způsobem spekulovat. Je možné, že slovanský překladatel rozvinul motiv výhledu z „okénka“. Jako pravděpodobnější se však jeví domněnka, že slovanský překladatel četl v latinském textu slovo v klasické podobě *fenestella* „okénko“, které přeložil. Na základě kontaminace s latinským *stella* „hvězda“ doplnil i překlad зѣзда.

(160b/4) приплодѣни ·к· (!) себѣ

lucratus est

Znění vazby кз себѣ v neporušené podobě je doloženo v textových variantách slovanských rukopisů, obdoba v latinském textu obsažena není. Sloveso приплодѣнити, které bylo užito jako překlad latinského *lucrari* („získat“), není ve staroslověnských památkách doloženo. O možných lexikálních souvislostech, zejména s jednotlivými staroslověnskými památkami, je pojednáno v části věnované lexiku Anast.

(160b/6-8) аносз (!) же етера хрѣтіана жена обрѣтѣ сѣши стѣи анасѣтасѣи сосѣда

anus quedam cristiana inveniebatur manens in vicinio sancte Anastasie

V latinském textu se hovoří o „sousedství“, na paralelním místě slovanského překladu stojí „sousedka“.

(160b/7) ANOCZ (!) ЖЕ ЕТЕРА ХРѢТІАНА ЖЕНА
anus quedam cristiana

Slovanský překladatel pochopil latinské *anus* „stará žena, stařenka“ jako vlastní jméno. Doklad podobného charakteru představuje patrně také slovo протекѣтъ za latinské *praetextatus* (159b/10).

(160b/9-11) ꙗ печалашѣ хрѣтїа[н]ны во истинѣ (...) тѣворашѣ помощь всѣмъ знаема
бѣашѣ
curam cristianorum (...) agere videbatur

Slovanský překlad neodpovídá přesně Kappelovu latinskému textu. Odchylné podání Anast považujeme za doklad, že původní latinská předloha měla odlišné znění ve srovnání s Kappelovým textem.

Latinské deverbativní substantivum *cura* „péče, starost“ bylo slovesně přeloženo dvakrát – imperfektem slovesa пещи сѧ a v participiální vazbě slovesa творити se substantivem помощь.

(160b/14-17) еѹже сѣѣи хрисогоуз пресвѣтѣлїе всѣмъ прѣбы ѿ сѣѣи же анасѣтасїа
посланѣ прїати сицѣ рѣчь имѣши
per quam sanctus Grissogonus preclariorem cunctis epistulam a beata Anastasia directam accepit ista continentem

Odchylný slovanský text je zřejmě důsledkem překladu. Slovanskému překladateli patrně nebyl latinský text zcela jasný.

Obtížné je hodnocení podoby посланѣ. Podle slovanského kontextu jsou více

nebo méně pravděpodobné tyto možnosti: a) jako problematické se zdá hodnocení slovanského znění jako nedoloženého staroslověnského feminina *ПОСЪЛАНА* „poselkyně, vyslankyně“, srov. také *ПОСЛАНЫ ЖЕНЪ ѠПЪЩЬ* (161a/19-20); b) zastřeným odrazem latinského textu, v němž se hovoří o zaslaném dopisu (*epistula*), by mohlo být *ПОСЛАНИЕ* ve významu „list, dopis“, které je doloženo v *Slepčenském apoštoláři* (SJS III, 205-206), a jako poslánie „poselství, zpráva, vzkaz“ také např. ve staročeské *legendě o svatém Prokopu* z Hradeckého rukopisu či ve skladbě *Tandariáš a Floribella* z tzv. sborníku hraběte Baworowského; c) interpretačně nejschůdnější se patrně jeví hodnocení tohoto místa jako perifrastického spojení akuzativu participia *ПОСЛАНЫ* se slovesem *ПРИНЯТИ*.

(160b/18) С̄ТЪИ ИСПОВѢД'НИЧЕ ХРЪСОГОНЕ

(161b/17-18) ИСПОВѢД'НИЧЕ С̄ТЪИ ХРЪСОГОНЕ

sancto confessori Grissogono Anastasia

Slovanské znění je v obou dokladech pojato jako prosté oslovení, latinský text má formu úvodu římského dopisu. Antické reálie jsou přizpůsobeny současnému pojetí slovanského písaře.

(160b/20) ТО М̄ТИ МОА ФАУСТА

mater tamen Fausta

Podobně jako v případě *оцѣ мои* (160b/19) za lat. *pater meus* lze předpokládat, že latinská předloha překladu Anast zájmeno obsahovala. Místo je pravděpodobným dokladem odchylného znění přímé předlohy Anast a latinského textu Kappelovy edice.

(161a/2-3) СЕ ЕМЬ НЪДИМА ПРИВЕДЕНА · МЪЖЪ ТРЕБЕЩ'НИКЪ

isti sum invita iuncta marito sacrilego

Podle slovanského kontextu a podoby latinského textu stálo na místě

се пŕvodnĭ семоу. Ve významu „vzít si za manželku, oženit se“ je ze staroslověnských památek podobné užití doloženo patrně v *Nomokánonu* a *Životě Konstantinově* (SJS III, 261), srov. аще которзи чловѣкъ кръстьянъ свою женоу изгнавъ ти иноу приведетъ еі (...) λάβοι (NomUst' 40b 21sq) a приведеъ а подвигомъ своимъ въ божии разоумъ (Const 14, Lavrov 27, 23).

(161a/6-5) егоже (...) ложа л'жѣши помощию (!) ѡкланѣ^х са

cuius tamen (...) thorum simulata infirmitate declinavi

Latinské *infirmitas* „nemoc, choroba“ je v rukopise Q. I. 320 doloženo jako помощь, což je písařská chyba. Náležité znění немошь je doloženo v různočteních.

(161a/6-8) егоже подрѣжїе мое недос'тоинъ сы прелес'ти сльжа живы т'щепитїа

qui maritus meus patrimonium meum indigne cum idolatrie vivendo devastat

Ve slovanském textu je егоже ve funkci korelativní vztaženo ke Kristu („manžel je Krista nehoden“), přičemž v latinském textu je latinské *qui* vztaženo k manželu svaté Anastázie.

S tendencí vynechávat či přizpůsobovat dobovému pojetí slova z okruhu výrazů souvisejících s pozdně antickými reáliemi souvisí i případ, kdy slovanský překladatel patrně vynechal tuto část latinského textu: *patrimonium meum (...) devastat*.

Otázkou zůstává vztah slovanského překladu прелес'ти сльжа живы т'щепитїа k latinskému znění *cum idolatrie vivendo*, zejména v souvislosti s překladem latinského *idolatria* „kult model, modloslužebnictví“. *Idolatriae* latinského textu odpovídá buď прелес'ти сльжа, nebo ve staroslověněštině nedoloženému т'щепитїе. Je také možné, že příslušné místo slovanského textu je dokladem překladového hendiadys. Tento předpoklad podporují různočtení Anast (byť porušená), mezi nimi

zejména znění rukopisu Gr, srov. прѣльсти сльже живѣи и тѣшитѣю, kde poslední uváděné slovo stojí za původní тѣшитѣи.

(161a/10-11) ТАКО̅ М'НЮ ЯКО̅ Й̅ И ЖИВОТЪ МИ ТЕЛЕС'НЫЯ ѸНОС'ТИ

ita, ut vitam me temporalem amittere suspicior

Jako pravěpodobné se jeví, že na místě zachovaného юность stálo původně патнѣ отъпоустѣ, které dobře odpovídá latinskému slovesu *amittere*. Rukopis Gr má na příslušném místě významově odpovídající podobu оставити.

(161a/14-15) В НЕИ ЖЕ ИС'ПОВѢДИ ГИ МОЕГО СПСА ХА̅ · ЧТ'НА СЛОВѸ

in qua de confessione domini mei Iesu Cristi honorifice glorior

Za velmi zajímavý a ve staroslověnských památkách výjimečný je nutno považovat překlad lat. *Iesus* slovem сьпсацъ, srov. též 160b/2. Této problematice se budeme věnovat v části lexikálního rozboru.

(161a/19) МОЗИ ЧЛ'ЧЕ БЖ'ИИ ПОМ'НИ МА

vale, vir dei, et memento mei

Latinské vale „bud' zdrav, sbohem“ je mechanicky přeloženo.

(161a/19-20) ПОСЛАНАѸ ЖЕНѸ ѠП'ШЬ

lecta epistula

Z uvedeného srovnání vyplývá, že se slovanské znění od latinského odchyluje podstatným způsobem. Je možné, že v latinském znění, z něhož vycházel původní překlad stálo sloveso *legere* ve významu „číst“, které překladatel četl jako *legare* ve významu „poslat, vyslat“. Je to jedno ze dvou míst, jež proti latinskému textu, hovořícímu o poslání dopisu, mluví o osobním poselství (160b/16, 161a/19-20), možná v důsledku odlišné předlohy.

(161b/3-4) И ѸТѢШ'НА С'ЛОВЕСА НАПИСА
et consolaria ei verba rescripsit

(161b/3) ТѸ ЖЕ НА ВѢРѸ ОУТВЕР'ДИ
eamque in fide Cristi fideliter roboravit

(161b/5-6) С' НАС'ТОЛ'НИКИ (var. Gr. НАСИЛЬСТВО) НѢДИМ'И ИТИ НА ПЕРЬС'КѸЮ ЗЕМ'ЛЮ
legatum accepit invitus ad Persidam provinciam profecturus

Všetchna znění slovanských rukopisů se odchyľují od latinského textu Kappelovy edice. Nicméně se zdá, že v rukopise Gr je v podobě НАСИЛЬСТВО skryto původní НА СЪЛЪСТВО odpovídající latinskému *legatum*. Latinské znění *ad Persidam provinciam profecturus* terminologické povahy je v Anast přeloženo v obecném smyslu НА ПЕРЬС'КѸЮ ЗЕМ'ЛЮ.

(161b/15) ДА ВОДЫ ЕИ НЕ ДАИХѸ
ut aquam ei vix umquam p(e)r omnia illi darent

(162a/1) ЗАНЕ^Ѹ ЛЮВ'ЕЕ Р'А СИ ТЕР'ПЛЮ
pro cuius amore hec sustineo

F. V. Mareš ЗАНЕ^Ѹ emenduje ve své edici podle znění lat. paralely *pro cuius* jako НЕ(ГО), slovanský písař však spíše užil spojku ЗАНЕЖЕ „protože, nebot“, což dokládá neexistence různocnění a kontext slovanského textu.¹⁸⁵

(162a/1-2) Ѹ Ѡ ѸНОСТИ МИ СИ ВѢСИ
que a vetula ista cognoscis

¹⁸⁵ F. V. MAREŠ, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, s. 167.

Ve slovanském znění stojí ѿ юности ми „od mého mládí“, ale v latinské paralele je *a vetula ista* „od této stařenky“. Je zajímavé, že юность je sémanticky v obecném smyslu opakem latinského slova *vetula*. Je také možné, že v archetypu Anast stálo na příslušném místě вещи ми.

(162a/3-4) и сѣрѣшенъ вѣрѣ еи написа
verba fide plenissima scripsit

(162a/4-5) (и) п(о)усті ю • да бы даб'льнѣ вса си за х'во има с'терѣпѣла
ut et patienter hec omnia pro Christi nomine sustineret, ammonuit

Slovanské znění se odchyľuje od latinského textu slovosledně. Spíše jako důsledek překladu hodnotíme даб'льнѣ¹⁸⁶ „chrabře“ slovanského textu, které stojí za lat. *patienter* „trpělivě“.

(162a/5sq) Slovanské znění na foliu 162a neobsahuje paralelu k latinskému textu závěru Chrysogonova dopisu Anastázii: *et in cetera hec verba composuit: tu autem, o Christi inreprehensibilis famula, crucis Christi tropheum tota mente constringe et te ipsam in opere dei conforta, in quo, dum tuis desideriiis parueris, cum martirii palma ad Cristum attinges.*

Jelikož slovanský překlad odpovídá latinskému textu Kappelovy edice velmi věrně, je pravděpodobné, že slovanský překladatel vycházel z jiného latinského textu, jehož odrazem je Anast.

(162a/5-7) прик'лючи же са дб'іє м'жж еа на п'вти см'рть и привезенъ б'і в' лод'и
interea contigit, quod mortuus vir eius reductus est in nave

Slovanský překladatel pochopil participium minulé od lat. *mori* „zemřev“ jako adjektivum a překlad tomu přizpůsobil.

¹⁸⁶ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 167.

(162a/13-14) во прѡсѣтѣа жѣ рѣзѣи обѡлькѣши

villissimo habitu

Proti latinskému adverbialnímu výrazu stojí v Anast polovětná participiální vazba.

(162a/14) тѣмѣничѣникѣ посѣщѣашѣ

carceres iterum circuibat

Patrně za překladové vynechání je možné považovat slovanské znění тѣмѣничѣникѣ посѣщѣашѣ bez přeloženého lat. *iterum*. Iterativní povaha slovesa посѣщѣати zmíněný předpoklad umožňuje.

(162a/20-162b/1) єдиногѡ жѣ хрѣсогѡна повѣли привѣсѣти кѣ сѣбѣ

solum autem Grissogonum sibi presentari

(162b/4-5) мѣногѣи сѣтѣи бѣжѣи сѣтвори сѣвѣбѣ

multa maiora sanctis dei fecerat obsequia

Slovanský text hovoří o Anastáziině službě mnoha křesťanům, latinský text hovoří o „mnohých ještě větších velkých službách křesťanům“. Zejména v pojetí přívlastků se slovanský text od Kappelova odchyluje i v některých dalších případech.

(162b/8) ѡ водѣ исхѡдѣнѣи

Ad aquas gradatas

Část textu ѡ водѣ исхѡдѣнѣи je pravděpodobně prostým překladem latinského místního názvu *Ad aquas gradatas*, které je nejspíš opisným označením města Grado.

(162b/9)

и тѣло его

corpus autem sancti Grissogoni

(162b/10-11) тогѣа три вещи хрѣтіанѣна · сѣ попо^м зоило^м пришеѣши

iuxta, ubi tres cristiane cum presbytero Zoilo morabantur

Dokladem jiné předlohy, než jakou představuje latinský text Kappelovy edice, je slovanské znění пришеѣши „přišly“. V latinském textu stojí *morabantur* „pobývaly“.

(162b/ 11-13) вѣзаша тѣло сѣго хрѣсогона и чѣнѣ сохраниша

qui collige(n)s corpus eius sanctum honorificeque sepellivit

(162b/13) Od místa počínajíc емѣ же во снѣ сѣказано бѣ мѣсто (...) se slovanský a latinský text (*passus est autem beatus ...*) rozcházejí.

Materiál, který byl představen výše, je jedním z důležitých kritérií, která odkrývají blízkost slovanského překladu s latinským zněním. Odchytky Anast od Kappelova latinského textu jsou různé povahy. Jednak je tvoří nečetné překladové chyby, dále případy, kdy slovanský překladatel upravoval překlad ve shodě se svými dobovými (ne)znalostmi antických reálií, někdy vynecháním části latinského textu, jindy stylově prostším překladem. Marginální slovosledné odchytky Anast potvrzují, že se slovanský překladatel držel věrně své předlohy. Lze konstatovat, že slovosledně je Anast téměř doslovným překladem, nikoli však mechanickým převodem.

Vzhledem k dosti značné časové odlehlosti zachovaných rukopisů Anast od vzniku předpokládaného staroslověnského překladu (tři až čtyři století) je nutno také uvažovat o možnosti přepracování slovanského znění, tak jak je v zachované podobě reprezentují rukopisy Anast.

Některá místa považujeme za pozdější interpolace, které pravděpodobně vznikly z neporozumění původní slovanské textové pasáži či výrazu, nebo mohly být důsledkem nečitelného textu či snad chybného rozepsání slova původně zapsaného

pod titlou. Část z těchto míst jsme se pokusili s větší či menší mírou pravděpodobnosti rekonstruovat. Textologicky relevantní místa slovanského textu Anast (zejména závěr), k nimž chybí paralelní latinský text, spolu s odchylným zněním Kappelova textu ve srovnání s Anast (viz např. 162a/5sq) také dokládají, že překlad vycházel z jiné latinské předlohy, slovanskému znění bližší.

2.7 Jazyková charakteristika

V úvodu edice Anast uvedl A. I. SOBOLEVSKIJ¹⁸⁷ stručnou jazykovou charakteristiku textu památky. Upozornil na některé archaické podoby: jmenné tvary adjektiv v přívlastku **многими** (tj. **многозѣми**) **мѣками** (162b/20), **многами пакостѣми** U (159b/8). Spojení **многами пакостѣми** se vyskytuje i v dalších paralelních ruskosl. textech, a to v rukopisu M (Sobolevským neuvedeno) a podle našeho zjištění i v rukopisech V, R, L. Sobolevskij připomněl dále užití bezpředložkového lokálu v případě **хѣахъ сѣтопѣ** (...) **присѣтаѣ** (161a/5-6). Zmíněné doklady Sobolevskij pokládal za důkaz starobylosti památky.

Sobolevskij předpokládal, že legenda byla přeložena z latinské předlohy. Uvedl také doklady, které podle jeho mínění svědčí pro tento předpoklad. Jako příznakový ve vztahu k latinské předloze považoval zápis **во акѣвилѣ** (162b/4) shláskovou skupinou -kv-; k tomu je třeba z našeho pohledu dodat, že doklad uvedený Sobolevským obsahují všechna rukopisná znění kromě rukopisu Ch, který pasáž neobsahuje. V neprospěch možnosti latinského překladu uvedl u dokladu **поуплии** podobu s literou *p* (160a/17, 161b/4).

V následném popisu uvedl příklady, které hodnotil jako doklady pravděpodobného doslovného překladu z latinské předlohy. Sobolevský předpokládal, že **господѣство** (162a/12) stojí v Anast za latinské *dominium* ve významu „jmění, zboží“. Také níže uvedené případy dokumentují podle Sobolevského vliv latinské předlohy: **сватзии божи** (162b/4) za *sanctus dei*, **мози** (...) **помѣни ма** (161a/19) za *vale* (...) *et memento mei*, **ѡпѣщенѣ ахѣ** (161a/12-13) za *dimisso animo*. Za nevhodný překladový latinismus považoval užití **во истиннѣ** (160b) za *vero*, přičemž odkazoval na podobný výskyt v *legendě o svatém Vitu*. Podle Sobolevského je možno pochopit užití **млн** (161b/19) za *praecare* či *ora* v latinském originálu. Za doklad překladu z latiny uvedl také **аносъ** (160b/6) jako překladovou chybu z latinského *anus*.

¹⁸⁷ A. I. SOBOLEVSKIJ, op. cit., s. 320–333 (úvodní poznámky).

Objasnění sporných míst Sobolevský spojoval s nalezením latinské předlohy. Uvedl alespoň jemu ne zcela jasné slovo *мѣшь* (163a/9, 162b/10) v pravděpodobném významu „matrona“.

V závěrečném hodnocení Sobolevskij usoudil, že překlad nepatří k nejzdařilejším, neboť překladateli nebyl latinský text vždy zcela srozumitelný.

Ačkoli se část předpokládaných překladových spojitostí po nalezení latinského textu G. Kappellem neprokázala, nelze než ocenit filologickou, resp. analytickou jemnost podání prvního editora Anast.

2.7.1 Grafika a písarský úzus, vybrané hláskové jevy

Vzhledem k tomu, že byl v naší edici zvolen jako základní text rukopis Q. I. 320 a odlišné hláskoslovné jevy jsou zaznamenány v aparátu edice, zaměříme se níže zejména na materiál, který přináší zmíněný rukopis.

Než přejdeme k popisu základního rukopisu Q. I. 320, krátce charakterizujeme rukopis Gr. Uváděné doklady přejímáme z edice Gr¹⁸⁸ a odkazujeme na příslušné místo textu.

Z typických jevů¹⁸⁹ zasluhuje pozornost jednojerový pravopis (ь), reflexí zániku nosovek jsou zápisy s оу a Ѹ na místě staršího о, srov. *мѸжь* (338aβ 14), *моучень* (338aβ 17), dále zápisy ю na místě staršího јо, např. *съ единою отроковицею* (338ba/1) a є za starší е a је, viz *ме* (339aa 11), *сѣые анастасіе* (338aβ 9-10). Výrazem srbských hláskových procesů jsou záměny *ы* s *и*, např. *да би (...)* *обрѣла* (338aβ 35), *да бы (...)* *могла посѣпати* (338ba 5-6), *води* (339aa 7), *избѣити interficere* (339aa 35).

¹⁸⁸ F. ČAJKA, op. cit.

¹⁸⁹ Viz např. З. РАНКОВИЋ, *Напомене о црквенословенском језику у Срба*, Црквене Студије 3, Ниш 2006, č. 3, s. 299–305; Д. ИВАНОВА-МИРЧЕВА – И. ХАРАЛАМПИЕВ, *История на българския език*, В. Търново 1999, s. 243–248.

Z dalších znaků jsou důležité ty, které dokládají smíšený ortografický charakter rukopisu Gr. Na straně jedné shledáváme typický projev resavského pravopisu, a to zápisy *с ъ в* tzv. slabé pozici, např. *сътвори* (338aβ 27, 338bβ 6), *възврати се* (338bβ 34), *съхранише* (339aβ 14) aj., které již bývají od počátku patnáctého století obvykle nahrazovány vokálem. Na straně druhé se v Gr vyskytují pro resavský pravopis neobvyklé doklady se *жа*, viz *хочъждьшимъ* (338aβ 28), *обхожаше* (338ba).

V ruskocsl. rukopisu Q. I. 320 z přelomu patnáctého a šestnáctého století se redakční příslušnost projevuje četnými rysy, shledáváme i některé jevy lokálně příznakové. Z charakteristických ruskocsl. jevů, jak je uvádí např. J. F. Karskij¹⁹⁰, se objevuje v textu pouze část.

Silné jery jsou nahrazeny *о* (< ѣ) a *е* (< ѝ): *око̀нца* (160a/19), *посо̀лз* (160b/13), *идолес̀кз* (160b/19), *ошес̀твѣи* (161a/2), *тем̀ницѣ* (160a/6), (160a/10), *тем̀ницѣ^м* (160a/7) aj.

Nosovky jsou nahrazeny *и/ју* (< ѣ/ѣ): *рѣцѣ* (163a/6), *точѣю* (161a/12) a podobně *а/ја* (< ѣ/ѣ, v textu realizováno *а/а*): *прѣати* (160b/17), *анастасѣа* (159b/2), *еаже* (161a/1) aj.

Severoslovanský vývoj psl. skupiny **olt-* dokládá příklad *вѣлодѣи* (162a/7).

Z ruskocsl. příznakových rysů se v Anast za praslovanské **tj* píše důsledně *ѣ*: *вѣходѣи* (160a/10), *мѣнаѣи* (161b/15) aj.

Znak *а* má hláskovou platnost *ја* a je grafickou dubletou *ѣ*, případy na *ѣ > а/ја*: *сѣѣиа* (159b/2), *блѣнѣи* (159b/12), *еа* (159b/14), doklady s *ја* realizovaným graficky *а* viz např. *оживѣлаашѣ* (159b/11), *творѣашѣ* (159b/13), *ѣрѣа* (159b/3),

¹⁹⁰ J. F. KARSKIJ, *Славянская кирилловская палеография*, Ленинград 1928, s. 320–323.

ТЕЛЕСНАА, ДХОВНАА (159b/15) atd. Distribuce v textu je však neustálená, srov. ПРИИМААШЕ (159b/17), ale ПОЖИНААШЕ (159b/14) aj.

V rukopise Q. I. 320 můžeme sledovat typické ruskocsl. záměny ϵ s ѣ : ВРЕМЕНА (159b/3), ТЕЛЕСНАА (159b/15), ВЕСПРЕСТАНИ (161a/16), ПРѢ (163a/2), ПРЕЛЕСТИ (161a/7), ПРЕСВѢТЛІЕ (160b/15), ТРЕВЕЦНИКЪ (161a/3), ѠВРЕЩИ СА (161a/18) aj.

Ve shodě s ruskocsl. územ nacházíme v iniciálních pozicích prejotovaný vokál a v zápise ѡ , např. ѡКО (160a/1), (160b/10), (161a/9), ѡКОЖЕ (159b/14), ѡЖЕ (160b/20).

Charakteristickým znakem rukopisu je neprejotované iniciální ϵ , které nacházíme např. u těchto dokladů: ЕГО (160b/2), (160b/5), ЕЮЖЕ (160b/14), ЕАЖЕ (161a/1), ЕГОЖЕ (161a/4), (161a/6), ЕЖЕ (162b/8), ЕМѦЖЕ (162b/13), ЕМЬ (161a/3), ЕСМЬ (161a/13), (161a/17), Е (161a/12), ЕТЕРЪ (159b/5), ЕТЕРА (160b/2), (160b/7) aj. Tím se rukopis graficky shoduje s nejstaršími cyrilskými přepisy hlaholských textů.

V oblasti konsonantismu sledujeme písarský úzus v podobě důsledného užívání grafické varianty з (nikoliv с): ЗВѢЗЫ (160a/19), КНЗЮ (162a/19), МОЗИ (161a/18), МОЗЪ (163a/6) aj. Praslovanská skupina $*dj$ je realizována jako ж : ПОСАЖЕНЪ (159b/7), ОВЪХОЖААШЕ (160a/6).

Za původní praslovanské $*tl/dl$ nacházíme zjednodušenou podobu s l , srov. ОВРѢЛА (160a/5), МЛТВЪ (161a/20), МЛИШИ (161a/17), МЛИ (161b/19), tedy východoslovanskou a jihoslovanskou (tedy i staroslověnskou) střídnici.

Praslovanské skupiny $*tārt/tālt$ a $*tert/telt$ se reflektují jako metateze likvid v jihoslovanské (tj. i ve staroslověnské), ale i západoslovanské podobě: ГЛАВЫ (160a/13), ГЛАВЪ (162b/14), ГРАДА (162a/19), БРЕГЪ (162b/9), ВЛАСЫ (160a/13) aj.

Za typické regionální příznaky severoruského původu¹⁹¹ lze označit zejména záměny ѣ a и: повели místo повелѣ (162b/1), ввидѣвѣ místo ввѣдѣвѣ (160a/17), повѣнѣна místo повинѣна (161a/13), домовѣ místo домови (161b/7). Jako výsledek této záměny je patrně možno považovat i вѣдѣти, které stojí za původní видѣти (160a/20) a zřejmě i акѣвѣльсѣтин (162a/17), naproti tomu nacházíme i акѣвилѣ (162b/4). Problematické je určení tohoto jevu v případě посѣѣ (163a/7), ruské rukopisy se zde různí, Q. I. 320 spolu s M mají podobu zakončenou -и, rukopisy U, V, R, L mají zakončení -ѣ, Ch slovo v textu nemá. Srbskokosl. rukopis Gr má podobu посѣѣ.

Výrazem písařského úzu jsou zdvojené skripce и: блѣжнѣно (162b/19), блѣжнѣнѣи (159b/9), истинѣнѣнѣ (159b/12), (159b/19), истиннѣнѣнѣ (160b/4), naproti tomu ale čteme také истинѣнѣнѣ (160b/9).

Užití grafémů ѣ a и je motivováno především pozičně. Před vokalickým grafémem se píše ѣ, v ostatních případech и: мѣнѣиѣ (159b/1), анастасѣа (159b/2, 159b/10), гѣнѣиѣ (159b/4), хѣтѣанѣльсѣко (159b/4), бѣжѣи (159b/5), бѣжѣиѣ (159b/7), вѣнѣиѣю (159b/12), прѣимѣашѣ (159b/17), одѣнѣиѣ (159b/19) aj. Výjimku tvoří блѣвѣи (159b/2), důsledkem nedostatku místa na konci řádku je pravděpodobně nedopsané и v dokladu сѣщѣи (159b/20). V ostatních případech se píše и: гѣи (159b/2), неѣчѣтивѣаго (159b/3), именѣиѣ (159b/5), иѣа (159b/7), и (159b/8, 15, 18, 20), велика (159b/20), прѣимѣашѣ (159b/17) aj.

Grafém ѣ se užívá v předložce s významem „od“, a to důsledně s cyrilským т v superskripci: ѣ (159b/8, 9; 160a/16, 19; 160b/13,16; 162a/1), s výjimkou ojedinělé podoby ѣ na místě předpokládaného ѣ doloženého i v různocteních (160b/13), kterou interpretujeme jako lapsus calami. V souladu s ruskosl. grafikou je ѣ přítomno i v předponě, viz ѣпѣщѣенѣнѣ (161a/12), ѣпѣщѣ (161a/20),

¹⁹¹ N. DURNOVO, *Введение в историю русского языка*, I, Brno 1927, s. 116.

ѠѢРѢЩИ СѦ (161a/18), ѠСѢКНОВЕНѢ (162b/16). V jednom případě nacházíme Ѡ také v zápisu zájmena ѠНЗ (159b/13). V ostatních případech je užitá bezpříznaková grafika s o.

Značně rozkolísaná je zejména grafika předložek. Nacházíme je v podobách s jerovým grafémem, tj. ѡЗ (160a/1, 163a/12), кЗ (160b/6) aj., dále ve skripcích s ‚pajerkem‘: с (161b/5, 162b/11), в (160b/12, 161b/15, 162b/16, 163a/10), к (162b/16, 20), dále jsou psány i bez jeru: в (160a/10), (161a/14) aj., či v podobách s vokálem o, např. со (160b/2, 161b/1), во (160b/4, 162a/13, 162b/3, 13), ко (161b/16, 162a/10, 163a/4) aj. Například v případě předložky ѡЗ připadá z celkového počtu dvaceti čtyř výskytů: во (9x), в (8x), ѡЗ (5x) a в (2x).

Časovou odlehlost rukopisu od doby vzniku archetypu dokládá pravděpodobně pravidelné psaní vokálu u pomocí grafické varianty digrafu оу, tj. ѡ, a to i v pozici na začátku slova.¹⁹² Nalézáme pouze tři odchylky od tohoto pravidla: оУТВЕРДИ (161b/3), поговѣлю (161b/11) a воГЛАСТВОУ (161b/3). V prvním případě můžeme uvažovat o využití cyrilského digrafu оу jako příznakového grafému, který byl patrně ponechán jako signál mezislovního předělu v příslušné textové pasáži на вѢрѡ оУТВЕРДИ.

V zápisu jerů je patrné značné kolísání, které může mít několik důvodů. V souhlase s ruskocsl. ortografií je tvrdý jer užíván na konci slov po konsonantech, nemá hláskovou platnost a signalizuje konec slova: етерѡ (159b/5), хрѡсогонѡ (159b/6), единакѡ (160a/1), сѡлѡгѡ (160a/1) aj. Uprostřed slov je tvrdý jer (a grafická realizace ve formě ‚pajerku‘) doložen jak v pozicích etymologicky náležitých, např. мѡногымѡ (159b/8), дѡщере (159b/10), павѡла (159b/13), сѡтвори (159b/18) aj., tak často v pozicích etymologicky nenáležitých,

¹⁹² F. V. MAREŠ, *Novocírkevněslovanský jazyk ruského typu a jeho pravopisný systém*, in: *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, s. 558 (celý text s. 541–572).

срѡѡ. дѣкѡвѣра (159b/1), вѣремена (159b/3), диоклѣнтїана (159b/3), хрѣтїанско (159b/4), пакосѣтъми (159b/9), оживѣлаашѣ (159b/11), земѣли (160a/3), богѡсѣтво (160a/5) ај.

„Pajerky“ jsou často užity na místech, kde mají staroslověnské památky jer měkký: прогонѣникъ (158b/8), истинѣнъ (159b/12), телесѣнаа (159b/15), ѡховѣнаа (159b/15), вѣчнаго (159b/16), равѣнъ (159b/18), вѣрѣнѣм (159b/18), темѣницъ (160a/6) ај. Měkké jery jsou doloženy pouze ve dvaceti případech, zejména ve slovech, jejichž podoba odpovídá někdejší grafice staroslověnské, např.: хрѣтїаньско (159b/5), ѣъ (160b/2, 161b/13), ѣнѣ (160b/14), оѣъ (160b/19), емѣ (161a/2), емѣ (161a/13, 18), смѣръть (162a/7), ѣсѣтъвѣъ (162a/12), аминѣ (163a/13) ај.

Slovanskému „jery“ odpovídá digraf ѣ, viz воды (161b/15), вѣрѣнѣм (159b/18), зѣвѣзѣѣ (160a/19) ај. V textu Q. I. 320 ovšem nacházíme i zápis s měkkým *i* po *k* ve shodě s pozdějším ruskosl. územ, срѡѡ. исповѣдѣники (161b/1), вѣки (163a/12).

Grafém ѣ „yžica“ se v textu samostatně vyskytuje pouze ve skripci хрѣ (163a/4), nejde-li o zkrácený zápis оѣ ve skripci pod titlou.

Skripce vlastních jmen můžeme téměř ve všech případech spojovat s běžným byzantsko-slovanským územ. Zvláštní pozornost však zasluhuje slovanská podoba jména *Publius* latinské paralely. V Anast se jméno nachází v zápisech пѣпѣли (160a/17) a пѣпѣлю (161b/4). Jméno se vyskytuje ve staroslověnském materiálu (SJS III, 169-170) v Christ, Mak, Ochr jako попѣли, v Mak помѣпѣли, jako adjektivum přivlastňovací je doloženo v Christ, Mak, Šiš a Bes jako попѣлиѣвѣъ a попѣлиѡвѣъ, podobu s ѣ uprostřed jména (поѣпѣ-) zachovávají Mak

a BesUvar. A. I. SOBOLEVSKIJ¹⁹³ považoval zápis s p uprostřed slova za grecismus. K Sobolevského hypotéze se vyjádřil F. THOMSON¹⁹⁴, který zmíněnou slovanskou skripici za projev řecké předlohy nepovažuje. Domníváme se, že hlásková podoba jména může svědčit o přímém převzetí z německého prostředí respektujícím středoevropskou výslovnost latinského b, podobně jako to dokládá Dijav, kde je uvedena abatyše Valburga v zapsané podobě вѦЛЪПЪВЪРГА¹⁹⁵, či podoba роДЪПѦЩИ¹⁹⁶, doložená v Ochr (SJS I, 415), odpovídající latinskému genitivu *Cuthberti*.

Svou hláskovou povahou rukopis Q. I. 320 v zachované podobě dokládá ruskosl. provenienci, záměna Ѧ s и odkazuje na jeho severoruskou příslušnost. Grafická rozkolísanost v zápisech předložek i v jiných případech, které lze přičíst nejspíše hláskovým procesům v ruském prostředí, umožňuje předpoklad, že zachovaná podoba textu prošla několika opisy.

Celková povaha i přes časovou odlehlost rukopisu od jeho archetypu podle našeho názoru nestojí proti předpokladu, že text z přelomu patnáctého a šestnáctého století měl staroslověnské východisko.

2.7.2 Vybrané jevy morfologické a syntaktické

V této části práce se omezíme na vytčení morfologických a syntaktických jevů, které dokládají starobylost Anast, resp. vztah textu k latinské předloze. V dílčích případech také upozorníme na jevy novější či jiným způsobem zajímavé, přičemž vycházíme zejm. z textu rukopisu Q. I. 320. V naprosté většině dokladů reprezentuje Anast takový stav morfologického systému, jaký bývá obvykle uváděn v mluvnicích staroslověnštiny. Je ovšem nutno upozornit, že text Anast je relativně krátký na to,

¹⁹³ A. I. SOBOLEVSKIJ, op. cit., s. 320.

¹⁹⁴ F. THOMSON, *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin in Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*, s. 346.

¹⁹⁵ V. KONZAL, *Staroslověnská modlitba proti ďáblovi*, s. 221.

¹⁹⁶ P. VYSKOČIL, *Znovu o rusismech v Ochridském apoštoláři*, Slovo 39–40, 1989–1990, s. 53–54 a 63–64 (celý text s. 53–71), V. KONZAL, op. cit., s. 179.

aby se v něm projevil všechny znaky umožňující zřetelné lokální či časové zařazení památky.

V deklinaci je pozoruhodný stav o-kmenů maskulin. Podoby Isg. na -омъ, slov. зонл^{M} (162b/11), поп^{M} (162b/11), $\text{хрѣсогон}^{\text{M}}$ (160b/3), jsou dvouznačné. Mohou být dokladem původních staroslověnských koncovek, nebo mohou být interpretovány jako vokalizované severoslovanské zakončení -ѣтъ. Neprojevuje se tvarová synkreze, tj. splývání o-kmenů s u-kmeny. Tak např. v Dsg. čteme vždy хрѣсогонѣ (161b/16), (162a/10), трѣвѣщникѣ (161a/3) aj., nikoli zakončení -ови. Podobně nenacházíme analogické formy se zakončením na -овъ v Gpl., viz прогонникъ (159b/8), темникъ (160a/9), (162a/14), исповѣдникъ (160b/13).

Znakem prosazování kategorie životnosti je genitiv-akuzativ: хрѣсогона (162b/1), (162b/6), $\overline{\text{га}}$ (161a/17).

Podobným způsobem jsou ustálené i další vokalické kmeny. Za pozornost stojí substantivum стражь , které kolísá mezi i-kmenovým a ja-kmenovým skloňováním, viz сѣтража Apl. (160a/8), сѣтражи Npl. (160a/19), стражѣ Dsg. (161b/8), сѣтражѣ Dpl. (161b/10), сѣтражѣе Npl. (161b/14). Původní u-kmenové zakončení Dsg. odhaluje adverbium домовѣ (161b/7) se severoruskou záměnou и v ѣ.

Ze souhláskových kmenů jsou doloženy n-kmeny maskulin: Lpl. $\overline{\text{анѣхъ}}$ (162b/19) a neuter: Asg. има (159b/7), (162a/5), Isg. имѣнѣ^{M} (159b/5), Apl. вѣремена (159b/3). Neutrum сѣма je doloženo v Apl. сѣмена (159b/16). Původní zv-kmeny shledáváme v genitivu любѣе (162a/1) a v Asg. $\overline{\text{црковъ}}$ (163a/10). Doklady s-kmenů představují Nsg. тѣло (162b/9), Asg. тѣло (162b/12), Apl. слова (161b/2), (161b/17), (162a/3), Gsg. тѣлесе (161b/18) a Adu. очи (162a/15). Tvary r-kmenové nacházíme v Nsg. $\overline{\text{мти}}$ (160b/10), (160b/20) a Gsg. дщере (159b/10). Užití duálových tvarů nacházíme v akuzativu, viz онѣ за рѣцѣ и нозѣ сѣвазана сѣши (163a/6-7)

а очи своа (162/15) *oculos suos*.

Pro Anast je charakteristické kolísání v užití jmenných tvarů adjektiv a participií vůči složeným podobám. Rukopisná znění dokládají odchylky zejména v rukopisu Gr na straně jedné a v ruskocsl. rukopisech na straně druhé, srov. сльга идолес'кз (160b/19), сѣши (Gr соуцаа) сѣши анас'таси сосѣда (160b/8), ма (...) в' тем'ници горши (Gr горшини) зат'вори (161a/9-10), на перьс'кю (Gr перскѹ) зем'лю (161b/6), да изидѣшѹ (Gr изидоушоую) дшю мою тои прїимѣ (161b/20), кнзю рѣс'ка (Gr румьскааго) града (162a/19). Velmi zajímavé je užití složeného a jmenného adjektiva v dokladu чѣнаа и ѹгод'на (Gr ѹгоднаа) бгѹ сльга (162b/3).

Ve složeném skloňování adjektiv je příznačné, že vedle nečetných tvarů stažených, např. по тем'ницѣмъ лѣс'кимъ (160a/7) а нечѣиваго цѣра (159b/3), se vyskytují zejména formy nestažené.

Vedle četného užití jmenných adjektiv upozorníme také na archaický rys v zakončení minulých činných participií u sloves IV. třídy s kmenem infinitivním tvořeným kmenotvornou příponou -i-, u nichž se nevyskytují mladší tvary na -ivz, -ivši, -ivz, srov. въз'вращ' са (161b/10). Ze zájmené deklinace poukážeme na mladší tvar Nsg. m. tvořený podle složených adjektiv тои (161b/20), srov. да (...) тои прїимѣ, jehož výskyt lze patrně přičíst úzu ruských písařů. Variantní rukopis Gr má na příslušném místě podobu тз, v zápise тѣ. Tam, kde v rukopisu Q. I. 320 nacházíme zájmeno сиць, užívá rukopis Gr zájmeno s adjektivní deklinací сицевѣ, srov. Asg. f. сицѹ рѣчь имѣши (160b/17), var. Gr сицевоу.

Z konjugace zasluhují pozornost zejm. podoby aoristu a imperfekta. V Anast se nevyskytují doklady aoristu sigmatického mladšího s výjimkou ojedinělého výskytu 3. os. pl. раз'бѣгоше се v rukopise Gr na místě, kde ruské rukopisy mají tvar imperfekta 3. os. pl., srov. раз'бѣгахѹ са (162a/8) *fugerunt*. Ve třetí osobě sg. aoristu

sigmatického staršího od slovesa НАЧАТИ se objevuje, jako již v památkách kanonických, koncovka přejatá z přezentu, srov. НАЧА^Т БЫТИ ПОСОЛЪ (160b/12). Podoby imperfekt odkazují ke starobylé předloze. V Anast převažují ve 3. os. sg. tvary БѢ (159b/5, 160b/1, 160b/19), tvořené od základu *bhē-, které jsou z formálního hlediska původní aoristové formy ve významu imperfekta, nad podobou БѢШЕ (160b/11) s analogickým zakončením imperfekt. Tvary imperfekt jsou důsledně psány v nekontrahovaných podobách (-aa-, resp. -aa-), s výjimkou ОДѢШЕ (159b/20), БКЛАНѢ СѦ (161a/5), РАЗ'БѢГАХЪ СѦ (162a/8), МЪЧАХЪ (161b/14) a НЕ ДАМАХЪ (161b/15).

Ačkoli nebylo cílem této kapitoly zevrubně analyzovat morfologický plán, ale spíše upozornit na typické jevy, přesto lze konstatovat, že Anast se z tohoto pohledu jeví archaickou. Síla písarské tradice nám zachovala text Anast z pohledu morfologie v podobě starobylé.

Podobnou charakteristiku, která byla uvedena v úvodní části morfologického popisu, je nutno předeslat i v souvislosti se syntaxí Anast. Jelikož je text legendy relativně krátký, nemohou se v něm projevit všechny znaky eventuální lokální příslušnosti či jevy umožňující zařazení do určitého období. Shrnující hodnocení vlivu latinské syntaxe v českocsl. památkách podali v poslední době zejména F. V. MAREŠ¹⁹⁷ a E. BLÁHOVÁ¹⁹⁸. V Anast se projevuje jak vliv syntaxe latinské, tak vliv knižní syntaxe staroslověnské. V následujícím výkladu se omezíme převážně na vybrané jevy, které zejména dokládají, že Anast je překladem z latiny.

V úvodu charakteristiky syntaxe Anast se zmíníme o slovosledu, jevu z hlediska atribuce Anast marginálním, který však velmi zřetelně dokládá vztah Anast k latinskému předloze.

Ze srovnání zachovaných rukopisů Anast s latinskou paralelou vyplývá, že se překladatel držel latinského textu velmi věrně. Odpovídá tomu mimo jiné právě i slovosled slovanského překladu, který doslova kopíruje latinský text. Případy nečetných odchylek od uvedeného pravidla uvádíme na tomto místě: (159b/16-17)

¹⁹⁷ F. V. MAREŠ, *Česká redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého (Dvojeslova)*, s. 381–383.

¹⁹⁸ E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 436–438.

СЪМЕНА ЖИВОТА ВЪЧНАГО ПРИМААШЕ *semina vite percepit eterne*, ЕДИНАКЪ
 ХЪЪ СЛОУГЪ (...) ПОСЪЩАТИ НЕ МОЖАШЕ (160a/1-2) *non aliter Cristi milites (...) visitare poterat*, ИЖЕ МА (...) ХРЪТІАНЪ СЪТВОРИ ЕАЖЕ ПО ОШЕСЪТВІИ (160b/20, 161a/1-2) *que (...) fecit me fieri cristianam, post cuius discessum*, БЪИ ЖЕ ТОГА (161b/3-4) *interea contigit*, ВЪ ТЪЗЪ МЪНАШИ КОНЧАТИ (161b/15-16) *se estimans in tribulatione defficere*, СИ СЛОВЕСА (161b/17) *verba hec*, ПРИВЕСТИ КЪ СЕБЪ (162b/1) *sibi presentari*, ПОВЕЛЪ ВЪ МЪСЪТЪ ЕЖЕ ВЪ ВОДЪ ИСХОДЪНЪИ РЪЧЕТ СА ВЪСЪКЪНЪТИ (162b/7-9) *iussit eum decolare in loco, qui Ad aquas gradatas dicitur*.

Dalším znakem typickým pro Anast, který v kontextu s dalšími charakteristickými znaky textu odkazuje na stáří překladu, jsou dobře doložené jmenné tvary adjektiv v přívlastku. Na tento rys upozornil už A. I. Sobolevskij, přičemž doklady uvádíme in extenso: ГОНІЕ (...) ХРЪТІАНЬСКО (159b/4-5), ЧТНА МЪЖА (159b/11), ВЕЛИКА РОДА (159b/20), СЛЪГА ИДОЛЕСЪКЪ (160b/19), ВГОДЪНА БГЪ СЛЪГА (162b/3), МЪЖЕСЪКА ПОЛЪ И ЖЕНЬСЪКА (163a/5) а ЧТНА ВЕЩЬ (163a/9).

Z pádové syntaxe zmíníme výskyt genitivu partitivního, resp. záporového, dativu adnominálního a absolutního a bezpředložkového lokálu.

Genitiv partitivní, resp. záporový, nacházíme v dokladech ДА ВОДЫ ЕИ НЕ ДАМЪХЪ (161b/14-15) *ut aquam ei vix umquam (...) darent* а НИЧЕСЪ ВАЩЕ Ё (161a/12) *nihil enim superest*.

Užití dativu adnominálního nacházíme v těchto případech: ТОГО ТОГО РЪА ТЪВОРААШЕ ДА БЫ БОГАСЪТВО(У) ЕА ГЪ БЫЛЪ (161b/12-13) *quod ideo egit, ut omnium facultatum eius dominus permaneret*, АНАСЪТАСІА ЧТНАА И ВГОДЪНА БГЪ СЛЪГА (162b/3) *Anastasia nobilis et devota dei famula* а případech překladu spojení lat. jména s posesívním zájmenem, srov. znění rukopisu Gr оцъ ми *pater meus*, vedle znění ruskocsl. rukopisů оцъ мои (160b/19), ѿ вности ми си вѣси (*que a vetula ista*

cognoscis), variantní rukopis Gr uvádí изъ отрещи ми въси. V užití příklonných forem osobních zájmen místo zájmen přivlastňovacích se Anast shoduje z českocsl. památek se *Službou o svatém Václavu*, z památek velkomoravských pak s *kánonem o svatém Dimitrii Soluňském*.¹⁹⁹

Latinský ablativ absolutní se v Anast překládá zejména systémovým staroslověnským dativem absolutním, viz бгъ ѿѣдѣши (161a/4) *deo miserante*, ѿпѣши ахъ (161a/13-14) *amisso spiritu*, роуданѣ гьстѣхъ еа быѣшъ (162a/12) *venditis itaque omnibus facultatibus suis*. K těmto dokladům lze připojit i některé další. Následující uváděné případy je nutné hodnotit každý zvlášť. Vazba dativu absolutního se užívá i v případě, kdy latinský text ablativ absolutní nemá, srov. ппѣлю мжжъ еа на совѣти седаши (161b/4-5) (*Publius vir eius in senatu sedens*). Ve znění лѣжи помощию (161a/4-5) snad můžeme vidět původní podobu лѣжи немоши *simulata infirmitate*. Zajímavý doklad pochází ze závěrečné části Anast, kde slovanské znění nemá odpovídající paralelu latinského textu Kappelovy edice, srov. обрѣте ю (тј. главѣ) яко и е' тѣ годинѣ ѿсѣкновеѣ быѣши (162b/15-17). V dalším dokladu je za latinský ablativ absolutní užito jiného způsobu překladu, nacházíme jej v textu ѿ подржѣа не мжжши (!) станиѣ (160a/16) *a mariti consorcio simulata infirmitate cessaret* a v textologicky málo průhledném místě посланѣ женѣ (161a/19-20) *lecta epistula*.

Anast obsahuje také dva doklady bezpředložkového lokálu,²⁰⁰ srov. хѣахъ стопѣ (...) прѣстаѣ (161a/5-6) *Christi vestigiis semper inhaesi*, druhý výskyt pochází z rukopisu Gr тѣлесе его приложи, přičemž ruskocsl. rukopisy zde mají předložkovou vazbu, viz к' телесе его приложи (162b/16-17).

Předložkové vazby excerpované z textu Anast nejčastěji odpovídají latinské paralele, přičemž některé případy je možno považovat za přímé napodobení latinské

¹⁹⁹ E. BLÁHOVÁ – V. KONZAL – A. I. ROGOV, *Staroslověnské legendy českého původu*, s. 220.

²⁰⁰ Značné rozšíření užití bezpředložkového lokálu v Bes dokládá F. V. Mareš, viz F. V. MAREŠ, op. cit., s. 381.

vazby. Přinášíme je v následujícím přehledu, přičemž uvádíme doklady z části textu Anast s odpovídající latinskou paralelou:

- přivlastňovací: εῖς ἑὸν σῖμα σπασ ἡσ (...) приплодни к себѣ (160b/2-4) *quem (...) lucratus est*;
- adnominální, resp. posesivní: начѣ взити посолъ ѿ неа и ѿ(тѣ) всѣхъ исповѣдникъ гнѣ (160b/12-14) *cepit esse legata inter ipsam et omnes domini confessores*;
- směrové: написа ко сѣмъ хрѣсогонъ (161b/16) *scripsit ad sanctum Chrisogonus verba haec*, нѣдимї ити на перьскѣю землю (161b/5-6) *invitus ad Persidam provinciam profecturus*; написа ко сѣмъ хрѣсогонъ си словеса (161b/16-17) *scripsit ad sanctum Grissogonus verba hec*, напишь къ кнезю румскааго гра (Gr), ruskocsl. znění má vazbu bezpředložkovou написа кнзю рѣска града (162a/19) *scripsit ad prefectum urbis Rome* – doklady jsou zřejmou nápodobou latinské předlohy a hodnotíme je ve vztahu k Anast jako latinismy, повелѣ въ мѣстѣ еже ѹ водъ исходѣнѣ речет са (162b/7-8) *in loco, qui Ad aquas gradatas dicitur*;
- cílového objektu: та възпрашѣ (...) да беспрестани за мене га млиши (161a/15-17) *deprecor (...) ut instanter pro me dominum depreceris*, млтвѣ за ню (...) сотвори (161a/20, 161b/1-2) *orationem pro ea (...) fecit*, к' семъ сѣи хрѣсогонъ многа и ѣтѣшна словеса (...) еи написа (162a/2-4) *ad hec sanctus Grissogonus multa consolatoria verba (...) scripsit*;
- účelové: тѣ же на вѣрѣ оутверди (161b/3) *eamque in fide Cristi fideliter roboravit*;
- místní: пѣп'лію мѣжъ еа на совѣти седащъ (161b/4-5) *Publius vir eius in senatu sedens*, тога діоклідианъ на аквѣльсѣти странѣ сын (162a/16-18) *tunc Dioclicianus in Agquilegie partibus positus*, повели привесѣти к' себѣ (162b/1) *sibi presentari*;

- kauzální: ДА БЫ (...) ЕСА СИ ЗА ХВО ИМА СЪТЪРПѢЛА (162a/4-5) *ut (...) hec omnia pro Cristi nomine sustineret.*

Z uvedeného materiálu bychom upozornili zejména na výskyt bezpředložkového lokálu a jmenných tvarů adjektiv v přívlastku, jejichž zachování v Anast prozrazuje stáří legendy. Další uvedené syntaktické prostředky použité v Anast potvrzují výsledky textologického srovnání Anast s latinským textem. Dativ absolutní je užit v souladu se staroslověnskou normou při překladu latinského ablativu absolutního, i když se vyskytují i nečetná užití jiného typu.

2.7.3 Lexikum

Staroslověnské a církevněslovanské lexikum bylo analyticky hodnoceno v řadě starších i novějších prací, přičemž nejčastěji se jedná o práce zabývající se stanovením nejstarší vrstvy staroslověnského lexika. Ve větším měřítku se o stratifikaci staroslověnské slovní zásoby pokusil V. Jagić v dosud metodologicky i materiálově nosné práci *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*.²⁰¹ Na jeho dílo navazovala řada badatelů, jistých závěrů bylo dosaženo také v případě charakterizace lexika jednotlivých redakcí (typů) staroslověnštiny a církevní slovanštiny. Zkoumání lexikálního fondu velkomoravské staroslověnštiny a české redakce (typu) staroslověnštiny zůstává tradiční doménou zejména české paleoslovenistiky – nelze ovšem přehlédnout přínos A. I. Sobolevského, který svými studii a edičními počiny v podstatě inicioval další bádání; dále je nutno zmínit přínos M. Weingarta, F. V. Mareše, Z. Hauptové, E. Bláhové, R. Večerky aj. Velkým přínosem jsou také metodologicky fundované práce vídeňského slavisty J. Reinharta.

Ačkoli se často uvádí, že lexikum je nejstabilnější částí jazykové systému, je toto hodnocení problematické. Problematiku atribuce lexikálních prvků a jejich rozšíření hodnotí např. E. BLÁHOVÁ: „Při zkoumání lexika (...) je však problémem vliv církevněslovanského jazyka, do značné míry normovaného, na originální tvorbu.

²⁰¹ V. JAGIĆ, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913².

Jestliže je tedy konkrétní lexém doložen v písemné památce té či oné oblasti, neznamena to, že je jazykovému prostředí této oblasti vlastní.²⁰² V lexikální analýze je také potřeba vzít v úvahu obsahový kontext památek a konečně i žánrovou příslušnost a specifika některých skupin textů. Z tohoto důvodu se pro stanovení místa a doby vzniku Anast jeví korespondence s některými památkami či okruhy památek spíše jako potenciální, přesto však doklady jistý pohled podávají. Jako velmi důležité se v tomto smyslu jeví spojitosti spočívající ve zvýšené frekvenci výskytu daného lexému v jednotlivých okruzích památek či naopak ve specifickém užití lexému, nebo charakteristickém překladovém postupu.

V dalším výkladu užíváme jako srovnávací materiál *Slovník jazyka staroslověnského* (SJS) včetně kartotéky oddělení paleoslovenistiky a byzantologie SLÚ AV ČR, dále Sreznevského *Материалы* (Srez), Miklošičův *Lexikon* (Mikl) a slovník Daničićův (Dan).²⁰³ Staročeský materiál je uváděn na základě *Elektronického slovníku staré češtiny*²⁰⁴, resp. staročeské kartotéky oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR.

Na některé ne zcela běžné lexikální jednotky upozornil A. I. Sobolevskij v soupise slov, který uvedl v závěru své edice legendy. K přehledu těchto slov připojujeme latinskou paralelu. Okruh zmiňovaných slov tvoří tyto případy: **вещь** (163a/9), **вещи хрѣтіанѣна** (162b/10) *christianae*, **вѣдѣва** (161a/9) *maga*, **господѣство** (162a/12) *facultates* (pl.), **етерѣ** (159b/5, 11, 160b/2, 160b/7) *quidam*, **жити** (161a/8) *vivere*, **заклѣпи темничѣни** (160a/14) *claustra carceris*, **знаема бѣаше** (160b/11) *videbatur*, **изити** (161b/20) *egredi*, **исповѣдникъ гнѣ** (160b/14) *domini confessores*, **во истиннѣ** (160b/4, 9) *igitur, etiam*, **ишѣши** (162a/9) *egressa*, **кнѣзю**

²⁰² E. VLÁHOVÁ, Раля М. Цейтлин, *Сравнительная лексикология славянских языков XI-XI-XIV/XV вв. Проблемы и методы*. Moskva 1996, 227 s., Slavia 66, 1997, s. 346 (celý text s. 346–349).

²⁰³ *Slovník jazyka staroslověnského* (= *Lexicon linguae palaeoslovenicae*), I–III, hl. red. J. Kurz, IV, hl. red. Z. Hauptová, Praha 1966–1997; I. I. SREZNEVSKII, *Материалы для словаря древнерусского языка*, I–III, Санктпетербург 1893, 1895, 1903; F. MIKLOSICH, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865; D. DANIČIĆ, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, I–III, Graz 1962.

²⁰⁴ *Elektronický slovník staré češtiny* je součástí webového hnízda *Vokabuláře webového*, který je dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>. Vychází z materiálu staročeské kartotéky, který je shromážděn v Ústavu pro jazyk český AV ČR. Obsahuje zejm. materiál *Slovníku staročeského* Jana Gebauera (díl I, Praha 1903, díl II, Praha 1916; druhé vydání Praha 1970) a *Staročeského slovníku* (sešity 1–26, Praha, 1968–2008).

РѢСКА ГРАДА (162a/19) *ad praefectum urbis Romae*, zřejmě písařská chyba **Л'ЩЪЦЫ** (160a/4) *simulata*, kalk **МОЖИ** (161a/19) *vale*, **МЛИ** (161b/19) *ora*, **МЪЗДА** (160a/8) *pecuniae* (pl.), **НАИМОВАТИ** (160a/8) *adulari*; **НАСТОЛЬНИКЪ** (161b/5) je patrně úprava z původního **НА СЪЛЪСТВО**, **ПИЩЕЮ ОЖИВ'ЛАШЕ** (159b/11) *alimonio fovebatur*, **ВПЪЩЕНЪ АХЪ** (161a/12) *amisso spiritu*, **ОШЪСТВЕНІЕ** (161a/2) *discessus*, **ПОДРОУЖИЕ** (160a/16, 161a/6sq) *maritus*, **ПОЖИНАТИ** (159b/14) *metere*, **ПОМ'НИ МА** (161a/19) *memento mei*, **ПОСЪЛЪ** (160b/13) *legata*, **ПРИПЛОДЪНИТИ** (160b/4) *lucrari*, **ПРОГОНЪНИКЪ** (159b/8) *persecutor*, **ПРОТЕКТЪ** (159b/10) *praetextatus* či *Praetextatus* (nom. propr.), **РАВ'НЪ ВЪФ'НЪІ С'ТВОРИ** (159b/18) *non tam parem inter matronas*, **РѢСКА ГРАДА** (162a/19) *urbis Romae*, **СКРЪБЪНЪ** (160a/11) *tribulans*, **СЪВѢТЪ** (161b/4) *senatus*, **СЪПАСЪ** (160b/2, 161a/14) *Iesus*, **СЖЪДА** (160b/8) (*in vicinio*), **С'ТВОРИ СЛЪЖ'ВЪ** (162b/5) *fecerat obsequia*, **МЪЖЪ ТРЕБЕЩ'НИКЪ** (161a/3) *marito sacrilego*, **ТЪГА** (161b/15) *tribulatio*, **ТЪМЪНИЧЪНИКЪ** (160a/9) *carceratos*, (162a/14) (*carceres*), **УТЪШ'НА С'ЛОВЕСА** (161b/2, 162a/3) *consolaria, consolatoria verba*, **ХРЪСТИЯНА** (160b/7) *christiana*, **ХРЪСТИЯНЪ** (160b/9, 162a/18, 162a/20, 163a/2) *christianus*, **ХРЪСТИЯНЪНИ** (162b/10) *christiana*, **Ч'ТНА СЛОВЪ** (161a/15) *honorifice glorior*, **ЩЕДРИТИ** (161a/4) *miserari*, **ЈЕДИНАКО** (160a/1) *aliter*.

Z části Anast bez odpovídajícího lat. znění pochází **ВЕЩЬ** (163a/9), **ВЪСТЪКЪНИТИ** (163a/7), **ВЪСЕМОГЪИН** (163a/11-12), **ГОДИНА** (162b/16), **ДАВЪЦЪ** (163a/8), **ЛАЛОКА** (163a/7) a **ЦРЪКЪІ** (163a/10).

2.7.3.1 Základní charakteristika lexika podle relativní chronologie

V tomto oddíle přinášíme nástin relativní chronologie lexika Anast, přičemž se opíráme zejm. o výsledky Jagičových²⁰⁵ lexikálních analýz.

Pro lexikum Anast jsou příznačné některé archaismy, např. **єтеръ** (Jagić, 343) (159b/5, 159b/11, 160b/2, 160b/7; na místě 159b/11 mají ruskocsl. rukopisy porušené znění v podobě **ѡѡера** či **оуфѡра**, slovanská paralela odpovídající lat. textu je zachována v rukopisu Gr v zápisu **єтера**), **животъ** (Jagić, 263 a 287) ve významu „vita“ (159b/16, 161a/11), **затворити** (Jagić, 346) (161a/10), **отъпоустити** a **оставити** (Jagić, 352 a 375) (161a/11), postpozice **ради** (Jagić, 389 a 439) ve spojeních **сего рѣ** (161a/15), **того ради** (161b/12) a **любѣ ради** (162a/1), **взвратити са** (Jagić, 284 a 427) (161b/7), **година** vedle **часъ** (Jagić, 337), první výraz dokládají ruskocsl. rukopisy Anast (162b/16), výraz druhý rukopis Gr. Jak uvádí F. V. MAREŠ²⁰⁶, obě slova jsou starobylá s výskytem již v nejstarších staroslověnských památkách. První bylo spíše archaismem, druhé se později velmi rozšířilo.

Vedle staršího **скръьнь** (160a/11) obsahuje Anast i výraz **печальнь** (161b/6), který jako mladší hodnotí vedle V. Jagiće (Jagić, 384) např. E. BLÁHOVÁ²⁰⁷. Anast užívá vedle staršího **нъ тѣкъмо** (Jagić, 297) (160a/2) i relativně mladší **нъ тѣчиж** (161a/12), vedle staršího **храмъ** (Jagić, 298) (160a/18) mladší **домъ** (160b/3, 160b/12).

Z mladších výrazů se v Anast objevuje např. **великъ** (Jagić, 283 a 426) (159b/20), nikoli **велии**, **мьнѣти** (Jagić, 370) (161a/10, 161b/15), nikoli **непѣивати**, **немошь** (Jagić, 327) (160a/16 a 161a/5), nikoli **волѣзнь** či **недѣгъ**,

²⁰⁵ V. JAGIĆ, op. cit.

²⁰⁶ F. V. MAREŠ, *Který řecký paterik byl v 9. stol. přeložen do slovanského jazyka?*, in: Cyrilometodějská tradice a slavistika, Praha 2000, s. 137 (celý text s. 119–133).

²⁰⁷ E. BLÁHOVÁ, *Nejstarší staroslověnské homilie (Syntax a lexikon)*, Praha 1973, s. 57 a 67.

НОУДЪМА, НОУДЪМИ (Jagić, 290) (161a/2, 161b/5), nikoli нждеж, прѣльсть (Jagić, 289) (161a/7), nikoli льсть, ОУВѢДѢТИ (Jagić, 438) (160a/17), nikoli starší очютити.

F. V. Mareš v hodnocení lexika *legend o svatém Štěpánu, o svatém Jiří, o svatém Apolináři* a Anast uvádí, že obsahují „mnoho slov prostě starých, nechceme-li je z opatrnosti rovnou označit jako velkomoravská, např. variti („předcházeti“), račiti („ráčiti“), narastъ („pokušení“), ркъль („peklo“).²⁰⁸ Z hlediska slov tohoto lexikálního okruhu je pro Anast příznačné, že podobně výrazné doklady uváděné F. V. Marešem, které by uvedenému předpokladu nasvědčovaly, text legendy neobsahuje. Spíše je zajímavé, že námi uvedená slova starobylého původu, se vyskytují ve všech případech i v českosl. památkách.

2.7.3.2 Některé charakteristické lexikální jevy

Charakteristickým znakem lexika Anast je minimum složených slov, v textu se nacházejí pouze dvě kompozita. Prvním je ТЪЩЕПИТИЕ (161a/8), které není uvedeno v žádném historickém slovníku, druhým je latinismus ВЪСЕМОГЪИИ (163a/11-12).

Z okruhu přejatých slov zasluhuje pozornost např. АНОСЪ (160b/6) stojící za *anus*, ИДОЛЪ за *deus*, srov. ИДОЛЪ пожрети (162b/6) *diis sacrificare* a ИДОЛЬСКЪ *idolorum* (Gpl.), viz слага ИДОЛЕСКЪ (160b/19) *cultor idolorum*.

Výraznou lexikální zvláštností památky je užití výrazu ВЕЩЬ. A. I. SOBOLEVSKIJ²⁰⁹ předpokládal v jemu neznámé latinské předloze latinskou paralelu *matrona*. Ve srovnání s latinským zněním Kappelovy edice se вещь nachází v jiných významových kontextech, než předpokládal Sobolevský, srov. три вещи хрѣтіанѣна *tres christianae* (162b/10) a аполіана чѣна вещь (163a/9) z části Anast bez odpovídajícího latinského textu. Za nejbližší lze patrně považovat význam „osoba“ (SJS I, 184). Dlouhodobě problematický je také etymologický

²⁰⁸ F. V. MAREŠ, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, s. 302.

²⁰⁹ A. I. SOBOLEVSKIJ, *Мучение свв. Анастасии Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI в.*, s. 322.

výklad slova. V poslední době se csl. вещь zabýval G. L. COHEN²¹⁰, který považuje všechny známé etymologie za nepravděpodobné, zejm. popírá nejčastější hodnocení psl. *vešti jako výpůjčky z germánštiny (gótské waihts). Cohen uvádí, že slovanské *vešt- a germánské *vekt- spolu etymologicky nesouvisí, přičemž formální a významovou podobnost považuje za náhodnou. Hypotézu dokládá neexistencí responzí psl. *vešti ve východoslovanském prostoru, přičemž ruské a ukrajinské podoby charakterizuje jako přejatá csl. slova.²¹¹ Germánské *vekt- má tedy podle Cohena odlišnou etymologii od slovanské, původní význam byl „pohyb dozadu a vpřed“ > „malá bytost/tvor“ > „věc“. Naproti tomu psl. *vešti odvozuje z *vēt- s významem „mluvit“, přičemž původní význam byl „to, o čem se mluví“. Změnu -ē- > -e- uvádí jako krácení motivované sémantickou diferenciací, přičemž východisku *vēt- odpovídají slova v základním významu „věc“, východisku *vet- pak s významem „mluvit“. Lze tedy konstatovat, že ani Cohenův příspěvek neumožňuje osvětlit neprůhledné užití lexému вещь v Anast.

Zajímavou souvislostí mohou být dva doklady z rukopisu *Palejí* z roku 1406 ve spojení вещь женская „состояние, существование“.²¹² Staročeská *Bible Olomoucká* uvádí v přeneseném významu „mužské věci, mužské pohlaví“, viz *twarzi gich biechu otwraceny a otcie fweho muzfke wieci neuidiechu*.²¹³

Bez souvislosti s výskytem lexému вещь v Anast nemusí být ani materiál obsažený ve staročeské kartotéce, který dokládá časté užití slova věc ve spojitosti s živými tvory. Nejčastější stanovené významy jsou „(živý) tvor“, „živá bytost“, „věc rozumná, bytost, stvoření“, srov. *řkúce, že hlas neb skřek člověka volajícieho má býti slyšen pro živú wiec, avšak ne vždy uslyšen má býti* z prozaické skladby *Tkadleček aneb Rozmlouvání mezi žalobníkem a Neštětím* z počátku 15. století; *zlorečeny ty gfy*

²¹⁰ G. L. COHEN, *Etymology of Old Church Slavonic vešti (= thing)*, *Germano-Slavica* 2, 1976, č. 2, Waterloo 1976, s. 99–105.

²¹¹ Také F. Kopečný je v soupisu všeslovanské slovní zásoby neuvádí, srov. F. KOPEČNÝ, *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha 1981.

²¹² *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, I, Moskva 1988, s. 407.

²¹³ Děkuji pracovníkům oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR za možnost práce s materiálem stč. lístkové kartotéky.

nadewffecky żywe wiecy z Husových Knížek proti knězi kuchmistrowi z roku 1509; znamenaj na přirozených wieczech, že živé wieczy zahynú před hromem z památky Kniehy o štěpování z roku 1447; člověk jest mdlá věc, nemocná a hlúpá v takém (duchovním) boji z rukopisu traktátu Petra Chelčického O boji duchovním z roku 1508 aj.

2.7.3.3 Lexémy, které neobsahuje Slovník jazyka staroslověnského

V následujícím výkladu ponecháváme stranou vlastní a místní jména (АКЗБИЛА, АПОЛНИАНА, ФЛОУСТА, АКЗБИЛЬСКЪ, АНАСТАСИНА), přechýlenou podobu ХРЪСТИАНА a zjevné interpolace, např. adverbium НАСИЛЬСТВО (161b/5) z variantního rukopisu Gr, které snad stojí za původní НА СЪЛЬСТВО.

Přehled slov nedoložených v SJS předkládáme v následujícím výčtu.

АНОСЪ – překladová koruptela založená na chybném čtení lat. *anus* „stará žena, stařenka“ jako *propria*, viz Nsg. АНОСЪ (160b/6).

БЛАЖЕНО – lat. paralela k adverbium БЛЖНѢНО (162b/19) není známa, lexém je součástí slovanského textu, který se odchyluje od latinského textu Kappelovy edice. Toto adverbium uvádí sedmi doklady *Slovník staroruského jazyka*, nejstarší pochází z 12. století. Sreznevského slovník dokládá pouze adverbium БЛАЖЕНѢ, a to z *Života Kondratova* (Srez I, 111).

ВЛЪХВА – v Anast jako femininum v Asg. ВЪЛЪХѢВЪ (161a/9) *magam*. Stsl. památky dokládají maskulinum ВЪЛЪХЪВЪ v Ev, Supr, Apost, Nom, Nicod, Vit, Bes (SJS I, 203), které se střídá s КОРЕНИТЬЦЪ a ЧАРОДѢИ. Slovníky Sreznevského a Miklošiče femininum ВЪЛЪХВА uvádějí (Srez I, 381; Mikl, 69). Ve staré češtině se vyskytují

maskulina vlchovec a vlchvec „kouzelník, pohanský kněz, věstec“.

ВѢЩЬНИКЪ – slovo obsahuje rukopis Gr, kde znění оу вѣсника (160b/2) stojí za lat. *apud vicarium*. Ve stsl. památkách lexém вѣщѣникъ doložen není, nicméně eventuální spojitost lze nalézt s výrazy z Nicod, a to вѣщѣница „vládní (soudní) budova, pretorium“ a вѣщѣничьскъ „soudní“ (SJS I, 383). Daničičův slovník uvádí slovo вѣщѣникъ v mnoha dokladech ve významu „consiliarius“ (Dan I, 201). Miklošič uvádí jediný doklad ve významu „seditiosus“ (Mikl, 123).

НАИМОВАТИ / НАИМАТИ – ruskocsl. rukopisy Anast (160a/8), vyjma znění Ch, uvádějí nedokonavé sloveso НАИМОВАТИ (НАИМОВАШЕ), rukopis Gr má НАИМАТИ (НАИМАШЕ). Staroslověnské památky znají pouze dokonavé НАМАТИ „najmouti“ (SJS II, 330). Ze slovní čeledi se vyskytují substantiva НАИМЪ „nájem, poplatek“ v Grig a НАИМЪНИКЪ „námezdní dělník, nádeník“ v evangeliích a v Bes (SJS II, 292). Obě podoby sloves dokládá Sreznevského slovník (Srez II, 287 a 288). Ve staré češtině je doloženo sloveso *najímati*.

ПОЖИНАТИ – v Anast (159b/14) stojí ПОЖИНАШЕ ТЕЛЕСНАА za lat. *metebat carnalia*. V užitém významu „hubit“ je slovanské ПОЖИНАТИ mechanickým překladem lat. *metere*. Ve stsl. památkách je doloženo sloveso ЖАТИ „žnout“ spolu s prefigovanými podobami ПОЖАТИ „požnout, sežnout“, ОУЖАТИ „požnout“ a СЪЖАТИ „potlačit, umlčet“. Sloveso ПОЖИНАТИ dokládá Sreznevskij ve dvou významech „pokosit“ a „hubit“ (Srez II, 1081-1082). V prvním významu v jedné z relací *Pověsti vrěmennych lét* k roku 1037, ve významu druhém z říjnové mineje z roku 1096 (*Служебная минея за октябрь по сп. 1096 г. Типографской библ.*). Také Miklošičův slovník výskyt slovesa registruje, a to z památek ruského a srbského původu (Mikl, 604). Ve staré češtině není lexém doložen, vyskytuje se sloveso *požieti* ve významech „požnout, pokosit“ a „skosit, zahubit, vyhladit“.

ПРИИМОВАТИ – toto sloveso dokládá rukopis Gr (159b/17), přičemž tlumočí lat.

percipere. Sloveso **принимовати** se vyskytuje v památkách ruské provenience (Srez II, 1405). Ruskocsl. rukopisy uvádějí na tomtéž místě **принимати**, které je ve stsl. dobře doloženo (SJS III, 273-275), také ve staré češtině je sloveso *přijímati* značně frekventované.

приплодьнити – zachovanou podobu aoristu **приплод'ни** (160b/4), jejímž latinským ekvivalentem je *lucratus est*, je patrně nutno spojovat s **приплодьнити**, slovesem ve stsl. jinak nedoloženým. Eventuální významovou souvislost lze snad nalézt se stsl. **нарах** *legomenon* z Bes, a to maskulinem **приплодз** „plod, užitek“, které stojí za lat. *lucrum*, či s neutrem **приплождєниє** z téže památky v tomtéž významu a překladovém kontextu. Všechna rukopisná znění Anast svědčí pro existenci slovesa **приплодьнити**, a to i v porušených zněních (**приплодникъ** (!) **сєѣѢ** V, R). Doložené výskyty v Anast snad mohou být také výsledkem chybného zápisu **приплоди** od slovesa **приплодити** (Mar, Nik a Const) ve významu „přinést plod“ (SJS III, 300), které uvádí mnoha doklady Sreznevského slovník (Srez II, 1445) i slovník Miklošičův (Mikl, 676). Podobu **приплодити** sleduje nejmladší rukopis Anast, tj. Ch. Ve staré češtině je doloženo sloveso *příploditi*.

прѣсвѣтълѣѣ – v Anast (160b/15) doloženo v komparativu adv. **прѣсвѣтълѣѣ** v zápisu **прѣсвѣт'лѣѣ** za lat. *praeclariorem* (SJS neuvádí), ve variantních zněních U, V, R, L, Ch má podobu **прѣсвѣтлѣѣ**. Rukopis Gr má na příslušném místě komparativ adjektiva **прѣсвѣтълѣѣ** „nejjasnější, nejslavnější“, který se vyskytuje v CanMis, Klim a CanVenc (SJS III, 478). Totožně prefigované adverbium **прѣсвѣтло** ze stsl. *pmátek* v CanVenc a Ochr (SJS III, 478). Adverbia **свѣтълѣѣ** „skvostně, skvěle, velkolepě“ a **свѣтъло** „jasně, skvěle“ se vyskytují v BesUvar (SJS IV, 38), resp. v Euch, CanVenc a Supr (SJS IV, 37).

Sreznevský a Miklošič ve svých slovnících uvádějí adverbia **свѣтълѣѣ** (Srez III,

301; Mikl, 831) а свѣтъло (Srez III, 297-298; Mikl, 830).

ПРОТЕКЪТЪ – v Anast stojí za lat. *praetextatus*, srov. Ɱ Дѣщере протекѣта (159b/10) *a filia praetextati*. Lat. *praetextatus* je pravděpodobně apelativní výraz „oděný praetextou“, znakem vyšší římské magistrátní hodnosti, nebo se jedná o proprium Praetextatus.

РАЗБѢГАТИ СѦ – sloveso obsahuje pouze srbský rukopis Gr, ostatní rukopisná znění Anast mají **РАЗБѢГНЪТИ СѦ** *fugere* (162a/8), které SJS uvádí ze Zogr, Mar, Supr a Venc (SJS III, 557). Miklošič uvádí jeden doklad slovesa **РАЗБѢГАТИ СѦ** z Polykarпова slovníku *Dictionarum trilingue* z roku 1704 ve významu „diffugere“ (Mikl, 771).

ТРѢБИЩНИКЪ – ve spojení **мъжъ трѣбещѣникъ** (161a/3) *marito sacrilego*. Jediný doklad uvádí Sreznevského slovník právě z Anast (Srez III, 1019). Miklošič uvádí **ТРѢБИЩНИКЪ** ve významu „delubrum“, „svatyně, chrám“ (Mikl, 1010). Ze stsl. materiálu nacházíme spojitost se slovesem **ТРѢВОВАТИ** „přinášet oběti“ ze Zap, substantivu **ТРѢБИЩЕ** „obětiště, obětní místo“ (Cloz, Supr, Ochr, En, Slepč, Šiš, Parim, Nom), **ТРѢВА** „oběť, obětní bohoslužba“ (Euch, Fris, Supr, Apost, Gl, Tun, Const, Sud, VencNik, in cant. Eug, Pog, Bon, Lob, Par), **ТРѢВНИКЪ** ve významu „obětiště, oltář“ (Tun) a adjektivu **ТРѢБИЩЪНЪ** „oltářní“ a **ТРѢВЪНЪ** „obětní, oběti, žertevní“ (Euch), srov. SJS IV, 507-512.

ТЪЩЕПИТИЕ – podle širšího kontextu **прелестѣти сѣвжа живы тѣщепитїа** (161a/8) *indigne cum idolatrie vivendo* je možné dospět k různým interpretacím. Pokud přijmeme předpoklad, že **ТЪЩЕПИТИЕ** stojí za lat. *idololatria*, podobně jak uvádí E. BLÁHOVÁ²¹⁴, můžeme lexém spojovat s bavorsko-latinským kulturním prostředím. Nejbližší paralelou je totiž znění Fris (SJS IV, 903) *Uzesti ich pigem* (**и чьсти ихъ пьѣмъ**) ve významu „bibere in honorem“. Podobně shledáváme

²¹⁴ E. BLÁHOVÁ, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, s. 438.

souvislost se staročeským substantivem *pitie* ve významu „nápoj (víno) obětovaný bohu úlitbou na oltář“, srov. např. *modlářského vína vel pitie z Krumlovského výkladu* z první poloviny 15. století.

Pro atribuci Anast se jako významný jeví zejm. výskyt výrazu *тщепитиє*, který by mohl být akceptován jako doklad spojnic legendy s bavorsko-latinským kulturním prostředím.

2.7.3.4 Výrazy nedoložené v českosl. památkách

Skupinu slov, která nejsou doložena v českosl. památkách, tvoří šest lexémů (*прѣльсть, добльно, слоути, давьць, хрьстианзини а отзсѣкнжти*).²¹⁵

Výskyt slova *прѣльсть* v Anast (161a/7) je možné interpretovat jako součást hendiadys, které rekonstruuje jako *прелестти служба живы и тщепитію cum idolatrie vivendo*. Ve stsl. památkách se vyskytuje *прѣльсть* ve významech „klam, lest, podvod“ a „blud“ v Supr, Služ a Nom (SJS III, 453). Synonymní výrazy jsou *прѣльщениє, льщениє, заблждениє, бладь, льсть, ковз, кззнь а кзизнь*.

Sreznevský, Miklošič i Daničić lexém *прѣльсть* uvádějí (Srez II, 1662; Mikl 734; Dan II, 494), přičemž Miklošič dále odkazuje na staročeské *přělest*. Ve staročeských památkách je doloženo slovo *přělest* ve významech odpovídajících staroslověnským, a to ve třech dokladech: z muzejního zlomku *legendy o Jidášovi*, z *legendy o svaté Kateřině* a z *legendy o svatém Prokopu* z Hradeckého rukopisu. Vedle slovesa *přelstiti* a *přělščovati* nacházíme dále substantiva *přelščeniє* ve významu „oklamání, obelstění; svedení k hříchu“ a „lest, úskok, záludné jednání“ a *přělščováníє* „záludnost“.

Adverbium *добльно* nacházíme v zápise *давльно* (162a/4), kde tlumočí lat. *patienter*, variantní rukopis Gr má na příslušném místě

²¹⁵ Stranou ponecháváme slova, která neobsahuje *Slovník jazyka staroslověnského*, jimž jsme věnovali výklad v předcházejícím oddílu.

ДОБЛЕСТЬНЪ. Adverbium ДОБЛЬНО dokládá SJS jako hapax legomenon ze Supr (SJS I, 491). Ze stejné památky pocházejí i další hapax legomena, adverbium ДОБЛЕ, adj. ДОБЛЕСТЬНЪ a substantiva ДОБЛЕСТВО a ДОБЛЕСТЬ.

Stsl. adjektivum ДОБЛЬ „chrabý, šlechtný, silný“ doložené v Supr, Eug, Zach, Gl a CanVenc (SJS I, 491), spojují autoři ESJS²¹⁶ s praslovanským *dob’ь indoevropského původu (z ide. *dhabh- „vhodný“), přičemž jako etymologicky nejbližší uvádějí adj. *dobrъ „dobrý“ a subst. *doba „příležitost, doba, čas“. Jako csl. expanzi hodnotí ESJS ruské a ukrajinské dóblest’ a běloruské dóblec’ „statečnost, odvaha“, v souvislosti s bulharským dóblest uvádí Bernekerovu domněnku o přejetí tohoto slova z ruštiny.

Sreznevskij dokládá z adverbií ДОБЛЬНО ze *Svátkové mineje* (12. stol.) a *Zlatostruje*, ДОБЛЕНЪ ze zářijové mineje z roku 1096 a z *Pandektů Antiochových* (Srez I, 673), ДОБЛЕ z minejního rukopisu z roku 1097 (Srez I, 672). Miklošič (Mikl, 164) uvádí z adverbií ДОБЛЬНО vedle Supr také ze *Zlatostruje*, dále ДОБЛЕНЪ z *Pandektů Antiochových* a ДОБЛЕ ze Supr, z rukopisu Pateriku srbského původu (14. století) a *Pandektů Antiochových*.

Sloveso СЛОУТИ (161a/15) stojí za lat. *gloriarī*, viz ЧТНА СЛОВЪ *honorifice glorior*. SJS uvádí výskyty v Supr, Služ a Klem (SJS IV, 121). Sreznevský (Srez III, 433-434), Miklošič (Mikl, 860) a Daničić sloveso uvádějí, Miklošič odkazuje v hesle СЛОУТИ mimo jiné také k českému slouti, slovinskému sluti a ruskému slyt’.

Výraz ДАВЬЦЬ (163a/8) dokládá ze stsl. památek Euch a Supr (SJS I, 458), přičemž se ve stsl. památkách vyskytuje synonymní ДАТЕЛЬ, a to v Euch, Supr, Apost a Clem (SJS I, 465). Sreznevský uvádí slovo ДАВЬЦЬ z *Pandektů Antiochových* (rukopis z 11. století), z *Bohosloví* Jana Exarchy a z rukopisu *Palejí* ze 14. století (Srez I, 623). Miklošičův slovník uvádí vedle dokladu ze Supr také z mnohé další,

²¹⁶ Etymologický slovník jazyka staroslověnského, seš. 3, Praha 1994, s. 137.

např. z *homiliáře Mihanovičova* či z kodexu Efréma Syrského z 14.-15. století (Mikl, 152).

Lexém **ХРЪСТИЯНЪЗИНИ** „christiana“ se v Anast (162b/10) nachází v textu **ТОҘА ТРИ ВЕЩИ ХРЪТІАНІНА** *ubi tres christianaе*. SJS v hesle **кръстиѡнѡзини** uvádí dva doklady ze Supr (SJS II, 78). Srovnávaný slovníkový materiál lexém obsahuje (Srez III, 1404; Mikl, 1097).

Posledním dokladem slova nedoloženého v českocsl. památkách, jejichž lexikální materiál byl zařazen do SJS, je sloveso **отъсѣкнѡти** (162b/16). Stsl. **отъсѣкнѡти** „odseknout, useknout“ nacházíme jako hapax legomenon v Supr (SJS II, 619), Miklošič uvádí také doklad ze stejné památky (Mikl, 541).

2.7.3.5 Shody s lexikem českocsl. památek

Slovní zásoba Anast vykazuje časté shody s lexikem českocsl. památek, a to zvláště těch, jejichž český původ je prokázán (Venc, VencNik a Bes).

Na české prostředí odkazuje zřetelně **животъ** stojící za *victus*²¹⁷, ve významu „živobytí, obživa, potrava, jídlo, pokrm“, srov. **ТАКО ЗАПОВѢДА СТРАЖЪ ДА СВѢТА Ю ОРЕЧЕ И ЖИВОТА РЕКЪ СЪТРАЖЕ^М АЩЕ ВЪЗЪВРАЩЕ СЯ ЖИВЪ Ю ОБРАЩЕ ВСА БЫ ПОГОУБЛЮ** (161b/8-11) *talem imposuit custodiam, ut lucem ipsam illi negaret et victum dicensques custodibus: si revertens eam vivam invenero, omnes vos puniam*.

V uvedeném lokálně příznakovém významu užívají slovo **животъ** pouze českocsl. památky. Latinské *cibus* „obživa“ překládá slovem **животъ** Vit (SJS I, 604), srov. **ѡрѣль же (...) животъ имъ приношаше** *cibus vero ministrabatur eis per aquilam*

²¹⁷ Význam vyjádřil poeticky A. Škarka v překladu komentáře Jana z Holešova k písni *Hospodine, pomiluj ny* jako „plodnost a úrodnost zemská a s tím související dobrá úroda a hojnost životních potřeb“. Citováno podle F. V. MAREŠ, *Hospodine, pomiluj ny*, s. 412.

(Vit 127aa, Sobol. 288,16). V Bes stojí животъ přímo za lat. *victus*, viz ρѢВАРЬСТВЪМЪ ЖИВОТА ИСКАТИ *victum* (Bes 24,151aa13)²¹⁸.

Tentýž význam korespondující pouze s českým prostředím nacházíme u slova *žizň* z písňe *Hospodine, pomiluj ny* či v *Bratislavském slovníku*.²¹⁹

V kontextu českoosl. památek s latinskou předlohou by mohlo ukazovat na českou provenienci památky slovo **СЪПАСЪ** stojící za lat. *Iesus*. Doklady z Anast uvádíme s odpovídajícím lat. zněním, viz $\overline{\Gamma\beta} \overline{\text{CPCZ}} \overline{\text{XC}}$ (160b/2) *dominus Iesus Christus*, $\overline{\Gamma\text{H}}$ моего $\overline{\text{CPCZ}} \overline{\text{Xa}}$ (161a/14) *domini mei Iesu Christi*. Vedle Anast toto užití dokládá z materiálu SJS pouze Bes.

Ve speciálním označení je **СЪПАСЪ** ($\Sigma\omega\tau\eta\rho$, Ἰησοῦς , Salvator, Servator, Redemptor, Iesus) známé z Euch a Bes. V Euch stojí **СЪПАСЪ** za $\Sigma\omega\tau\eta\rho$. V Bes odpovídá v jednom dokladu výraz **СЪПАСЪ** lat. Redemptor, viz $\overline{\text{CPCZ}}$ же нашъ злаѣ помзшленнѣа осоужають (Bes 40,321bβ 24), ve třech případech tlumočí právě lat. Iesus, např. оу $\overline{\text{CPCZ}}$ просити нѣ(сть) грѣха а *Iesu* (Bes 27,181aβ 3).

Ve staroslověnských památkách je lexém **СЪПАСЪ** rozšířeným ekvivalentem řec. $\sigma\omega\tau\eta\rho$ a lat. *salvator* „zachránce, spasitel“. Zmiňované řecké a latinské výrazy mají staroslověnské ekvivalenty ve slovech **СЪПАСИТЕЛЬ**, **ИЗБАВИТЕЛЬ** а **ИЗДРѢШИТЕЛЬ**.

F. V. MAREŠ²²⁰ uvádí, že v csl. období vzrůstá frekvence výskytů v památkách zejména u slova **СЪПАСИТЕЛЬ**, а dále podotýká, že v české csl. je slovo **СЪПАСЪ** sice doložené (v jedenácti dokladech), nicméně ne příliš časté.

Další spojníci s lexikem českoosl. představuje kalk **МОЖИ**. Doložená podoba imperativu 2. os. sg. **МОЖИ** od slovesa **МОЩИ** je případem, u něhož váháme, zda nepatří

²¹⁸ Čtyřicet homilií Řehoře Velikého na evangelia v česko církevněslovanském překladu, Díl první, Homilie I–XXIV, ed. V. Konzal, Praha 2005, s. 656.

²¹⁹ F. V. MAREŠ, op. cit., s. 409.

²²⁰ Tamtéž

spíše do části morfologické. Nicméně podle zvláštní lexikální povahy ve vztahu k překladu latinského textu soudíme, že spadá spíše do okruhu analýzy lexikální. V Anast (161a/19) je výrazu *мози* užito jako překladu lat. *vale*. Z různocnění Anast vyplývá, že v srbském prostředí nebylo patrně zmíněné užití jasné, neboť nejstarší rukopis uvádí na stejném místě textу *моли* od slovesa *молити*. Jak uvádí E. BLÁHOVÁ²²¹, jedinou paralelu představuje znění Bes. Spojení *vale ultimum* „poslední sbohem“ je v této památce přeloženo jako *могзи послѣднѣе* (Bes 37,285ba 23).

Velmi zajímavou shodou s českocsl. lexikem je výskyt slovesa *схраниши* ve významu „pochovat, pohřbít“. V Anast (162b/10-13) nalézáme text *чѣнѣ сохраниша* (var. *сохраниша чѣнѣ Чн*, *чѣноѣ съхранише Gr*) za lat. *honorificeque sepellivit*. Z okruhu památek excerpční báze SJS se ve významu „pochovat, pohřbít“ vyskytuje pouze ve Venc (SJS IV, 364-365), srov. *вачеслаба же, разсѣкше ѡт(з)идоша и не съхранише его VencVost 59a5*, *не сохранише VencMin 448aa* (Vajs 26,26), rukopis Novljanský uvádí na příslušném místě adjektivum *несохраниенъ* „nepochovaný, nepohřbený“, viz *вещесла(а)ба же отидоу разсѣчена и не схранена Nov 421ba* (Vajs 42,2) (SJS II, 411).

Velmi důležitý je fakt, že se lexémy v souvisejících významech vyskytují ve všech redakcích Venc: jihoruské – Vostokovově, severoruské – minejní a charvátskohlaholské. Souvislost s českým prostředím posiluje dále např. starobylé stč. substantivum *pochrana* „pochování, pohřeb“, srov. *byl (...) zabit vilně hi byl nesen ku pochranje*, doložené ve veršované skladbě *Umučení boží Rajhradské* z pol. 14. století. Staročeské sloveso *schrániti* je ovšem doloženo ve významech „pojmout, obsáhnout“, „uchovat“.

²²¹ E. BLÁHOVÁ, Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek, s. 438.

Sreznevskij (Srez III, 863), Miklošič (Mikl 965), Daničić (Dan II, 260) sloveso ve významu užitím v Anast a Venc neuvádějí. ESJS²²² uvádí ruské choronít' a ukrajinské choronyty „pohřbívat“. V současné srbštině a chorvatštině je doloženo sahraniti²²³ „pohřbít“.

Další korespondencí Anast s Bes je shodné užití konstrukce **ѡѡе речетъ са**. Ve významu „nazývat se, znamenat“ je **речи са** doloženo z Euch a Bes, viz také stč. *řeci se* v tomtéž významu. Konstrukce **ѡѡе речетъ са** „což znamená“ za lat. *quod dicitur*, paralelní se zněním Anast: **ѡѡе ѡ водѡ исходъныи речет са** *qui ad aquas gradatas dicitur*, je známá pouze z Bes (SJS III, 635), např. **лѡвѡафанѡзмѡ же ѡѡе на приближеніе ихъ речет са множество** *quod (...) dicitur*.

Další výrazy jsou zejména zajímavé tím, že odkrývají shody slovní zásoby Anast s českocsl. památkami (Bes, VencNik) a se Supr.

První doklad tohoto typu představuje sloveso **привести** *reducere*. V Anast stojí **привезенъ бѣи** (162a/7) za *reductus est*. Ve stsl. lexiku je **привести** ve významu „přivést“ doloženo z VencNik a Supr (SJS III, 261). Ve staré češtině má sloveso *přivézt* významy „připlout, přirazit ke břehu“ a „přivést, vezením dopravit“. Srovnávaný materiál ve vymezeném významu lexém uvádí (Srez II, 1383; Mikl, 662; Dan II, 422). Jako hapax legomenon uvádí SJS sloveso **привеслати** ze Supr ve významu „přivést na lodi“ (SJS III, 260).

Další shodou s Bes (a také Supr) je adverbium **наипаче** v superlativním významu, srov. znění Anast (159b/5) podle rukopisu Gr **прогоніеніе хрѡтианскою растѡаше наипаче** *persecutio cristianorum maxime crassabatur*.

²²² Etymologický slovník jazyka staroslověnského, seš. 4, Praha 1994, s. 227.

²²³ M. ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1998, s. 1027; *Srbocharvátsko český slovník*, red. J. Kurz – J. Petr, Praha 1982, s. 687.

V superlativním významu „nejvíce“, *μάλιστα*, *maxime*, *summoopere* uvádí SJS doklady z Bes a Supr (SJS II, 292-293). V Anast tlumočí lat. *maxime*, stejně jako doklad z Bes 7,32ba14: *тѣхъ наипаче · иже соуть вамъ непороучьни · ближикъ вашихъ смотрите.*

Substantivum **прогонѣникъ** stojí v Anast za *persecutor*, srov. *ⲩ* прогонѣникъ (159b/8) a *persecutoribus*. Nejmladší rukopis Ch má na příslušném místě textu *ⲩ* *надолослужителеи*. Lexém **прогонѣникъ** je doložen čtyřmi doklady z Bes, v jednom dokladu z Pochv (SJS III, 346). Synonymními výrazy jsou **прогонитель** (Bes) a **гонитель** (Supr a Apost). V užití synonym **прогонѣниѣ** a **гонѣниѣ** (159b/4) se rukopisy Anast rozdělují na dvě skupiny – ruské rukopisy mají vesměs **гонѣниѣ**, rukopis Gr užívá prefigovanou podobu **прогонѣниѣ**. Textu *persecutio cristianorum* latinské paralely odpovídá v rukopisech ruského původu *гонѣиѣ бѣи хрѣтианьско*, rukopis srbský uvádí **прогонѣниѣ хрѣтианскою**.

Oblíbenost lexému **прогонѣниѣ** v českosl. literárním prostředí ve významu „pronásledování“ tlumočící latinské *persecutio* (SJS III, 346) dokládá jeho výskyt ve VencNik a velmi často také v Bes, srov. např. **прогонениѣ велико быст клирикѣм** (VencNik 12,13); **въ время прогонениѣ** *persecutionis tempore* (Bes 27, 177aβ) aj. Z dalších stsl. památek se vyskytuje pouze v nadpisech *Apokalypsy Chvalovy a Rumjancevské*.

Dva významově související doklady uvádí Sreznevský (Srez II, 1518). První pochází ze zářijové *Mineje z roku 1096*, druhý z památky uvedené pod označením *Послание Поликара игумену Акиндину* (12.–13. století).

Také sloveso **прогонити** se vyskytuje ve významu „pronásledovat“ v mnoha dokladech v Bes, srov. např. znění Mt 5,44 **молите за прогонащана взи pro** *persequentibus* (...) *vos* Bes 35,256bβ 16sq, přičemž kanonické stsl. památky (Zogr,

As, Mar, Ostr) mají v tomtéž citátu $\zeta\alpha$ (...) $\text{ι}\zeta\text{Γ}\text{Ο}\text{Ν}\text{Α}\text{Ι}\text{Σ}\text{Τ}\text{Α}\text{Ι}\text{Α}$ $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho$ $\tau\acute{\omega}\nu$ $\delta\iota\omega\kappa\acute{\omicron}\nu\tau\omega\nu$. Vedle Bes je sloveso $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\text{ι}\tau\text{ι}$ v uvedeném významu doloženo z Lob, Par a Meth. Také další výrazy podobného sémantického okruhu jsou typické pro Bes, např. $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\text{ι}\kappa\acute{\iota}\kappa\acute{\alpha}$, $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$, $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$, $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$.

Je také možné, že výraz $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$ „pronásledování“ pronikl do rukopisu Gr až v prostředí srbském. Nasvědčovalo by tomu $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$ „pronásledování, honění, stíhání“ či $\text{π}\rho\omicron\gamma\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$ ve významu „pronásledovat, stíhat“ v současné srbštině a chorvatštině.²²⁴

Stč. výraz *prohoňenie* nacházíme v epické básni *Vévoda Arnošt* z tzv. sborníku hraběte Baworowského z roku 1472, ovšem ve významu „prohánět se, rychlým pohybem měnit místo“: *tut' bylo krásné oděnie; i na ořiech prohoňenie byl by viděl*.

Lexém $\text{γ}\omicron\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$ „pronásledování“, zachovaný v ruskocsl. rukopisech Anast, uvádí SJS z památek mimo okruh českoksl. např. ze Supr (SJS I, 419). Slovníky Sreznevského, Miklošičův a Daničičův lexém uvádějí (Srez I, 549; Mikl, 136; Dan I, 218).

Výraz *hoňenie* ve významu „pronásledování“ dokládají ze staročeských památek např. *slovník Rajhradský*, který uvádí i latinskou paralelu, srov. *honyenye persecutio* a *slovník Prešpurský* v podobě *honyenye*. Stč. sloveso *honiti* má nejvíce dokladů právě ve významu „pronásledovati“, srov. např. *honyly jsú mě persecuti sunt z žaltáře Wittenberského, honili z žaltáře Glossovaného, honyeffta Joab a Abisai Abnera persequentibus z bible Litoměřické aj*.

Specifické je v Anast (160a/2) užití sekundární předložky $\tau\alpha\iota$ v genitivní vazbě $\tau\alpha\iota$ $\lambda\upsilon\delta\acute{\alpha}\nu$ „bez vědomí lidí“, která stojí za lat. ablativní vazbu *plebeio cultu*. Doklady podobného typu jsou známy pouze ze dvou českoksl. památek (Bes a VencNik), viz $\text{π}\rho\sigma\epsilon\delta\epsilon\acute{\iota}$ $\text{ν}\omicron\upsilon\text{σ}\text{ι}$ $\tau\alpha\iota$ $\text{v}\sigma\acute{\epsilon}\chi$ $\text{v}\zeta\sigma\tau\alpha\upsilon\zeta$ VencNik 8,33; $\text{v}\text{ι}\text{ν}\omicron\gamma\text{ρ}\alpha\delta\acute{\alpha}\nu\text{η}\text{ν}\text{η}\text{ν}$ $\text{π}\rho\omicron$ $\text{π}\lambda\omicron\tau\upsilon\text{ν}$) (σ\alpha\mu) σ\acute{\epsilon} $\text{ν}\eta\mu\acute{\iota}\zeta$ $\text{ν}\omicron\upsilon\text{σ}\text{ι}\omicron$ $\text{π}\rho\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\zeta\zeta$ $\tau\alpha\iota$ $\text{v}\sigma\acute{\epsilon}\chi$ VencNik 8,54; $\tau\alpha\iota$ $\text{v}\rho\alpha\tau\eta\text{ν}\eta\text{ν}$ $\text{μ}(\omicron)\lambda(\eta)\text{τ}\text{v}\omicron\upsilon\text{τ}$ $\text{τ}\text{v}\omicron\text{ρ}\eta\text{ν}\eta\text{ν}$ *furtivas orationes quaerere* Bes 34, 251aa 14.

²²⁴ V. ANIĆ, op. cit., s. 909; *Srbocharvátsko český slovník*, op. cit., s. 601.

Dalším dokladem je výraz **НАДОЛЪЗѢ** (160a/14), který odpovídá paralelám ve VencNik a Supr. Podobu **НАДОЛЪЗѢ** lze patrně považovat již za adverbializovanou, tak jak ji dokládá VencNik, Supr (SJS I, 488) a podobně materiál staročeský, kde se *nadlúžě* vyskytuje např. v *Bibli Drážďanské*, viz *nadlúžě prodlee sě dni*.

Shodu s VencNik a Bes vykazuje Anast i v užití konstrukce **НАЕЖЕ – ТОУЖЕ**. V Anast se nachází na foliu 162b/14-16, viz **НАЕЖЕ МОРЕ ГЛАВЪ ЕГО ИЗЪВЕРЖЕ ТЪЖЕ ПРИШЕ ОВРЪТЕ Ю**. Konstrukce **НАЕЖЕ – ТОУЖЕ** (SJS IV, 519), odpovídající lat. *ubi – ubi, ubicumque – ibidem*, užívají pouze Bes a VencNik, srov. **НАЕЖЕ Д(ОУ)ХЪ Г(ОСПОДЬ)НЪ ТОУЖЕ И СВОДА *ubi* (...) *ubi*** Bes 26, 168bβ 20; **НАЪЖ(Е) ГДЪ ОУЗРИТЕ КОТОРАГО ЛЮБО КЛИРИКА НАЩА КЪ МОЕМОУ СЫНОВИ, ТОУ^ж ПОСЪЛНТЕ И *ubicumque* (...) *ibidem*** VencNik 12,19.

Sloveso **ПОУЧСТИТИ** se vyskytuje v Anast (162a/4) za lat. *ammonuit* předlohy jako 3. sg. aor. **ПОУЧСТИ**, které je zapsáno jako **ПЪСТІ**. Lexém **ПОУЧСТИТИ** má ve stsl. památkách (Supr, Naum, VencNik, Bes, CMLab) dva základní významy, a to „povzbudit, pobídnout, vybídnout“ a „napomenout“ (SJS III, 222), přičemž druhý význam, který patrně odpovídá znění Anast, je doložen jednou ze Supr a třikrát z Bes. SJS klade sloveso **ПОУЧСТИТИ** v druhém vymezeném významu do souvislosti se slovesem **ПОУЧИТИ** „poučit“, doloženým v Supr, Sluck, VencNik a Bes. Sloveso **ПОУЧСТИТИ** dokládají Sreznevskij a Miklošič (Srez II,1310; Mikl, 649), Daničić uvádí jeden doklad v hesle **ПОУЧСТИТИ СЕ** ve významu „*consilium capere*“ (Dan II, 399). V *Glosách svatořehořských*, které jsou zařazeny do materiálové báze *Vokabuláře webového*, nacházíme dva významově související lexémy. Prvním dokladem je substantivum *poustie* „předpis, návod (pokyn?)“, druhým pak adjektivum *pouštateľný* „přesvědčivý, úspěšně přemlouvající“, které je odvozeno od slovesa *pouštati*.

Kromě výše zmíněných shod s českosl. texty bychom chtěli upozornit na některé další výrazy z Anast, jejichž stsl. ekvivalenty jsou hapax legomena

z českosl. památek.

Lexém **ЛАЛОКА**, resp. **ЛАЛОКЪ**, je stsl. hapax legomenon doložené z Bes (SJS II, 106). V Anast nacházíme doklad по лалокъ (163a/7), přičemž variantní rukopis Gr uvádí по лалкы. F. V. MAREŠ²²⁵ hodnotí derivát лалочница „uzda“ jako bohemismus. V souvislosti s lexémem лалока v Bes upozorňuje E. BLÁHOVÁ²²⁶ na výskyt tohoto lexému také v Exarchově *Šestodněvu*. Rozšířenějšími staroslověnskými ekvivalenty jsou оустъна a оуста. Sreznevskij uvádí ve svém slovníku (Srez II, 7) podobu лалока, Miklošič (Mikl, 332) uvádí jak femininum лалока, tak maskulinum v podobě лалъкъ.

Význam lexému se ve slovanském jazykovém prostoru různí, kontext по лалокъ в'сот'чена и посѣѣ ог'на naznačuje význam „krk, hrdlo, šíje“, který měl také stč. výraz *lalok*.²²⁷ Ve staré češtině se vyskytují substantiva *lalok* a *podlaločie* „podbradek, lalok, otlý spodek hrdla“ a adjektivum *lalokový*.

Jako hapax legomenon je z Bes doloženo také sloveso **ОЖИВЛЯТИ**, jež v Anast překládá lat. *fovere*, srov. пищью ожив'ляше̂ (159b/11) *alimonio fovebatur*. Příslušnou stč. paralelou je *oživati*. Sloveso **ОЖИВЛЯТИ** v totožném významu dokládá Sreznevského slovník (Srez II, 632) z *Lavrentjevského letopisu*, *Slova Daniila Zatočnika* a z *Pochvaly Georgije Pisida*. Doklady uvádí také Miklošič (Mikl, 494) z *Pandektů Antiochových* ze 14. století, z *Dialogů papeže Řehoře a Petra* z 16. století, z *Rozmluv Jana Sinajského* z 15. století, z kodexu Efréma Syrského z 14.–15. století či z vydání ruských letopisů (*Chronica. Polnoe sobranije russkich letopisej*, Sanktpeterburg 1846).

Dalším hapax legomenem z materiálu SJS je **СВОБОДНО**. Za lat. *libere* stojí v Anast adv. **СВОБОДНО** „svobodně“ (160a/9), přičemž ve staroslověnských památkách je doloženo pouze v Bes; v Nom je zachycena podoba **СВОБОДНѢ**. Staročeská *Kronika*

²²⁵ F. V. MAREŠ, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, s. 287.

²²⁶ E. BLÁHOVÁ, *Staroslověnský Život Benediktův*, s. 396.

²²⁷ *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, seš. 7, Praha 1997, s. 401.

králů českých Přibíka Pulkavy z Radenína z let 1375–1380 uvádí *ode vsie dani penyezne (...) svobodno činimy [české království]*“.

Sloveso **распродати** stojí v Anast (162a/12) za lat. *vendere*, viz *распроданѣ ꙗкоже бѣше venditis facultatibus*. Sloveso **распродати** představuje stsl. hapax legomenon doložené z Bes (SJS III, 609). Sloveso uvádějí Sreznevskij a Miklošič (Srez III, 81; Mikl, 788). Ve staré češtině je doloženo sloveso *rozprodati* spolu se slovesem *rozprodávati*.

Sloveso **пристаѣти** stojí v Anast (161a/6) za lat. *inhaerere*. Ve významu „setrávat, ulpívat“ je doloženo z Bes (SJS III, 310). Významově nejbližší je sloveso **прилипати** „lnout, lpět“, které SJS uvádí z Nom, VencNik a Bes (SJS III, 283). Ve slovnících Sreznevského, Miklošičově a Daničičově je sloveso **пристаѣти** uvedeno (Srez II, 1462-1463; Mikl, 681; Dan II, 441). Ve staré češtině je doloženo sloveso *přistáti* „stát při čem, nablízku čeho“.

Neutrum **сзльство** je stsl. hapax legomenon, které je doloženo pouze ve dvou dokladech z Bes za *legatio* ve významu „poselstvo“ (SJS IV, 288). Porušené znění variantního rukopisu Gr **насильство** ve srovnání s latinským textem *legatum accepit invitus ad Persidam provinciam profecturus* vede nejspíš k závěru, že za lat. *legatum* stálo původně spojení **на сзльство**.

Sreznevskij (Srez III, 743) uvádí doklad z kodexu Čudovského kláštera, jehož obsahem je výbor z díla Jana Zlatoústého (*Zlatostruj*, 16. století), a dále jeden doklad s nejistým významem ze *Sborníku poučení Konstantina Bulharského* z 12. století. Miklošič (Mikl, 933) uvádí totožný doklad ze *Zlatostruje*, dále odkazuje na rukopis *Šestodněvu* z 16. století, který byl součástí Moskevské synodální biblotéky, a konečně také na blíže neurčené charvátskohlaholské památky (glag.). Ve staré češtině je doloženo *poselstvie* a *poselstvo*. Ve spojitosti s neprefigovanou podobou **сзльство** uveďme staročeské sloveso *sláti* „posílat“, deverbativum *slánie* „vys(i)lání, pos(i)lání za nějakým cílem, dar posílaný při zvláštní, slavnostní příležitosti“, které se střídá

v některých kontextech se stč. *poslānie*. Od *slāti* jsou odvozena slovesa *sielati* „posílat“, *seslati* „poslat, vyslat, odeslat“, *přislati* „poslat, zaslat, seslat“, *přěslati* „poslat (napřed)“, „poslat (odněkud někam)“, *podeslati* „podstrčit, poslat k podvedení odpůrce, nastrčit“ a polysémní *přědeslati*.

Nelze ani zcela vyloučit možnost, že rukopisná znění Anast reprezentují v jistém smyslu původní, širší slovanské znění, které podle různocnění a kontextu rekonstruujeme v podobě **БЫ ЖЕ ТОГА ПЪПЛІЮ МЪЖЪ ЕА НА СОВѢТИ СЕДАЩЪ СЪ НАСЪТОЛЪНИКИ НА СЪЛЪСТВО НѢДИМІ ИТИ НА ПЕРЬСЪКЪЮ ЗЕМЪЛЮ** *ut Publius vir eius in senatu sedens legatum accepit invitus ad Persidam provinciam profecturus*. Jelikož však latinský text Kappelovy edice předpoklad nepodporuje, zůstává řešení ryze hypotetické. Pro úplnost dodáváme, že **настольникъ** „nástupce“ je staroslověnské *hapax legomenon*, doložené v Meth (SJS II, 319).

Na tomto místě uvedeme krátkou poznámku o třech lexémech z hlediska tvoření slov.

Odrazem západoslovanského preferování sufixu **-ьstvije** může být doklad tohoto druhu **ошьствие** (161a/2), oproti **ошьстие** některých stsl. památek. SJS uvádí ve svém materiálu **ошьствие** (resp. **ошествие**) z Christ, Šiš, Bes, Ochr, Mosk^b a Mak, **ошьстие** (**ошастие**, resp. **ѡшастие**) z FragZogr, Slepč, Ben, CMVat a CMNov (SJS II, 637-638). Zároveň se však v Anast objevují i **богательство** tvořené sufixem **-ьstvo** (oproti dubletnímu **-ьstvije**): (160a/4, 161b/13, var. Gr **господьство**). R. Večerka²²⁸ uvádí, že sufix **-ьstvije** měl v období velkomoravském oproti synonymnímu **-ьstvo** oporu v domácím jazykovém úzu.

Rozšíření sufixu **-ьstvovati**, v našem materiálu doloženém slovesem **цѣсарьствовати** (163a/12), bývá také spojováno s teritoriální diferenciací

²²⁸ R. VEČERKA, *Staroslověnština*, Praha 1984, s. 210.

staroslověnštiny. Např. R. VEČERKA²²⁹ charakterizuje tento slovesný sufix pro velkomoravskou staroslověnštinu za knižní a neobvyklý, M. VEPŘEK²³⁰ hodnocení vztahuje i k českocsl. období. E. BLÁHOVÁ²³¹ uvádí tvrzení B. von Arnima, který v denominativním -ьstvovati spatřoval vliv moravsko-panonského prostředí.

Z celkového hodnocení lexika Anast vyplývá, že vykazuje časté shody s mladšími českocsl. památkami s latinskou předlohou (Bes, VencNik). Také korespondence se staročeským lexikem jsou nápadné. Uvedené doklady podle našeho názoru svědčí spíše pro předpoklad českého původu Anast, některé výrazy pak přímo na české prostředí odkazují. Z těchto případů uvedme zejm. животъ, stojící za lat. *victus*, či některá charakteristická užití, doložená pouze z památek českocsl. okruhu.

Zároveň se v Anast vyskytují nečetné případy výrazů známých v rámci kanonických památek pouze ze Supr. Tyto lexémy lze ovšem považovat spíše za obecně staroslověnské lexémy, např. добльно, než za čisté bulharismy.

²²⁹ Tamtéž, s. 211.

²³⁰ M. VEPŘEK, *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*, s. 65

²³¹ E. BLÁHOVÁ, *Nejstarší staroslověnské homilie (Syntax a lexikon)*, Praha 1973, s. 63.

2.8 Kulturněhistorické souvislosti vzniku legendy

V této části práce uvedeme některé souvislosti, které podle našeho názoru mohou přispět k atribuci místa a doby vzniku Anast. Fakt, že je Anast nesporným překladem z latiny, teoreticky omezuje místo vzniku překladu na prostor západoslovanský, resp. s malou pravděpodobností i na jihoslovanský (tj. bulharský).

Překlad pocházející z oblasti jihoslovanské považuje za pravděpodobný F. THOMSON²³², který se snaží vyvrátit eventualitu vzniku památky v českém, resp. velkomoravském prostředí. Argumentace F. Thomsona, založená na předpokladu znalosti latiny v Bulharsku, je ovšem problematická a uváděné doklady jsou velmi nejisté. V souvislosti se vznikem překladu v Bulharsku uvažuje Thomson zejména o období let 866–870, kdy toto území spadalo pod římskou církevní jurisdikci. Ač to zmíněný badatel výslovně neuvádí, musela by latinská legenda proniknout do Bulharska prostřednictvím latinských misionářů (Formosa, Gaudericha, Ermanricha či jiných).²³³ Lze si ovšem klást otázku z jakého důvodu.

K možnosti výskytu překladové literatury z latiny v Bulharsku se vyjádřil F. V. MAREŠ, který uvádí: „Kdo by mohl v Bulharsku v 10.–11. století, případně ještě později, počítat s latinskou předlohou církevněslovanského textu? Dosud není známa z této oblasti ani jediná památka, která by mohla být přeložena z latiny.“²³⁴

Jako protiváhu vůči tvrzením, které spojují znalost latiny zejména s prostředím západoslovanským, uvádí F. Thomson dále benediktinský klášter Svaté Marie na Athosu, který byl založen patrně mezi lety 985–990. Jakým způsobem by se však z tohoto prostředí pocházející předloha dostala k jižním Slovanům a důvod, proč právě tento latinský text by byl přeložen, však neuvádí. Dále také zmiňuje možnost, že překlad byl pořízen v bulharském prostředí některým z členů cyrilometodějské misie, znalým latiny. Paradoxní je, že Thomson neuvádí, proč překlad nemohl vzniknout přímo na Velké Moravě. E. BLÁHOVÁ ve spojitosti s Anast a *legendou o svatém Apolináři* artikuluje prostý, ale zároveň logický a silný argument: „Kdyby si

²³² F. THOMSON, *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin in Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*, s. 346.

²³³ Srov. I. TOTI, *Смена парадигмы в Болгарии (886–990)*, Преславска книжовна школа 9, 2006, s. 21–25.

²³⁴ F. V. MAREŠ, *Který řecký paterik byl v 9. století přeložen do slovanského jazyka?*, s. 125.

však byli chtěli pořídít jejich životopisy Slované jižní či východní, byli by se obrátili k pramenům řeckým.“²³⁵

Zatímco se předpoklad F. Thomsona jeví jako málo pravděpodobný, daleko větší argumentační váhu nabízejí hypotézy, které vznik Anast spojují se západoslovanským prostředím.

Pro řešení otázky lokálního původu překladu je nutné objasnit výskyt kultu svaté Anastázie a dalších světců uváděných v legendě, zvláště svatého Chrysogona a svatého Zoila, zejména ve středoevropském prostoru a motivaci vzniku překladu.

R. JAKOBSON²³⁶ spojoval možný velkomoravský původ Anast s titulárním sídlem arcibiskupa Metoděje v Sirmiu a místem umučení Anastázie v tomtéž městě. F. THOMSON²³⁷ zmíněný předpoklad nepovažuje za reálný zejména z toho důvodu, že latinská předloha Anast pochází z cyklu latinských legend, kde není Sirmium jmenováno. Rozšíření kultu svaté Anastázie spolu s kultem Apolináře Ravenského na Velké Moravě prostřednictvím misionářů z Akvileje a Dalmácie předpokládá F. DVORNÍK²³⁸. Naproti tomu L. TASEVA a M. JOVČEVA²³⁹ uvažují o rozšíření kultu svaté Anastázie a některých dalších světců, např. Benedikta Nursijského, Víta, Modesta a Krescencie, v prostředí jihoslovanském ještě v době předcyrilometodějské prostřednictvím akvilejským a dalmatským.

Někteří badatelé spojují rozšíření úcty k svaté Anastázie u jižních Slovanů s přenesením jejích ostatků v devátém století do Zadru²⁴⁰, či úcty k svaté Anastázii v tomtéž prostoru vysvětlují transferem kultu z italsko-řeckého (jihoitalského), tj. latinsko-řeckého, prostředí.²⁴¹

Na souvislost kultu svaté Anastázie a svatého Chrysogona s prostředím bavorským však může ukazovat staroslověnská *Modlitba proti d'áblu*. V této památce jsou mezi jinými svatými jmenováni i světci, kteří se vyskytují v Anast a jejichž kult

²³⁵ E. BLÁHOVÁ, *Staroslověnské písemnictví v Čechách 10. století*, s. 63.

²³⁶ R. JAKOBSON, *The Kernel of Comparative Slavic Literatur*, in: *Selected Writings VI/1*, Berlin-New York-Amsterdam 1985, s. 44 (celý text s. 1–64).

²³⁷ F. THOMSON, op. cit., s. 346.

²³⁸ F. DVORNÍK, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970, s. 231.

²³⁹ L. TASEVA – M. JOVČEVA, *Мъчението на св. Аполинарий Равенски в контекста на ранната славянска преводна литература*, s. 189.

²⁴⁰ C. DIDI, *Sul problema delle traduzioni dal latino in paleoslavo (annotazioni in margine)*, s. 200.

²⁴¹ F. THOMSON, *Early Slavonic Translations – An Italo-Greek Connection?*, s. 221–233.

se mohl dostat na Velkou Moravu prostřednictvím bavorským. V modlitbě nacházíme jak Anastázii ve čtení АНАСТАСИЕ ПОТВОРО ИЗБАВНИЧЕ (Dijav, Sobol. 44,20), tak Chrysogona a Zoila v invokaci spolu s anglosaským světcem Bonifácem, viz хри(с)тогоне · зоице · в(о)нифантне (Dijav, Sobol. 43, 26). Pokud přijmeme hypotézu V. KONZALA²⁴², který vznik modlitby spojuje s obdobím bavorského uvěznění arcibiskupa Metoděje v letech 870–873, pak výskyt Anastázie, Chrysogona a Zoila v textu modlitby může naznačovat jejich kult v bavorském prostředí již v devátém století, kde se rozvinul snad prostřednictvím akvilejským. Také některé charakteristické jazykové znaky Anast (kompozitum тѣщепитиѣ, podoba jména пѣплин), které se dají vysvětlit nejpíše jako výsledek jazykových kontaktů slovansko-bavorských, se zdají tomuto předpokladu nasvědčovat.

Je ovšem otázkou, zda je nutno spojovat Anast již s obdobím velkomoravským, neboť latinská předloha Anast mohla být základem překladu i v období existence českosl. písemnictví v přemyslovských Čechách.

Jelikož je dokladový materiál příliš kusý, je stanovení původu překladu Anast nesmírně obtížné. Velmi zajímavou hypotézu však publikovala E. BLÁHOVÁ²⁴³, která vyslovila domněnku, že překlad Anast mohl být pořízen členy sázavské komunity k počtě patronky královny Anastázie Jaroslavovny (uherská královna v letech 1050–1060), manželky uherského krále Ondřeje I. (1046–1060).

O problematice sázavského exilu v Uhrách (1055–1061) zevrubně pojednal V. HUŇÁČEK,²⁴⁴ který místo jejich pobytu spojuje s klášteřem Visegrádem na Dunaji.²⁴⁵

Král Ondřej I. žil v mládí se dvěma svými bratry v Čechách, později také na dvoře Jaroslava Moudrého (978–1054) v Rusku, kde byl i pokřtěn.²⁴⁶ F. DVORNÍK²⁴⁷

²⁴² V. KONZAL, *Staroslověnská modlitba proti ďáblu*, s. 220 a 228.

²⁴³ E. BLÁHOVÁ, *op. cit.*, s. 62.

²⁴⁴ V. HUŇÁČEK, *Slovanská Sázava a česko-uhersko-ruské vztahy v XI. století*, Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury 14, Praha 1970, s. 5–21.

²⁴⁵ V. Huňáček uvádí, že klášter byl osazen řeckými basiliány a s největší pravděpodobností i basiliány Pečerské lavry v Kyjevě. Viz V. HUŇÁČEK, *op. cit.*, s. 14; F. Dvorník se naproti tomu domnívá, že klášterní konvent tvořili slovanští řeholníci latinského ritu, srov. F. DVORNÍK, *Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřestanění Ruska*, s. 80.

²⁴⁶ J. KADLEC, *Svatý Prokop – český strážce odkazu cyrilometodějského*, s. 29.

hovoří o jeho náklonnosti k slovanským mnichům. V době, kdy byl Vratislav II. v uherském exilu, pojal za choť Adlétu, dceru uherského krále Ondřeje a Anastázie. Úzké dynastické vztahy však tímto sňatkem nebyly vyčerpány. Ota I. Olomoucký (1045–1086), zvaný Sličný, se na počátku sedmdesátých let jedenáctého století oženil s uherskou princeznou Eufemií. Starší předpoklad, že byla dcerou krále Bély, mění hypotéza B. KRZEMIENSKÉ,²⁴⁸ která Eufemii považuje za dceru uherského krále Ondřeje I. a Anastázie.

Jako zajímavý se jeví vznik překladu v Uhrách ve spojitosti se zachovanými rukopisy Anast, které reprezentují dva okruhy zachování (redakce) – ruský a srbský. Je možné, že právě z tohoto místa se Anast dostala jak na Rus, tak k jižním Slovanům.

Také některé další kulturněhistorické skutečnosti mohou podpořit hypotézu spojující vznik Anast s českosl. prostředím, přičemž uherské království nemusí být nutně pojímáno jako místo překladu.

Jak jsme již ukázali v předcházejícím výkladu, úcta k svaté Anastázie a svatému Chrysogonu u západních Slovanů mohla mít velmi rané kořeny, snad již velkomoravské. Na důležitou skutečnost poukázal F. V. Mareš, který upozornil na zvláštní úctu, jíž se těšila svatá Anastázie v jihobavorském klášteře Benediktbeuren. Tato stopa vedla k zajímavým výsledkům.²⁴⁹ Za opata Gotholma byly roku 1053 mnichem a pozdějším opatem Gotshalkem uloženy ostatky svaté Anastázie právě v tomto klášteře. Také přenesení ostatků svatého Chrysogona a svatého Castoria z Verony do kláštera Tegernsee v téže době za opata Siegfrieda může mít relevantní význam pro předpoklad rozvoje kultu obou světců v jihobavorském a zřejmě i středoevropském prostoru. Těsný vztah obou klášterů byl dán tím, že klášter Tegernsee byl mateřským klášteřem mnišské komunity v Benediktbeuren. V polovině 11. století bylo Tegernsee osídleno mnišskou komunitou z Niederaltaichu – kláštera s tradičně úzkými svazky k Čechám. Je proto možné, že právě v období po přenesení

²⁴⁷ F. DVORNÍK, op. cit.

²⁴⁸ B. KRZEMIENSKA, *Olomoučtí Přemyslovci a Rurikovci*, ČČM 106, 1987, s. 259–268.

²⁴⁹ Údaje jsou přejaty z renomované *The Catholic Encyclopedia*. Viz G. C. ALSTON, *Abbey of Benedictbeuren, The Catholic Encyclopedia*, Vol. 2., New York 1907. Dostupný na <<http://www.newadvent.org/cathen/02441a.html>>.

ostatků obou světců se mohla do Čech v rámci sílicího kultu obou světců dostat latinská předloha Anast.

O souvislostech mezi benediktinským prostředím v Benediktbeurn, Tegernsee a Čechami může svědčit i šíření kultu svatého Václava. J. Vašica uvádí místa, kde byly oltáře s jeho vloženými ostatky (Halberstadt, Trevír, Rheingau, Bamberg a Quedlinburk). Do tohoto výčtu klade J. Vašica i Tegernsee (12. století).²⁵⁰ Čilé vztahy udržoval klášter v Niederaltaichu, z něhož pocházel opat Břevnovského kláštera Meginhard (opatem do roku 1089), s kláštéry v Tegernsee, Hildesheimu, Hirsau a s českým prostředím. Provázanost tohoto klášterního kulturního okruhu dokládá i jméno niederaltaišského opata Václava (1063–1068). Kontakt benediktbeuronského prostředí s Čechami lze doložit mimo jiné i zachováním listu pražského biskupa Šebíře papeži v jednom benediktbeuronském kodexu.²⁵¹

Hodnou pozornosti se také jeví jedna historická okolnost. V roce 1085 se stal patriarchou akvilejským synovec Vratislava II. Svatobor-Fridrich (zemřel roku 1086), v místě úzce spjatém s kultem svatého Chrysogona.²⁵² Je jistě také zajímavé, že v čele poselstva, které král Vratislav II. vyslal do Říma s žádostí o vyslání legátů a schválení slovanské liturgie, stál vedle kněze Felixe právě Svatobor-Fridrich.²⁵³

K pravděpodobnému vzniku Anast v období od poloviny jedenáctém století do definitivního vyhnání slovanského konventu ze Sázavského kláštera se pravděpodobně váže také fakt, že v českém prostředí není doložena úcta k svaté Anastázii a k svatému Chrysogonu. Jak dokládá např. M. DRAGON²⁵⁴, v kalendářích liturgických rukopisů v Čechách a na Moravě oba světci uvedeni nejsou. Je proto možné, že období rámcově padesáti let v jedenáctém století nebylo dostatečné k tomu, aby se jejich kult v českém prostředí prosadil.

²⁵⁰ J. VAŠICA, *Raný kult českých světců v cizině*, in: Eseje a studie ze starší české literatury, Praha 2001, s. 29 (celý text s. 26-31).

²⁵¹ R. TUREK, *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 2000, s. 44 (pozn. č. 38); viz též F. V. MAREŠ, op. cit., s. 320; J. P. KIRSCH, op. cit., s. 389.

²⁵² V. HUŇÁČEK, *Sázava v širších vztazích a souvislostech*, in: Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách, Praha 1988, s. 285 (celý text s. 271–307); V. VANÍČEK, *Vratislav II. (I.) – první český král*, Praha 2004, s. 180.

²⁵³ V. VANÍČEK, op. cit., s. 158.

²⁵⁴ M. DRAGON, *Kalendáře liturgických rukopisů jako datační pomůcka*, dostupné na www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/7--rocnik-odborne-konference/clanek/kalendare-liturgickyh-rukopisu-jako-datacni-pomucka/

Domíváme se, že vznik Anast souvisí se západoslovanským prostředím, zda velkomoravským, či spíše českým, je těžké rozhodnout. Hypotézy, které umožňují předpoklad vzniku legendy v jedenáctém století v Čechách či českým prostřednictvím v Uhrách, považujeme za velmi pravděpodobné. Oporou zmíněnému tvrzení mohou být mimo jiné i lexikální shody Anast s mladšími českosl. památkami (Bes a VencNik).

Závěr

Studium českosl. legendistiky provází v obecném smyslu celá skupina badatelských okruhů, např. objasnění přesnějšího místa vzniku textu, možného vztahu památky k danému kultu světce, jazykové povahy textu, vztahu překladu ke známým předlohám či paralelám a mnoho dalších problémů. U části památek, jimž dosud nebyla věnována přílišná pozornost, se jeví jako nejdůležitější jejich základní charakteristika jazyková a textová spolu s objasněním možných kulturněhistorických souvislostí, které mohou přispět k jejich atribuci.

Jelikož jsou někteří badatelé skeptičtí vůči možnosti vzniku některých památek v Čechách desátého a jedenáctého století, ať už toto pojetí artikulují na základě uváděných argumentů, nebo své negativní vymezení bez širšího dokladového materiálu předpokládají, zařadili jsme do naší práce soupis památek, jejichž český původ je jistý či pravděpodobný. V hodnocení některých památek jako českosl. došlo v poslední době k revizi dosud platných názorů, v jiných případech byla česká provenience prokázána.

V prvním případě se jedná zejména o *Kyjevské listy*, o nichž u části badatelů převažuje mínění, že ve své zachované podobě představují velkomoravský originál, a dále *oficia ke cti Cyrila a Metoděje*, jejichž vznik spojuje V. Tkadlčík s prostředím Emauzského kláštera ve čtrnáctém století. *Modlitbě proti ďáblu* věnoval pozornost V. Konzal, jehož hodnocení památky svědčí pro její velkomoravský původ.

Nověji byl F. V. Marešem a J. Reinhartem zřetelně prokázán český původ *Čtyřiceti homilií na evangelia papeže Řehoře Velikého*. Český původ *Modlitby ke svaté Trojici* doložil V. Konzal. Osmi modlitbami z Jaroslavského sborníku se zabýval M. Vepřek, který v souvislosti s *Modlitbou sv. Řehoře* a *Modlitbou vyznání hříchů* potvrzuje jejich překlad v českém prostředí jedenáctého století.

Český původ skupiny legend vesměs publikovaných A. I. Sobolevským zpochybnil s různou mírou průkaznosti F. Thomson, který se o některých památkách domnívá, že byly přeloženy z řeckých předloh (*legenda o svatém Jiří, o svatém*

Štěpánu, snad i *Život Benediktův*).

Za současného stavu znalostí lze u některých památek považovat hodnocení jejich příslušnosti k českocsl. písemnictví za definitivní, v jiných případech bude potvrzení či vyvrácení této možnosti předmětem dalšího studia.

Komplementární část, která navazuje na zhodnocení současného stavu bádání o českocsl. památkách, představuje shrnutí problematiky kontinuity slovanské liturgie a písemnictví v Čechách desátého a jedenáctého století, spolu s uvedením argumentů potvrzujících tuto hypotézu, které v nejucelenější podobě podal R. Večerka.

Problematikou původu slovanské bohoslužby a slovanského písemnictví v přemyslovských Čechách se zabýval také V. Tkadlčík, který kontinuitu slovanské liturgie a slovanského písemnictví dokládá argumenty filologické, historické, archeologické a v neposlední řadě zejména církevněprávní povahy ve studii *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách*, která je součástí příloh naší práce. Pozoruhodná studie V. Tkadlčíka přináší vedle dalších argumentů zcela nový pohled na danou problematiku z pohledu církevněprávního. V pojetí V. Tkadlčíka byla z právního hlediska i ze subjektivního pohledu členů cyrilometodějské misie slovanská liturgie legální i po papežském zákazu roku 885.

S vědomím kontinuity slovanské bohoslužby a písemnictví mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami, s vědomím pravděpodobného rozsahu českocsl. písemnictví, jsme přistoupili k analýze *legendy o svaté Anastázii*.

Od dob prvního publikování textu A. I. Sobolevským v edici *Мучение свв. Анастасии Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI в.* z roku 1903 stála *legenda o svaté Anastázii* stranou výraznějšího badatelského zájmu.

Provenience a datace překladu legendy o svaté Anastázii bývá v odborné literatuře hodnocena různým způsobem. Vcelku lze konstatovat, že existují dvě pojetí.

Část odborné literatury spojuje vznik legendy s českým prostředím desátého či jedenáctého století. Toto hodnocení je obvykle založeno na již starší argumentaci, kterou podal A. I. Sobolevskij, v dílčích případech jsou uváděny i některé argumenty extralingvistické povahy. K možnosti české provenience se přiklání nebo ji s většími či menšími výhradami předpokládají např. F. V. Mareš, R. Večerka, Z. Hauptová,

E. Bláhová či F. Dvorník. Vyskytují se i názory, které tuto možnost popírají (F. Thomson, C. Diddi, D. Čyževskij).

Povaha legendární tradice je v případě svaté Anastázie velmi složitá. Toto konstatování vychází z častého zaměňování osob dvou mučednic římských téhož jména, faktografického prolínání, posunů v datech úmrtí aj. V křesťanské tradici jsou známy dvě Anastázie, které jsou spojovány s Římem. První je Anastázie Starší (Římská, Panna), druhou je Anastázie Vdova (Mladší). Ve spojitosti s hagiografickými zpracováními jsme poukázali na fakt, že ačkoli jsou obě římské světice svým původem „západní“, největší počet hagiografických zpracování je byzantského původu. Dále jsme uvedli, že spojení Anastázie s Chrysogonem v jednom hagiografickém podání není náhodné, což dokládá epistolografie obou světců, jak ji uvádí byzantský lexikon *Suda*.

Úcta k svaté Anastázii a svatému Chrysogonu se po jejich tradičně uváděné mučednické smrti velmi rozšířila v Byzanci, v italském, dalmatském a bavorském prostředí. Výrazem úcty k oběma světcům jsou hagiografická zpracování jim věnovaná.

V dalším výkladu jsme zacílili pozornost na latinský hagiografický cyklus o svaté Anastázii a svatém Chrysogonovi ve srovnání s latinským textem, který publikoval G. Kappel jako součást jím vydané edice *Anast.* Latinský text Kappelovy edice *Anast* odpovídá podle F. Thomsona latinskému znění v BHL 1796, které představuje zkrácenou verzi obšírnější latinské legendy (BHL 1795). Odpovídající řecká paralela ke znění Kappelova latinského textu není známa.

Od dob publikování legendy A. I. Sobolevským byly známy pouze tři ruskocsl. rukopisy z konce patnáctého až z šestnáctého století, tradičně označované Q. I. 320, U a M. Na srbskocsl. rukopis z třetí nebo čtvrté čtvrtiny čtrnáctého století, námi označovaný Gr, upozornila D. M. Atanasovova. V naší práci jsme poukázali na existenci čtyř dalších rukopisů ruskocsl. provenience z konce patnáctého století až ze století osmnáctého, které označujeme V, R, L a Ch.

Materiál rukopisů známých i námi nově zpřístupněných se stal základem nové

edice Anast. Za základní text pro edici bylo zvoleno ruskocsl. znění rukopisu Q. I. 320. Důvodem byla zejména snaha o pokud možno co největší přehlednost aparátu. Podstatným důvodem pro zvolený způsob byl také respekt k přecházející ediční praxi. Latinská paralela, která je součástí edice Anast publikované v této práci, je vydána podle znění latinského textu publikovaného G. Kappellem.

V rámci naší disertační práce publikujeme také index verborum Anast, který spolu s novou edicí nabídne materiál k dalšímu studiu památky a umožní tak mimo jiné snazší komparaci lexika Anast s dalšími památkami. V indexu verborum jsou uvedena slova, která jsou doložena v textu rukopisu Q. I. 320 a ve variantním rukopisu Gr. Pro snazší orientaci uživatele jsou podoby latinských paralel v záhlaví hesel uváděny v pravopise klasickém.

V části práce věnované textologické problematice jsme věnovali pozornost objasnění vztahu ruskocsl. rukopisů a srbskocsl. rukopisu Gr. Domníváme se, že shody všech rukopisných zachování jsou natolik průkazné, že svědčí o společném archetypu zachovaných rukopisů Anast. Toto tvrzení dokládá stejný překlad míst, která by dva překladatelé netlumočili stejně, výrazné překladové zvláštnosti, společné chyby, existence závěru, který nemá oporu v latinském textu Kappelovy edice aj.

Z následné textologické analýzy vyplynulo stanovení dvou blízkých skupin rukopisných znění, která reprezentují ruskocsl. rukopisy na straně jedné a rukopis Gr na straně druhé. Srovnání rukopisných znění s latinským textem ukazuje zejména na řadu absencí jednotlivých slov či kratšího úseku textu v jedné ze skupin rukopisů. Z různocnění těchto dvou skupin textů vychází naše hodnocení dvou skupin textových zachování jako velmi blízkých znění.

Komparace slovanského překladu s latinským textem odkrývá jejich blízkost. Odchytky Anast od Kappelova latinského textu představují nečetné překladové chyby, dále případy, kdy slovanský překladatel upravoval překlad vynecháním části latinského textu či stylově prostším překladem. Marginální slovosledné odchytky Anast potvrzují, že se slovanský překladatel držel věrně své předlohy. Lze konstatovat, že také slovosledně je Anast v úzkém vztahu k latinskému textu.

Textologicky relevantní místa slovanského textu Anast, k nimž chybí paralelní latinský text, spolu s odchylným zněním Kappelova textu ve srovnání s Anast dokládají, že slovanský překlad vycházel z jiné latinské předlohy, která byla Kappelovu latinskému textu velmi blízká.

Jelikož byl v naší edici zvolen za základní text rukopis Q. I. 320 a odlišné hláskoslovné jevy jsou zaznamenány v aparátu edice, zaměřili jsme se při popisu grafických a písařských jevů spolu s hláskoslovnou charakteristikou převážně na materiál, který přináší zmíněný rukopis.

Svou hláskovou povahou rukopis Q. I. 320 dokládá ruskocsl. provenienci, severoruskou příslušnost prozrazuje záměna т s н . Některé písařské jevy ukazují, že zachovaná podoba textu prošla několika opisy. Ani časová odlehlost rukopisu od jeho archetypu podle našeho názoru nestojí proti předpokladu, že text z přelomu patnáctého a šestnáctého století měl staroslověnské východisko.

V části práce věnované vybraným morfologickým a syntaktickým jevům jsme se zaměřili zejména na ty, které dokládají starobylost Anast. Lze uvést, že ve srovnání s běžným církevněslovanským územím se Anast jeví morfologicky jako archaická. V Anast se projevuje jak vliv syntaxe latinské, tak vliv knižní syntaxe staroslověnské. Ve výkladu jsme se omezili na vybrané jevy, které dokládají, že Anast je překladem z latiny. Z jevů, které prozrazují stáří legendy, jsme upozornili na užití bezpředložkového lokálu a jmenných tvarů adjektiv v přívlastku.

Lexikální analýza legendy dokládá časté shody s mladšími českocsl. památkami s latinskou předlohou (*Čtyřicet homilií na evangelia* a *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu*). Také korespondence se staročeským lexikem jsou pro Anast příznačné. Uvedené doklady podle našeho názoru svědčí spíše pro předpoklad českého původu Anast. Některé výrazy pak přímo na české prostředí odkazují, např. животъ stojící za lat. *victus*, či některá specifická užití, která jsou doložena pouze z památek českocsl. okruhu, např. кalk мози , lexém сзпачз užitý při překladu lat. *Iesus*, sloveso сзхранити ve významu „pochovat, pohřbít“ aj. Nikoli nepodstatnou skupinu lexikálních shod Anast s památkami excerpční báze *Slovníku*

jazyka staroslověnského představují hapax legomena doložená z českosl. památek.

Z hlediska možných souvislostí extralingvistické povahy, které by korespondovaly s jihoslovanským původem překladu, se jako málo pravděpodobná jeví hypotéza spojující místo překladu s Bulharskem. Daleko silnější argumentační váhu mají hypotézy, které vznik Anast spojují se západoslovanským prostředím. V našem výkladu jsme se opřeli zejména o výskyt kultu svaté Anastázie a dalších světců uváděných v legendě ve středoevropském prostoru a o motivaci vzniku překladu.

Jako nejpravděpodobnější se jeví dvě hypotézy. První vychází z předpokladu, že překlad mohl být pořízen v Uhrách členy sázavské komunity k počtě patronky královny Anastázie Jaroslavovny. Základem druhé hypotézy jsou dobře doložené české kontakty s klášterním prostředím bavorským (Tegernsee, Benediktbeuren aj.), kam byly v polovině jedenáctého století přeneseny ostatky svaté Anastázie a svatého Chrysogona. Bavorské kláštery mohly českému prostředí zprostředkovat latinskou předlohu v době silícího kultu obou světců po přenesení ostatků. Předpoklad vzniku překladu v jedenáctém století by mohl korespondovat i s povahou lexika Anast.

Zmíněné hypotézy spojující Anast s českým prostředím může paradoxně posílit i nedoložení úcty k oběma světcům v českém prostředí. Období následující po pořízení překladu patrně nebylo dostatečné k tomu, aby se kult oběma světcům v českém prostředí prosadil.

Uvedené závěry nepovažujeme za konečné ani vyčerpávající. Mnohé otázky vyžadují dalšího zkoumání. Také některé části naší práce nepodávají obraz zcela ucelený a soustavný, zejména syntaktický rozbor památky předpokládá širší a hlubší analýzu. Otázky spojené s *legendou o svaté Anastázii* vnímáme jako součást obecnější problematiky spojené s českosl. písemnictvím. Předstupněm dalšího bádání o této zajímavé památce může být námi zpřístupněný dosud neznámý rukopisný materiál, který je součástí nové edice *legendy o svaté Anastázii*, a taktéž v naší práci představený index verborum.

Další zkoumání *legendy o svaté Anastázii* a jiných českosl. památek, jimž

bychom se chtěli dále věnovat, by mělo přispět ke studiu českosl. písemnictví, které představuje důležitou a velmi zajímavou oblast paleoslovenistického bádání.

Použité zkratky

A – akuzativ
act. – aktivní
adj. – adjektivum
adv. – adverbium
aor. – aorist
apod. – a podobně
atd. – a tak dále
cond. – kondicionál
conj. – konjunkce
csl. – církevněslovanský
českocsl. – českocírkevněslovanský
D – dativ
du. – duál
f. – femininum
G – genitiv
I – instrumentál
ide. – indoevropský
imp. – imperativ
impf. – imperfektum
inf. – infinitiv
interj. – interjekce
L – lokál
lat. – latinský
m. – maskulinum
N, nom. – nominativ
n. – neutrum
např. – například
num. – numerále
os. – osoba
part. – partikule
pass. – pasivní
perf. – perfektum
pl. – plurál
pozn. – poznámka
praep. – prepozice
praes. – přezens
praet. – préteritum
pron. – zájmeno
ptc. – participium
resp. – respektive
ruskocsl. – ruskocírkevněslovanský
sg. – singulár
srbskocsl. – srbskocírkevněslovanský

stč. – staročeský, stará čeština
sthněm. – starohornoněmecký
stol. – století
stsl. – staroslověnský, staroslověnština
sv. – svatý
tzn. – to znamená
tzv. – takzvaný
V – vokativ
v. – viz
var. – varianta, variantní rukopis
vb. – verbum
zejm. – zejména

Zkratky a označení častěji citovaných publikací
(bibliografické údaje viz seznam literatury)

Dan – D. Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*
ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*
Jagić – V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*
Mikl – F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*
SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*
Srez – I. I. Sreznevskij, *Материалы для словаря древнерусского языка*

Studijní literatura a prameny

ANIĆ, M., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1998.

ATANASOVA, D. M., *За едно рядко срещано житие на св. Анастасия Римска*, Старобългаристика / Palaeobulgarica 30, 2006, č. 2, s. 27–36.

– – –, *Загребският препис на Житието на св. Анастасия Римска-Вдовица*, Старобългарска литература 35–36, 2006, s. 125–133.

AUTY, R., *The Western lexical elements in the Kiev-Missal*, in: Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur, Berlin 1969, s. 3–6.

– – –, *Lateinisches und althochdeutsches im altkirchenslavischen Wortschatz*, Slovo 25–26, 1976, s. 169–174.

AVENARIUS, A., *Das Werk des Konstantin und Method. Charakter, Gestalten und Wandlungen einer kulturellen Initiative*, in: Studien zu Literatur und Kultur in Osteuropa, Köln-Wien 1983, s. 1–23.

BARTOŠ, F. M., *O Dobrovského pojetí osudu slovanské bohoslužby v Čechách*, Historický sborník 1, Praha 1953, s. 7–26.

BLÁHOVÁ, E., *Nejstarší staroslověnské homilie (Syntax a lexikon)*, Praha 1973.

– – –, *Staroslověnský Život Benediktův*, Slavia 61, 1992, s. 395–408.

– – –, *Staroslověnské písemnictví v Čechách 10. století*, in: Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách, Praha 1988, s. 55–69.

– – –, *Ke klasifikaci českocírkevněslovanských památek*, Slavia 62, 1993, s. 429–440.

– – –, *Раля М. Цейтлин, Сравнительная лексикология славянских языков XI–XIV/XV вв. Проблемы и методы. Москва 1996, 227 с.*, Slavia 66, 1997, s. 346–349.

– – –, *Literární vztahy Sázavy a Kyjevské Rusi*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 219–234.

BLÁHOVÁ, E. – IKONOVA, Ž., *Лексические совпадения Бесед Григория Двоеслова и Второго Жития Вячеслава с лексикой Иоанна Экзарха*, Старобългаристика/Palaeobulgarica 17, 1993, s. 13–26.

BLÁHOVÁ, E. – KONZAL, V. – ROGOV, A. I., *Staroslověnské legendy českého původu*, Praha 1976.

БОГДАНОВИЋ, Д., *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Београд 1982.

COHEN, G. L., *Etymology of Old Church Slavonic vešti (= thing)*, *Germano-Slavica* 2, 1976, č. 2, Waterloo 1976, s. 99–105.

ČAJKA, F., *K rukopisným zachováním církevněslovanské legendy o svaté Anastázii*, in: *Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie „cutting-edge“*. Sborník příspěvků z 8. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ve dnech 14.–16. května 2007, Olomouc 2008, s. 45–48.

– – –, *K staroslověnskému a církevněslovanskému вѣсемогзи*, in: *Prostor v jazyce a v literatuře*, Ústí nad Labem 2007, s. 193–196.

– – –, *Rukopisná zachování církevněslovanské legendy o svaté Anastázii*, *Slavia* 77, 2008 (= *Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů. Ochrid 10.–16. 9. 2008*), s. 17–28.

– – –, *Příspěvky E. Bláhové k problematice českocírkevněslovanské*, *Homo bohemicus*, roč. [15], Sofia 2008, č. 1, s. 15–30.

– – –, *K povaze lexika církevněslovanské legendy o svaté Anastázii*, in: *Ty, já a oni v jazyce a v literatuře*, 1. díl – část jazykovědná, Ústí nad Labem 2009, s. 264–268.

ČYŽEVSKIJ, D., *Kirchenslavische Literatur bei den Westslaven*, in: *Cyriilo-Methodianische Fragen Slavische Philologie und Altertumkunde – Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati*, Wiesbaden 1968, s. 13–28.

– – –, *Kirchenslavische Literatur bei den Čechen*, in: *Kleinere Schriften II: Bohemica*, München 1972, s. 11–32.

DANIČIĆ, D., *Rječnik iz književnih starina srpskih*, I–III, Graz 1962.

DIDDI, C., *Sul problema delle traduzioni dal latino in paleoslavo (annotazioni in margine)*, *Europa Orientalis* 26, 2007, s. 181–202.

Die grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij, ed. E. WEIHER, I. (1.–11. März), Freiburg i. Br. 1997.

Дополнение к печатному описанию собрания В. М. Ундольского, составленное Л. П. Грязиной, Москва 1975.

DOSTÁL, A., *Staroslověnština jako spisovný jazyk*, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury 3, Praha 1956, s. 129–139.

— — —, *Stará církevněslovanská literatura, smysl jejího vývoje a literární problém*, in: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů, Praha 1968, s. 225–228.

— — —, *Problém slovanské liturgie*, Studie 6, 1986, s. 396–402.

DOSTÁLOVÁ, R., *Byzantská vzdělanost*, Praha 2003.

DUCHESNE, L., *Notes sur la topographie de Rome au moyen âge*, in: Mélanges d'archéologie et d'histoire 7, Paris 1887, s. 217–243.

DURNOVO, N., *Введение в историю русского языка*, I, Brno 1927.

DVORNÍK, F., *Svatý Prokop, čeští benediktini a pokřesťanění Ruska*, in: Se znamením kříže, Řím 1967, s. 75–82.

— — —, *Byzantské misie u Slovanů*, Praha 1970.

Etymologický slovník jazyka staroslověnského, red. E. Havlová, A. Erhart, Praha 1989–.

FIALA, Z., *Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. stol. podle dnešních znalostí*, ČsČH 14, 1966, s. 54–66.

— — —, *Přemyslovské Čechy*, Praha 1975.

FRČEK, J., *Byl sv. Václav postřižen podle ritu východního či západního?*, in: Slovanské studie, Praha 1948, s. 144–158.

GRABAR, B., *Mučeníje sv. Jakova Persijanca u hrvatskoglagoljskim odlomcima XIV st.*, Slovo 23, 1973, s. 141–160

GRAUS, F., *O poměr mezi archeologií a historií*, Archeologické rozhledy 9, 1957, s. 535–552.

— — —, *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století*, ČsČH 14, 1966, s. 473–495.

HALKIN, F., *Bibliotheca hagigraphica graeca*, I, Bruxelles 1957.

HAMM, J., *Das Glagolittische Missale von Kiew*, Wien 1979.

HAUPTOVÁ, Z., *K otázce analýzy staroslověnského lexika*, *Slavia* 37, 1968, s. 226–234.

– – –, *Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách*, in: *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem 1998, s. 5–42.

– – –, *VITEZ (Jak dlouho se udržela v Čechách církevněslovanská tradice?)*, in: *Drugi hrvatski slavistički kongres, I*, Zagreb 2001, s. 217–223.

HAVRÁNEK, B., *Otázka existence církevní slovanštiny v Polsku*, *Slavia* 25, 1956, s. 300–305.

HORÁLEK, K., *České legendy X. století a slovanská bohoslužba v Čechách*, *Slovo a slovesnost* 7, 1941, s. 94–98.

HUŇÁČEK, V., *Slovanská Sázava a česko-uhersko-ruské vztahy v XI. století*, *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury* 14, Praha 1970, s. 5–21.

– – –, *Sázava v širších vztazích a souvislostech*, in: *Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha 1988, s. 271–307.

CHALOUPECKÝ, V., *Slovanská bohoslužba v Čechách*, *Věstník ČAVU* 1, 1950, s. 65–80.

ISAČENKO, A. V., *Začiatky vzdelanosti vo veľ'komoravskej ríši*, *Turčiansky sv. Martin* 1948.

ИВАНОВА-МИРЧЕВА, Д. – ХАРАЛАМПИЕВ, И., *История на българския език*, В. Търново 1999, s. 243–248.

IVANOVA, K., *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica*, София 2008.

JAGIĆ, V., *Entstehungsgeschichte der kirchenslavische Sprache*, Berlin 1913².

JAKOBSON, R., *The Kernel of Comparative Slavic Literatur*, in: *Selected Writings* 6, Berlin-New York-Amsterdam 1985, č. 1, s. 1–64.

– – –, *Cyrilo-metodějské studie*, Praha 1996.

JELÍNEK, K., *K datování prokopské legendy*, *Slavia* 39, 1967, s. 429–430.

ЮСИФ, А., *Подробное оглавление Великих четвех минеи всеросийского митрополита Макария*, Москва 1892, s. 253–254.

KADLEC, J., *Svatý Prokop – český strážce odkazu cyrilometodějského*, Praha 2000².

КАЛАЙДОВИЧЬ, К. Ф. – СТРОЕВ, П., *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, двора его императорского величества действительного каммергера и кавалера графа Феодора Андреевича Толстова*, Москва 1825, s. 498–503.

KANTOR, M., *The Origins of Christianity in Bohemia*, Evanston 1990.

KAPPEL, G., *Die kirchenslavische Anastasienlegende*, *Slavia* 40, 1971, s. 9–19.

– – –, *Die slavische Vituslegende und ihr lateinisches Original*, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 20, 1974, s. 73–85.

KARSKIJ, J. F., *Славянская кирилловская палеография*, Ленинград 1928.

KONZAL, V.: *Nejstarší slovanská legenda václavská a její „Sitz im Leben“*, *Studia mediaevalia pragensia* 1, 1988, s. 113–127.

– – –, *Otazníky kolem církevněslovanské Modlitby k sv. Trojici a českých vlivů na literaturu Kyjevské Rusi*, *Palaeoslovenica* 3, 1991, s. 8–23.

– – –, *Staroslověnská modlitba proti d'áblovi*, *Europa orientalis* 2, 1992, s. 131–196.

– – –, *Církevněslovanská literatura – slepá ulička na prahu české kultury?*, in: *Speculum medii aevi – Zrcadlo středověku*, Praha 1998, s. 150–162.

– – –, *Старославянская молитва против дьявола*, Москва 2002.

KOPEČNÝ, F., *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha 1981.

KØLLN, H., *Westkirchliches in altkirchenslavischer Literatur aus Grossmähren und Böhmen*, Copenhagen 2003.

KRAJČOVIČ, R., *O jazyku na Velkej Morave a jeho kultúrnej forme*, *Jazykovedný časopis* 36, 1985, s. 104–111.

KRÁLÍK, O., *K historii textu I. staroslověnské legendy václavské*, *Slavia* 29, 1960, s. 434–452.

– – –, *O existenci slovanské legendy prokopské*, *Slavia* 33, 1964, s. 259–263.

– – –, *Nová fáze sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 37, 1968, s. 474–494.

– – –, *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*, Praha 1968.

- — —, *Labyrint dávných dějin českých*, Praha 1970.
- — —, *Nejstarší rodokmen české literatury*, Praha 1971.
- KROFTA, K., *Naše nejstarší legendy a začátky našeho duchovního života*, Praha 1947.
- KRZEMIEŃSKA, B., *Olomoučtí Přemyslovci a Rurikovci*, ČČM 106, 1987, s. 259–268.
- KURZ, J., *Význam činnosti slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje v dějinách slovanské kultury*, Slavia 32, 1963, s. 309–326.
- KYAS, V., *Ke kulturním poměrům na Moravě v 10. a 11. století*, Slavia 50, 1981, s. 1–7.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg im Breisgau 1930.
- ЛЬВОВ, А. С.: *Чешско-моравская лексика в памятниках древнерусской письменности*, in: *Славянское языкознание*, Москва 1968, s. 316–338.
- Magnae Moraviae fontes historici*, edd. L. Havlík a kol., 1–5, Brno 1966–1977.
- МАКСИМОВИЧ, К. А., *Региональные лексические архаизмы в моравских книжно-славянских памятниках IX в.*, *Русский язык в научном освещении* 9, 2005, č. 1, s. 116–162.
- MAREŠ, F. V., *Греческий язык в славянских культурных центрах Чехии XI века*, *Byzantinoslavica* 24, 1963, s. 247–250.
- — —, *Proložní legenda o svatém Vítu*, *Slovo* 23, 1973, s. 97–114.
- — —, *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*, München 1979.
- — —, *Svatý Vít*, in: *Bohemia sancta*, Praha 1989, s. 72–77.
- — —, *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, Praha 2000.
- MARTINOV, J., *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis MDCCCLXIII.
- МАТĚЈКА, L., *Dvije crkvenoslavenske legende o sv. Vidu*, *Slovo* 23, 1973, s. 73–96.
- MERHAUTOVÁ, A. – TŘEŠTÍK, D., *Románské umění*, Praha 1982.
- MIKLOSICH, F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865.

MLADENOVA, M., *Кирило-Методиева географія и езикова историја или западните славјани, Кирил и Методиј и какво е (о)станало после*, Софија 1999.

MOŠIN, V., *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije*, I. dio, Opis rukopisa, Zagreb 1955.

NECHUTOVÁ, J., *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*, Praha 2000.

NILLES, N., *Kalendarium manuale utriusque ecclesiae orientalis et occidentalis*, Oeniponte 1879.

Опись фонда № 310. Собрание В. М. Ундольского. Том I. („Славяно-русские рукописи В. М. Ундольского, описанные самим составителем и бывшим владельцем собрания, с № I-го по 579-й. С приложением очерка собрания рукописей В. М. Ундольского в полном составе“), Москва 1870.

Опись рукописей перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской Духовной Академии Иеромонаха Иосифа, Москва 1882.

PACNEROVÁ, L., *Pisma pro Slovary: hlaholice, cyrilice, latinka*, in: Sborník k uctění památky Mons. prof. ThDr. Vojtěcha Tkadlčíka, Olomouc-Praha 2000, s. 98–108.

Палеографическія таблицы почерков с XI по XVIII^в век, (числом 12), принадлежащая к Обстоятельному описанию славяно-россійских рукописей, хранящихся в библиотекѣ графа Феодора Андреевича Толстова, Москва 1825.

PELC, M., *Doba a místo vzniku svatovítské legendy*, Slavia 53, 1984, s. 333–339.

PETROVIĆ, I., *L' hagiographie, latine et vernaculaire, de l' espace croate, des origines à 1350*, Hagiographies 4, Brepols-Turnhout 2006, s. 185–272.

PODHORNÝ, J., *Sporné otázky dvou staroslověnských legend václavských*, Slovo 45, 1976, s. 159–174.

ПОПОВ, А., *Описание рукописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова*, Москва 1872.

РАНКОВИЋ, З., *Напомене о црквенословенском језику у Срба*, Црквене Студије 3, Ниш 2006, ч. 3, s. 299–305.

RAUKAR, T., *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997.

REICHERTOVÁ, K., *Přínos archeologie ke středověké podobě bývalého slovanského kláštera na Sázavě*, in: *Z tradic slovanské kultury v Čechách*, Praha 1975, s. 27–37.

REINHART, J. M., *Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Grossen*, Wiener Slavistisches Jahrbuch 26, 1980, s. 46–102.

RIBAROVA, Z., *Uz nekoliko kršćanskih termina u makedonskim csl. tekstovima*, in: *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb 2005, s. 367–372.

— — —, *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*, Скопје 2005.

RITIG, S., *Martyrologij srijemsko-panonske metropolije*, Bogoslovska smotra 2, Zagreb 1911, s. 113–126 a 248–266.

RUDOLF, R., *Die Bayernmission und die deutschen Lehnwörter in der slovakischen Kirchenterminologie*, Zeitschrift für slavische Philologie 18, 1942, s. 257–283.

V. RYNEŠ, *Několik poznámek k počátkům svatoprokopské úcty*, Slavia 36, 1967, s. 271–279.

— — —, *K počátkům úcty sv. Víta v českých zemích*, Slavia 38, 1969, s. 592–593.

Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách, Praha 1988.

Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, ed. J. Vajs, Praha 1929.

SERGIJ, *Полный Месяцеслов Востока*, II, Владимир 1901.

SCHAEKEN, J., *Die Kiewer Blätter*, Amsterdam 1987.

SCHNITZER, M. – MIKLAS, H., *Kyryllomethodianische Miscellen. Westliche Einträge in den ältesten kirchenslavischen Kalendarien*, Die Welt der Slaven 5, München 1999, s. 259–288.

Станков, Р., *О лексических моравизмах в древних славянских рукописях*, in: *Преславска книжовна школа 9*, Шумен 2006, s. 29–52.

Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.), Москва 1988-.

Slovník jazyka staroslověnského (= Lexicon linguae palaeoslovenicae), I-IV, hl. red. J. Kurz a Z. Hauptová, Praha 1966–1997.

SOBOLEVSKIJ, A. I., *Церковно-славянские тексты моравского происхождения*, Русский филологический вестник 43, 1900, s. 150–217.

— — —, *Мучение свв. Анастасии Римлянки и Хрисогона по русскому списку XVI в.*, Изв. ОРЯСл 8, 1903, č. 4, s. 320–327.

— — —, *Мучение св. Апполинурия Равенского по русскому списку XV в.*, Изв. ОРЯСл 8, 1903, č. 2, s. 103–120.

— — —, *Мучение св. Вита в древнем церковно-славянском переводе*. Изв. ОРЯСл 8, 1903, č. 2, s. 278–296.

— — —, *Житие преп. Бенедикта Нурсийского по сербскому списку XIV века*, Изв. ОРЯСл 8, 1903, č. 2, s. 121–137.

— — —, *Мучение папы Стефана по русскому списку XV века*, Изв. ОРЯСл 10, 1905, č. 1, s. 105–135.

SOMMER, P., *Sázavský klášter*, Praha 1996.

Srbocharvátsko český slovník, red. J. Kurz – J. Petr, Praha 1982.

СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И., *Материалы для словаря древнерусского языка*, I–III, Санктпетербургъ 1893, 1895, 1903.

ŠOLLE, M., *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu*, Praha 1996.

TASEVA, L. – JOVČEVA, M., *Мъчението на св. Аполинарий Равенски в контекста на ранната славянска преводна литература*, in: *Abhandlungen zu den grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Kodikologische, miszellenanalogische und textologische Untersuchungen*, II, edd. E. Maier – E. Weiher, Freiburg in Br. 2006, s. 153–198.

THOMSON, F., *A Survey of the Vitae Allegedly Translated from Latin in Slavonic in Bohemia in the Tenth and Eleventh Centuries*, in: *Atti del 8° Congresso internazionale di studi sull' alto medioevo*, Spoleto 1983, s. 331–348.

— — —, *Early Slavonic Translations. An Italo-Greek Connection?*, *Slavica Gandensia* 12, 1985, s. 221–233.

— — —, *The Slavonic Vita of St. Apollinaris of Ravenna*, *Palaeoslavica* 11, 2003, s. 194–198.

ТИГАНОВА, Л. В. – ТИХОМИРОВ, Н. Б. – НЕВОЛИНЫЙ, Ю. А., *Собрание Иосифо-Волоколамского монастыря (фонд № 113). Дополнительная опись*

к печатному описанию иером. Иосифа „Опись рукописей, перенесенных из библиотеки Иосифова монастыря в библиотеку Московской духовной академии“. М. 1882, Москва 1972.

TKADLČÍK, V., *Trojí hlaholské i v Kyjevských listech*, Slavia 25, 1956, s. 200–216.

— — —, *K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději*, Slovo 27, 1977, s. 85–126.

— — —, *Kdo udělil postřižiny sv. Václavu*, Listy filologické 103, 1980, s. 209–212.

— — —, *První staroslověnská legenda o sv. Václavu a Besědy sv. Řehoře Velikého*, in: Litterae slavicae medii aevi (Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae), München 1985, s. 329–334.

— — —, *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách*, Centrum Aletti, Velehrad Roma (CA VR), Křížkovského 2, Olomouc (www.aletti.cz).

TOTH, I., *Смена парадигмы в Болгарии (886-990)*, Преславска книжовна школа 9, 2006, s. 21–25.

TRÁVNÍČEK, F., *Slovanské základy spisovné češtiny*, in: Slovanství v českém národním životě, Brno 1947, s. 79–92.

TŘEŠTÍK, D.: *Miscellanea k I. stsl. legendě o sv. Václavovi: Kdo povstává proti svému pánovi, podoben je Jidáši*, ČsČH 15, 1967, s. 337–343.

— — —, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997.

— — —, *Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha 2006, s. 189–218.

TUREK, R., *Počátky české vzdělanosti*, Praha 1988.

— — —, *Čechy na úsvitě dějin*, Praha 2000.

TURILOV, A. A., *Новый список Востоковской легенды*, in: Litterae slavicae medii aevi (Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae), München 1985, s. 371–377.

VAJS, J., *Hlaholský zlomek nalezený v Augustiniánském klášteře v Praze*, ČČM 75, 1901, s. 21–35.

VANÍČEK, V., *Vratislav II. (I.) – první český král*, Praha 2004.

VAŠICA, J., *Slovanská liturgie nově osvětlená Kijevskými listy*, Slovo a slovesnost 6, 1940, s. 65–77.

---, *Církevněslovanský penitenciál českého původu*, Slavia 29, 1960, s. 31–48.

---, *Eseje a studie ze starší české literatury*, Praha 2001.

VEČERKA, R., *Bohemismy v první staroslověnské legendě václavské*, Slavia 30, 1961, s. 417–422.

---, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, Praha 1963.

---, *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, Slavia 32, 1963, s. 398–416.

---, *Jazykovědný příspěvek k problematice staroslověnského písemnictví*, Slavia 36, 1967, s. 421–428.

---, *Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách*, Slavia 39, 1970, s. 223–237.

---, *Staroslověnština*, Praha 1984.

---, *Lingvistická skica k Velké Moravě a raně středověkým Čechám*, Sborník prací FF BU E 34-35, 1989-1990, s. 61–76.

---, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax*, 1-5, Freiburg i. Br. 1989–2003.

---, *Počátky písemnictví v českých zemích do poloviny 13. století*, Brno 1992.

---, *Počátky slovanského spisovného jazyka*, Praha 1999.

Великие минеи четии собранные всеюроссийским митрополитом Макарием, декабрь, дни $\overline{\text{н}}\overline{\text{л}}$ – $\overline{\text{к}}\overline{\text{г}}$. Издание Императорской археографической комиссии, Москва 1907, s. 1653–1660.

VEPŘEK, M., *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*, Olomouc 2006.

---, *Církevněslovanská Modlitba sv. Řehoře a její původ v komparaci s latinskou předlohou*, Slavia 76, 2007, s. 1–11.

---, *Církevněslovanské modlitby českého původu*, Slavia 77, 2008, s. 221–230.

VYSKOČIL, P., *Znovu o rusismech v Ochridském apoštoláři*, Slovo 39–40, 1989–1990, s. 53–71.

WEINGART, M., *Československý typ cirkevnej slovančiny*, Bratislava 1949.

ZÁBRANSKÝ, L., *Paleoslovenisté v Olomouci*, Češtinář 2, 2009–2010, v tisku.

Internetové zdroje:

The Catholic Encyclopedia,

zdroj dostupný na <http://www.newadvent.org/cathen/02441a.html>.

DRAGON, M., *Kalendáře liturgických rukopisů jako datační pomůcka*, dostupné na www.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/7-rocnik-odborne-konference/clanek/kalendare-liturgicky-rukopisu-jako-datacni-pomucka/.

Elektronický slovník staré češtiny, je součástí webového hnízda *Vokabuláře webového*, který je dostupný na <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Lístkové kartotéky:

Staročeská kartotéka, oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Staroslověnská kartotéka, oddělení paleoslovenistiky a byzantologie SLÚ AV ČR, v. v. i.

Abstrakt

Disertační práce se zabývá církevněslovanskou *legendou o svaté Anastázii*, kterou poprvé vydal v roce 1903 A. I. Sobolevskij. Již první editor památky předpokládal na základě některých indicií její český původ. Legendou se od dob jejího publikování v zásadě nikdo soustavněji nezabýval. Jelikož se některým badatelům nejeví české prostředí desátého a jedenáctého století jako vhodné pro vznik některých památek, zařadili jsme problematiku českocírkevněslovanské legendistiky, jíž je *legenda o svaté Anastázii* součástí, do přehledu bádání o památkách českosl. písemnictví.

V úvodní kapitole podáváme obraz bádání o českosl. památkách. Jedním ze základních okruhů otázek spojených s těmito památkami je prokázání jejich atribuce. Tato problematika je tvořena širokým komplexem otázek jazykové, literárněvědné i extralingvistické povahy.

V dalším výkladu jsme zhodnotili základní existenční podmínky pro církevněslovanskou literární tvorbu v přemyslovských Čechách. K pracím, které dokládají kontinuitu slovanského písemnictví a liturgie v přemyslovských Čechách, patří i studie V. Tkadlčíka *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách*. Studie V. Tkadlčíka, která je součástí příloh naší práce, přináší vedle dalších zjištění mimo jiné zcela nový pohled na problematiku z pohledu církevněprávního.

Východiskem pro další výklady se stala materiálová báze *legendy o svaté Anastázii*, na jejímž základě bylo možno charakterizovat text legendy z pohledu textologického a jazykového. Dosud byly známy pouze tři ruskosl. rukopisy z konce patnáctého až z šestnáctého století, tradičně označované Q. I. 320, U a M, nověji k této skupině známých textů přibyl srbskosl. rukopis z třetí nebo čtvrté čtvrtiny čtrnáctého století, námi označovaný Gr. V naší práci jsme poukázali na existenci čtyř dalších rukopisů ruskosl. provenience, které označujeme V, R, L a Ch, pocházejících z konce patnáctého století až ze století osmnáctého.

Materiál rukopisů známých i námi nově zpřístupněných se stal základem nové edice *legendy o svaté Anastázii*. Za základní text pro edici bylo zvoleno znění rukopisu Q. I. 320. Latinská paralela, která je součástí edice *legendy o svaté Anastázii*

publikované v této práci, je vydána podle edice G. Kappela. V rámci naší disertační práce publikujeme také index verborum.

V dalším výkladu jsme nastínili legendární tradici, a to zejména ve spojitosti se svatou Anastázií a svatým Chrysogonem. Úcta k svaté Anastázii a svatému Chrysogonu se po jejich tradičně uváděné mučednické smrti velmi rozšířila v Byzanci, v italském, dalmatském a bavorském prostředí.

V části práce věnované textologické problematice jsme věnovali pozornost objasnění vztahu rukopisů ruské provenience a rukopisu Gr. Z různocnění těchto dvou skupin textů vychází naše hodnocení dvou skupin textových zachování jako velmi blízkých znění. Shody všech slovanských rukopisných zachování jsou natolik průkazné, že svědčí o společném archetypu legendy.

Komparace slovanského překladu s latinským textem Kappelovy edice odkrývá jejich velmi úzký vztah. Dílčí odchylky slovanských rukopisů a latinského textu dokládají, že slovanský překlad vycházel z jiné latinské předlohy, která byla Kappelovu latinskému textu velmi blízká.

Svou hláskovou povahou rukopis Q. I. 320 v zachované podobě dokládá ruskocsl. provenienci, severoruskou příslušnost prozrazuje záměna ѣ s и . Některé písařské jevy dokládají, že zachovaná podoba textu prošla několika opisy. Časová odlehlost rukopisu od jeho archetypu podle našeho názoru nestojí proti předpokladu, že text z přelomu patnáctého a šestnáctého století měl staroslověnské východisko.

V části práce věnované vybraným morfologickým a syntaktickým jevům jsme se zaměřili zejména na ty, které dokládají vzhledem k církevněslovanským zachováním textu starobylost *legendy o svaté Anastázii*. Ve výkladu o syntaxi památky jsme se omezili na vybrané jevy, které zejména dokládají, že *legenda o svaté Anastázii* je překladem z latiny.

Lexikální analýza legendy dokládá značnou frekvenci shod s mladšími českocsl. památkami s latinskou předlohou (*Čtyřicet homilií na evangelia* a *Druhá staroslověnská legenda o svatém Václavu*). Také časté korespondence se staročeským lexikem jsou nápadné. Uvedené doklady podle našeho názoru svědčí spíše pro předpoklad českého původu *legendy o svaté Anastázii*.

Z hlediska možných souvislostí extralingvistické povahy, které by korespondovaly s jihoslovanským původem překladu, se jako málo pravděpodobná jeví hypotéza spojující překlad s bulharským prostředím. Daleko silnější argumentační váhu mají hypotézy, které vznik legendy spojují se západoslovanským (českým) prostředím.

Uvedené závěry nepovažujeme za konečné ani vyčerpávající. Mnohá témata vyžadují dalšího zkoumání. Otázky spojené s *legendou o svaté Anastázii* vnímáme jako součást širší problematiky spojené s českosl. písemnictvím. Předstupněm dalšího bádání o této zajímavé památce může být námi zpřístupněný dosud neznámý rukopisný materiál, který je součástí nové edice *legendy o svaté Anastázii* a taktéž v naší práci představený index verborum.

Abstract

The dissertation analyses the Church Slavonic *Legend of St Anastasia* published for the first time by A. I. Sobolevskij in 1903. The first editor himself assumed a Czech origin for the legend, because of some signs. The legend has not been systematically analysed since. Because some writers do not consider the Czech milieu as a likely source of some monuments we included the problems of Church Slavonic hagiography of Czech Origin into the outline of exploration of Church Slavonic monuments of Czech Origin whose part the legend of St Anastasia forms.

In the Introduction chapter we give a sketch of the state of exploration of Czech Church Slavonic monuments. One of the basic types of questions connected to these monuments is proving their attribution. It includes a broad array of linguistic, theoretical literary as well as extra-linguistic questions.

In the subsequent exposition we evaluated the basic existential conditions for Church Slavonic literature in Přemyslid Bohemia. V. Tkadlčík's essay *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách* is one of the works presupposing a continuity of Slavonic literary tradition and liturgy in Přemyslid Bohemia. The essay is a part of the supplement to our dissertation and it brings, apart from other discoveries, a uniquely new approach to the question from the perspective of church law.

The starting point for further exposition was the material base of the *legend of St Anastasia* allowing a classification of the text from the text linguistic and linguistic point of view. There were known three Russian Church Slavonic manuscripts from the end of the 15th and 16th centuries, traditionally called Q. I. 320, U and M, later a Serb Church Slavonic manuscript from the third or fourth quarter of the 14th century was discovered, by us labelled Gr. In our dissertation we pointed out the existence of four other manuscripts of Russian Church Slavonic origin we call V, R, L and Ch, coming from the end of the 15th through to the 18th century.

The known and by us discovered manuscript material became the basis of a new edition of the *legend of St Anastasia*. The Russian Church Slavonic text Q. I. 320 was chosen as basis of the edition. The Latin parallel forming a part

of the edition of the *legend of St Anastasia* published in this dissertation is published according to the Latin text published by G. Kappel. Within the dissertation we publish an index verborum.

Then we sketched the legendary tradition, especially in connection with St Anastasia and St Chrysogonus. The veneration of St Anastasia and St Chrysogonus spread after their traditionally dated martyrdom in the Byzantine Empire, and in Italy, Dalmatia and Bavaria.

In the part of our dissertation devoted to textual analysis we paid attention to clarifying the relationship between the Russian Church Slavonic manuscripts and the Serb Church Slavonic manuscript Gr. From their differences follows our evaluation of the two manuscript groups as closely related texts. The agreements between the Slavonic manuscripts are such as to warrant positing a common archetype of the legend.

Comparing the Slavonic translation to the Latin text of Kappel's edition reveals their proximity. Some differences between the Slavonic manuscripts and the Latin text show that the Slavonic translation was based on another Latin original very close to Kappel's Latin text.

The phonetic quality places the manuscript Q. I. 320 in its extant copy into Russia, the change of ѣ and ѱ indicating its North Russian origin. Some scribal mannerisms, i.e. the graphics of prepositions, etc., indicate that the present text is a result of repeated copying. Despite the time distance of the manuscript from its archetype this is no reason to refute, in our opinion, the supposition that the 15th/16th century text had an Old Church Slavonic origin.

In the part of our dissertation devoted to selected morphological and syntactical questions we concentrated on those proving in the Church Slavonic context the old age of the *legend of St Anastasia*. In our exposition we concentrated on selected points which especially prove that the *legend of St Anastasia* is a translation from Latin.

The legend's lexical analysis shows a great number of agreements with later Czech Church Slavonic monuments with a Latin archetype (*Forty Gospel Homilies of St Gregory the Great* and *The Second Life of St Wenceslas*). Also repeated

agreements with Old Czech vocabulary point in the same direction. The listed proofs justify, in our opinion, the supposition of the *legend of St Anastasia's* Czech origin.

From the point of view of possible extra-linguistic connections corresponding with a South Slavonic origin of the translation, the Bulgarian hypothesis seems the least probable. The hypotheses locating the creation of the legend in the West Slavonic (Czech) area have a much higher argumentation value.

The aforesaid conclusions are in no way final nor exhaustive. Many questions need to be analysed further. We consider the questions connected to the *legend of St Anastasia* to be part of the broader area of Czech Church Slavonic literature. The first step for further research into this interesting monument is by us published and hitherto unknown manuscript material forming part of a new edition of the *legend of St Anastasia* as well as the index verborum published in our dissertation.

Přílohy

Příloha č. 1

Kopie první strany dopisu F. V. Mareše adresovaného V. Tkadlčikovi s upozorněním na novou edici Anast, připravenou G. Kappellem.

Dopis je součástí korepondence F. V. Mareše a V. Tkadlčíka uložené v Centru Aletti, Velehrad Roma (CA VR), Křížkovského 2, Olomouc (www.aletti.cz).

PROF. DR. F. V. MAREŠ
BAUERNFELDGASSE 9/12/6
A-1190 WIEN XIX
AUSTRIA

Víden dne 23. května 1970.

Slovutný pane profesore, vzácný příteli!

Velmi Vám děkuji za milý dopis. Opravdu mě potěšilo uznání, s jakým se vyjadřujete o Emmeramských glosách. Kdyby se podařilo najít originální text Napisanija, samozřejmě bych Vás ihned informoval; zatím se s tím jeden posluchač morí, druhý už poslal do Slavie nové vydání Sobolevského legendy o sv. Anastázii i s paralelním latinským textem milánského ambrosiánského rukopisu, který jako paralelu objevil (průklep poslal prof. Šterbové pro excerpce pro Slovník). Týž student se nyní pokouší najít zkrácený latinský text Ben, jestliže existuje (?).

Okleiné starších svazků Wiener slavistisches Jahrbuch event. i ve věci Supr. (redice Graz) se pokusím vyjednávat příští týden.

Mám však na srdci ještě jednu věc. Dostal jsem dopis od Tandariće, jemuž jsem poslal xerokopii svého článku o slov. liturgii v dnešní době a Vašeho referátu o pražském cyrilském sympoziu. Děkoval mi a zároveň mi napsal, že jejich bisk. konference se rozhodla přeložit to, co je v misále nové, do staroslověnštiny, že však neví, zda to někdo dělá. Chtěl jsem mu sdělit, že leccos z toho jsem (pro Vysehrad) již udělal, ale pak jsem se včera dověděl od prof. Hamma, že v Záhřebě se na tomto úkolu pracuje (Staroslavenski institut "Svetozar Ritig", Demetrova 11). Tandarić neví o nich, oni nevědí o nás. To není ideální. Bylo by snad účelné, kdyby oni do jejich vydání pojali i věci potřebné u nás, např. prefaci o zemských patronech, o sv. Janu Nepomuckém atd. Sám se teď opravdu nechci pouštět do obsáhlejší korespondence, protože jsem na tom v poměru práce-čas opravdu dost nedobře (Kadlec, Salzburg - dvě přednášky, tak to chce Zagiba, recenze Georgievovy deklinace slíbená pro Idg. Jahrbuch do konce června, chrestomatie pro Čiževského - již urgovaná, přednášky, kolokvia, disertanti...). Myslím, že by bylo dobré, kdybyste Vy napsal buď Tandarićovi nebo Stsl. institutu (Josip Tand., Zagreb I, Jandrićeva 21). Můžete se odvozat na mne a měl byste i sdělit, že dám rád k dispozici ty texty, které už jsou a přidat k tomu mínění a návrhy Vaše,

Příloha č. 2

První a druhá strana dopisu G. Kappela s přípisem F. V. Mareše, jehož součástí je edice Anast, zaslaná k excerpce do redakce *Slovníku jazyka staroslověnského*. Dopis byl nalezen v archivu redakce *Slovníku jazyka staroslověnského*.

Marko!

Kol. Kappel posílá neuvědomě
excerpce kopsi vydání leg.
v r. Anastási (originál je
do redakce Staric kyděru).
Přesunt přesnu pusu krahota
val. když vyvítil vyžalé
nepasuro, kolega má
fotokopie a rád sdělí
event. fotočná přesunu!

Velmi srdečně zdrav!

Franz Tilk,

Wien, 10. April 1970

Sehr geehrte Frau Professor!

Hiermit übersende ich Ihnen, wie ich es mit Herrn Prof. Dr. Mareš
abgemacht habe, die russisch-kirchenslawische Anastasienlegende
und stelle den Text zur Verfügung.

Mit freundlichen Grüßen

Guido Kappel

- 1 -
Die russisch-kirchenslavische Anastasienlegende
Guido Kappel (Wien)

Im Jahre 1903 veröffentlichte A.I.Sobolevskij eine Handschrift des 16. Jhdts. unter dem Titel "МУЧЕНИЕ СВВ. АНАСТАСИИ РИМЛЯНИКИ И ХРИСОРОНА".¹⁾ Er vermutete, daß sie westlichen Ursprungs sei, und Beweggrund dazu war, daß die Übersetzung anscheinend aus dem Lateinischen durchgeführt worden war, wie A.I.Sobolevskij auf Grund sprachlicher Eigenheiten des Denkmals annahm, ohne allerdings den lateinischen Originaltext ausfindig machen zu können. Später hat sich niemand damit befaßt.

Jetzt gelang es, an Hand der Analecta Bollandiana²⁾ und mit Hilfe der Mailänder Ambrosiana³⁾, ein entsprechendes lateinisches Original zu finden.

Da es für das weitere Studium nötig ist, den Originaltext mit dem kirchenslavischen Denkmal zu vergleichen, edieren wir bei dieser Gelegenheit auch den kirchenslavischen Text neu, den uns die ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА ИМ. САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА freundlicherweise zusandte⁴⁾, sodaß wir nun beide Texte parallel herausgeben können.

D i e H a n d s c h r i f t e n :

1) Aksl. Text : 16. Jhdt. , Leningrad ; ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА ИМ. САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА , Q.I.320, f. 159 б - 163

2) Lat. Text : Pergament , 12. Jhdt. , Mailand , Bibliotheca Ambrosiana, cod.sign. E 84 inf., f. 266 a- 267 a.

V a r i a n t e n : (zum altkirchenslavischen Text, entnommen der Ausgabe A.I.Sobolevskijs).

3) U : Ende 16. Jhdt. , Moskau , vormals МОСКОВСКИЙ РУМЯНЦЕВСКИЙ МУЗЕЙ , heute wahrscheinlich РОС. БИБЛИОТЕКА СССР ИМ. В.И.ЛЕНИНА , УНДОЛ. Nr. 230.

4) M : 14. Jhdt. , МАКДРЬЕВСКИЕ МИНЕИ , СПИСОК ХУДОВА Nr. 195.

Příloha č. 3

Studie *Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách* je uložena jako součást pozůstalosti V. Tkadlčíka v Centru Aletti, Velehrad Roma (CA VR), Křížkovského 2, Olomouc (www.aletti.cz).

Otázka kontinuity slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách

Vojtěch Tkadlčík (Olomouc)

Počátky českých dějin v IX. - XI. století jsou obestřeny temnotou pro nedostatek historických pramenů. Kromě kusých zmínek v západních kronikách téměř jedinými prameny jsou tu legendy svatých, které však bývají různě hodnoceny, a některé z nich byly teprve v minulém století postupně objevovány, takže nové poznatky z nich plynoucí jen znenáhla pronikají do tradičních vědeckých představ a mnohdy těžko překonávají staré vžitě předsudky. Největší potíž však je s určením doby jejich vzniku a jejich působení na jiné literární památky, čili otázka jejich absolutní a relativní chronologie. Při tomto nedostatku pramenů jsou vědeckému bádání vítány také všechny ostatní památky, a to jak doklady hmotné kultury, objevené archeologickými výzkumy, tak i literární díla, která nemají sice ráz přímého sdělování historických událostí, přece však mohou významně doplnit kusý obraz zapadlých období. K objektivnímu poznání těchto dob je tedy nutno, aby historická věda byla doplněna výsledky archeologie, filologie, literární historie a případně i jiných věd. Bez vzájemné pomoci těchto vědních oborů není možno rekonstruovat vědecky podložený, a tedy spolehlivý obraz daných období. Tyto zásady se v teorii sice všeobecně uznávají, ale v praxi se někdy nerespektují, a tak se dochází k protichůdným závěrům a popřípadě k podrážděnému osočování druhé strany z fantazírování, přehánění a anachronického přenášení dnešních představ do minulosti.

To všechno platí především o otázce existence a nepřerušného vývoje slovanské bohoslužby v Čechách od IX. do konce XI. stol. Dobrovský (1753 - 1829), který stál na začátku kritického bádání o české historii, bezpečně znal jen centrum slovanské bohoslužby na Sázavě v XI. stol. Teprve dalšími objevy csl. památek českého původu se doplňoval obraz slovanských začátků českých dějin. Vostokov

(1781 - 1864) objevil první stsl. legendu o sv. Václavu (vyd. 1827), Höfler (1811 - 1897) Pražské hlaholské zlomky (vydal Šafařík (1795 -1861) 1857), Kolář uveřejnil r. 1872 minejní text I. stsl. legendy o sv. Václavu, Sreznevskij r. 1874 na archeologickém sjezde v Kyjevě poprvé seznámil veřejnost s nově nalezenými Kyjevskými listy (vyd. 1876), Patera našel svatořehořské glosy (vyd. 1878), Sobolevskij r. 1900 upozornil na celou řadu literárních památek „moravského“ (tj. moravského nebo českého) původu, Jagić r. 1902 uveřejnil charvhlah. text I. stsl. legendy o sv. Václavu, Nikolskij r. 1909 vydal II. stsl. legendu svatováclavskou a konečně roku 1929 Vajs vydal sborník literárních staroslovanských památek o sv. Václavu a sv. Lidmile.¹⁾

Komplexní zhodnocení všech těchto objevů spadá až do údobí posledních 50 let, kdy filologové jako Vajs, Vašica, Pogorělov, Jakobson, Weingart, Havránek, Kurz, Horálek, Ludvíkovský, Hrabák, Grivec, Čyževskij, Matějka, Večerka a historikové jako Pekař, Chaloupecký, Krofta, Dvorník, Kadlec, Zlámal aj. vyvodili důsledky z těchto objevů a přiznali veliký význam cyrilometodějskému dědictví v prvních dvou stoletích českých dějin. Přitom však stále se ozývaly skeptické hlasy (Novotný, Slavík, Urbánek, Kalandra, Bartoš) a dokonce i hlasy znevažující nebo popírající význam slovanské liturgie a slovanského písemnictví v Čechách (Fiala, Graus, Třeštík).²⁾

V poslední době se také vyskytly dva názory, popírající souvislý vývoj slovanské bohoslužby v Čechách. Oldřich Králík pokládá křest Bořivojův za literární fikci legendistů, a proto klade obnovení a vlastně zavedení slovanské bohoslužby v Čechách až do doby sv. Vojtěcha s pokračováním v sázavském klášteře. František Graus naproti tomu připouští křest Bořivojův a pěstění slovanské bohoslužby v okolí sv. Ludmily, ale pak předpokládá mezeru až do obnovení této bohoslužby v sázavském klášteře. Podle Králíka trvalo toto přerušení asi sto let, od konce slov. bohoslužby na Moravě po smrti sv. Metoděje (885) do jejího obnovení v Čechách za sv. Vojtěcha (982 - 997), podle Grause něco málo přes sto let od smrti sv. Ludmily (921) do založení sázavského kláštera (asi 1032). O této problematice bylo v poslední době sice dost často psáno³⁾, přece však nebude snad zbytečné znovu zvážit hlavní důvody pro a proti a odpovědět na některé námitky.

Církevně právní základ slovanské bohoslužby

Slovanská bohoslužba byla schválena zásadně a všeobecně a povolena pro slovanské kraje jednak listem Hadriána II. „Gloria in excelsis Deo“ (ŽM 8, MMFH II, 147 - 150), jednak znovu listem Jana VIII. „Industriae tuae“, kde se praví: „Písmo slovanské vynalezené nebohým Konstantinem Filosofem, aby v něm zaznívaly chvály Bohu povinné, po právu schvalujeme a prikazujeme, aby se v témž jazyce hlásala sláva skutků Krista Pána našeho. Neboť jsme nabádáni svatou autoritou, abychom Pána nikoli jen třemi, ale všemi jazyky chválili ... A nic zajisté ve víře a v učení nebrání v témž jazyku slovanském zpívati mše nebo čísti svaté evangelium a posvátné lekce Nového a Starého zákona, dobře přeložené a vyložené, nebo zpívati všechny ostatní bohoslužebné hodinky, protože ten, jenž učinil tři hlavní jazyky, totiž hebrejský, řecký a latinský, stvořil i všechny ostatní ke své chvále a oslavě.“ (MMFH III, 207 - 208). Obě tato zásadní schválení byla veřejně vyhlášena (ŽM 8 a 12) nejen v církevní provincii Metodějově, nýbrž i všude tam, kam přišli jeho žáci, znající tato papežská rozhodnutí.

Proti tomu stojí zákaz slovanské bohoslužby od Štěpána V., správněji VI., v listě ke králi Svatoplukovi „Quia te zelo“ z r. 885 nebo 886: „Církevní hodinky, svaté svátosti a mešní obřady, které se odvážil konati týž Metoděj slovanským jazykem, ačkoli se přísahou nad nejsvětějším tělem blahoslaveného Petra zavázal, že to nadále nebude činiti, hrozíce se provinění, kterého se dopustil křivou přísahou, aby se už nikdo žádným způsobem tak konati neodvážil, Boží a svou apoštolskou mocí pod hrozbou klatby zakazujeme, s tou výjimkou, že pokud jde o povznesení prostého a nerozumějícího lidu, povolujeme a kážeme, aby výklad evangelia a epištol byl podáván lidmi vzdělanými v tom jazyce a aby se tak co nejhorlivěji dalo, doporučujeme, tak aby každý jazyk chválil Boha a oslavoval ho. Kdyby se však lidé vzdorovití a neposlušní, působící spory a pohoršení, po prvním a druhém napomenutí nepolepšili, ustanovujeme, aby byli jako rozsévači koukole z lůna církve vyloučeni a aby jedna prašivá ovce nenakazila celé stádo, nařizujeme z naší moci, aby byli zkroceni a z vašeho území daleko zapuzeni.“ (MMFH III, 225).

Ve srovnání s předchozím schválením a povolením slovanské bohoslužby působí tento zákaz dojmem naprosté nevěrohodnosti, a proto není divu, že celá řada

badatelů pokládala list Štěpána VI. za podvržený, padělaný Wichingem (Wattenbach, Erben, Büdinger, Ginzler, Rački, Hergenröther, Dudík, Laehr aj.). Ale poněvadž tento list se shoduje s textem komonitoria, daného Štěpánem VI. biskupu Dominikovi pro jeho jednání se Svatoplukem, jiní uznávají jeho pravost (Friedrich, Ewald, Martynov, Laporte, Goetz, Hýbl, Pastrnek, Snopek, Dvorník, Grivec, Dekan aj.)⁴⁾ Ať už ve skutečnosti tomu bylo jakkoli, ať byl tento list padělán Wichingem anebo řádně vyhotoven v papežské kanceláři za spolupůsobení Wichingova, jedno můžeme říci s naprostou jistotou: cyrilometodějští žáci, pokud vůbec tento list znali, pokládali jej za podvržený, a proto neplatný. Nemohli přece uznat za pravý list, který tvrdil vyložené nepravdy. Někteří z nich byli osobně v Římě s Metodějem, když byla slov. liturgie veřejně schválena, všichni znali autentický text obou dřívějších papežských listin, listu Hadriána II. i Jana VIII. Bylo pro ně nemyslitelné, aby papež tvrdil pravý opak toho, co znali jako nevyvratnou skutečnost z vlastní zkušenosti a z prvních listů dřívějších papežů.

V listě Štěpána VI. se tvrdí tři věci: 1. že Metoděj se přísahou zavázal neužívat slov. řeči v bohoslužbě, 2. že tuto přísahu porušil a tedy se stal křivopřísežníkem, 3. poněvadž není žádné zmínky o dřívějším schválení slov. bohoslužby, nepřímou se tvrdí, že slovanská liturgie nikdy papežem povolena nebyla. Tyto tři věci příkře odporovaly pravdě. Pro cyrilometodějské žáky tím bylo postaveno: buď je tento list pravý a pak papež je lhář, anebo list je nepravý a tedy neplatný a lhářem je ten, kdo jej padělal. První případ a limine vylučovali. Druhý případ pokládali za jistý, protože znali Wichinga jako falzátora papežských listů. Proto také odepřeli poslušnost a byli jako „vzdorovití a neposlušní“ ze země vyhnáni, jak se v listě předpisuje, nebo dokonce odvezení a prodáni do otroctví, jak vypravuje první Život Naumův (MMFH II, 178) a Bulharská legenda (MMFH II, 227, 231 - 2). Podle subjektivního přesvědčení cyrilometodějských žáků byla a zůstala slov. liturgie legitimní, protože byli přesvědčeni o platnosti výnosů Hadriána II. a Jana VIII. a neznali žádné právoplatné rozhodnutí, jímž by tyto výnosy byly zrušeny. Chceme-li však posoudit právní platnost po stránce objektivní, musíme vzít v úvahu dvě možnosti.

První možnost: Štěpán VI. neznal skutečný stav věcí a byl Wichingem oklamán. V tomto případě se Wiching dopustil dvojího trestného činu: jednak

zamlčel, že slov. bohoslužba byla dřívějšími papeži schválena a povolena, to se nazývalo podle církevního práva subreptio, *reticentia veri*, - jednak vyloudil na papeži nový zákaz lživým tvrzením, že slov. bohoslužba byla zakázána a Metoděj pod přísahou slíbil, že nebude konat liturgii slovansky, ale přísahu porušil, tomu se říká v právu obreptio, *expositio falsi* (vyloudění, 63, § 1). Pokud jde o subreptio, podle nynějšího práva (CIC, can. 42, § 1), které však má kořeny ve starých tradičních zásadách, zvyklostech a předpisech katolické církve a papežské kurie, subreptio neruší platnost reskriptu jenom tehdy, když „se uvede to, co podle ducha kurie nutno uvést k platnosti“. Podle ducha kurie, jde-li o dva reskripty opačného smyslu, je nutno uvést v žádosti o druhý reskript dřívější opačná rozhodnutí o téže věci. To znamená: neplatí druhý reskript, který si vymohl nepřítel prvního žadatele, není-li učiněna zmínka o prvním opačném reskriptu.⁵⁾ Tak tomu bylo v našem případě. Metoděj si vymohl první reskript (*Industriae tuae*), jímž byla slov. bohoslužba povolena. Jestliže jeho nepřítel Wiching si vymohl druhý reskript opačného smyslu (*Quia te zelo*), jímž se táž bohoslužba zakazovala, a dosáhl toho tím, že zamlčel první reskript, byl druhý reskript (*Quia te zelo*) neplatný a zůstal v platnosti první (*Industriae tuae*). - Pokud jde o obreptio, podle nynějšího práva (can. 42, § 2), (obloučení, 63, § 2), jež má základ v dávné minulosti, platí reskript, pokud „je pravdivý buď jediný uvedený důvod nebo z víc uvedených důvodů aspoň jeden rozhodující.“ V našem případě jediný důvod nového zákazu byl falešný údaj, že slovanská bohoslužba vlastně nikdy nebyla povolena a Metoděj porušil přísahu, kterou se zavázal, že nebude sloužit slovansky. Tedy i z tohoto důvodu byl zákaz neplatný.

Druhá možnost: Štěpán VI. věděl o předchozím schválení a dovolení slov. bohoslužby a přece ji zakázal, aniž se zmínil o dřívějším dovolení. V tomto případě platí stará zásada, vyjádřená v can. 48, § 2 a 67, § 2: *prius tempore praevalet posteriori*, reskript časově dřívější má přednost před reskriptem pozdějším, jestliže se v pozdějším reskriptu neděje výslovná zmínka o dřívějším. V listě Štěpána VI. nebylo zmínky o dřívějším dovolení, toto dovolení nebylo tedy zrušeno a zůstalo nadále v platnosti, kdežto pozdější zákaz Štěpána VI. byl neplatný.

Tuto druhou možnost musíme vyloučit nejen proto, že jednání papeže Štěpána VI. by bylo založeno na lži a tedy bylo by očividně nečestné, ale i proto, že by bylo

zřejmě neúčinné. Papež měl přece moc rozhodnutí svých předchůdců výslovně zrušit, a jestliže to neučinil, zůstalo původní dovolující rozhodnutí v platnosti a jeho zákaz, formulovaný jako pokračování dřívějšího zákazu, ve skutečnosti neexistujícího, se tím stával iluzorním. Kdyby Štěpán VI. věděl o dovolení Hadriána II. a Jana VIII., zcela jistě by se o nich zmínil a jejich platnost zrušil. Jestliže to neučinil, můžeme s jistotou tvrdit, že se stal obětí Wichingovy lži a podvodu, jestliže ovšem jeho list je autentický.

Závěrem možno říci, že existence slov. liturgie byla naprosto legální i po Štěpánově listu „Quia te zelo“, a to nejen subjektivně v přesvědčení cyrilometodějských žáků, nýbrž i objektivně v oblasti církevního práva. Cyrilometodějští žáci se mohli plným právem i nadále odvolávat na výnosy Hadriána II. a Jana VIII., které nebyly zrušeny. Že se na ně skutečně odvolávali, máme dosvědčeno v legendě o sv. Prokopu: „Sclavonicis apicibus, a sanctissimo Quirillo, episcopo, quondam inventis et statutis canonice“.⁶⁾

List Štěpána VI. byl adresován Svatoplukovi a jemu bylo také svěřeno jeho provedení. On zase pověřil provedením biskupa Wichinga s jeho německou družinou, jak se dozvídáme z Bulharské legendy (MMFH II, 230 - 231). Ti provedli zákrok proti slovanským kněžím hlavně ve středu Svatoplukovy říše. Do jaké míry byl proveden i v okrajových oblastech, to záleželo na dosahu Wichingovy moci a na stanovisku příslušné místní civilní autority. Sám Svatopluk nejevil v té věci žádné iniciativy. Bulharská legenda jej omlouvá, že on o tom ani nevěděl a že to prováděli za jeho nepřítomnosti vojáci Němci (MMFH II, 230 - 1). Wiching sám neměl tolik lidí, aby mohl celou rozsáhlou říši dokonale vyčistit od slov. kněží a tu záleželo na místních velmožích, zda byli ochotni slovanské kněze vyhnat nebo si ponechat.

Slovanská bohoslužba byla sice právně legální, ale fakticky její existence byla vystavena svévolným zásahům moci světské i duchovní. V tom spočívala její síla i slabost. A to platilo také o její existenci v Čechách.

Křest Bořivojův

Podle zprávy Kristiánovy (MMFH II, 193 - 198) uvedl slovanskou bohoslužbu do Čech kníže Bořivoj, který přijal křest z rukou sv. Metoděje spolu s 30 členy své družiny na dvoře Svatoplukově a přivedl s sebou do Čech slovanského kněze Kajicha, jehož usadil na Levém Hradci u nově zbudovaného kostela sv. Klimenta. Od Kristiána pak převzaly tuto zprávu také pozdější prameny, Kosmas, Diffundente sole a další. Někteří badatelé o této zprávě pochybovali, zvláště když legenda Kristiánova byla kladena až do XII. nebo dokonce XIV. stol. V tom případě by totiž první zmínka o Bořivojově křtu pocházela až od Kosmy, tj. skoro 250 let po události samé. Když však pravost Kristiána byla obhájena,⁷⁾ přijímají nyní i odpůrci kontinuity slov. bohoslužby Kristiánovu zprávu aspoň jako pravděpodobnou.⁸⁾ Jen Králík se dívá na křest Bořivojův jako na pouhou literární fikci Kristiánovu.⁹⁾

Hlavní námitka, která se uváděla i ze strany filologů¹⁰⁾ a dosud uvádí proti Bořivojovu křtu na Moravě, je mlčení Života Metodějova (ŽM), který by tak významnou událost, jakou byl křest českého knížete, nemohl zamlčet, když se zmiňuje např. o pokřtění vislanského knížete (ŽM 11). Tato námitka se však zakládá na nesprávném výkladu pramenů. Křest vislanského knížete je totiž v ŽM zmíněn jen proto, že se v souvislosti s ním splnilo proroctví sv. Metoděje. Životopisec uvádí tuto zprávu jako doklad toho, že světec měl dar prorocký. Křest sám ho vůbec nezajímá a skutečně nepraví o něm nic bližšího. Zdá se, že křest nějakého knížete nepokládal za tak významnou událost, aby o ní musel psát. Při křtu Bořivojově Kristián rovněž uvádí proroctví Metodovo: „Staneš se pánem pánů svých a všichni nepřátelé budou podrobeni panství tvému ...“. Ale i kdyby toto proroctví bylo historické, nemohlo být uvedeno v ŽM, protože v době sepsání ŽM nebylo ještě splněno, a proto nemohlo být uváděno jako příklad proroctví, které se již splnilo.

Naprosto pochybený je také druhý důvod, který se uvádí, že totiž křest Bořivojův byl tak významný, že nebylo možno se o něm nezmínit v ŽM. Tento důvod je hrubý anachronismus. Tak se nám to jeví dnes a tak se to mohlo jevit už Kristiánovi, protože z dějinného odstupu je známo, jak velkou úlohu sehrál přemyslovský rod v českých dějinách. Ale toto pojetí nemůžeme předpokládat u spisovatele ŽM, který jistě viděl desítky kmenových knížat na dvoře Svatoplukově

a vůbec nemohl tušit, jak důležitou dějinnou úlohu bude hrát Bořivoj, tehdy bezvýznamný kmenový náčelník, v určité době dokonce vyhnaný ze své země a jen z milosti přijatý ke dvoru mocného Svatopluka. Celkem možno říci o mlčení ŽM, že argumentum ex silentio je zřídka kdy závažné, ale v tomto případě je naprosto bezcenné.

Další námitka se týká slabého dosvědčení jména Bořivojova v historických pramenech.¹¹⁾ První zmínka o něm je ve Fuldských análech k r. 872, kde je vyjmenováno pět českých knížat: Svatoslav, Vítězslav, Heřman, Spytimír a Mojslav (MMFH II, 107). Výslovně je připomenuto, že je jich pět a skutečně je také uvedeno pět jmen. Ale nejstarší rukopis Fuldských análů, zachovaný v alsaském městě Sélestat (Schlettstadt), který končí rokem 882, má připsáno ještě šesté jméno Goriwei, což je zřejmě Bořivoj.¹²⁾ Toto jméno je připsáno dodatečně, ale rukou IX. stol. Není to vůbec důkazem proti historičnosti jeho jména. Naopak je to důkazem spolehlivosti a historické přesnosti Fuldských análů i jejího pozdějšího přípisku. Roku 872, kdy se uvádí řada pěti knížat, nemohl být ještě Bořivoj vládnoucím knížetem českým a nemohl tedy ani být uveden. Zemřel-li totiž ve věku 36 let, jak svědčí Kristián, a to r. 891, jak se obvykle soudí, narodil by se r. 855 a tedy r. 872 měl teprve 17 let. Kdybychom počítali rok smrti Bořivojovy až 895, když už vystupuje poprvé Spytihněv jako český kníže, měl by Bořivoj r. 872 teprve 13 let. V tak mladém věku sotva mohl být uváděn jako vládnoucí kníže. Později však, např. již po 10 letech, kdy sélestatský rukopis končí, nabyl Bořivoj již takového významu a věhlasu, že tehdejší analista pokládal za nutné jeho jméno připsat, i když tím překročil počet 5, který je v textu výslovně uveden. To nesvědčí proti historičnosti jména a osoby Bořivojovy, nýbrž naopak to dokazuje jeho historický význam, který i v Bavorsku byl znám a uznáván.

Druhá zmínka o Bořivojovi je až u Kristiána (MMFH II, 193). Kristián i po stu letech od smrti Bořivojovy mohl dobře znát jeho jméno i fakt jeho křtu, vždyť šlo o věc prvořadá důležitosti pro české dějiny. Mohl také opravit tendenční zprávu bavorské recense legendy Crescente a na ní závislého Gumpolda, jako by prvním křesťanským knížetem českým byl Spytihněv. Je zajímavé, že Crescente nepodává nic bližšího o tom, kdo pokřtil Spytihněva a za jakých dějinných okolností k tomu došlo.

Jestliže tedy Kristián v době, kdy ještě tento fakt a okolnosti aspoň na knížecím dvoře byly známy, opravuje a doplňuje starší tendenční zprávy, je to důležité historické svědectví.

Naprosto nelze Kristiána vinit, že by jméno Bořivojovo vyčetl z Fuldských análů a přibásnil k němu zprávu o jeho pokřtění. Ani naopak není možno tvrdit, že do sélestatského rukopisu se dostalo jméno Bořivojovo až z Kristiána. Zkomolená forma Goriwei u analisty a rukopisná forma u Kristiána (Borivoi, Boriwoi, Borzywoy, Borziwoy) jsou tak rozdílné, že závislost jednoho na druhém je vyloučena, ale na druhé straně jsou do té míry shodné, že o totožnosti jména a osoby prvního historického českého knížete nemůže být nejmenší pochybnosti.

Při líčení Bořivojova křtu zmiňuje se Kristián o dvou důležitých věcech. Jako vlastní podnět ke křtu uvádí vyloučení pohanů od stolu křesťanů na dvoře Svatoplukově. Toho použil Metoděj, aby vzbudil v Bořivoji touhu vyrovnat se křesťanům a přijetím křtu získat si přístup ke společenství s křesťany u stolu. Druhá nápadná okolnost je trojdílný postup křestní výuky: 1. krátké poučení o víře, 2. půst a vlastní křest, 3. dodatečné doplnění křesťanské výuky. Tyto věci byly běžné v misijní praxi bavorské. Separace křesťanů a pohanů při jídle pochází z iroskotských penitenciálních předpisů a trojdílná křestní praxe pochází od Alcuina (r. 796), jak ukázal prof. Cibulka.¹³⁾ Že tyto metody byly známy v Bavorsku ještě r. 871, dosvědčuje *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (MMFH III, 305), kde se vypravuje o velmoži Ingovi, který nedovolil pohanským pánům jíst u svého stolu, ale „nechal je sedět jako psy venku ...“ a tím je přiměl, aby přijali křest a mohli se účastnit společného stolování s křesťany. V Bavorsku v druhé pol. IX. stol. jistě už nebyly tyto metody praktikovány, protože tam nebylo už pohanských velmožů, ale zásady této misijní praxe zůstaly ještě v paměti. Na Moravě bylo křesťanství rozšířeno hlavně kolem velkých center (Staré Město, Mikulčice, Pohansko, Nitra, Děvín), ale ve vzdálenějších krajích bylo jistě ještě dosti pohanů. Naznačuje to i ŽM 10: „Od tohoto pak dne začalo učení Boží velmi vzrůstat a kleriků přibývat ve všech hradech a pohané se zříkali svých bludů a přijímali víru v pravého Boha.“ V odlehlejších oblastech byli i kmenoví náčelníci ještě pohany, např. kníže na Visle (ŽM 11) a také kníže český. Aplikace bavorských misijních metod byla tedy u dvora

Svatoplukova docela dobře možná, poněvadž Svatoopluk měl ve svém okolí také latinské kněze z Bavor. Málo pravděpodobné je však, že by se sv. Metoděj při udílení křtu přizpůsobil tak dokonale bavorským zvyklostem. I když tedy sám fakt křtu nelze popřít, jeho okolnosti vzbuzují určité pochybnosti. Je otázka, odkud je Kristián čerpal. Cibulka se domnívá, že pramenem mu byl ztracený spis, zmíněný u Kosmy, *Privilegium Moraviensis ecclesiae*, „jenž jako zvláštní výsadu moravské církve hájil slovanskou liturgií a usiloval o její vzkříšení“ (str. 69). Je však možný také ústní pramen, na který se Kristián odvolává v předmluvě: „vypravování pozůstalých kmetů nebo kterýchkoli lidí nábožných, kteří skutky jejich buď na své oči byli viděli, nebo z doslechu od jiných se o nich dověděli.“¹⁴⁾ Tyto zprávy zřejmě pocházely z prostředí latinských kněží, znajících bavorské misijní metody. Nezaručují sice přesnou historičnost všech okolností, jimiž je Bořivojův křest opředen, ale zaručují aspoň historičnost křtu samého, vždyť posunují historický doklad o této události dále do minulosti, než je sám Kristián. Jejich věrohodnost je tím větší, že pocházejí sice z prostředí bavorsko-latinského a přece připisují zásluhu o pokřtění Bořivoje Metodějovi a nikoli latinským kněžím.

Pro úplnost možno se odvolat i na ztracenou stsl. legendu o sv. Ludmile, z níž se zachoval jen výťah v ruských Prolozích z XIII. - XV. stol.¹⁵⁾ I tam se mluví o Bořivojově křtu, ale není tam zmíněn sv. Metoděj. Předpokládaná stsl. legenda byla ovšem obširnější a pravděpodobně byla starší než Kristián, takže mu sloužila jako pramen.¹⁶⁾

Také archeologie do jisté míry potvrzuje údaje Kristiánovy o křtu Bořivojově. Výzkumy zdaleka ještě nejsou ukončeny, ale již nyní se ukazují překvapující souvislosti. Velkomoravské rotundy¹⁷⁾ mají, jak se zdá, pokračování v místech, kde působili cyrilometodějští žáci: v Bulharsku je to Symeonova rotunda v Preslavi, v Makedonii Klimentova rotunda v Ochridě, v Polsku čtyřapsidová rotunda na Wavelu a zvláště v Čechách celá řada rotund: Levý Hradec, Budeč, Václavova rotunda v Praze, Starý Plzenec a Říp. O levohradecké rotundě dosud nebylo dokázáno, že objevené základy pocházejí z původní Bořivojovy stavby, ale V. Richter to připouští.¹⁸⁾ Archeologické vykopávky také dosvědčují pronikání hmotné kultury velkomoravské do Čech v druhé polovině IX. stol., ať už jsou

to šperky a kovářské výrobky, anebo v menší míře i keramika.¹⁹⁾ Všechno nasvědčuje tomu, že základní Kristiánovy údaje o Bořivojově křtu na dvoře Svatoplukově, odhlížíme-li od legendární výzdoby, dobře zapadají do doby Svatoplukovy, kam je Kristián klade. R. Turek se dokonce domnívá, že vzpouru proti Bořivojovi a epizoda se Stojmírem je doložena také archeologicky destrukcí první fáze Bořivojova mariánského kostela v pražském předhradí.²⁰⁾

Existenční podmínky slovanské bohoslužby v Čechách

Podle Kristiánovy zprávy přivedl Bořivoj do Čech z Moravy slovanského kněze Kajicha, který působil na Levém Hradci při kostele sv. Klimenta. Chaloupecký to chápe tak, že Kajich stál v čele slovanské mise, která přišla z Moravy, že tedy kněží neb kleriků přišlo víc.²¹⁾ Graus proti němu trvá na liteře Kristiánovy zprávy a uznává v okolí Bořivojově pouze jednoho kněze. Nezáleží ovšem na tom, zda na počátku přišel do Čech jen jeden kněz anebo více najednou. Hlavní je, že i Kristián naznačuje přítomnost a působení více slovanských kněží v Čechách. I když Bořivoj musel utéci opět ke Svatoplukovi, zanechal doma „přemnoho přátel“, kteří mu zase dopomohli k návratu, jak praví Kristián. Nebyla tedy ani křesťanská politika bez ohlasu v domácím obyvatelstvu a nakonec zvítězila nad pohanskou reakcí. To se neobešlo bez působení kněží.

Noví kněží přišli jistě s Bořivojem při jeho druhém návratu z Moravy. Tehdy byl zbudován druhý kostel, zasvěcený P. Marii. Toto zasvěcení však nenasvědčuje odklonu od slovanské orientace nebo snad přerušení tradice slovanské bohoslužby v Čechách, jak myslí Graus. Vždyť P. Maria byla stejně ctěna v západní i východní církvi a rovněž katedrální chrám Metodějův na Moravě byl zasvěcen P. Marii. Nelze ani namítat, že vybudování tohoto kostela se připisuje v jedněch pramenech Bořivojovi (Kristián, Diffundente) a v jiných Spytihněvovi (Crescente, Gumpold a II. stsl. legenda). Obojí může být pravdivé, jestliže Bořivoj začal a Spytihněv stavbu dokončil. Autoři, kteří zdůrazňovali slovanský ráz českého křesťanství, dali přednost Bořivojovi, a ti, kteří zdůrazňovali latinskou složku, připsali zásluhu Spytihněvovi a jeho dokonce udělali prvním křesťanským knížetem v Čechách.

Za Vratislava přibyl v Praze další kostel, zasvěcený sv. Jiří. Ne-li oba pražské kostely, tedy jistě aspoň jeden z nich byl slovanský. U jednoho z nich byl za doby Václavovy slovanský kněz Pavel, „presbyter maior“ u knížecího dvora, který dříve působil na Tetíně u kněžny Ludmily. Také ve Staré Boleslavi u kostela sv. Kosmy a Damiána byl slovanský kněz jménem Krastěj (I. stsl. leg.). Jediný jistě latinský kostel byl na Budči, rotunda sv. Petra, zbudovaná Spytihněvem. Tam poslal Vratislav svého syna Václava, aby se naučil latinsky. Zdá se tedy, že ani v Praze nebylo latinského kněze, který by mohl vyučit mladého kněze v latině.

Známe tedy s větší nebo menší jistotou z první doby 4-5 slovanských kostelů (Levý Hradec, jeden nebo oba kostely pražské, Tetín, Stará Boleslav) a jeden latinský (Budeč). Nevíme, zda jich nebylo více, ale přece i z tohoto seznamu je patrná převaha slovanské bohoslužby, a to nejen početně, nýbrž i významem, protože právě knížecí sídla, která udávala tón v celé zemi, byla v rukou slovanského kněžstva (Praha, St. Boleslav, Tetín).

S kostely souvisí také otázka vzdělávacích center čili škol slovanských a latinských. Graus tvrdí, že literární tradice se mohla udržet jen v centrech, nikoli volně. Nižší duchovenstvo bylo prý nevzdělané. Představa kněze opisujícího knihy je prý obrozenecky anachronistická. Před založením kláštera svatojiřského a biskupství pražského není prý stopy po větších centrech duchovního života. Jediná škola na Budči byla latinská. Zajisté nemůžeme předpokládat v Čechách pro tehdejší dobu vyšší školy, jaké byly při biskupských chrámech nebo v klášteřích, ale nemůžeme popřít možnost vzdělání aspoň takové úrovně, která by uschopňovala ke konání bohoslužeb. O sv. Ludmile čteme, že dala vyučit svého vnuka Václava „v knihách slovanských pod vedením kněze“ (I. stsl. leg.). Každý slovanský kněz musel umět aspoň číst a psát, aby mohl konat bohoslužby a opatřovat si potřebné bohoslužebné texty. Nemusíme ani pochybovat, že každý z nich byl schopen tomuto umění naučit i druhé. Nebyly to jistě nějaké vysoké školy. Šlo jen o základní liturgické vzdělání, které mohl poskytnout každý slovanský kněz a skutečně je poskytoval jistě aspoň svým synům. Vždyť tehdy bylo kněžstvo ženaté a každému slov. knězi jistě záleželo na tom, aby měl nástupce ve svém úřadě.

Málo důvěry vzbuzuje zpráva pozdní legendy o sv. Prokopu (*Vita maior*), že na Vyšehradě byla pověstná škola slovanského jazyka. Samo o sobě nelze však popřít aspoň možnost nějaké vyšší slovanské školy v Čechách na konci IX. a na začátku X. stol.²²⁾

Podle Grause je anachronistický předpoklad i to, že slovanská liturgie pro nevzdělaného kněze je snazší než latinská. Samozřejmě jak latinská, tak i slovanská bohoslužba vyžadovala určitého předběžného vzdělání. Ale je nepopíratelné, že vzdělání pro slovanskou bohoslužbu bylo snazší, protože nebylo třeba se učit cizí řeči. Liturgická staroslověnština byla totiž tak blízká tehdejší češtině, že se nepocítovala jako cizí jazyk. Byla jí zřejmě mnohem bližší nežli např. dnešní spisovná čeština některému hanáckému nářečí.²³⁾

Důležitá je otázka, kteří biskupové udělovali svěcení slovanským kněžím v Čechách, když Čechy byly podřízeny latinskému biskupovi v Řezně. Na prvním místě příslušelo svěcení kněží biskupům řezenským. Tito od samého začátku, když převzali správu Čech r. 895, věděli o slovanské bohoslužbě a tolerovali ji. Poněvadž do té doby patřili Čechy pod jurisdikci moravského arcibiskupství, bylo nutno předložit v Řezně doklad, že Morava privilegium slovanské bohoslužby má a že toto privilegium platí také pro Čechy. To byl snad onen dokument, který Kosmas nazývá *Privilegium Moraviensis ecclesiae*.²⁴⁾ Byl-li to dopis Jana VIII. „*Industriae tuae*“ z r. 880, jak myslí Třeštík, nebo nějaké širší pojednání, kde tento dopis byl doslovně nebo aspoň věcně obsažen, anebo nějaké jiné dokumentární vylíčení začátků církevní organizace na Moravě a v Čechách, nedá se nyní zjistit. Sám fakt existence slov. bohoslužby v Čechách koncem IX. a začátkem X. stol. a jejího tichého tolerování ze strany řezenských biskupů se nedá popřít. Snad se dívali na slov. bohoslužbu jako na nutné zlo, jež nemohli sice odstranit, dokud je knížecí dvůr chránil, ale jež hleděli aspoň postupně omezovat tím, že posílali do Čech latinské kněze z Bavor a že dělali obtíže při svěcení slov. kněží. Positivní doklad o tom však nemáme. Nejvíce tu asi záleželo na vůli panovníka. Když kníže poslal řezenskému biskupovi slovanského kandidáta kněžství, stěží mohl biskup tuto službu kategoricky odepřít. Mohl klást podmínky, např. mohl žádat, aby kandidát znal také latinu, ale v pramenech o tom není žádná zmínka. Můžeme tak soudit jen z obdobných poměrů u Charvátů.

Splitská synoda z r. 1070 zakázala svěcení kandidátům kněžství, kteří neuměli latinsky číst a psát: „Sclavos, nisi latinas litteras didicerint, ad sacros ordines promoveri ... excommunicationis vinculo omnimodo prohibemus.“²⁵⁾ Nebylo tedy zakázáno svěcení slov. kněží vůbec, ani nebylo zakázáno vykonávat bohoslužebné obřady slovanšsky. Naopak slovanští kněží byli vzati pod ochranu, neboť bylo výslovně zakázáno zbavovat je kněžské služby a převádět do laického stavu. Uvedený kánon byl schválen papežem Alexandrem II., v době před vystoupením Řehoře VII., kdy už se volalo po zpřísnění církevní disciplíny. Z dřívější doby jsou důležité dvě synody splitské z r. 925 a 928, tedy z doby, kdy v Čechách vládl sv. Václav. První synoda v 10. kánonu, jejíž někteří badatelé nepokládají za autentický, stanovila, že žádný biskup nesmí světit slovanské kněze. Proti tomuto kánonu vznesla menšina pod vedením biskupa ninského protest papeži Janu X., který tento kánon nepotvrdil.²⁶⁾ Slovanské stanovisko sice zvítězilo, ale na druhé synodě splitské r. 928 bylo slovanské biskupství ninské, které bylo oporou slovanské bohoslužby v Dalmácii, zrušeno. Přece však slovanská bohoslužba nebyla výslovně zakázána ani nebylo zakázáno světit slovanské kněze. Slovanská bohoslužba nebyla ovšem ani výslovně schválena, ale jen mlčky trpěna.²⁷⁾ Tak se mohla udržet na charvátském přímoří a přilehlých ostrovech až do r. 1248, kdy byla výslovně schválena papežem Inocencem IV. Po celou tu dobu přes tři století byli tam sice biskupové latinští a přece světili slovanské kněze. Stejně tak mohli světit slovanské kněze v Čechách latinští biskupové řezenský a potom pražští.

Kdyby však přece řezenský biskupové nebyli ochotni světit slov. kněze, byla tu ještě možnost obrátit se na biskupy, kteří byli ochotnější, na biskupy moravské. Graus sice tvrdí, že není stopy po církevní hierarchii na Moravě, která by přetrvala nájezdy Maďarů. Sám však připomněl, že r. 976 je zmíněn v listině mohučského arcibiskupa Wiligise jakýsi „moravský biskup“ (CDB I, n. 34, str. 40n.) a u Kosmy je uveden moravský biskup Vracen z doby „před časy Šebířovými“ (MMFH I, 203), tedy před založením sázavského kláštera. Nemáme sice dokladů pro nepřetržitou posloupnost moravských biskupů, ale nemáme ani práva ji pro nedostatek pramenů popírat. Ze stížného listu bavorských biskupů r. 900 (MMFH III, 232 - 244) víme, že papež Jan IX. vyslal na Moravu arcibiskupa Jana a biskupy Benedikta a Daniela, kteří

vysvětili a ustanovili na Moravě jednoho arcibiskupa a tři jemu podřízené biskupy. Nic nás neopravňuje tvrdit, že vpádem Maďarů celá hierarchie na Moravě vzala za své, když ještě r. 976 se připomíná moravský biskup. Novotný²⁸⁾ v něm vidí misijního nebo pomocného biskupa bez určitého sídla, podřízeného jinému biskupovi. Avšak titul „moravský“ nemusí znamenat neurčitost sídla. Nyní se totiž vážně počítá i s tou možností, že jméno „Morava“ označovalo nejen řeku a zemi, ale i město, sídlo Rostislavovo, Svatoplukovo a Metodějovo, které lid nazýval „velkým městem“ (Velehrad) na rozdíl od menších měst.²⁹⁾

Jiná otázka je, zda obnovená moravská hierarchie byla slovanská nebo latinská. Obyčejně se tvrdí, že byla latinská, protože ve stížném listě bavorských biskupů není zmínky o bohoslužebné řeči. Někteří připouštějí možnost, že mezi těmito čtyřmi biskupy byli žáci sv. Metoděje a že arcibiskupem byl Gorazd.³⁰⁾ Nemůžeme to ani kategoricky tvrdit ani popřít, ale můžeme důvodně předpokládat, že se na Moravě tu a tam udrželi žáci sv. Metoděje a že nová hierarchie, i když byla latinská, byla k nim tolerantní a tedy také shovívavější při svěcení nových slovanských kněží nežli biskupové řezenská.

Byla také třetí možnost získat kněžské svěcení, a to od biskupů příležitostně přicházejících nebo schválně pozvaných do země, zvláště od biskupů misijních, kteří procházeli Čechami směrem na východ. Příklady takových biskupských návštěv máme doloženy v I. stsl. legendě o sv. Václavu o postřižinách sv. Václava a v Brunově Životě sv. Vojtěcha.³¹⁾ Takových návštěv mohlo být dobře využito i ke svěcení kněží. Nezáleželo mnoho na tom, zda přicházející biskupové byli latinští nebo slovanští. I latinský biskup, který požíval pohostinství některého českého velmože, mohl být ochotnější k vysvěcení slovanského kněze než např. biskup řezenský.

K posílení slovanské bohoslužby v Čechách X. stol., a po případě i ke svěcení slovanských kněží, mohly přispět i přímé styky s Bulharskem a Makedonií, kde tehdy slovanská bohoslužba kvetla a kde již od r. 893 kromě řeckých biskupů byli i zvláštní biskupové slovanští. První z nich byl sv. Kliment Ochridský nebo Velický. V ruském letopise „Pověst vrěmenných let“ jsou doloženy obchodní styky mezi Bulharskem a Čechami v druhé polovici X. stol.³²⁾ A kulturní spojení je dosvědčeno legendou

Kristiánovou, v níž jsou Bulhaři několikrát s důrazem vzpomenu. Mluví se tam o tom, že Bulhaři přijali křest dříve než Moravané a že slov. bohoslužba se koná v krajinách slovanských, zejména v Bulharsku (MMFH, 188 - 189). Podle toho byl Kristián dobře spraven o poměrech bulharských, což předpokládá nějaké kulturní styky.

I když slovanská bohoslužba v Čechách byla po stránce právní docela legální, přece její pozice byla nejistá. Záležela z velké části na přízni či nepřizni panovníka. To vidíme nejlépe na osudu sázavského kláštera. Byli to panovníci, kteří rozhodovali o jeho bytí a nebytí. Kníže Oldřich nebo Břetislav I. měli zásluhu na jeho založení, Spytihněv slovanské mnichy vyhnal a klášter proměnil na latinský, Vratislav II. zase povolal slovanské mnichy zpět a Břetislav II. je definitivně vyhnal. Církevní moc (biskupové) se přizpůsobovala v této věci moci světské. Týž biskup Šebř (1030 - 1067), za něhož sázavský klášter vznikl, a který pravděpodobně udělil sv. Prokopu opatskou benedikci a jej slavnostně pochoval za vlády Břetislava I., velkého příznivce tohoto kláštera, později po nastoupení Spytihněva II., odpůrce slovanského kláštera, nečinně přihlížel k vyhnání slovanských mnichů. A po šesti letech nic nenamítal, když Vratislav II. mnichy povolal zase zpět. Vůle knížete byla rozhodující.

Nemálo záleželo ovšem také na biskupovi, protože biskup míval značný vliv na knížete a také sám mohl velmi podporovat nebo omezovat slovanskou bohoslužbu, hlavně pokud šlo o svěcení a ustanovování kněží. V tomto světle musíme patrně chápat také legendu Kristiánovu. Jedním z hlavních cílů této skvělé obrany slovanské liturgie bylo naklonit biskupa Vojtěcha co nejvíce k podpoře slov. bohoslužby. Snad mu šlo i o to, aby v břevnovském klášteře byla vedle latiny připuštěna aspoň částečně i církevní slovanština. Že v této věci měl Kristián u sv. Vojtěcha úspěch, je nepřímo doloženo tím, že z Břevnova vyšel tak výrazně slovanský světec, jako byl sv. Prokop.

Graus konečně namítá, že Kristián se vůbec nezmínil o slov. bohoslužbě v Čechách, a z toho vyvozuje, že tato bohoslužba vůbec nebyla tehdy v Čechách v užívání. Odvolává se na slova Kristiánova: „Mimoto ustanovil (Konstantin - Cyril), aby se mše a ostatní kanonické hodinky zpívaly v kostele obecným jazykem, jak se už podnes v zemích slovanských namnoze děje, hlavně v Bulharsku, a mnoho duší se tím

Kristu Pánu získává.“ (MMFH II, 189). Na tuto námitku již dávno odpověděl Pekař: „Kristián praví přece: quod usque hodie in partibus Sclavorum a pluribus agitur ...“. To mi znamená: i mezi českými a moravskými Slovy. Vždyť víme, že Kristián zná Sclavi Bohemie, Moravu zná jako regio Sclavorum, Pšovsko jako provincia Sclavorum, Stodory jako zemi Slovanů pohanských - u něho krátce vystupuje vědomí o slovanství Čechů, Pšovanů, Stodoranů, Moravanů, Bulharů způsobem, jenž rozhodně nehodí se do století 12. - 14.³³⁾ Kristián užívání slov. bohoslužby nepopírá, ale předpokládá.

V souvislosti se slov. bohoslužbou v Čechách bývá uváděn také apoštolský list papeže Jana XIII., citovaný v Kosmově kronice, jimž se povoluje zřízení pražského biskupství: „ale ne podle obřadů nebo sekty bulharského nebo ruského národa anebo slovanského jazyka.“³⁴⁾ Tím nebyla slov. bohoslužba zakázána, nýbrž jen zdůrazněno, že nové biskupství je latinské a biskup má sloužit latinsky. I v Charvátsku, jak jsme viděli, byla všechna biskupství latinská a přece se v nich hojně užívalo slov. bohoslužby. Historikové často pokládají tento list za podvrh Kosmův, poněvadž zmínka o ruském národě je anachronismem, neboť v té době Rusové ještě nepřijali oficiálně křest. Toto místo bylo tedy zřejmě dodatečně upraveno. Původní smysl můžeme najít spíše ve spisu Hilaria Litoměřického, děkana metropolitní kapituly pražské, o disputaci s Janem Rokycanou, kde je citován úryvek erekční listiny pražského biskupství, vydané Janem XIII.: „Posíláme na tvou žádost biskupa a povyšujeme pražský kostel na katedrální s příkazem, aby bohoslužby byly konány nikoli podle obřadu Řeků, nýbrž podle ritu církve římské.“³⁵⁾ Zde není zmínka o liturgické řeči, ale o ritu, který má být římský, nikoli řecký. Tento předpis se týká přímo jen katedrálního kostela. O slovanské bohoslužbě mimo tento kostel, ať už římského nebo řeckého obřadu, se neděje žádná zmínka. Proto v pražské diecézi, i když byla latinská, mohla existovat i slovanská bohoslužba bez ohledu na to, zda byla obřadu římského nebo řeckého.

Ačkoli slov. liturgie byla legální, přece jen bylo jasno, že je to výjimka jen z nouze trpěná. Proto byla terčem útoků ze strany nepřátel, kteří se snažili ji co nejvíce omezit nebo potlačit. Proto její přívrženci pocítovali potřebu nového zásahu nejvyšší církevní autority, aby nepřátelé byli umlčeni a další rozvoj zajištěn. Z této

situace vyplynula žádost Vratislava II. o nové schválení slov. bohoslužby, podané papeži Řehoři VII. někdy před r. 1080. Jistě nešlo jen o klášter sázavský, jak míní Novotný³⁶⁾, nýbrž o zásadní rozhodnutí sporu mezi dvěma stranami, slovanskou a latinskou. V čele těchto stran stáli dva nejpřednější mužové v Čechách, dokonce rodní bratři, oba Přemyslovci, synové Břetislava I. Slovanskou stranu vedl kníže Vratislav II. a latinskou pražský biskup Jaromír. Vratislav však přecenil svůj vliv u papeže i sílu důvodů, které v žádosti uváděl. Místo aby věci slovanské bohoslužby prospěl, touto žádostí jí uškodil, protože vyvolal ostrý zákaz. Byl to první právoplatný zákaz slovanské bohoslužby. Jeho účinnost byla však oslabena tím, že provedení bylo svěřeno knížeti Vratislavovi, horlivému zastánci slov. bohoslužby, který tento zákaz neprovedl a patrně ani neuveřejnil.³⁷⁾

Úcta sv. Cyrila a Metoděje

Jako hlavní důvody proti kontinuitě slovanské bohoslužby v přemyslovských Čechách se uvádějí dva: 1. Před polovinou XIV. stol. nepožívali sv. C. a M. v Čechách liturgické úcty, tj. jejich památka nebyla slavena zvláštním svátkem. 2. Když v druhé polovině XIV. stol. byl zaveden jejich svátek, nebyl stanoven na historické úmrtní dny, 14. února nebo 6. dubna, nýbrž na 9. březen, zřejmě kontaminací s jiným sv. Cyrilem.³⁸⁾ Kdyby totiž slovanská bohoslužba trvala v Čechách od jejího přenesení z Velké Moravy nepřetržitě přes X. a XI. stol., museli by její původci, sv. C. a M., být uctíváni jako svatí a jejich svátek by se musel ustálit na historických datech jejich smrti. Nedostatek jejich liturgické úcty až do XIV. stol. a stanovení jejich svátku na nehistorické datum 9. března je podle Grause (str. 487n.) důkazem úplného přerušení tradice slovanské bohoslužby v Čechách.

Především je nutno přesně rozlišovat liturgickou úctu v latinské a slovanské liturgii. V latinských liturgických knihách nemáme dosud žádného dokladu pro svátek sv. C. a M. před pol. XIV. stol. Ve stsl. Životě Konstantinově (ŽK) se píše sice o úctě k sv. Cyrilu jako světcí v Římě hned po jeho smrti: „Římané ... více si vážili jeho svatosti a ctihodnosti, a namalovavše nad hrobem jeho obraz, jali se nad ním ve dne v noci svítit, chválíce Boha.“ (MMFH II, 115). Ale to byla zřejmě pouze lidová úcta,

nikoli oficiální církevní kult. Pokud je známo, nebyl v Římě zaveden svátek sv. Cyrila, ani nebyla sepsána legenda k jeho úmrtnímu dni. Byla sice napsána Italská legenda, někdy kolem r. 880, ale to není vlastně legenda o sv. Cyrilovi, nýbrž součást legendy o sv. Klimentu a Konstatntin-Cyryl není v ní titulován jako svatý.

V Čechách a na Moravě vznikají první latinské legendy cyrilometodějské až ve XIV. stol. v souvislosti se zavedením svátku (legenda Moravská „Tempore Michaelis imperatoris“, legenda „Quemadmodum“ a „Beatus Cyrillus“). Těchto legend bylo potřeba pro breviární čtení o jejich svátku. Pokud se v dřívějších legendách mluví o sv. C. a M., děje se to jen mimochodem v souvislosti s jinými světci. Tak např. Kristián vypravuje o sv. C. a M. jen jako úvodem k legendě o sv. Václavu a sv. Ludmile. Podobně legenda *Diffundente sole* je asi pouze úvodem k homilii o sv. Ludmile *Factum est*.³⁹⁾ Ale už v těchto starších legendách dávají se oběma světcům tituly *sanctus* a *beatus*. Kristián dává titul *beatus* jednou Cyrilovi a jednou Metoději a Metoděje nazývá „*vir strenuus omnique deceratus sanctitate*“, „*pontifex beatae memoriam*“. Podle Grause jsou to tituly obecně pochvalné, jichž se tehdy užívalo i o žijících osobách, např. o biskupech vzhledem k jejich svatému úřadu. Avšak podle souvislosti snadno můžeme poznat, kdy je tento titul jen zdvořilostní poklonou žijící osobě a kdy je projevem náboženské úcty ke skutečné svatosti. Není pochyby o tom, že Kristián viděl ve sv. C. a M. skutečně světce v náboženském smyslu. Legenda *Diffundente sole* dává Cyrilovi jednou titul *sanctus* a jednou *beatus* a Metoději jednou *beatus* a opakuje o něm Kristiánova slova „*vir strenuus omnique sanctitate decoratus*“. Legenda o sv. Prokopu dává Cyrilovi titul *sanctissimus* a Martin Opavský ho nazývá *beatus*. Z toho nemůžeme sice vyvozovat, že jim v té době byla vzdávána liturgická úcta zvláštním svátkem, ale aspoň tolik musíme uznat, že byli pokládáni za světce.

Odtud si vysvětlíme, proč Kristián připomíná jen sv. Václava a sv. Ludmilu jakožto světce, které „po Bohu jediné máme“, jako by tím vylučoval sv. C. a M. ze sboru světců. Jistě tím nemínil popírat svatost Cyrila a Metoděje, ale chtěl jen říci, že Václav a Ludmila jsou jediní světci domácí, jejichž ostatky jsou uloženy v Čechách, a kteří jsou proto nejpřednějšími patrony Čech. To nemohl říci o sv. C. a M., protože ti pocházeli odjinud, jejich ostatky byly uloženy v jiných

zemích a také jejich svátek v latinské liturgii do té doby zaveden nebyl. Že však Kristián přece pokládal Cyrila a Metoděje za světce, i když byl latiník a i když latinská církev je jako světce dosud neuznala, to se dá vysvětlit jenom tím, že znal jejich náboženskou úctu a přímo liturgický kult z jiné oblasti církevního života, z liturgie slovanské.

Ve slov. bohoslužbě máme liturgickou úctu sv. C. a M. dosvědčenu od nejstarších dob. Brzy po smrti sv. Cyrila vzniká slovanský Život Konstantinův (ŽK), což bylo prvním předpokladem ke slavení jeho svátku 14. února. Podobně tomu bylo se sv. Metodějem. Hned po jeho smrti byl napsán jeho Život (ŽM), nepochybně ještě na Moravě před vyhnáním jeho žáků a tedy i zaveden jeho svátek 6. dubna. K oslavě svátečních dnů patřily také chvalořeči neboli pochvaly. První z nich o sv. Cyrilovi (PC) vznikla již na Moravě v souvislosti se zavedením svátku 14. února a druhá k oslavě obou světců (PCM) vznikla pravděpodobně také ještě na Moravě k svátku 6. dubna. Jsou zachovány tři služby, jedna o sv. Cyrilovi, druhá o sv. Metoději a třetí o obou světcích. Bulharské služby vznikly v prostředí východního ritu, a proto byly složeny podle ritu byzantského.⁴⁰⁾ Nejstarší dochovaný záznam svátků obou světců v církevním kalendáři pochází až z X. - XI. stol. v evangeliáři Assemanově a v ev. Ostromirově z r. 1056/7.⁴¹⁾ Není však pochyby o tom, že tyto svátky byly zavedeny brzy po smrti obou světců.

Kanonizace sv. C. a M. byla provedena již na Moravě, a to zřejmě podle zvyklosti řecké církve.⁴²⁾ Podle řeckého způsobu byli vynikající hierarchové ve starší době (před XI. stol.) hned po smrti ipso zařazováni do seznamu svatých, i když nebyli oslaveni ani za života ani po smrti mimořádnými dary a zázraky. Tím spíše byli ctěni jako svatí oba slovanští apoštolové hned po smrti, protože kromě vysokého církevního úřadu, který zastávali, byli oslaveni i zázračnými dary (ŽK 6, 12, 14, 18; ŽM 11). Tato kanonizace neměla sice platnost celocírkevní, ale platila v slov. bohoslužbě v celé církevní provincii moravské a její platnost byla rozšířena všude tam, kde zapustila kořeny slov. bohoslužba.⁴³⁾

Slovanští kněží v Čechách převzali liturgický kult slov. apoštolů z Moravy spolu s liturgickými knihami, které si z Moravy přinesli. Nové místní kanonizace nebylo v Čechách třeba již z toho důvodu, že Čechy patřily tehdy jurisdikčně

pod pravomoc moravského arcibiskupství. I když se nám nedochovaly tyto liturgické texty, můžeme přepokládat, že již první slov. kněz Kajich si přinesl z Moravy na Levý Hradec i moravskou službu o sv. Cyrilovi, která obsahovala kromě textů ke mši sv. také ŽK (aspoň část týkající se jeho působení na Moravě až do jeho smrti, ŽK 14 - 18) a oslavnou řeč PC. Zdá se, že hned po smrti sv. Metoděje byla přenesena do Čech i moravská služba o sv. Metoději, k níž patřil i ŽM a chvalořeč PCM. Nepřímý doklad o tom můžeme spatřovat v tom, že nejstarší text obou těchto památek se zachoval v rukopise Uspenského chrámu v Moskvě z XII. stol. spolu s textem Života sv. Víta, pocházejícím z Čech.⁴⁴⁾ Tyto tři památky se dostaly na Rus společně z Čech. Nevíme sice, jakého obřadu byly tyto první cyrilometodějské služby, pocházející z Moravy, poněvadž však v Bulharsku byly složeny nové služby podle východního obřadu, je možné, že moravské služby byly západního obřadu.

V charvátsko - hlaholských breviářích XIV. - XVI. stol. se zachovaly služby o sv. C. a M. římského obřadu, které jsou nápadné četnými bohemismy jazykovými i obsahovými (mluví se tam o české zemi, o českém lidu a českých kmenech), a proto jejich původ se klade do Čech. O době jejich vzniku byly však vysloveny různé názory. Berčíc je kladel do IX. stol., Voronov a Ohijenko do XIV. stol., Jagić zpočátku se klonil k mínění Voronova, ale později dával za pravdu spíše Berčícovi, Lavrov na základě lexikálního rozboru je datoval X. -XI. stoletím a toto mínění se pak ustálilo i v české slavistice (Vajs, Vašica, Hrabák, Večerka a vydavatelé Starosl. slovníku).⁴⁵⁾ Grivec předpokládal složitější vývoj. Podle něho vznikly tyto služby v Panonii mezi r. 869 - 874, odtud pak se dostaly do Čech, kde byly přepracovány ve smyslu českém a z Čech byly převzaty charvátskými hlaholity.⁴⁶⁾ Tyto výsledky dosavadního bádání nejsou uspokojivé a vyžadují dalšího pokračování, jak po stránce jazykové, tak zvláště po stránce liturgické, a to tím více, že v poslední době se našly další důležité texty. Nyní už známe 11 chvhlah. breviářů, které obsahují SCM, jež by měly být znovu souborně vydány a podrobeny důkladnému filologickému a liturgickému rozboru.⁴⁷⁾

Společně všem těmto SCM je to, že kladou svátek sv. C. a M. na 14. únor, úmrtní den sv. Cyrila, kdežto v Čechách podle latinských liturgických knih byl tento svátek slaven od druhé pol. XIV. stol. 9. března a toto datum převzali i Slováci a Poláci.⁴⁸⁾ Také v pražských Emauzích slovanští mniši slavili tento svátek podle

charvátského data 14. února.⁴⁹⁾ U Charvátů je tento svátek dosvědčen již v nejstarším hlaholském misále Vatikánském Illir. 4, který pochází z let 1317 - 1327, tedy před zavedením cyrilometodějského svátku v Čechách, a to rovněž 14. února.⁵⁰⁾ Z toho jasně vyplývá, že cm. svátek nebyl zaveden u Charvátů až vlivem českým, nýbrž byl slaven už dříve, a to v historický den úmrtí sv. Cyrila. U Čechů byla tradice tohoto svátku přerušena. Do konce XI. stol. byl slaven pouze ve slov. bohoslužbě a pak až po 250 letech obnoven či vlastně v latinské liturgii nově zaveden s novým datem 9. března.

Málo pozornosti bylo dosud věnováno liturgickému rozboru těchto hlaholských SCM. Podrobněji se jím zabývala v poslední době Marija Pantelić,⁵¹⁾ avšak i ta přiznává, že vyžadují nového monografického zpracování. Zde můžeme upozornit jenom na některé momenty, které vrhají nové světlo na problematiku těchto služeb. Hlaholské SCM po stránce liturgické můžeme rozdělit na dvě skupiny,⁵²⁾ a to podle toho, který mešní formulář byl základem breviární služby. Základním prvkem každého mešního formuláře v římské liturgii jsou perikopy z Písma sv., epištola a evangelium. Pro breviář to má ten význam, že části epištoly ze mše sv. se opakují v breviáři jako kapitula k nešporám, laudám a malým hórám a evangelium ze mše sv. je podkladem homilie v třetím nokturnu matutina. Podle použití perikop v kapitulách a v třetím nokturnu rozpadají se SCM na dvě skupiny.

K první skupině patří 4 breviáře: Lublaňský asi z r. 1356, Vídeňský ze XIV. stol., Vatikánský Slavo 19 z r. 1465 a Salský, nyní ztracený, ale známý z latinského překladu Karamanova. Základem této služby jsou perikopy: Sap. 10, 17 - 20, Mt 10, 37 - 42. Tyto perikopy má také hlaholská část Remešského evangeliáře, psaného v Emauzích r. 1393, na svátek 14. února. Je to tedy služba užívaná v emauzském klášteře. Perikopy jsou vzaty z Commune Martyrum s tím rozdílem, že evangelium je v tomto Commune delší: Mt 10, 34 - 42. Kratší evangelium Mt 10, 37 - 40, jak je v SCM, se užívalo o vigílii nebo svátku sv. Vavřince.⁵³⁾ Commune Martyrum bylo zvoleno pro tento svátek asi proto, že tentýž den 14. února byl původní svátek sv. mučedníka Valentina (+ 270 v Římě), k němuž byli sv. C. a M. dodatečně přiřazeni. Zvláštnosti této SCM je to, že v lekcích matutina se čtou úryvky ze 14. a 15. hlavy ŽK a v hymnu k nešporám je citát

z chvalořeči PC. Obojí zjistil už Berčić a pokládal to za důkaz velmi starobylého původu této služby, dokonce až z IX. stol. Srovnáním hlaholského textu SCM s cyrilskými texty ŽK se však ukazuje, že hlaholský text sleduje typické varianty jihoslovanských textů i tam, kde podávají zřejmě porušený text. Zdá se tedy, že skladatel použil nikoli nějakého velmi starobylého textu, zachovaného v Čechách, nýbrž nějakého značně pozdního textu jihoslovanského. Víme ostatně, že Charváti měli text ŽK. Ještě v XVII. stol. píše Križanić, že má velmi starý hlaholský text Života Cyrilova, čímž pravděpodobně myslil ŽK.⁵⁴⁾ Úryvek ŽK v této službě nemusí tedy být důkazem jejího původu z IX. stol., jak se domníval Berčić.

Druhá služba je nejvíce známa z druhého breviáře Novljanského z r. 1494, ale vyskytuje se také ve starších breviářích, např. ve Vatikánském Illir 6 z r. 1379, v breviáři popa Mavra z r. 1460 a dalších. Také v této skupině SCM je použito chvalořeči PC (v breviáři popa Mavra je s ním 5 prvních čtení matutina) a ŽK 18, ale obojí text má výrazné shody s cyrilskými rukopisy ruskými, což poukazuje na jiný pramen, nežli byl ten, z něhož čerpala první skupina SCM.⁵⁵⁾ Perikopy v této druhé skupině SCM jsou vzaty z Commune Confessorum: Hebr 7, 23 - 27, Lc 12, 33 - 40. Tytéž perikopy jsou také základem latinských mešních formulářů na svátek 9. března, a to jak pražského,⁵⁶⁾ tak olomouckého.⁵⁷⁾ Rovněž i druhé rýmované officium „Adest dies gloriosa“, zachované po prvé již z druhé pol. XIV. stol., je vybudováno na těchto perikopách.⁵⁸⁾ Podobně i druhé rýmované officium „Gaudet plebs Christianorum“, zachované v breviáři Třeboňského kláštera XIV. nebo XV. stol., má kapitula k nešporám a laudám podle tohoto formuláře vyznavačů, ale žalmy a kapitula k malým hórám má o mučednících.⁵⁹⁾

Zdá se, že první formulář s perikopami: Sap 10, 17 - 20, Mat 10, 37 - 40, je původu charvátského (nebo rumunského?) a druhý s perikopami: Hebr 7, 23 - 27, Lc 12, 33 - 40, je původu českého, a to ze XIV. stol. Jestliže je tomu tak, pak je patrné, jak velký byl vliv český ve XIV. stol. na charvátské hlaholáše, že někteří z nich opustili svůj tradiční cyrilometodějský formulář (první) a převzali od Čechů druhý formulář, který si přeložili z latiny a upravili, pravděpodobně prostřednictvím pražských Emauz.

Avšak nejen druhá skupina SCM, nýbrž i první vykazuje vliv český. První služba (Lublaňská) obsahuje v hymnu k nešporám o sv. Cyrilu slova: „Českému kmeni tebou zazářilo světlo.“ A v třetí antifoně k laudám: „Hle, vy jste dvě olivy ze zahrady soluňské, biskupové a učitelé, ... učící a křtící české národy (narodi češkie)“ (MMFH II, 333).⁶⁰⁾

V druhé skupině SCM (Novljanské) se praví v prvním čtení I. nokturnu: „Když přišel blažený Cyril do české země a konal mnoho (dobrých) skutků, byl nazván Filosof.“ A v druhém čtení: „Avšak blažený Cyril velice usiloval přivést duše zbloudilých na pravou cestu; v české zemi pořídil knihy - zajisté slovanské - (a ustanovil) kněze a též jáhny.“ (MMFH II, 334). Breviář popa Mavra z r. 1460, tedy starší než Novljanský, obsahující značně přepracovaný typ Novljanské služby, ještě více zdůrazňuje působení sv. Cyrila v Čechách. V responsoriu po 5. čtení se praví: „Blažený kněz Kristův Cyril, když přišel do české země, začal ukazovati lidu cestu pravdy“ a totéž opakuje v antifoně k Benediktus (Pantelić 137, 140). V 6. čtení pak praví o sv. Cyrilovi: „Přisluhovatele (služitelé) slovanských knih ordinoval (urdina) s bratrem v zemi české.“ (tamtéž).

Zpráva o působení obou bratří a zvláště sv. Cyrila v Čechách je těžko vysvětlitelná v X. stol., kdy historická skutečnost byla ještě známa. Snad by se dal vysvětlit až koncem XI. stol., tedy s odstupem dvou století, v době, kdy bylo potřeba hájit právo na slov. bohoslužbu v Čechách,⁶¹⁾ ale je nápadné, že ani Kristián, ani legendy o sv. Prokopu nemají žádné narážky na něco podobného. Teprve pozdní legenda *Diffundente sole*, latinská i česká, se zmiňuje o cestě sv. Metoděje do Čech k udělení křtu sv. Ludmile (MMFH II, 282, 287) a totéž pak opakuje druhý prvotisk *Pasionálu* z r. 1495 (MMFH II, 316). Nikde však není zmínky, že i sv. Cyril přišel do Čech. Historické prameny tedy neskýtají žádné opory těmto zprávám, zato však liturgické texty obsahují překvapivé paralely.

Rýmované officium „*Adest dies gloriosa*“ obsahuje tyto pozoruhodné věty: „Především však byli apoštoly národa Českého a Moravského a na víru Kristovu je obrátili“ (3. antif. k nešporám); „Raduj se, Velehrade a celý národe Český, nad příchodem těchto blahoslavených biskupů, že byli tobě Bohem dáni Cyril a Metoděj, z Alexandrie v Řecku rodem pocházející“ (resp. k nešporám); „Velebme

Hospodina, spasitele všech, který pro zásluhy blahoslavených biskupu Cyrila a Metoděje obrátil na víru národ Český“ (resp. po 6. čtení); „Velebný svátek, do dnešní doby námi zanedbaný, důstojnou bohoslužbou oslavujeme, blahoslavených našich apoštolů Cyrila a Metoděje, kteří pro své zásluhy toho dosáhli, že Český národ ze stavu zavržených svým důstojným dílem k zástupům andělů přidružili“ (ant. k Benedictus); „... tvé sídlo na Moravě na Velehradě šťastně zvelebili a byli apoštoly, kteří onen národ i náš národ na víru obrátili“ (ant. k Magnificat v II. nešporách). Také druhé rýmované officium „Gaudet plebs Christianorum“ mnohokrát zmiňuje Moravu a Čechy. O Moravanech a Čechách mluví jako o dvou blízkých národech nebo kmenech (gentes) a obrácení obou připisuje sv. Cyrilu a Metoději: „Hi a gentili errore gentes nostras abstraxerunt“ (2. resp. I. nokturnu).

Skladatelé těchto officíí prohlašují oba bratry za patrony národa českého, kteří jej obrátili na víru Kristovu, ale myslí tím jejich působení nepřímé, skrze jejich žáky. V officiu „Adest dies gloriosa“ se praví: „Tento blahoslavený muž (Metoděj) vévodu Čechů Bořivoje na nějaké hostině u krále Svatopluka na víru obrátil, s jeho třiceti lidmi ho pokřtil a o víře katolické ho poučil. A dal mu s sebou kněze, kteří by jeho národ vládnoucí v Čechách na víru Kristovu obrátili a k milosti křtu ho dovedli“ (2. a 3. ant. II. nokt.). Cyrilovi připisuje výslovně jen obrácení Svatoplukovo a moravského lidu: „Raduj se, šťastný Cyrile, který jsi pro své zásluhy toho dosáhl, že jsi krále moravského Svatopluka s jeho nevěřícím národem obrátil a k víře Kristově přivedl“ (resp. po 4. čtení). Také druhé officium „Gaudet“ pěkně rozlišuje: „Apostoli Moravorum et patroni Bohemorum.“ Avšak skladatelé hlaholských služeb, kteří asi neznali ostatní literární produkci o sv. C. a M. v Čechách, nepostřehli rozdíl mezi přímým a nepřímým působením a vykládali si to tak, že oba bratři působili osobně také v Čechách. Když hlaholita četl slova: „Raduj se, Velehrade a celý národe Český, nad příchodem těchto blahoslavených biskupů“, rozuměl tomu tak, že oba, tedy nejenom Metoděj, ale i Cyril, přišli do Čech, a tak mohl sám napsat: „Když přišel blažený Cyril do české země ...“. Proto se zdá pravděpodobným, že tyto části SCM, které se zmiňují o českém národě a o české zemi a o příchodu sv. Cyrila do Čech, vznikly až v druhé polovině XIV. stol. v Emauzích vlivem latinských officíí a odtud se rozšířily také u Charvátů.

Vliv latinských rýmovaných officií na SCM se projevil také po formální stránce. Tak např. 3. antifona k laudám v Lublaňské službě je dokonale rýmovaná:

Se esta dvě maslině is zagradi Solinskie,
biskupa i učitelu knigi slovinskie
i ne neznana knigi grčkie i latinskie,
plodeća blagosti věri christěnskie,
učeća i krsteća narodi češkie,
i nastavljajuća na put pravi plki poganskie.

Také na jiných místech jsou více méně zřetelné náběhy na rýmovanou prózu.

Nápadná je také zpráva druhé (Novljanské) služby o tom, že sv. Cyril ustanovil, po případě ordinoval (urědi Nov., ur'dina Mav.), kněze a jáhny. Je shodná se zprávou popa Dioklejece: „Constantinus, vir sanctissimus, ordinavit presbyteros“ (MMFH I, 240) a zřejmě nesahá dále než do XII. stol., kdy vznikla kronika popa Dioklejece. Druhá hlah. SCM k tomu dodává své novum, že se to stalo „v české zemi“ a tím opět se hlásí do druhé pol. XIV. stol.

Připustíme-li možnost, že svátek sv. C. a M. byl slaven u Charvátů již před XIV. stol., pak nutně procházely hlaholské SCM složitým vývojem, jednak proto, že svátek mohl mít v různých dobách různou liturgickou hodnotu, od pouhé připomínky až po slavný svátek s úplným vlastním officiem, jednak proto, že i latinský breviář prodělával v době od IX. do XIV. stol. pronikavé změny. Zachované hlaholské SCM mohou tedy představovat velmi složitý komplex z různých dob. Jestliže tedy čtení nebo některé jiné části, mluvící o českém národu, pocházejí až ze XIV. stol., nemusí to platit také o jiných částech. Bude třeba ještě mnoho detailního studia, než bude otázka původu hlaholských SCM definitivně rozřešena. Doposud se zdůrazňovaly obyčejně archaismy (Berčić, Jagić, Lavrov, Večerka). Je však možno a také nutno si položit otázku, zda je nutno je klást do X. - XI. stol. anebo do století pozdějších.

Časově netypická jsou většinou slova převzatá z latiny, která patří k běžnému inventáři hlaholských liturgických knih: matutina, terca, šeksta, nona, oraciě, řešponsorij, beraš (= verš), bitatoriě (= invitarium), kapitul, stola nebo štola, koruna, predikanie. Podobně málo průkazné jsou výrazy řecké, které zdomácněly

v hlaholských knihách jako dědictví po řeckých začátcích slov. bohoslužby: ierěi, ierěistvo, ierěiski, presviter, archierěi, diakon, olěi, cherofim.

Na mladší původ ukazují kroatismy, jako: 1. dika, slovo dobře známé i v dnešní charvátštině ve významu: ozdoba, čest; 2. plk ve významu lid, lat. gens, rovněž dosud užívané v podobě puk; 3. pismenaja slova místo pismena, doposud v srbochrv. slovo = písmeno.

Za nejtypičtější archaismy se pokládají slova: řsnota, řsni, řsnotivi, řsnotivni. Nutno však poukázat na to, že slova s tímto kořenem se dosud užívají ve spisovné slovinštině (res, resnica, resničen, resničnost, resnost, řsnota). Lze klást otázku, zda slova s tímto kořenem a významem nezasahují i do severozápadních dialektů charvátských, kde kvetla hlaholská liturgie. Výskyt těchto slov v SCM by se pak dal vyložit jako dodatečné vnášení místních dialektických zvláštností do církevněslovanského textu. Totéž možno říci o částici lěki = jako, která dosud žije v slovinštině v podobě liki, nebo o slově združba, rovněž známém ze slovinštiny ve významu sdružení, spojení. Je věcí historické dialektologie charvátské, aby zjistila, zda a do jaké míry lze tato slova pokládat v daném prostředí za archaismy nebo za pozdní dialektismy, vnikající do tradiční církevní slovanštiny.

Konečně je tu řada bohemismů, lexikálních i morfologických. Lexikální bohemismy: bratri (vedle bratiě), bratarstvo, bratarski, godina (= hodina, círk. hóra), papež, mašni (= mešní), zakonnik (= řeholník, řeholní kněz), prosba, zagrada (= zahrada), koruna, kanovnik, račiti, obdariti, požadati, uživati, čekati, pro (= pro, kvůli). Morfologické bohemismy: stahování koncovek: epistoliju sicu (místo epistolijejo sicejo), silnu desnicu tvoju (m. silnojo desnicejo tvojejo), stoloju světlu (m. stolojo světlojo), ěvlenimь božimь (m. ěvljenijemь božijemь), rěšenimь (m. rěšenijemь); - matení e - ě (= ja) následkem české přehlásky, poněvadž písař neměl opory v živé řeči, kde byla přehláska: v' carstviě nebeskoě (Lub. 13) (m. vь cěsarstvije nebesьkoje), oracie (m. oraciě). Zdá se mi, že všechny tyto jevy mohou se docela dobře vyložit působením češtiny na csl. jazyk ve XIV. stol. v prostředí pražských Emauz a že není nutno je odkazovat až do X. - XI. stol., zvláště když i ostatní prvky mohou odpovídat této době (latinská a řecká slova, kroatismy a dialektismy, texty ŽK a PC). Předkládám našim bohemistům tuto věc k úvaze.

I kdyby se podařilo dokázat, že hlaholské SCM pocházejí ze XIV. stol., nemělo by to prakticky žádný vliv na řešení otázky kontinuity stsl. bohoslužby v přemyslovských Čechách. Znamenalo by to jenom, že se nedochoval žádný doklad liturgické úcty sv. C. a M. v přemyslovských Čechách. To nás ovšem neopravňuje k tvrzení, že tam takové úcty nebylo, ani že tam slovanská bohoslužba neexistovala. Stejně jako u Charvátů se nedochoval žádný doklad této úcty před XIV. stol. a přece nikdo nemůže popřít existenci slov. bohoslužby před XIV. stol.

Vývoj liturgické úcty sv. C. a M. v Čechách si můžeme představit takto: se slovanskou bohoslužbou kolem r. 880 byl zaveden v Čechách slovanskými kněžími i svátek sv. Cyrila 14. února s použitím slovanských liturgických textů z Moravy (legenda ŽK, chvalořeč PC a snad i jiné texty). Po roce 885 byl uctíván i sv. Metoděj podobně jako na Moravě (legenda ŽM, chvalořeč PCM a snad i jiné) 6. dubna. Tyto svátky se udržely až do konce slovanské bohoslužby v Čechách, ale liturgické texty se nedochovaly. Latinští kněží, kteří přicházeli z Bavor, tyto svátky neměli v latinských lit. knihách a tedy je neslavili. Pod vedením těchto bavorských kněží vyrůstala nová generace latinských kněží českého původu, která snad věděla o sv. C. a M., ale jejich svátky neslavila. Tak vznikl v Čechách v liturgii dualismus nejen jazykový, nýbrž i heortologický. Latinské kněžstvo užívalo kalendáře převzatého z Bavor a doplněného jen domácími světcí, kteří byli kanonizováni latinskými biskupy (sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Vojtěch), kdežto slovanské kněžstvo užívalo kalendáře převzatého z Moravy a doplněného o slovanské světce domácí (sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Vojtěch). Proto také první literární památky, vzniklé v Čechách v prostředí latinského kněžstva anebo z jeho podnětu jinde, se nezmiňují o sv. C. a M. a také začátek křesťanství v Čechách počítají až od Spytihněva. Z tohoto kulturního okruhu pochází nejstarší svatováclavská legenda, *Crescente fide* bavorské recenze a také legenda Gumpoldova a Vavřincova.

Že však ani v tomto latinském prostředí památka sv. C. a M. nezanikla, o to má zásluhu právě ta druhá složka českého církevního života, která zachovávala liturgickou řeč i liturgickou památku sv. C. a M. Latinští kněží českého původu se totiž stýkali se slovanskými kněžími, někteří z nich byli dokonce vzděláni i v slovanském písmu, nebo byli původně vychováni doma v prostředí slov.

bohoslužby, ale potom byli posláni do latinských škol a stali se pak latinskými kněžími. Z takových poměrů, původně slovanských, vyšel pravděpodobně i mnich Kristián a snad i druhý pražský biskup sv. Vojtěch. Záslouhou Kristiánovou je, že uvedl sv. C. a M. do latinské literatury v Čechách a představil je latinské kulturní veřejnosti jako muže svaté a jako zakladatele křesťanství na Moravě i v Čechách. Nebyla tím provedena jejich kanonizace v oblasti latinského ritu, ani nebyl zaveden jejich svátek v latinské liturgii, ale byli tím vřazeni do povědomí latinské části českého duchovenstva jako mužové hodní nejvyšší úcty, zasloužili o počátek křesťanství v Čechách. Stalo se to pod patronací nejvyšší církevní autority v Čechách, pražského biskupa sv. Vojtěcha, jemuž Kristián své dílo věnoval, a to mělo rozhodující význam pro další rozvoj cyrilometodějské úcty. To všechno bylo možné jen proto, že památka sv. C. a M. na konci X. stol. byla ještě živá, a to právě zásluhou slovanské bohoslužby, pěstované aspoň na určité části českého území. Bez slovanské bohoslužby a bez liturgické úcty sv. C. a M. v slov. bohoslužbě v Čechách X. stol. byla by Kristiánova legenda na konci X. stol. nemyslitelná a tím méně později.

Kristiánova legenda znamenala tedy zásadní obrat v cyrilometodějské úctě. Od té doby sv. C. a M. bez kanonizace a bez liturgického svátku byli pokládáni za svaté. Dokonce i Kosmas nazývá Metoděje „venerabilis episcopus“, legenda svatoprokopská nazývá Cyrila „sanctissimus“, Martin Opavský jej nazývá „beatus“, Diffundente sole oběma dává tituly „sanctus“ a „beatus“ a legendy XIV. stol. už je vynášejí jako nejpřednější světce. Když Karel IV. r. 1347 založil klášter emauzský, dal mu za patrony mimo jiné také sv. Cyrila a Metoděje, i když tehdy jejich svátek nebyl ještě oficiálně zaveden. V druhé polovici XIV. stol. pak pozorujeme úžasný rozkvět úcty cyrilometodějské a přece nikde není žádné zmínky o jejich kanonizaci, ani v Římě, ani v Čechách. Dá se to vysvětlit jenom tím, že nikdo o jejich svatosti nepochyboval, a proto nikdo ani nezkoumal, zda a kdy byli kanonizováni, ba dokonce se myslelo, že jakožto svatí mají už také v kalendáři svůj svátek, jenže tento zůstal dříve nepovšimnut. Krásně to vyjadřuje officium „Adest dies gloriosa“; „Velebný svátek, do dnešní doby námi zanedbaný, důstojnou bohoslužbou oslavujeme“ (MMFH II, 344). Jediný Cyril, který existoval v tehdejším církevním kalendáři v Čechách, byl jedním ze 40 mučedníků, jejichž svátek se slavil tehdy 9. března.

Tento Cyril byl ztotožněn s Konstantinem - Cyrilem a jemu byl přidružen sv. Metoděj, a tak 9. března začal být pokládán za svátek sv. C. a M. Tak mohla být zavedena liturgická úcta sv. C. a M. bez kanonizace a bez zavedení „nového“ svátku. Novota spočívala pak jenom v tom, že tento „starý“ svátek byl povýšen z obyčejné památky na svátek, nejprve festum chori a potom i festum fori a složena i nová zvláštní officia, nejprve krátké a potom dvě rýmovaná, a pak samozřejmě i zvláštní legendy (Moravská, Quemadmodum, Beatus Cyrillus a další).

Celý tento vývoj však byl možný jenom proto, že památka sv. C. a M. žila v Čechách X. stol. v slovanské liturgii a odtud přešla zásluhou Kristiánovou a také zásluhou sv. Vojtěcha, který vzal Kristiána pod svou ochranu, nejprve do latinské literatury v Čechách a později také do latinské liturgie, a to bez formální kanonizace.

Literatura přemyslovských Čech

Doposud jsme si ověřili nejen základní podmínky existence slov. bohoslužby v Čechách, její právní základ a praktickou možnost jejího udržení a rozvoje, ale získali jsme také tři pevné opěrné body pro řešení otázky její kontinuity v přemyslovských Čechách. Jsou to tyto body: 1. její začátek - Bořivojův křest a příchod kněze Kajicha do Čech; 2. střední stadium - svědectví Kristiánovo o slovanských základech českého křesťanství koncem X. stol; 3. konečné stadium - slovanský klášter na Sázavě. Nyní vzniká otázka, zda je možno vyplnit mezery mezi těmito časovými úseky a mluvit o skutečné kontinuitě bez přerušování. Již ze samého svědectví Kristiánova můžeme vyčíst, že vyrůstá z živé, trvajících tradice a také sázavský klášter těžko si představit jinak než jako výsledek delšího domácího vývoje slovanské bohoslužby. Tyto důvody plně potvrzuje a doplňuje také literatura přemyslovských Čech. Není úkolem tohoto příspěvku provést rozbor této literatury, protože tomuto tématu je věnována zvláštní stať z pera povolanějšího. Chci jenom podat celkovou charakteristiku, pokud může osvětlit otázku kontinuity slov. bohoslužby v přemyslovských Čechách.

Zcela zvláštní situace stsl. literatury v Čechách X. a XI. stol. spočívá v tom, že všechny domácí písemné památky slovanské byly zničeny, a to tak dokonale, že jen

čirou náhodou se zachovaly 2 listy přilepené na vnitřní straně zadní desky latinského rukopisu Nového zákona. Jsou to známé Pražské hlaholské zlomky (PZ).⁶²⁾ První list je z druhé polovice XI. stol. a druhý je o něco starší, tedy asi z polovice téhož století. Obsahují výrazné bohemismy, takže o jejich českém původu dnes už nikdo nepochybuje. První list je palimpsest se spodním textem rovněž hlaholským, dosud nerozluštěným. Obyčejně se klade původ těchto zlomků do sázavského kláštera, ovšem jen proto, že jiného střediska slov. kultury v Čechách té doby neznáme.

Jiná památka, jež bývá kladena do Čech, ale o celé století dříve, jsou Kyjevské listy (KL). Je to jazykově i paleograficky bezesporu nejstarší stsl. památka vůbec, obsahující důsledně určité bohemismy, jež ovšem stejně dobře mohou být kvalifikovány jako moravismy nebo západní slovakismy, zvláště pokud jde o střídnice *tj > c, *dj > z a instrumentál sg. o-kmenů -ьмь místo -омь. Jestliže dříve byly KL kladeny do Čech, bylo to jenom proto, že na Velké Moravě se předpokládalo *tj > št, *dj > žd, známé až z pozdějšího bulharského prostředí. Avšak grafický systém původní hlaholice a údaje mnicha Chrabra o slov. písmu nás vedou k přesvědčení, že původní soluňská staroslověnština měla makedonské střídnice к, г, které na Moravě byly změněny podle místního nářečí na c, z, takže nic nebrání klást KL přímo na Velkou Moravu jako jedinou stsl. památku, pocházející rukopisně přímo z období velkomoravského.⁶³⁾ Tím zdánlivě ztracen důležitý doklad pro slov. liturgii v Čechách v první pol. X. stol., ale právě srovnáním KL IX. stol. s PZ XI. stol. získáváme jedinečný doklad genetické souvislosti hlaholského písemnictví v Čechách XI. stol. s písemnictvím velkomoravským IX. stol.⁶⁴⁾ Souvislost se jeví jak po stránce grafické, tak i po stránce jazykové, i když obřadově se obě památky různí. KL patří k obřadu římskému, kdežto PZ k obřadu byzantskému, ovšem s určitými prvky západními, jak zjistil Pokorný.⁶⁵⁾ Tyto dvě vzácné památky, zcela náhodně zachované, jedna v Čechách (PZ) a druhá v Jeruzalémě (KL), odkud byla přenesena do Kyjeva, již samy o sobě jsou důkazem kontinuity slov. bohoslužby v Čechách po dvě století, ale zároveň jsou symbolem úžasné tragiky tohoto období českých dějin, v němž domácí písemné památky byly zničeny téměř beze zbytku a jenom daleko v cizině se zachovaly náhodou nepatrné zbytky, které dávají tušit bohatství a úroveň české literární tvorby.

I přes tyto katastrofální okolnosti zachovala se těchto památek českého původu celá řada. Jejich počet dosahuje téměř 20. Tvoří opravdu pozoruhodný soubor, svědčící o velké literární aktivitě v Čechách samých, jestliže tolik literárních děl se dostalo daleko za hranice Čech a bylo tam opisováno. Uvedeme jejich krátký přehled, rozdělený podle druhů a u hlavních památek uvedeme, kde se opis zachoval (R = Rusko, Ch = Charvátsko) a století, z něhož pochází nejstarší rukopis.

Liturgické služby: kromě zmíněných Kyjevských listů (IX. - X.) a Pražských zlomků (XI.) jsou to: Kánon ke cti sv. Václava (R, konec XI.), modlitba proti d'áblu (R, XIII.), modlitba k sv. Trojici (R, XIV.) a dvě služby o sv. C. a M., o nichž jsme pojednali výše (Ch, XIV.).

Životy svatých: První stsl. legenda o sv. Václavu (Ch, XIV.; R, XVI.), Druhá stsl. legenda o sv. Václavu (R, XV. - XVI.), Život sv. Víta (R, XII.), Život sv. Benedikta (R, XIV.). S malou pravděpodobností bývají uváděny také Životy: sv. Klimenta, sv. Anastázie, sv. Jiří, sv. Štěpána, sv. Apolináře a sv. Ivana. Nezachované, ale důvodně předpokládané: Život sv. Ludmily, z něhož se zachoval jen výtah v ruském Prologu XIII. - XIV. stol., a Život sv. Prokopa, zmíněný v prologu latinské legendy o sv. Prokopu.

Homiletické spisy: Besědy sv. Řehoře Velikého (R, XIII.) a Glosy svatořehořské (asi zač. XII. stol.), které jsou dozníváním slovanské jazykové kultury v Čechách.

Z biblických textů máme zachovány pouze Glosy Jagiíčovy, zachované ve Vídni rovněž asi ze zač. XII. stol. Z apokryfní literatury Nikodémovo evangelium (Vídeň, XV.; R, XIV.).

Právně pastorační pomůcka, penitenciál Někatoraja zapověď' (R, XIV. - XV.).

Duchovní píseň, zachovaná v počestěné formě XIV. stol., „Hospodine, pomiluj ny“.

Značná část této literární tvorby jsou sice překlady z latiny, ale přece jsou zde i vynikající díla původní, např. První legenda o sv. Václavu a Kánon ke cti sv. Václava. Původními skladbami byly i Životy sv. Ludmily a sv. Prokopa. Původní významnou skladbou byl i velebný hymnus „Hospodine, pomiluj ny“. I některé

překlady obsahující části samostatně zpracované, např. Druhá legenda o sv. Václavu. Uvážíme-li, že jsou to jen nepatrné trosky, které unikly systematickému ničení, pak můžeme předpokládat literární produkci nejméně desateronásobnou, která kvalitou a kvantitou se nevyrovnala sice literatuře velkomoravské, ale přece čestně stála po jejím boku.

Skeptici by chtěli všechnu tuto literární produkci klást až do XI. stol., do slovanského skriptoria sázavského kláštera, poněvadž prý nelze určit, kterému století to nebo ono dílo přísluší, chtějí připsat všechno až bezpečně historicky zjištěnému středisku slov. písemnictví, a tím byl v XI. stol. sázavský klášter. Pak by zde stál tento klášter jako zázračný ostrov vysoké knižní vzdělanosti bez jakékoli přípravy a bez kulturního zázemí, z něhož by vyrůstal a jemuž by sloužil. Slov. kultura by musela být na Sázavě přijata z některého cizího střediska, bulharského, charvátského nebo ruského. Avšak původ z Bulharska je vyloučen, protože v zachovaných liter. památkách z Čech není stopy po bulharismech. Nepřichází v úvahu ani charvátský původ, protože v Čechách se objevují ve značné míře prvky východní liturgie (PZ, Kánon ke cti sv. Václava), které nemohly vzniknout charvátským vlivem. Nemůžeme pomýšlet ani na import z Ruska, kde se teprve začala formovat literární škola za Jaroslava Moudrého (podle letopisu r. 1037). Nemůžeme počítat ani s uherským Vyšehradem, kde byl založen klášter východního obřadu, ale řecký, teprve za krále Ondřeje I. (1046 - 1060). Neznáme ani jiné středisko slovanské kultury, odkud by mohl sázavský klášter převzít svou slovanskou orientaci. Jediné plně uspokojující vysvětlení sázavského kláštera jako centra slovanské bohoslužby a stsl. literatury je domácí tradice, přejatá z Moravy.

Další otázka je, zda jsme oprávněni všechnu slov. literární produkci přemyslovských Čech připisovat jen Sázavě. Vždyť kromě Života sv. Prokopa a snad i sv. Benedikta, nemáme u žádné památky pozitivního důvodu, že pochází přímo ze Sázavy. Je to pouhý předpoklad, jestliže také jiné památky klademe na Sázavu, protože jiného literárního střediska v Čechách neznáme. Jestliže však Sázava vyrůstá z domácí tradice, pak předpokládá také dřívější kulturní střediska, snad menší, ale významná, např. hlavní knížecí chrámy, u nichž bylo slovanské kněžstvo ve větším

počtu. Především to byl jistě chrám sv. Víta s hrobem sv. Václava, kde mohly vzniknout Životy sv. Víta a sv. Václava, Kánon ke cti sv. Václava a jiné.

Neplatí ani námitka, že nelze určit památky, které byly napsány již v X. stol. Bezpečně to lze určit aspoň o První stsl. legendě o sv. Václavu. Není podstatné, zda byla napsána již v první polovině X. stol., jak soudí většina filologů, anebo až v druhé pol. téhož století, jak soudí prof. Králík.⁶⁶⁾ Králíkovou zásluhou zůstane, že zařadil tuto památku do literárního vývoje v Čechách a dokázal, že Kristián a další památky jsou na ní závislé a z ní čerpají.⁶⁷⁾ Tím je První stsl. legenda o sv. Václavu bezpečně zařazena do X. stol. a souvisí patrně s kanonizací sv. Václava nebo přímo s přenesením jeho ostatků do Prahy. Zdá se totiž, že je to legenda translační. Téhož rázu byla pravděpodobně i nezachovaná stsl. legenda o sv. Ludmile a tedy i ona snad patří do X. stol. Třetí památka, kterou možno klást do X. stol., je legenda o sv. Vítu, souvisící asi se stavbou chrámu sv. Víta za vlády sv. Václava, není-li ovšem původu ještě staršího, velkomoravského.⁶⁸⁾

K důvodům literárně historickým přistupuje také důvod jazykový, který je snad nejzávažnější, protože je nesmazatelně vryt do dějin českého jazyka a přetrval všechna staletí až dodnes. Je to náboženská terminologie česká, o níž píše B. Havránek: „Pokud se netýká organizace církevní a forem církevního života, se skoro celá rovná terminologii staroslověnské“.⁶⁹⁾ Prostřednictvím českým dostala se tato terminologie i do srbské Lužice.⁷⁰⁾ Týž jev pozorujeme i v polštině, kde mohlo jít jednak o přímý vliv z Velké Moravy, jednak o nepřímý prostřednictvím Čech.⁷¹⁾ Kdyby slovanská bohoslužba v Čechách byla omezena jen na sázavský klášter, nikdy by nemohla vtisknout svůj ráz do náboženské terminologie tak všeobecně, tj. na celém území českého jazyka, a tak trvale, jak to dosvědčuje historický vývoj češtiny a její dnešní stav.

Závěr

V souvislosti s historickými fakty Bořivojova křtu a existence sázavského kláštera a s literárními doklady (Kristián a stsl. literatura X. a XI. stol.) tvoří česká náboženská terminologie pevnou a nevyvratnou soustavu důvodů pro nepřetržitý

vývoj slov. bohoslužby a s ní spojeného stsl. písemnictví v Čechách od konce IX. stol. do konce XI. stol. Možno sice připustit krátké vnitřní zvraty (Strojmirův odboj proti Bořivojovi, snad i krátká doba reakce po smrti sv. Ludmily do uchopení vlády sv. Václava), ale ty trvaly jen krátkou dobu a nemohly mít hlubší vliv na celkový vývoj. Nedá se však dokázat přerušení, které by znamenalo úplné vymizení slov. bohoslužby na delší dobu, podobné tomu, jaké nastalo po vyhnání slovanských mnichů ze Sázavy r. 1096. Předpoklad takového přerušení je v rozporu se zjištěnými fakty jak historickými v užším smyslu, tak i literárními a jazykovými, které rovněž nutno nazvat a uznat v plném smyslu historickými.

Ve světle těchto faktů jeví se vývoj slov. bohoslužby v Čechách zhruba asi takto. V době Bořivojově bylo křesťanství v Čechách jen slovanské. Když r. 895 převzal církevní správu Čech biskup řezenský, vzal skutečný stav prostě na vědomí. Situace se změnila jen v tom, že od té doby začali přicházet do Čech latinští kněží z Bavor. Jejich počet byl asi malý a jejich vliv se začal zvětšovat teprve tehdy, když se naučili česky a založili první latinskou školu (Budeč). Z ní pak vycházeli první latinští kněží českého původu. Nový příliv lat. kněží ze západu nastal za sv. Václava, který však neméně podporoval i slovanské kněžstvo. Zdá se, že až do založení pražského biskupství měli početní převahu kněží slovanští. Teprve založení latinského biskupství a latinské katedrální školy nastal rozhodný obrat ve prospěch latiny. Slovanské školy se nemohly rovnat biskupské škole, která vábila víc a více adeptů kněžství i z rodin slovanských kněží. Tito už pak se přidržovali latinského ritu. Poměr obou ritů se pak rychle klonil na stranu latinskou, zvláště, když byl založen první latinský benediktinský klášter v Břevnově (993) a brzy nato i druhý v Ostrově u Davle (999). Zdá se, že sv. Prokop chtěl odvrátit hrozící zánik slovanské bohoslužby založením kláštera na Sázavě. Další pokus učinil Vratislav II., když požádal papeže Řehoře VII. o nové schválení slov. bohoslužby, zřejmě aby umlčel její nepřátele. Tento pokus měl právě opačný výsledek, než byl zamýšlen. Zákaz, který přišel z Říma r. 1080, nebyl ovšem proveden a snad ani zveřejněn. Teprve vyhnání slovanských mnichů ze Sázavy r. 1096 a osazení kláštera latinskými mnichy r. 1097 zasadilo konečnou smrtelnou ránu slovanské bohoslužbě v Čechách.

Vojtěch Tkadlčík (Olomouc).

Poznámky:

- 1) Přehled edic a příslušné literatury o těchto památkách podává R. Večerka, *Problematika stsl. písemnictví v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 39 (1970) 233 - 237.
- 2) O. Králík, *Nová fáze sporů o slovanskou kulturu v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 37 (1968) 474 - 494.
- 3) Z posledních prací: R. Večerka, *Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách*, *Slavia* 32 (1963) 398 - 416. - Týž, *Velikomoravskije istoki cerkovnoslavjanskoj pismennosti v Češskom knjažestve. Magna Moravia*, Praha 1965, 493 - 524. - J. Ludvíkovský, *The Great - Moravian tradition in the 10 cent. Bohemia and Christian's Legend. Magna Moravia*, Praha 1965, 525 - 566. - J. Kadlec, *Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského*. Řím 1968, 22 - 34. - B. Zlámal, *Die Entwicklung der kyrillo-methodianischen Tradition in der tschechoslovakischen Geschichte. Das östliche Christentum, Heft 22, Konstantin - Kyrill aus Thessalonike*, Würzburg 1969, 77 - 157. - Z. Fiala, *Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí*. *ČsČH* 14 (1966) 54 - 65. - F. Graus, *Slovanská liturgie a písemnictví v přemyslovských Čechách*. *ČsČH* 14 (1966) 473 - 495.
- 4) Přehled literatury viz v *Magnae Moraviae fontes historici* (zkracujeme: *MMFH*) III, 215 - 217.
- 5) *Decretales Gregorii IX*, c. 3, X, *De rescriptis*, I, 3. Tato zásada byla sice vyslovena až Alexandrem III. (1159 - 1181), ale je pouze výrazem přirozené spravedlnosti. Její faktickou platnost musíme předpokládat i dříve.
- 6) V. Chaloupecký - B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*. Praha 1953, 132.
- 7) J. Pekař, *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*. Praha 1906. - V. Chaloupecký, *Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile*. *Svatováclavský sborník*, II, 2. Praha 1939. - J. Ludvíkovský, *O Kristiána*, *Naše věda* 26 (1949) 208 - 239; 27 (1950) 158 - 173, 197 - 216. - Týž, *Crescente fide, Gumpold a Kristián*. *Sborník prací fil. fakulty brněnské univ.* 3 (1955) 48 - 63. - Týž, *Nově zjištěný rukopis*

legedy *Crescente fide* a jeho význam pro datování Kristiána. *Listy filol.* 81 (1958) 56 - 68. - Opačné stanovisko zastával R. Urbánek, *Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor*, I - II, Praha 1947-1948.

- 8) F. Graus, *Slovanská liturgie* (pozn. 3), 483.
- 9) O. Králík, *Dobrovský a bádání o počátcích českých dějin. Pocta Zdeňku Nejedlému*. Olomouc 1959, 73 - 140. - Týž, *Krešenie Borživoja i vopros o nepreryvnosti staroslavjanskoj literatury v Čechii*. *Trudy Otdela drevneruss. literatury*, 19, Moskva- Leningrad 1963, 148 - 168.
- 10) M. Weingart, *Československý typ cirkevnej slovančiny*. Bratislava 1949, 46 - 47.
- 11) O. Králík, *Dobrovský* (pozn. 9), 130.
- 12) R. Turek, *Čechy na úsvitě dějin*. Praha 1963, 12 - 13.
- 13) J. Cibulka, *Vypravování legendy Kristiánovy o pokřtění Bořivoje*. *Sborník k sedmdesátinám Jana Květa*. Praha 1965, 65 - 72.
- 14) *Nejstarší legendy přemyslovských Čech*. Vydal O. Králík, Praha 1969, 58. (Zkratka: *Nejst. leg.*)
- 15) J. Vajs, *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*. Praha 1929, 64 - 65.
- 16) Naproti tomu Králík pokládá Kristiána za tvůrce nejstarší legendy o sv. Ludmile. Viz jeho „*Sázavské písemnictví XI. století*“. *Rozpravy ČSAV* 1961, seš. 12, str. 36 - 61.
- 17) J. Poulík, *Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích*. *Monumenta archaeologica XII*. Praha 1963. - V. Richter, *Die Anfänge der grossmährischen Architektur*. *Magna Moravia*, Praha 1965, 121 - 360, zvláště 195 - 197. - V. Hrubý, *Staré Město, velkomoravský Velehrad*. *Monumenta archaeologica XIV*. Praha 1965, 184 - 190. A. Merhautová - Livorová, *Bedeutung, Zweck und Ursprung der böhmischen Rundkirchen*. *Byzsl.* 30, 1969, 233 - 240.
- 18) V. Richter, *Die Anfänge* (pozn. 17), 174.

- 19) B. Dostál, Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. Magna Moravia. Praha 1965, 361 - 416. - R. Turek, Čechy (pozn. 12), 141 - 163.
- 20) R. Turek, Čechy (pozn. 12), 145.
- 21) V. Chaloupecký, Prameny (pozn. 7), 411.
- 22) V. Chaloupecký - B. Ryba, Středověké legendy (pozn. 6), 247. - J. Kadlec, Svätý Prokop (pozn. 3), str. 33, 154, pozn. 71 s odvoláním na Urbánka (pozn. 4), 297.
- 23) M. Čejka - A. Lamprecht, K voprosu o slavjanskom jedinstve v period prichoda v Moraviju Konstantina i Mefodija. Magna Moravia, Praha 1965, 461 - 468.
- 24) Literaturu o Privilegiu uvádí MMFH III, 341.
- 25) R. Rogošić, Vicissitudines liturgiae Slavicae in Jugoslavia et Bulgaria. Acta VII. Conventus Velehradensis, Olomouc 1937, 114 -136, zvl. 127.
- 26) Že v Čechách byly splitské synody známy, dokazují slova I. stsl. legendy o sv. Václavu: „Neboť psáno jest, že každý, kdo se pozdvihne proti svému pánu, podoben jest Jidášovi“ (Vajs, Sborník 38, též 15), jak ukázal D. Třeštík, Miscellanea k I. stsl. legendě o sv. Václavu, ČsČH 15 (1967) 337 - 343. Poněvadž legenda tato slova cituje ze splitské synody r. 925, vyvozuje z toho Třeštík, že I. stsl. legenda o sv. Václavu byla napsána Čechem, žijícím v Charvátsku. Předpokládá, že tento charvátský Čech, autor této legendy, použil jako pramenů jednak ztracené latinské legendy, která byla také pramenem latinské Vavřincovy legendy (tento společný latinský pramen předpokládá také Králík) a jednak skrovné ústní tradice. Latinskou předlohu ovšem musel dostat z Čech. A jestliže tato lat. předloha se mohla dostat z Čech až do Charvátska, stejně dobře se mohl dostat text ustanovení splitské synody z Charvátska do Čech. Stejným právem, ba ještě větším, můžeme soudit, že český spisovatel v Čechách použil textu splitské synody, když psal o sv. Václavu. Pravděpodobnější je, že legenda o českém knížeti byla napsána Čechem v Čechách a pro Čechy s použitím domácích pramenů psaných i ústních s výjimkou jednoho jediného pramene cizího, charvátského, nežli že

by byla napsána Čechem sice, ale v cizině a pro cizince s použitím všech pramenů cizích (českých) kromě jediného domácího (charvátského).

- 27) M. Murko, Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen. Leipzig 1908, 102 – 103.
- 28) V. Novotný, České dějiny, I, č. 1, Praha 1912, 610. - Jiné novější názory cituje B. Zlámal, Die Entwicklung (pozn. 3), 80.
- 29) MMFH III, 200, pozn. 2.
- 30) Tak soudí Dittrich a Dvorník, srov. MMFH, 236, pozn. 17.
- 31) J. Vajs, Sborník (pozn. 15), 14, 21, 36 - 37. - Nejst. leg. 135.
- 32) K. J. Erben, Nestorův letopis ruský, Praha 1940, 69. - I. Dujčev, Vztahy mezi Čechy, Slováky a Bulhary ve středověku. Československo-bulharské vztahy v zrcadle staletí. Praha 1963, 11 - 40.
- 33) J. Pekař, Nejstarší kronika česká, ČCH 9 (1903) 151 - 152. Cituje J. Kadlec, Svatý Prokop (pozn. 3), 31, 153, pozn. 62.
- 34) Kosmova Kronika česká. Praha 1950, 45.
- 35) J. Kadlec, Svatý Prokop (pozn. 3), 30 - 31, 153, pozn. 60.
- 36) V. Novotný, České dějiny, II, č. 2, Praha 1913, 211 - 214. - V. Chaloupecký, Prameny (pozn. 7), 439 - 440.
- 37) Nic nás neopravňuje soudit, že šlo jen o zákaz slov. bohoslužby západního obřadu a že se netýkal Sázavy, poněvadž tam vládl již východní obřad, jak myslí J. Vašica, Kulturní odkaz sázavského kláštera (Sázava, slovanský klášter sv. Prokopa, Praha 1953, 10 – 18), str. 16. V té době ještě nebyl ritus pojmem právním. Tím se stal teprve v době křížových výprav, srov. W. M. Pöchl, Geschichte des Kirchenrechtes, II, Wien - Münster 1955, 59 - 60. Proto Sázavský klášter, i kdyby patřil tehdy k východnímu obřadu, neměl by nějaké exklusivní postavení. Ostatně zákaz byl dán Vratislavovi a týkal se celého jeho území bez výjimky.
- 38) V řecké i latinské církvi slavil se 9. března svátek 40 mučedníků, z nichž jeden se jmenoval Cyril. Teprve později, za Inocence X. (1644 - 1655) byl tento svátek přeložen na 10. března, poněvadž na 9. března byl určen svátek sv. Františky Římské. Jiní světci toho jména v liturgickém kalendáři české

provincie se nevyskytovali. Srov. J. Beran, *Mešní liturgie secundum rubricam ecclesiae Pragensis* ve st. XV. a XVI. Praha 1931, 24 - 75. V latinské církvi nebyl tehdy ani svátek sv. Cyrila Alexandrijského (v řecké církvi 9. června a po druhé společně se sv. Atanášem 18. ledna) ani sv. Cyrila Jerusalemského (v řecké církvi 18. března). Teprve Lev XIII., r. 1882 uvedl oba svátky do latinského kalendáře (sv. Cyril Alex. 9. února, sv. Cyril Jerus. 18. března).

- 39) Tak soudil J. Vilikovský, *Naše věda*, 1941, 86 - 92.
- 40) Všechny tyto texty byly posledně otištěny s českým překladem v MMFH II: ŽK 57 - 115, ŽM 134 - 163, PC 116 - 119 (výňatky), PCM 167 - 176 (výňatky), služby 322 - 331 (výňatky).
- 41) J. Kurz, *Evangelium Assemani. II.* Praha 1955, 142b, str. 286; 145b, str. 292.
- 42) E. Golubinskij, *Istorija kanonizacii svjatyh v ruskoj cerkvi.* Moskva 1903, 12 - 39.
- 43) J. Slipyj, *De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Ucraina. Acta VII. conventus Velehradensis*, Olomouc 1937, 147 - 152. - S. Vilinskij, *Kul't svv. Kirilla i Mefodija u pravoslavnyh russkich.* Tamtéž 160 - 173.
- 44) J. Vašica, *Staroslovanská legenda o sv. Vítu.* Slovanské studie (sborník Vajsův), Praha 1948, 159 - 163.
- 45) I. Berčić, *Dvie službě rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metuda.* Zagreb 1870. - *Svodnyj katalog*, č. 165. - F. Pastrnek, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrila a Metoděje*, 9. - A. Voronov, *Glavnějšie istočniki dlja istorii svv. Kirilla i Mefodija.* Kyjev 1877, 207 - 222. - V. Jagić, *ASlPh* 4 (1879) 118 - 120; - týž, *Ein fünfter bibliographischer Beitrag.* *Slavica der Laibacher Lycealbibliothek. Anzeiger der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch - historische Classe*, 1899, No. XX, 126 - 130. - P. Lavrov, *Kyrylo ta Mefodij v davnoslovjanskomu pyšmenstvi.* Kyjev 1928, 144 - 120. - J. Vašica, *De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Bohemia et Moravia a saeculo XII usque ad saeculum XVIII. Acta VII. conventus Velehradensis*, Olomouc 1937, 137 - 146, zvl. 137. - J. Hrabák, *Zápas literatury staroslověnské a latinské. Dějiny české literatury I*, Praha 1959, 47 - 60, zvl. 52. - R. Večerka, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti.* Praha 1963. - Týž,

- Velkomoravská literatura v přemyslovských Čechách. *Slavia* 32 (1963) 398 - 416. - J. Ohijenko, *Istorija cerkovno slov'janskoji movy* (str. 36), II, Varšava 1928, 226, 285 - 6; I, 233.
- 46) F. Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*. Wiesbaden 1960, 248, 252 - 253.
- 47) První vydání hlaholských služeb pořídil I. Berčić, *Dvie službě* (pozn. 45), jenž znal 6 breviářů s těmito službami: Lublaňský, Novljanský II, Vatikánský Illir. 6, Brozićův tisk z r. 1561, Salský a Zaglavský (oba poslední jen z překladu Karamanova). M. Kević, *Treća i najstarija glagolska služba sv. Ćirila i Metodija*. Program C. K. velike gimnazije u Splitu, 1905, str. I - XV. uveřejnil službu z Vídeňského rkp. 121. - P. A. Lavrov, *Materialy po istorii voznikovenija drevněšej slavjanskoj pismennosti*. Leningrad 1938, 128 - 147 otiskl dotud známé služby a upozornil na Moskevský breviář z r. 1443. - M. Japundžić, *Glagoljski brevijar iz god. 1465*. Radovi Staroslav. Instituta 2, Zagreb 1955, 155 - 191, text SCM 181 - 187. - M. Pantelić, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460*. Slovo 15 - 16, Zagreb 1965, 94 - 149, text SCM 132 - 141. - Dosud známé SCM jsou: 1. Vídeňské zlomky SCM 121 ze XIV. stol.; 2. Vatikánský Illir 6 z 1379; 3. Lublaňský br. 161 z 1396; 4. Moskevský z 1443; 5. popa Mavra 1460; 6. Vatikánský Slavo 19 z 1465; 7. Novljanský II z 1494; 8. Baromićův prvotisk z 1493; 9. Brozićův tisk z 1561; 10. Salský, známý z lat. překladu; Zaglavský známý z lat. překladu.
- 48) J. Pöstényi, *Cyriľometodějská tradícia na Slovensku*. Apoštoli Slovienov. Bratislava 1963, 120 - 132. - M. Niechaj, *De cultu SS. Cyrilli et Methodii in Polonia*. Acta VII. conventus Velehradensis, Olomouc 1937, 157 - 159.
- 49) A. Vykoukal, *Remešský staroslovanský evangeliář, zvaný „Texte du sacre“*, s liturgického hlediska. *Slovanské studie* (sborník Vajsův), Praha 1948, 189 - 206, zvl. 202.
- 50) J. Vajs, *Najstariji hrvatskoglagolski misal*. Zagreb 1948, 64, 66.
- 51) M. Pantelić, *Glagoljski brevijar* (pozn. 47), 110 - 122.
- 52) Někteří badatelé je rozděľují na tři skupiny, ale podle jiných hledisek (Kević, Pantelić).

- 53) A. Vykoukal, Remešský stsl. evangeliář (pozn. 49), 202.
- 54) P. Lavrov, Kyrylo ta Metodij (pozn. 45), 117.
- 55) Text PC po této stránce zkoumala M. Pantelić, Glagoljski brevijar (pozn. 47), 118. - Text ŽK v SCM podrobně zkoumá N. Radovich, *Le pericopi glagolitische della Vita Constantini e la tradizione manoscritta cirillica. Testi e studi I*, Napoli 1968.
- 56) Rukopisný misál asi pražský ze XIV. nebo XV. stol. v Národní univ. knihovně v Záhřebu R 3575, f. 153r; tištěný misál pražský z r. 1522, mešní formulář z 9. března otištěn ve Sborníku Velehradském, nová řada č. 14, Velehrad 1946, 94.
- 57) Olomoucký rukopisný misál č. 45 z XV. stol., mešní formulář vydal J. Vašica, VII. unionisticus congressus Velehradii anno 1936 (program), 21 - 22. Perikopy tohoto svátku uvádí též Evangeliář Olomoucký, vyd. F. Černý, Praha 1902, 105 a 250, 126 a 269. Tištěný misál olomoucký z r. 1505, mešní formulář vydal Snopek, F., Sborník Velehradský 3 (1885) 294 - 295.
- 58) Vydal B. Dudík, Sitzungsberichte, Phil.-Hist. Cl., Band 95, Wien 1879, 341 - 350. Přetiskl A. Teodorov Balan, Kiril i Metodi II, Sofia 1934, 190 - 195, neúplně s českým překladem MMFH II, 340 - 345. Úplný český překlad pořídil M. Halabala, Sborník Velehr. I (1880) 155 - 162.
- 59) Nyní v Universitní knihovně v Praze, sign. I B 25, ff. 156a - 157b. Vydal Q. Dreves, *Analecta hymnica medii aevi*, V, Leipzig 1889, č. 55, str. 160 - 162. Viz J. Truhlář, *Catalogus I*. Praha 1905, č. 210, str. 210 - 211.
- 60) Tato slova vykládá R. Turek, „Národy české“ lublaňského breviáře, *Slavia* 32 (1963) 458 - 463, o českých kmenech, které v X. stol. nebyly ještě spojeny v jeden národ.
- 61) R. Večerka, *Velkomoravská literatura* (pozn. 45), 403.
- 62) F. V. Mareš, *Pražské zlomky a jejich předloha v světle hláskoslovného rozboru*. *Slavia* 19 (1949 - 50) 54 - 61. - Týž, *Pražské zlomky a jejich původ v světle lexikálního rozboru*. *Slavia* 20 (1951) 219 - 232.
- 63) F. V. Mareš, *Byzantinoslavica* 24 (1963), 163. - V. Tkadlčík, *Dvě reformy hlaholského písennictví*. *Slavia* 32 (1963) 340 - 366.

- 64) J. Vrana, Praški glagoljski odlomci kao svjedok neprekidne ćirilometodske tradicije u Češkoj do kraja XI stoljeća. Radovi zavoda za slavensku filologiju 10, Zagreb 1968, 175 - 178.
- 65) L. Pokorný, Liturgie pjeje slovansky. Soluňští bratři, Praha 1963, 158 - 191.
- 66) O. Králík, Voznikovenie 1-go stsl. „Žitija Vjačeslava“. Byzsl. 27 (1966), 131 - 163.
- 67) O. Králík, K počátkům literatury v přemyslovských Čechách. Rozpravy ČSAV, 1960, seš. 6. - Týž, K historii textu I. stsl. legendy Václavské. Slavia 29 (1960) 434 - 452. - Týž, Prameny II. stsl. legendy Václavské. Slavia 31 (1962) 578 - 598.
- 68) V. Ryneš, K počátkům úcty sv. Víta v českých zemích. Slavia 35 (1966) 592 - 593.
- 69) B. Havránek, Studie o spisovném jazyce. Praha 1963, 309.
- 70) A. Frinta, Bohemismy a paleoslovenismy v lužickosrbské křesťanské terminologii a jejich dějepisný význam. Praha 1954.
- 71) E. Klich, Polska terminologia chrześcijańska. Poznań 1927. Cituje B. Havránek (pozn. 69), 308.

Summarium

De continua liturgiae Slavicae in Bohemia duratione a saeculo IX exeunte usque ad finem saeculi XI.

Contra opiniones recentiorum affirmantes liturgiam Slavicam in Bohemia per spatium unius saeculi quasi mortuam fuisse et postea aut tempore S. Adalberti, secundi episcopi Pragensis, exeunte saeculo X (O. Králík), aut in monasterio demum Sázaviensi annis 1032 - 1096 (F. Graus) revixisse, auctor defendit thesim de continua eiusdem duratione a baptismo primi ducis Christiani Bohemici Bořivoj circa a. 880 usque ad monachorum Slavicorum e monasterio Sázaviensi a. 1096 eiectionem.

Exsistentia liturgiae Slavicae in Bohemia erat legitima, nam approbatio eiusdem ab Hadriano II et Ioanne VIII data etiam in Bohemia valorem iuridicum obtinuit neque per rescriptum prohibens Stephani VI „Quia te zelo“, etiamsi authenticum esset, revocata est. Hoc rescriptum propter vitium subreptionis et obreptionis validitate privatum est nullamque approbationis et concessionis prioris revocationem continet. Etiam subiective discipuli Cyrillo-Methodiani de validitate approbationis persuasi sunt, rescriptum autem prohibens Stephani VI a Wichingo falsatum esse putabant.

Factum introductionis liturgiae Slavicae in Bohemiam post baptismum ducis Bořivoj testimonio fide digno Christiani monachi confirmatum est. Silentium Vitae Methodii de hac re nihil probat. Ducem Bořivoj personam historicam fuisse etiam Annales Fuldenses firmiter testantur. Etiam excavationes archaeologicae testimonium affirmativum praebent.

Exsistentia liturgiae Slavicae in Bohemia maxime a gratia principum e stirpe Přemyslidarum pendebat. Episcopi Latini, initio Ratisbonenses, postea Pragenses, voluntati eorum volentes aut nolentes subordinabantur. Sacerdotes Slavicos episcopi Latini ordinabant, sicut etiam apud Croatas hoc per multa saecula fiebat. Scholae Slavicae ante monasterii Sázaviensis foundationem inferiores (parochiales) tantum erant, sed ad praeparationem ordinandorum plene sufficiebant. Initio sacerdotes

in Bohemia fere omnes erant Slavici, sed episcopali sede Pragae erecta et schola cathedrali ibidem fundata Latini sacerdotes Slavicos numero superare coeperunt.

Cultus SS. Cyrilli et Methodii in Bohemia saeculo X et XI nullo directo testimonio confirmatur, sed in liturgia Slavica legitime praesupponitur. Officia liturgica de SS. C. et. M. e Moravia in Bohemiam allata sunt. In ritu Latino nullum festum eorundem institutum est. Christianus monachus, auctoritate S. Adalberti adiutus, primus sanctitatem eorum in litteris Latinis celebravit, quo factum est, ut Cyrillus et Methodius sine formali canonizatione et sine festi eorum introductione etiam a Latinis sacerdotibus ut sancti habiti sint. Hoc autem possibile factum est ex eo tantum, quod cultus eorum in liturgia Slavica vivus erat. Inde Christianus monachus per hoc etiam testis principalis liturgiae Slavicae tunc temporis viventis factus est. Officia liturgica de SS. Cyrillo et Methodio in breviariis glagoliticis Croatarum inde a saeculo XIV conservata non necessario saeculis X et XI adscribenda sunt, sed potius saeculo XIV in monasterio glagolitarum Pragensi dicto Emmaus per imitationem officiorum Latinorum in Bohemia eo tempore concinnatorum originem ducere potuerunt. Quod tamen nullam rationem affert contra existentiam liturgiae Slavicae in Bohemia sine intermissione per saecula X et XI protractam.

Argumentum firmissimum continuae durationis liturgiae Slavicae in Bohemia saeculi X et XI sunt monumenta litterarum Palaeoslovenica, in Bohemia primo conscripta, ibique paene totaliter deleta, sed in aliis terris conservata, quae originem suam per multos bohemos lexicologicos necnon morphologicos manifestant. Quorum nonnulla iam saeculo X scripta sunt (Prima legenda de S. Venceslao, Legenda de S. Ludmila, fortasse etiam Legenda de S. Vito), alia, numero circa viginti, saeculo XI orta sunt.

Testimonium irrefragabile de diuturna liturgiae Slavicae in Bohemia duratione praebet etiam terminologia religiosa et ecclesiastica Bohemica, quae maxima ex parte e lingua Palaeoslavica deprompta est, quod sine diuturno et universali Slavicae liturgiae usu explicari non potest.